वीर	सेवा	f	-
वार	सवा	4114	•
	दिल्ल	and the same	
	1461		
	*		
	VV	. 5	
#TT 17577	- Q X	3	
क्रम संख्या	980.	Service Control of the Control of th	
काल न०	y 5 0.	<u> </u>	1015
			1,19

अर्पण-पत्रिकाः

श्रावकाचार

मृहस्थधमु

श्रीयुत बारगाँडा भुजगाँडा पाटील, बी. ए. एलएल. बी. बकील सांगली.

संपादक- प्रगति आणि जिनविजय, जैनवीर, दक्षिण-भारत जैन व जैनधर्म यांचा संक्षिप्त इतिहास, भगवान महावीरांचे महा-बीरत्व यांचे टेखक यांनी अनेक जैन व जैनेतर पुस्त-कांच्या आधोरें लिहृन द. म. जैन सभेस हा ग्रंथ आदरपूर्वक अर्पण केळा आहे.

> अश्यतृतीया-चीर संवत् २४६९. इ. स. ३९४३.

मुद्रकः---

दिवाण बहादूर ए. पी. चौगुले, यांनी श्रीमहावीर प्रेस, बेबगाव येथे छापिले.

प्रकाशक:— बाबगोंडा अुजगोंडा पाटीस, क्कील, सांगला.

अनुक्रमणिकाः आवार्य समंतमेत्र वार्चे जीवन चारत्र.

8-6

	प्रस्तावना	8-28
	विचारांत घेतलेल्या पुस्तकांची यादी	8
	कृतश ता	8
	अध्याय १ ला.	
श्लोक	विषय	वृष्ट
8	मंग ळाचरण	१- ४
२	धर्मोपदेश-प्रतिशा	X-5 8
3	धर्माचें लक्षण-सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यग्चारित्र	80-18
8	सम्यादर्शनाचे लक्षण-देव अगर आप्त, शास्त्र, गुरु यांची	१९-२३
	त्रिमृदता, अष्टमदरहित व अष्टांगसहित श्रद्धा	
4-6	लरा आप्त	₹₹-₹८
4	खरा देव अगर आप्त-१८ दोषांनी रहित, सर्वेज्ञ व आगमेशी	२३-२४
६	अठरा दोष	२४-२५
O	खन्या देवाचे वर्णन	२६-३७
6	आप्ताचा निष्काम उपदेश	३७-३८
9	बरें शास्त्र-आत्रपणित	₹ ९-४१
१०	खरा गुरु-निगरंभी व अपरिप्रही	¥ 8-¥ 3
१ १- १	८ सम्यग्दर्शनाची आठ अंगे	¥3-63
११	नि:शंकितांग	¥4-8€
१२	नि:कांक्षितांग	¥4-¥6
23	निर्विचिकित्सांग	¥6-43
48	अमृत्रदृष्टि अंग	48.48
	उपगृहनांग	48-46
१६	स्थितीकरणांग	५६-५८

श्चीक			
~. 9 10	1444	रुष्ट	
		46-66	
	प्रभावनांग	48-68	
	२० आठ अंगार्चे पालन करणाऱ्या प्रसिद्ध ब्यक्ति	49-4Y	
२१	अंगपालनाची आवश्यकता	44-44	
₹ ₹-	२४ त्रिमूदता	44-00	
२ २	लोकमूदता	44-46	
२३	देवमूदता		
	पाखंडिमृदता	€ ८-७ २	
	२८ आठ मद	65-66	
35		96-98	
		99-94	
•	सम्यग्दर्शनी कुदंब, कुगुर व कुगान यांना प्रमाण वगैरे करूं नये	94-902	
₹ १-	२ सम्यग्दर्शनाची श्रेष्ठता	1.5 9.44	
₹ ₹	निर्मोही गृहस्थ मोहवान मुर्नावेक्षां श्रेष्ठ	₹• २- १•४	
\$8	सम्यग्दशन उपकारक व मिष्यादर्शन अपकारक	१०४-१०५	
दें ५.४	१ सम्यग्दर्शनाचे फल	१०५ १०६ ११।	
अध्याय २ मा.			
४२	सम्यश्वानाचे स्वरूप		
¥₹	प्रथमानुयाग-चरित्र व पुराण बरीर	११६-१२.	
YY	करणानुयोग-लोकालोक, षट्काल व चतुर्गति	१२०-१२१	
84	चरणानुयाग -गृहस्थ व मुनिचें चारित्र	१२१-१२२	
X.E	द्रव्यानुयोग-सप्ततत्व व नवपदार्थ	१२२ १२२- १२ ७	
अध्याय ३ हा.			
80	चारित्राचा हेत्		
46	गगद्वेष निवृत्तीने चारिश्रोत्पात्त	१२९-१३१	
	*	१२९-१३१	

श्लोक	विषय	A.B.	
*9	पचपार्थनेवृत्ति झणजे चारित्र	191-196	
40	चारित्राचे भेद-सकल (मुनीचे) विकल (यहस्थांचे)	114-116	
4 2	विकल चारित्राचे भेद-५ अणुवते ३ गुणवते व		
	¥ विक्षानतें	116-115	
47-8	५ पंच भणुवतं	179-140	
48-4	😯 अहिंगणुवत कत्याचे अतिचार	241-145	
44-4	६ सत्याणुत्रत व त्यांचे अतिचार	146-141	
4 19-4	८ अचौर्याणुवत व त्यांचे अतिचार	848-844	
	 ब्रह्मचर्याणुवत व त्याचे अतिचार 	१५६-१५७	
€ 8-E	२ परिष्रद्वपरिमाणाणुवत व त्याचे अतिचार	१५८-१६१	
F P	अणुत्रताचे फल	१६२	
48	अणुवत पालन करणारे प्रसिद्ध पुरुष	1 4 7 - 1 4 6	
44	पांच पापे आवरणारे कु प्रसिद्ध पुरुष	295	
99	भावकाचे आठ मूलगुण	१६७-१७१	
अध्याय ४ थाः			
E 19	तीन गुणवर्तै:-दिग्वत, अनर्थदण्डवत व भोगोपभोग-		
	परिमाणवत	१७१-१७२	
€ C-0	३ दिग्नतांच स्वरूप व दिग्नताचे अतिचार	१७२-१७७	
68-C	१ अनर्थदंडवताचे स्वरूप, भेद व अतिचार	१७७-१८६	
७५	५ मेद:-पापोपदेश, हिंसादान, अपध्यान दुःश्रुति व		
	प्रमाद चर्या	१७८	
62-5	 भोगोपभोगपरिमाणवत म त्याचे अतिचार 	124-134	
अध्याय ५ वा.			
53	शिक्षावताचे ४ भेद:-देशावकाशिक, सामायिक		
• •	द्योषश्चे। पश्चास व वैयाहरय	298	

श्लोक	विषय	मृष्ठ
92-94	देशात्रकाधिक, त्याचे क्षेत्र व कालमर्यादा, फल व	
	अतिच।र	१९७-२००
99-90	५ सामायिक-स्याची कालमर्यादा, सामायिकास योग्य	
	स्थान, त्याचा विधी व अतिचार वगैरं	२००-२१५
१०६-१	१० प्रीवधीपवास, प्रोवधीपवासाच्यावळी कर्तन्याकर्तन्य	ī
	गोष्टी, व अतिचार 🕶	२१५-२२३
१११-१	१२ वैयावृत्याचें लक्षण व प्रकार, दान व सेत्रा वैशेर	२२४-२२६
११३-१	१६ दानाचें स्वरूप व फल	२२५-२३६
११७	दानाचे ४ भेद:-आहारदान, औषधदान, श्रानदान	
	व अ(श्रयद्श	२३६
११८	दानशूरांची नामावली	२३६-२३९
866-6	२० अईत्पूजा व तिचे माद्यात्म्य	239-280
१२१	वैयावृत्याचे अतिचार	280-282
	अध्याय ६ वा.	
१३०	सक्षेत्रनेचें फल	२५१-२५४
१३१-१	३४ मोक्षाचे स्वरूप	२५५ २६५
१३५	सहेखनेचे फल-इंद्रादि पदप्राप्ति.	२६५-२६७
	अध्याय ७ वा	
136-1	५० प्रतिमा	256-58
5 \$ 6	प्रतिमेचें स्वरूप—संख्या	२६७-२६८
१३७	दर्शन प्रतिमा	२६८-२६९
१३८	A d ,,	749-700
2 \$ 9	सामायिक ,,	२७०-२७१

श्लोक	विषय	प्रष
\$ ¥ 0	प्रोषर् <mark>च ,,</mark>	90€.
288	सचित्त त्याग "	२७२-२७३
244	े रात्रिमुक्ति त्याग,,	२७३-२७७
1 ¥ \$	ब्रसचर्य ,,	२७७-२८१
488	आरम्भ त्याग ,,	२८१-२८२
284	परिप्रह त्याग ,,	२८२-२८३
१४६	अनुमतीत्याग ,,	२८३-२८४
280	उद्दिष्टत्याग ,,	२८४-२९०
186	ज्ञात्याचे स्वरूप	२९०-२९२
१४९	प्रथपठन फल	२९२-२९३
१५०	अन्त्यमंगल	२९३-२९६
	परिशिष्ट ४ ते ८ पुस्तकाच्या अखेरीम.	

कांहीं महत्वाची चर्चा-प्रकरणें.

धर्म हिंदु धर्मीय व्याख्या-शम-नियम व परिवर्तन

श्चनधर्म कोणता इत्यदि प्र. था. २ ते १२ व १९।२० कैनधर्माची उदारता ११-१४ सपृश्यासपृश्यता १४-१५ प्राचीन कालीन जाति १५ काति शब्दाचा अर्थ २२-२१ व अ. १ ला पा. ६१-८० ते ८४

अध्याय १ ला.

भावक कोणास द्माणार्वे	\$-Y
संसार शन्दाचा अर्थ	•
धर्माचे भेद-विवाहादि बाबी	6-20-20-26
जैन व दिंदुधर्म विचारसरणीतील साम्य	11
आत्मा-परमात्मा-आत्म्याचे भेद	26-38
ज्ञानी कोण 🕻	३५
मृदंग-दुर्तोडी की कसा !	₹७-३८
परिम्रह-अंतरंग व बहिरंग	٧₹
उपगृह्न अंग-दोवावर पांघरूण-काळाची कर्वबगारी	५५-५६
क्रिया कुंकु-लोकमूदता	90
सत्याचा पूजारा	७५
न भर्मी घार्मिकैर्विन।	69-66
गर्व-जातिकुलादिक	41-42
सम्यग्दरीनी भिव नसतो. कां !	90-900
पुरुषार्थ-चार इत्यादि	१११-११२

अध्याय २ रा.

शास्त्र-शास्त्राचे प्रकार त्यांचे अस्तित्व करें	१२३-१२४
शन न शानाचे भेद	१ २५-१३६
विद्या-अविद्या	१२६-१२७
अध्याय ३ रा.	
विश्व-क्यवहार-धर्म इत्यादि	१२९
अहिंसा परमोधर्मः	१३० ते १३६-१३७
धर्म बदलणारा व न बदलणारा!	146
अणुव्रते पांच की सहा !	१४२
यमपाल चांडाळ कथा	१६४-१६५-१६६
आठ मूलगुण चर्चा	१६८ ते १७१
अध्याय ४ था.	
गुलामगिरीची पद्धत इत्यादि.	१७९
ब्यापासला त्या <mark>च्य जिन्नस</mark>	464-16V
वत झणजे काय ?	१९१-१९२
अध्याय ५ वा.	
सामायिकाचे भेद-आसने	२०१
सामायिकाचा-दुसरा अर्थ	२०२-२०३
सामायिकाबद्दल विशेष विचार	२११-२१५
उपबास-अनुपवास इत्यादि	२१६
उपनास-दिनीचें कर्तव्य	२१९-२२४
The second secon	

२२५

२२६-२३५|२३७-२३९

तिथि-अतिथी-शब्दांचे अर्थ

दान-विचार

अध्याय ६ वा

संक्षेखना-मृत्युमहोत्सव-आत्महत्या नवेह इत्यादि	२४२-२४३-२५१-२५२-
	-२५३-२६५-२६७

अरहंत व सिद्धादि कोण ?	२४९-२५०
आवकाचाराचा सार	३५४
वैदिकधर्म-मोक्षमार्ग	२५५-२५८
सिद्धजीव	२६०
ब्रश्नविद्या-परमेष्टःपद	२६१-२६२
आत्मा-परमात्मा इत्यादि	२ ६२-२६४

अध्याय ७ वा.

सम्यग्दर्शनाचे २५ दोष	२६९
रात्रिभुक्तित्याग	२७३-२७६
ब्रह्मचर्य प्रतिमा	२७७- २ ७८
चार आश्रम विचार	२७९-२८०
अकरा प्रतिमा पालन-फळ	२८५-२८६
पांच समिति	२८६-२८८
खरा ब्रह्मचारी कोण ?	२८८.२९०
उपनिषद् काळची शंका	२९१-२ ९२
स्त्रीसमाज विषयक विचार	२९४-२९६

ાા જુંા

श्रीस्वामी समंतभद्राचार्य यांचे संक्षिप्त जीवन-चरित्रः

जन्मकाल व जन्मभूमि इत्यादि.

है।सूर संस्थानांतून वाहत जाणाऱ्या कांत्री नदीच्या कांठी वसलेल्या उरगपूर-हकी त्रिचनापकी-राहरी संवत ६० इ. स. १३८ साली आचार्यीचा जन्म झाला. चरित्रनायक हे कदंब क्षत्रिय राजपुत्र असून त्यांचे जन्मकालीन नांव शांतिवमी व दीक्षेनंतरेंचे नांव समंतभद्र असे आहे.

शिक्षा व दीक्षाविधि.

आचार्याचे बालपणचें शिक्षण, जन्मगांव त्रिचनापर्छी येथें झालें. कांची अगर कांचीच्या आसपास दीक्षा घतली. बालपणापासून संसाराबद्दल विगक्ति बाहूं लागस्योंने ग्रहस्थाश्रमी न होतां ते आजन्म ब्रह्मचारी राहिले.

भस्मक रोग व राजा शिवकोटी.

पूर्वजन्मसंचित असाता-कमेंदियांने दीक्षाविधीनंतर चिरित्रनायकांना भरमक रागाची न्यथा झाला. यामुळे मुनिवत पालन करणें अशक्य झाले. चिरित्रनायक आपल्या गुरूकडे गेले व सर्व वृत्तांत सांगृन गुरूकडे सल्लेखना-समाधिमरणाची-याचना केला. आचार्यपदास पोंचून भाषी तीर्थकर-धर्मप्रवर्तक होणार हें जाणून गुरूनीं सल्लेखना वत देण्याचें नाकारिलें. ज्या कोणत्या उपायांनीं हा राग बरा होईल तो उपाय करावा व रागनुक्त झाल्यावर प्राय-श्चितपूर्वक फिरून मुनिदीक्षा ध्यावी; अशी अनुज्ञा गुरूनीं दिली. धन्य ते गुरू व धन्य ते शिष्य. त्यांवळीं काची शहरांत गजा शिवकोटी हा राज्य करीत होता. राजा शिवकोटि हा कटर शैवमतानुयायी होता. त्या शहरांत 'भीमिलिंग 'या नांवाचे शिवालय होते व भीमिलिंगास राजाकडून बराच मोठा नैवेद्य अपण केला जात असे. चित्रनायकानीं राजाची भेट घेतली. राजास आशिर्वाद दिला व रोजचा नैवंद्य आपण शिवास खावयास लावितो, मात्र आपणांस शिवसिक्षच राइण्यास परवानगी मिळावी, अशी विनंति केली. पूर्वजन्मसंचित कर्माला

अय लागण्याची वेळ आसी व राजाने वरील विनंति मान्य करून शिवालयांत राहण्यास अनुशा दिली.

नित्याप्रमाणें अर्पण केलेला नैवेदा शिनलिंगाच्या ऐवर्जी चरित्रनायक खाऊं लागले. शिवलिंगाच नैवेदा खात आहे, हें पाहून राजाला आनंद झाला व राजा निरिनराळे पकाल अर्पण करूं लागला. अरपूर पकाल पीटांत जाऊन चरित्रनायकाचा जटराभि जसजसा तृस होऊं लागला तसतसा भस्मक रोग हुं लागला व नैवेदांतील अल शिलकी राहूं लागलें. राजाला संशय आला. चरित्रनायकांनी राजाची संशयानिहात्ते करण्याचा केलेला प्रयत्न व्यर्थ गेला व केद होण्याची पाळी आली. शिवालयाला राजसैनिकांनी गराडा दिला. आचार्याची चित्तहत्ति ढळली नाहीं. उपसर्गनिवृत्ति होईपर्यंत आचार्यांनी समाधि धारण करून 'स्वयंभू, स्तोत्राची रचना करण्यास सुरवात केली. आठवे तीर्थकर श्रीचंद्रप्रम तीर्थकरांची स्तृति पुरी होते न होते इतक्यांत शिवलिंगांतून मनोज व विशाल अशा चंद्रप्रभू तीर्थकरांची मूर्ति तेथे प्रयट झाली. राजाला आपल्या क्र्याचा पश्चात्ताप होऊन तो आचार्योना शरण आला. आचार्योचे पाय घरून त्यांची क्षमा मागितली. आपला मुलगा श्रीकंट यांजवर राज्यकारभार सोपदून राजानें जनधर्माचा स्वीकार करून जैन मुनिदीक्षा घेतली. रोगनिवृत्ति झाल्याने पश्चातापपूर्वक चरित्रनायकांनीं फिरून मुनिदिक्षा घेतली रोगनिवृत्ति झाल्याने पश्चातापपूर्वक चरित्रनायकांनीं फिरून मुनिदिक्षा घेतली व ते आचार्यपदास पोंचलें. आचार्यांचे अनन्य जिल्ला कित सुनिदिक्षा घेतली ते आचार्यपदास पोंचलें.

आचार्यांचे अनन्य उत्कृष्ट किन, अप्रतिहत बक्ता, निर्भयवादी, धर्म-सामान्यत्वः र्वास्त्रज्ञ व धर्मशास्त्रमर्गज्ञ अशी आचार्याची ख्याति आहे. आचार्य हे महान् योगी, तपस्वी व तर्कज्ञानी होऊन गेले. छंद, अलंकार, काव्य यांचा दांडगा अभ्यास होता. संस्कृत, प्राकृत, कन्नड व तामिळादि भाषवर त्यांच प्रभुत्व होते. आचार्याच्या अनेक ग्रंथवाचनावरून असे निश्चित हाटलें जात आहे की ते एक महात्मा, विश्वप्रेमी, हित्तिमत्माणि व निष्पक्ष असे होते.

आचार्याच्या काळीं नैरातम्यवाद, शृत्यवाद वा क्षणिकवादाचे प्रावस्य माजले होते. या वादांतून जनतेला मुक्त करून खऱ्या उद्धाराचा मार्ग आचा-र्यांनी जनतेला दाखवून जनसेवा केली. अनेक ठिकाणी बाद करून बौद्ध व वैदिकधर्मीय पंडितांचा वादविवादांत पराजय करून जैनधर्माचा विजयीध्वज फडकत ठेविला. श्रीस्वामी समंतभद्राचार्यानंतरचे श्रीजिनसेन, व संकीतंत्र. श्रीवादिराज, श्रीश्चभचंद्र, अजितसेन व श्रीविद्यानंदि आदि दिगंबर आचार्यानीं व हेमचंद्रसूरि आदि श्वेतांबर आचार्यानीं भाचार्य समन्तभद्र यांची आपापल्या ग्रंचांत मुक्तकंठाने स्तुति करून आचार्याचें नांक अमर केलें आहे. तीर्थेकराच्या पुण्य व पवित्र नामस्मरणावरोवरच भाचार्य संमतभद्र, कुंदकुंदाचार्य व अकलंकादि आचार्याचें नामस्मरण नैनधर्मीं प्रतिदिनीं आज १८०० वर्षें करीत आले आहेत!

श्री. नरेंद्र ऊर्फ काशिनाथ इ.च्या रणिद्वे-कीर्तनकार यांचा ता. २८-१०-४२ च्या प्रगति आणि जिनविजयांत 'समंतभद्रांचा साहित्य-विषयक गुणपिचय' या मथळ्याखालील उद्बं।धक लेख उद्धृत केर्यास आचार्याची थोरवी कळून येईल अशी उमेद आहे.

समन्तभद्रांचा साहित्यविषयक गुणपरिचय.

भगवत्समन्तभद्रांच्या विशाल साहित्यावरून असामान्य पांडित्य, तंजस्वी प्रतिभाशक्तित्व व बुद्धिचातुर्यांच्या आत्यंतिक विकसित्वाचा चांगला पत्ता-थांग लागतो. ते अनेक भाषेचे अधिकारी प्रथकार व किन होते. जैनसिद्धांताचे तर पूर्णगामी असून न्याय, व्याकरण, अलंकार आणि काव्यकोषादि साहि-त्याचे ते प्रखर मर्मज्ञ व मुयोग ज्ञांत होते. (See 'Swami Samntabhadra' by Jugal Kishor Mukhtyar p. 17.) स्थांना अनेक भाषा अवगत होत्या तथापि संस्कृत भाषेवरील त्यांचे प्रभुत्व त्या भाषेवरील उत्कट भ्रम व विशेष अनुरागाचे चातक आहे. आज जेवढे झणून त्यांचे उपस्क्व प्रथ आहेत ते सर्व संस्कृत रचनाकृति आहेत.

कन्नड भाषेच्या शहित्याचीही त्यांनी एकिनष्ठ सेवा केल्याचे समर्जते. कारण की कन्नड भाषेच्या उत्कृष्ट काव्यकृतीने मुग्ध होजन प्राचीन एकं विद्वानांनी त्यांची मुक्तकंठाने प्रशंसा केली आहे. (See 'Studies in South Indian Jainism' by R. Ayangar; and Bombay Gazeter Vol. ii p. 406) त्यांची जन्मभूमी वामिलप्रांत व खास मातृभाषा वामील असल्यामुळें त्यांचे त्या भाषेवर विशेष प्रमुख होते. त्यामुळें तामीळ भाषेतील काव्यकृतीला जन्म देणें स्वामाविकच होते.

संस्कृत भाषेवरील प्रभुत्वानें तात्कालीन भारतीय साहित्यकार, कवि व तत्ववेत्त्यावर विरस्मरणीय छाप टाकिली: आणि दक्षिण भारतांत संस्कृत भाषेला उच्च कोटीत बसविण्याचा प्रथम मान त्यांनी मिळविला. त्यांच्या उच्च श्रेणीतील -संस्कृत रचनाकृतीने साहित्यक्षेत्रांत युगांतर घडवृन आणिले. (See 'History of Canarese literature ' and 'कर्णाटककविचरित्') या दृशिने संस्कृत साहित्याच्या भारतीय इतिहासांत समंतभद्र स्वामीचे नांव अमर राहिले. यासंबंधी मान्यवर रामस्वामी आय्यंगार एम्. ए. आपस्या 'Studies in S. Indian Jainism ' यामधून प्रगट करितात की, "Samantbhadra's appearence in South India marks an epoch not only in the annals of Digambar Tradition but also in the history of Sanskrit literature. अर्थात दक्षिणभारतांत समन्तभद्राचा उदय दिगंबर सांप्रदायाच्या इतिहासांतच फक्त नव्हे परंतु संस्कृत साहित्याच्या इतिहासांतही एक खास युगाला अंकित करीत आहे. या मान्यतेस पुष्टी देऊन मि, S. R. Sharma M. A. आपल्या "Jainism and Karnataka Culture" p. 72 নঘুন প্ৰত करीत आहेत की, "The advent of this great writer in Karnataka is rightly considered to mark an epoch, not only in Digambar History, but in the whole range of Sanskrit Literature."

स्वामीर्जीचें प्रभावित वादित्व, अस्त्वलित वत्तव्य व तेजस्वी व्यक्तिमत्वाची तात्कालीन बुद्ध-बौद्ध-विद्धानावर इतकी अटल छाप बसली कीं, प्रस्तृत पावलेल्या नैरात्मवादी, क्षणिकवादी व शून्यवादी बुद्धधर्माच्या प्रशासाला एक भोठा आळाच बसला; आणि लोककल्याणार्थ आत्म्याचें अस्तित्व, ज्ञानदर्शनादि अनंत शक्तित्व प्रभाणित करणाच्या जिनशासित स्याद्धाद सिद्धांताची महित, सत्यत्व व उदारत्व पटवृत देऊन जैनधर्माला विश्वव्यापक बनविण्याचें लोकोत्तर कार्य करण्यास त्यानी आपले दीर्घायुष्य व धोर व्यक्तिमत्व पणाला लाविलें. क्षणूनच त्यांच्या धोर विभृतीमत्वाचे स्वक क्षणून त्यांचा 'भारतम्वण 'या उपयुक्त विशेषणानें आचार्यप्रवर शुभचंद्रांनी सादर गीरव केला. (समंतभद्रां भद्रार्थे भावु भारतभूषण । पांडवपुराण) साहित्यक स्वनाकृतीला लागणान्या सर्व गुणांनी ते विभूषित होते. त्यांचे गमकत्व,

कवित्व, वादित्व व वक्तश्यादि गुण अपूर्व कीटींतील होते; त्यामुळें त्यांच्या-वेळचें महान वादी, कवी, साहित्यकारादि विद्वानांतर त्यांनीं भाषल्या तेजस्वी प्रतिभेची अखंड छाप टाकिली होती. भारताचें मूषणावह स्वामी समंतभद्रांच्या या असामान्य गुणगौरवार्थ त्याकाळचें व नंतरचें महान महान् साहित्यकार, उत्कृष्ट कवि व विद्वान आचार्यगण उद्दीपित होऊन त्यांनी आपापल्या प्रंथांतृन त्यांचा योग्य परिचय दिख्याचें निम्नालेखित आधारावरून समजून यतें.

भगविजनसेनाचार्यानीं आपस्या आदि-पुराणांत समैतभद्रांना वैदन करतांना 'कविवेधा ' अर्थात् कवींना जन्म देणारा महान् विधाता ध्रणुन खालील स्त्रोकात आदर व्यक्त केला आहे:—-

> नमः समन्तभद्राय महते कविवेधसे। यद्वचोवज्रपातेन निर्भिन्नाः कुमताद्रयः॥

अजितसेनाचार्यांनीं आपस्या 'अलंकारचिंतामणि' ग्रंथांत समन्त-भद्रांना नमस्कार करून 'मुनिवंद्य' 'कविकुजर' आणि 'जनानंद' झणून गौरव केला आहे.

> श्रीमत्समन्तभद्रादिकविकुंजरसंचयम् । सुनिवंद्यं जनानन्दं नमामि वचनं श्रिये ॥ ३ ॥

शानार्णव प्रंथाचे करें योगिराज श्रीशुभचंद्राचार्यानें समंतमद्रांचें 'कवीन्द्र भारवान् ' झणून आदराने स्मरण केलें आहे. स्वामीना सूर्याची उपमा देऊन त्यांच्याशीं आपली तुलना सोनिकिड्याप्रमाणें करून स्वतःची लघुता प्रगट केली आहे.

समन्तभद्रादिकवीन्द्रभास्वताम्। स्फुरन्ति यत्रामलस्किरश्मयः॥ वजन्ति खद्योतवदेव हास्यताम्। न तत्र किं ज्ञानलवोद्धता जनाः ॥१४॥ आचार्य जिनसेनानीं स्वामीजींच्या वादित्व व कवित्वादि गुणांची कीर्ती-छाया चूडामणिप्रमाणें सर्व कविगणांवर पडली होती असा उल्लेख खालील कोकांत केलेला मिळतो.

> कवीनां गमकानां च वादिनां वाग्मिनामपि। यश: सामन्तमद्वीयं मूर्धि चूडामणीयते ॥४४॥

'यशोधरचरित्राचे 'कर्ते महाकवि वादिराजसूरि वि. संवत आक-राज्या शतकाच कवी असून ते समन्तमद्रांना 'उत्कृष्ट काज्यमाणिकाचा रोहण किया पर्वत 'क्षणून प्रगट करीत आहेत. श्रीमत्समन्तमद्राद्याः काष्यमाणिक्यरोद्दिणः । सन्तु नः संततीत्कृष्टाः सुक्तिरत्नोत्करप्रदाः ॥

परवादि-दंति पंचानन श्रीवर्षमानसूरीनी आपस्या वरांगचरित्रामधून समंतभद्रांना भहाकविश्वर 'व सुतर्कशास्त्रामृतसारसागर 'द्वाणून प्रगट केले आहे.

समन्तभद्रादिमहाकवीश्वराः । कुवादिविद्याजयलब्धकीर्तंयः॥ सुतर्कशास्त्रामृतसारसागरा । मथि प्रसीदन्तु कवित्वकांक्षिणि ॥७॥

ब्रह्म अजितनें आपल्या 'इनुमचरित्र ' यांमधून समंतभद्रांना उद्शून 'भव्यरूपि कमळांना प्रफुक्षित करणारा चंद्रमा ' झणून उद्घोषित केलें आहे.

> जीयात्समन्तभद्रोऽसौ भग्यकैरवचंद्रमाः। कुवादिवादकंडुनां शमैनकमहौषधिः॥१९॥

शक सं. १३२० चा श्रवणबळगोळचा शिलालेख नं. १०५ नवीन नं. २५४ मध्यें उल्लेखिल्याप्रमाणें समंतभद्रांना 'वादीभवज्रांकुशसूक्तिजाल' सणून प्रगट केल आहे.

समन्तभद्रःस चिराय जीयाद्वादीभवज्ञांकुशस्किजालः। यस्य प्रभावात्सकलावनीयं वंध्यास दुर्वादुकवार्तयोऽपि?॥

श्वेतांवर आचार्य श्रीहरिभद्रसूरीनी आपल्या 'अनेकान्तजयपताका ' या ग्रंथांतून स्वामीजींचा 'बादिमुख्य' झणून उल्लेख केला आहे. जसें स्वोपज्ञ टीकमध्यें '' आह च वादिमुख्यः समन्तभद्रः''

महाकवी वादिभिसिहनीं आपस्या 'गद्याचितामाणि ' मध्यें स्वामीना उदेशून 'सरस्वतीची स्वच्छंद विहारभूमि ' अधीत् समंतभद्राच्या हृदय-मंदिरांत सरस्वतीदेवी स्वच्छंदपणें विहार करीत होती असा उछेख करून पुनः मुनीचें ईश्वर अर्थात् संवपति ह्याणून गौरव केला आहे.

सरस्वतीस्वैरविद्दारभृतयः समन्तभद्रप्रमुखा मुनीश्वराः । जयन्ति वाग्वज्रनिपातपाटित-प्रतीपराद्धान्तमहीध्रकोटयः ॥

श्रवणबेळगोळ येथील श. सं. १३५५ चा शिलालेख नं. १०८ नवीन नं. २५८ मध्यें मंगराज कवीने बलाकपिच्छाच्या नंतर समतभद्र र्वजनशासनाचे प्रणेत होऊन गेले असून ते भद्रमूर्ती असस्याचे प्रगट केलें आहे. समन्तभद्रोऽजनि भद्रमूर्तिस्ततः प्रणेता जिनशासनस्य । यदीयवाग्वज्रकठोरपातश्रृणीचकार प्रतिवादिशैलान् ॥

अजितसेनाचार्यीच्या 'अलंकारिवतामाणि ' व इस्तीमल कवीच्या 'विकान्तकौरव' नाटकाच्या प्रशस्तीमध्ये खालील क्षेत्रक समन्तमद्व स्वामीच्या प्रखर वादिखाची प्रशंसा करीत आहे. समंतमद्वाच्यापुढें चतुर, स्पष्ट व बीच कवी व वक्ता धूर्जेटीची जिव्हाही बंद पडत होती तर अन्य विद्वानांची काय कथा ?

अवटतटमटित झीटिति स्फुटपटुवाचाटपूर्जटेर्जिन्हा। वादिनि समन्तभद्रे स्थितवित सति का कथान्येषाम्॥

तसेंच वरील स्नोकांच्या पुष्ठचर्थ अवणवेळगाळचा मिल्लवेण प्रशस्तीचा शिलालेल नं. ५४ नवीन नं. ६७ मधील स्नोक पुढील प्रमाणें आहे:——

क्षेवदुतरमरित झीर्रात स्फुट-पदु-चाचारधूर्जरेशि जिन्हा । वादिनि समन्तभद्रे स्थितवति तव सद्सि भूप कास्थान्येषां ॥

वरील एकाच अथांचे दोन्हांही पद्यावरून कळतें कीं, धूर्जिट त्या वंळस एक महान् विद्वान व प्रभावं। प्रतिवादी असून जनतेमध्यें त्याची विशेष प्रतिष्ठा होती. एक प्रसंगी एका राजसभैतील विवादामध्यें समतभद्राचार्याकडून तो पूर्ण पराजित झाल्याचें दिसतें. धूर्जिटसारखा विद्वान सहज पराजित झाल्यामुळें तर स्वामींच्या विजयी वादित्वानें त्या काळच्या जैन विद्वानांत त्यांची प्रतिष्ठा व ख्याति अधिकच दुणावली; आणि तेव्हांपासून एक हाण रूढ झाली आहे कीं, 'धूर्जिटसारखा विद्वानहीं समंतभद्रजींच्यापुढें विवादांत टिकूं शकला नाहीं तर अन्य विद्वानाची काय कथा!

सारांश योगीराज समंतभद्रजींच्या साहित्यक गुणपीरचयासंबंधी उध्दृत केलेल्या महान् महान् आचार्याच्या ग्रंथांतील स्त्रोक, प्रशस्ती, शिलालेख व

१ दावणिगिरी तालुक्याचा शिलालंख नं. ९० मध्येंही हा क्ष्रोक 'दिलेला आहे. हा लेख च।लुक्य विक्रमाच्या ५३ व्या वर्षी कीलकनाम संव-त्त्सर अर्थात इ. सू ११२८ चा आहे. See E. C. V. XI.

वचः समन्तभद्रस्य वीरस्येव विज्ञंभते ॥ ३० ॥

धर्मवाद-दिग्विजयः

अवणंबळगाळ येथील एका शिलांख्यांत चरित्रनायकांच्या भारतीय धर्मवाद-दिग्विजयाचे हृदयस्पर्शी वर्णन आढळ होत आहः—

पूर्वं पाटिलपुत्रमध्यनगरे भेरी मया ताडिता।
पश्चान्मालविसेषुटक्कविषये कांचीपुरे वैदिशे॥
प्राप्तोऽहं करहाटकं बहुभटं विद्योत्कटं संकटम्।
वादार्थी विचाराम्यहं नरपते शार्वृलविक्रीडितम्॥१॥

यावरून आचार्यकालीन भाग्तांतील निग्निराळ्या विद्यापीठाच्या व धर्म-तीर्धीच्या ख्यात शहरांत व देशांत आचार्योंनी धर्मवादांत विजय मिळविला.

ग्रंथनिर्मिति-

आप्तमीमांसा, युक्त्यनुशासन, जिनस्तुतिशतक, स्त्रयंभूस्तोत्र, रत्नकरंड, तत्वानुशासन, प्राकृत व्याकरण, प्रमाणपदार्थ, कर्मप्रामृतर्याका व गंधहस्ति-महाभाष्य इत्यादी ग्रंथांची रचना आचार्यानी केली आहे.

भावी तीर्थंकरः

घोर तपश्चर्या कंट्यानें तीर्थकरपद प्राप्तीचा पुण्यसंचय झाला काहे. भविष्यकालीन तीर्थकरनामावलीत आचार्याच्या नांवाचा समावेश झाला आहे.

> मंगरुं भगवान् वीरो । मंगरुं गौतमो गणी । मंगरुं कुंदकुंदाचो । जैनधर्मोस्तु मंगरुम् ॥

प्रस्तावनाः

श्रावक-आविकांच्या आचारासंबंधीं निरानिराळ्या आचार्योनी लिहिल्ल्या ग्रंथांत श्रीसमंतमद्वाचार्यांच्या रत्नकरंड श्रावकाचाराचें वैशिष्टय और आहे. मंगल व अंतिम प्रार्थनेसह केवळ १५० क्षोकांत श्रावकांच्या आचारांचा संग्रह करून जैनधर्मीयांना आचार्यानीं चिरकाल ऋणि करून ठेविलें आहे. आज सुमारें १८०० वर्षे या चिमुकल्या पण दैदिप्यमान रत्नत्रयाच्या करंडाला जैनसमाजानें शिरोधार्य केलें असून प्रामाण्य ग्रंथ म्हणून अजरामर होऊन राहिला आहे. कवि कांचन यांच्या 'काव्यरत्नांतील' काव्यमय भाषेत या ग्रंथांचे धोडक्यांत वर्णन करात्रयाचें झाल्यास असें सार्थ झणतां येईल कीं 'असूनिह रत्नकरंडकांत प्रकाश त्यांचा नसतांच जात.' (काव्यरत्न-सर्ग चौथा-स्रो. सं. १२)

ग्रुद्ध व सुलभ भाषासरणी, तर्कग्रुद्ध मांडणी व धोडक्यांत आपर्ले विचार माडण्याचे अजब पांडित्य आणि कला यांचा या ग्रंथांत सुंदर मिलाफ झाला आहे. सूत्रमय सुश्लोकाचा हा सुगंधित हार आहे.

जैन व इतर धर्मीयांना जैनधर्मी आवक-आविकाचें आचार व विचार कसें असावेत, याबहल ज्ञान करून दंण्याचे हेतृनें हा यथामित प्रयत्न केला आहे. या प्रंथातील क्ष्रोकांचा अन्वयार्थ व मावार्थ देणारा हिंदी माधेंत लहान मोठी वरीच पुस्तकें आहत. आमच्या माहितीप्रमाणें मराठी माधेंत फक्त दोन-तीनच अशी पुस्तकें आहत. यापैकी स्व. वा. माऊराव बाबाजी लहे यांनी प्रतिद्व केलेलें पुस्तक आज दुर्मिळ झालें आहे. श्री. विष्णुकुमार डोण-गांवकर यांनी लिहिलेलें पुस्तक आज उपलब्ध आहे. स्व. वा. शेट हिराचंद नमचंद दोशी यांनी प्रसिद्ध केलेलें पुस्तक कारच मोठें असून तेहि हलीं दुर्मिळ आहे. अशा स्थितीत श्राक्तंच्या आचाराचें ज्ञान सामान्य वाचकांनाहि वहांवे, या हत्नें या पुस्तकांत क्ष्रोकांच्या अध्वादारा अधिक खुलाशानें. दिला आहे. केवळ अन्वयार्थ दिल्यानें अर्थवोध होणार नाहीं व सर्म समजणार

नाहीं अशी साधार भीति वाटस्यानं खुक्स सेवार अर्थ देण्याचा प्रयत्न केला आहे. अर्थ देतांना पारिभाषक शब्दांचा उपयोग न करितां सामान्य वाचकां-नाहि गुक्च्या मदतीशिवाय हा ग्रंथ समजून वेतां यावा झणून त्या पारिभा-षिक शब्दांच्या अर्थाचा हेत् देण्याचा प्रयत्न केला आहे. यामुळे हें पुस्तक स्वतःच वाचून विद्यार्थ्यांना व इतरांना आवकाचार समजून वेतां येईल अशी आशा आहे. माझा हा प्रयत्न सिद्धीस गेला आहे कीं नाहीं, हें या विषयाव-रील इतर पुस्तकें वाचून दुलनेनें उरिवण्याचें काम वाचकांवरच सोपविणें युक्तं आहे. वैदिक धर्मातील तत्वाचेंहि वाचकांना अल्प तरी ज्ञान व्हावें झणून प्रसंगानुसार त्या धर्मोतील धर्मवचनेंहि दिलीं आहत. शिवाय निरिनराळी परिशिष्टें व इतर आचार्यांचीं मतें देजन हें प्रस्तुत पुस्तक उब्दोधक करण्याचा यथामित व यथाशिक प्रयत्न केला आहे.

धर्म.

या पुस्तकांत श्रावकांचा आचार-धर्म-सांगितला आहे. क्रियाकांडाचे यांत वर्णन नाहीं. फक्त तरेंबे सांतितलीं आहेत. आचार असाच का असावा, याचा हेतृहि सांगितला आहे. अर्थात धर्म हाणजे काय चीज आहे व कोणती प्रचंड शक्ति आहे, याची थोडीशी करपना देणें अनाठायीं होणार नाहीं. धर्मसंस्था अस्तित्वांत का आली ? आज पृथ्वीच्या पाठीवर अनेक धर्म का दिसत आहेत ? इत्यादिवहल थोडीशीं का होईना करपना असणें जरूर आहे. ध्र-धरणें या धातुपासून धर्म शब्द बनला आहे. धरतीति स-धर्मः किंवा धारयतीति स धर्म झणजे तारण, संरक्षण व उद्धार करण्यास समर्थ अशी जी शक्ति तो धर्म होय. संसारांत्न तारून नेण्याचें व ससारापासून संरक्षण करण्याचे सामर्थ्य ज्यांत आहे-संसार दुःखतस्सत्वान यो धरति त्याला धर्म हाणाचें. स्टोक संख्या दोन व तीनमध्ये आचार्यानीं धर्माचें ख्क्षण-स्वरूप वर्णिलें आहे. स्टाक किंचार करणाऱ्यांना धर्म एकच आहे, असे दिस्तन आलें आहे. शाश्वत सुक हें धर्मोचें अंतिम ध्यय आहे. ज्या सुकाचा मार्ग धर्म दाक्षवितो, तें

इंद्रियजन्य सुख नव्हे. संसारिक सुख इंद्रियजन्य असते. पंचेंद्रियापासून मिळणारें जें मुख तें इंद्रियजन्य मुख होय. तथापि अञ्चा मुखापासून अलिन राइण्यास धर्म सांगत नाहीं. त्यांत आसिक ठेवूं नका, असे तो सांगतो. घनदौलत, शरीरसंपात्त, पुत्रपौत्र, चक्रवर्तिपद व अइमिद्रपद अशी संसारिक सुर्वे ही खरी-शाश्वत मुखे नव्हत, जनमजरा मरणादिकांच्या फेन्यांतून सुटका शाल्यामुळे आत्म्याला जें अविनाशी व चिरंतन मुख भिळतं. तेंच खेरें व शाश्वत सुख आहे व अर्छे शाश्वत सुखामळविण्याचे मार्ग अगर उपाय सांगणारा तो धर्म होय. नऊ कोटी नारायण होणें अगर चक्रवर्ति सम्राट-पद मिळणें हें इहलोकांतील मोठें-पण आहे. अहसिंद्र पदप्राप्ती मिळणें बाणजे स्वर्गातील मोठेपण, पण ही नश्चर आहेत. आत्म्याला परमसुखाची-परमेष्टीपदाची-प्राप्ती झाली की तें सुख व ते पद शाश्वत असंत. त्या पदशाप्तीनंतर फिरून जन्म नाहीं, क्षातारपण नाहीं व मरणिह नाहीं: असे ऐश्वर्य मिळाविण्याचा जो मार्ग-तो शाश्वत सुखमार्ग कल्याणकारी मार्ग-श्रेयोमार्ग होय, असे सुख मिळविणे हें सर्वच धर्माचे एक-मेव अंतिम ध्यय आहे; जन्म, जरा व मृत्यू यांच्या-त्रिविध-तापांतून मुक्तता है धर्माचे ध्येय. हे ध्येय गांठणाऱ्यांनां आत्मश्रानी. ब्रह्मज्ञानी आणि परमेष्टि इत्यादि नांबानें ओळखलें जाते.

द्रव्यक्षेत्रकालभावाला अनुसरून या धर्माची निर्रानराळीं बाह्य स्वरूपें दिसतात. शरीरसंरक्षणासाठीं कपड्याची जरूरी आहे. परंतु देश, काल व पिरिधितीच्या मानानें त्या कपड्याला निर्रानराळा आकार देऊन शरीराचे संरक्षण केलें जाते. कोट, जाकीट, शर्ट, धोतर, विजार इत्यादि इत्यादि. इतर धर्माची गोष्ट दूरच. खुद जैनधर्मातिह असे स्थित्यंतर घडलें आहे. असा एक काल होता कीं, ज्यावेळीं ही भूभि भोगभूमी होती, त्यावेळीं कोणताहि धर्म अस्तित्वांतच नव्हता. त्यावेळीं हें माझें व तें परक्याचे असा भेदभावच नव्हता. साम्यवादाचें-समतावादाचें-एकछत्री राज्य नांदत होतें. राजा झणून कोणी अधिकारी नव्हता. सेव्यसेवक नातें नव्हतें. गरीवश्रीमंत हा भेद नव्हता.

अस्याचार-अनाचार नव्हतें. अकालमृत्यु नव्हता—अधीतच रोगराई नव्हती. सुखाचा, शांतीचा व स्वातंत्र्याचा तो काल होता. या कालाचीं जैनधर्मज्ञान्यांनीं उत्कृष्ट कालांत गणना केली आहे. अशावेळीं व स्थळीं धर्मज्ञांचे कारण नव्हतें. श्वांत व शीतल वायूचा भरपूर पुरवठा निसर्ग करीत असतो; त्यावेळीं कृत्रिम पंख्याच्या वाऱ्याची ती जरूर कोठून असणार ?

हा काल बदलला. समाजात विषमता उत्पन्न झाली. आपपरभाव उत्पन्न झाला, हें माशें, तें तुशें नग्हे; अशी स्वाधीं भावना उत्पन्न झाली. जीवनकलहाचा प्रश्न उभा राहिला. सर्वत्र कष्ट व दुःखमय वातावरण निर्माण झालें. अशावेळी समाजस्वास्थ्यासाठीं, चित्त व वित्त आणि दुर्वलांच्या संरक्षणासाठी काहीं नियम व निर्वेष घालणें क्रमप्राप्त झालें व त्यालाच धर्म हें नामाभिधान प्राप्त झालें. भोगभूमि नष्ट झाली व धर्म अस्तित्वांत आला असें हाटल्यानें धर्म अनादि नाहीं अशी शंका येईल परंतु धर्मतत्वें अनादि व सनात्म आहेत यामुळें धर्म अनादि व सनात्मच आहे. आचार्यवचनांत मत-भिन्नतेची जी उदाहरणें आढळ होतात, त्यांचेहि मूळ बदललेल्या देश, काल व परिस्थितीत असावें अशीहि शंका येतें.

धर्माची हिंदुधर्मीय व्याख्या.

महाभारत शांतिपर्वात न्यास मुनीनीं धर्माची जी न्याख्या केली आहे, श्रीची ओळख करून देणें अप्रस्तुत होणार नाहीं.

धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मेण विष्टताः प्रजाः।

यः स्याद्धारणसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः॥

सारांदाः — ऐहिक व पारलैकिक कल्याणाकरितां धर्म आहे. एहिक कल्याणांत केवळ खहिताचाच समावेश केलेखा नाहीं. सत्पवृत्तीमुळें वैयक्तिक आत्मकल्याण व परहित ही एकाचवेळीं साधतात. स्त्री व पुरुष ही संसाराची जशीं दोन चार्के आहेत तद्वतच सत्प्रवृत्तीमुळें वैयक्तिक हित व आत्मकल्याण आणि परहित असा दुहेरी लाभ होतो. ज्यामुळें केवळ मानवमात्राचें नवेह तर अखिल प्राणिमात्रांचें कल्याण होते व उद्घार होतो त्याला धर्म हाणतात. वरील श्लोकांतील धारण शब्द हा अत्यंत महत्वाचा व व्यापक अर्थाचा शब्द आहे. मानवजातीचा व अखिल प्राणिमात्रांचा इह व परलोकी उद्घार व उत्कर्ष करण्यास जी जी सत्प्रवृत्ती कारणीभूत होते, त्या त्या सत्प्रवृत्तीला धर्म असे मानिलें जातें; कारण ती स्व व परहितकारक असते. अशा उद्धारची प्रचंड शक्ति हाणजे धर्म.

ज्ञात्यांनी जी बंधेने व जे नियम बातले आहेत, त्यांत उच हेतू आहे; च विशिष्ठ उद्देश डोळ्यांपुढें ठेवृन तीं घातली आहेत. व्यास झणतात कीं,

लोकयात्रार्थमेवेह धर्मस्य नियमः कृतः।

तसंच प्रभवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम्।

सारांदाः — लोकयात्रेकीरतां-समाजासाठीं - नियम व बंधने घातली आहेत. तसेच हे नियम व ही बंधनें ईश्वर नावची कोणा अहछ व अव्यक्त व्यक्तीनें घातलेलीं नाहींत. समाजांतील थोर, विद्वान व दूर्हिं व्यक्तीनीं निष्कामबुद्धीनें हितोपदेश केला आहे. यासाठीं जैनधमें अशांनां केवलज्ञानी व हितोपदेशी इत्यादि अर्थपूर्ण नांवानें संबोधितो. कंवलज्ञानी व हितोपदेशी यांनींच हे निर्वध व नियम प्रथमच व नव्यानें सांगितलें कीं काय? अशी शंका थेणें साहजिकच आहे. जैनधमें अनादि आहे व तो सनातन आहे. निरितराळ्या अनेक कारणामुळें समाजाला या नियमाचा व निर्वधाचा विसर पडतो, विकृत स्वरूपांत तें आचिर्लें जातात. निर्वध व नियम यांत भसळ होते. अधर्माला धर्म मानिलें जातें. हेत्बहल व ध्येयाबहल गैरसमज पसरला जातो. अशावेळीं केवली व हितोपदेशी त्याचें सत्यस्वरूप समाजाला दाखवृन देऊन समाजाची दृष्टी साफ करितात. सोन्यावर चढलेलें किटन तें सोनं धुवृन पुस्त अथवा तापविल्यानें नाहींसे होतें; व तें मूळ स्वरूपांत दिसं लागतें. तदन्तच धर्मावर चढलेले किटन केवलज्ञानी व हितोपदेशी धुवृन व पुस्त काद्वन दो सन्यरूपांत जगाला दाखवितात. तें नवें सोनें नब्हें व हितोपदेशी यांनीं

सांगितलेला धर्मीह नवा नसतो, हाणूनच धर्म अनादि व सनातन आहे. हिंदु-धर्मोतील अवताराची कल्पनाहि हेंच सांगत आहे.

महाभारतांत 'न हर्तव्यं परधनं एष धर्मः सनातनः,' तसेँच 'सत्यं ब्र्यात् प्रियं ब्र्यात्, प्रियं न नानृतं ब्र्यात् एष धर्मः सनातनः,' आणि परस्पर उपकार हत्यादिकांना सनातन धर्म असे म्हटलें आहे. धर्म हा सनातन आहे असें हाणतांना अहिंसादि धर्मतत्वं सनातन आहेत असेंच समजावयाचें आहे.

जैनधर्मातच काय पण कोणत्याहि धर्मीत हिंसादि पांच पातकापासून दूर राहण्याचाच उपंदश सांगितला आहे. मांसाहारी द्वाणुन प्रसिद्ध असेलेल्या खिश्चन व महंमदीय धर्मसंस्थापकांनी हिंसा करूं नका असाच उपंदश केला आहे. जैनधर्मीय अहिंसा तत्वांत व इतर धर्मीयांच्या या महान तत्वांत परक नाही असे नाही. मात्र तो फरक अंशाचा आहे. या अहिंसा तत्वाचा जैनधर्मीत जितका सखोल व सहम विचार झालेला आहे, तितका विचार इतर धर्मि-यांनी केलेला नाही, हैं खरें आहे; परंतु त्याला तशींच कांही बलवत्तर कारणेहि आहेत. महंमद पैगंवराच्या पूर्वी पैगंवरांच्या जन्मभूमीत नरमांस मक्षण केलें जात होते. महंमद पैगंवराला या राक्षसी व अमानुष कृत्यापासून जनंतला परावृत्त करावयाचे होतं. कोणत्याही प्राण्याची हिंसा करूं नका, असा उपदेश लोकांच्या गळी उतरविणें महंमद पैगंवरासारख्यालाहि शक्य शांलें नसतें; अशावेळीं नरमांसमक्षणापुरतीच त्यांने आपल्या कार्यांची व्याप्ति ठेविली व त्यांत यश मिळविलें. काल, देश व परिस्थितीच्या प्रभावापुढें त्याला अंशतः नमार्वे लागलें. पैगंवरांच्या अनुयायांनी नंतर आहेंसाधर्माची व्याप्ति वाढाविली असें त्या धर्माच्या प्रथावरून दिमून येतें.

वैदिक धर्मीतिह नरमेघ, अश्वमेध इत्यादि यज्ञ होत. मात्र गोवघ त्याच्य मानिला गेला होता. हर्लोद्रमाणेच भारत त्यावेळीहि कृषिप्रधान देश होता. गाईच्या लेकरावर होती अवलंबून असल्याने गोवध त्याच्यच मानून समाधान न मानितां गोसंरक्षणाचे महस्व सांगितलें आह. द्रव्य-क्षेत्र-काळ इत्यादिकांचा हा परिणाम आहे. सिश्चन धर्मातील रोमन क्याथाँलिक व प्रांटस्टंट या पंथामधील सांप्रदायिक वादांत हजारे। नव्हें लाखों लोकांचे प्राण-नाहक बळी पडले. तीच परिरिथती शैच व वैष्ण अगर शिया व सुनी या सांप्रदायिक भदामुळें झाल्यांचें
हतिहास सांगत आहे. फार दूर कशाला, समतावादी जैनधर्मालाही या दुर्हाच्या
पिशाचानें पछाडल्याशिवाय सोडिलें नाहीं. पंथ व सांप्रदाय भेद उत्पन्न झालें
व त्याची कटु फळें जैनसमाजास भोगावीं लागत आहेत. धर्मांचें अस्तित्व
केवळ पारलोकिक हितासठींच आहे, अशी कित्येकांची भामक समजृत आहे.
हहलोकिक सुखासाठीहि धर्माची जरूरी आहे. हिंसादि पांच पातकांचाच
विचार केला व स्पूलमानानें त्या पातकांपासून जग जरी अलिस राहिलें तरी
काय बहार हें ईल ! यांची कल्पनाही करवत नाहीं. हिंसा नाहीं, चोरी नाहीं,
स्त्रोटे बोलेंणें नाहीं, परस्त्रीचा अभिलाघ नाहीं व संपत्तीची भलती हाव नाहीं,
असे जग निर्माण झालें तर पृथ्वीवरच स्वर्ग अवतरला इतकें तरी खास मानावें
लागेल. पांच पातकांपुळें होणारी आपत्ति टाळण्यासठीं जात्यांनी प्रयत्न केला
व या प्रयत्नाच्या पोटीं धर्माचा उदय झाला.

पुदें पुदें या घर्माच्या बंघनाला श्चुगारून देणाऱ्यांचें काय करावें ? त्यांना शासन करें शावें ? हा प्रश्न साहजिकच उत्पन्न झाला. राज्यसंस्था व धर्मसंस्था ही जोंपर्यत एकत्र वास करीत होत्या तोपर्यंत हीं पातकें करणाऱ्याला राज्यसंस्था दंड व शिक्षा करी; परंतु पुढें या दोन संस्थांची फारकत झाला. सत्ता विभागली गेली. त्याचा परिणाम असा झाला की धर्माधिकाऱ्यांची सत्ता लुकी पडली, धर्माविरुद्ध आचरण करणाऱ्यांच्या हातीं प्रायश्चित्ताची व बहि-ष्काराची बोधट हत्यारें राहिली. पुढें पुढें तर धर्माधिकाऱ्यांची सत्ता जवळ जवळ नष्ट झाली. ही बोधट हत्यारेंहि त्यांच्या हातची गळली व राज्यसंस्थनें पाप्यांना प्रायश्चित देण्याचें काम आपल्याकडे घेतलें. अलीकडील कायद्यांचा जन्म या परिस्थितीत झाला.

हिंसादि पांच पातकांपैकी पहिल्या चार पातकांचा गुन्हा या सदराखाली विनलकोडांत समावेश केला गेला आहं; फार काय अहिंसादि अणुवतांचे जं अतिचार हाणून सांगितलें आहेत, त्यांचाहि गुन्हा या सदराखाली समावेश झाला आहे. उदाहरणार्थ स्टोक संख्या ५४ मध्ये अहिंसाणुवतांचे छेदन, बंधन, ताडण, अतिभारारोपणादि असे पांच अतिचार सांगितलें आहेत; तसेंच स्टोक संख्या ५८ मध्ये अचौर्याणुवतांचे चौरप्रयोग, चौरार्थदान, विलोप इत्यादि पांच अतिचार सांगितलें आहेत. या अतिचारामुळें वतभंग होत नाही असे धर्मशास्त्रकार मानीत आले परंतु हार्डीच्या कायदे करणाऱ्यांनी या सर्व अतिचारानांहि गुन्ह्यांचे खरूप देऊनं गुन्हा या सदराखाली त्यांचा समावेश केला आहे.

धर्माचं ध्येयः

धर्मशास्त्रकारांनी या निर्वेषाचा इहलौकिकदृष्ट्याच मात्र विचार केल्ला नाहीं. त्यांनी आपल्यापुढें फारच उच्च ध्येय ठेविलें. धर्मबंधनें पादून स्वर्ग मिळाला तरी त्यांचें समाधान झालेलें नाहीं; मुक्ति हैं ध्येय त्यांनीं जनतसमोर ठेविलें. विद्यमान कायदे स्वर्गसुखाची व मुक्तीची आशा दाखवीत नाहीत. कायदांची व्याप्ति इहलीकिक सुखापुरतीच ुआहे. समाजांत शांति, स्वास्थ्य व स्वातंत्र्य नांदावें एवंदेंच ध्येय कायदेपंडितांनी आपस्या डोळ्यांपुढें ठेविलें आहे. व्यावहारिक उदाहरण झणून आजन्या चळवळीचें घेतां येईल. म. गांधींनी संपूर्ण स्वराज्य हें राजकीय ध्येय ठेविलें आहे. हें ध्येय गांठण्याची ज्यांची कुवत नाहीं तें वसाहतीचें स्वराज्य हें आपलें ध्येय ठरवितात व त्यांच्याहि मागे असणाऱ्यांचें ध्येय सुराज्यापुरतेंच आहे. तीर्थेकरांनी मुक्ति हें ध्येय ठेविलें. कायदेपंडितानीं सामाजिक स्वास्थ्य इतक्यापुरतीच आपल्या ध्येयाची व्याप्ति ठरविली. तीर्थेकरांच्या अगर धर्मज्ञांच्या या उच ध्येयाची मजल मारणारे फारच थोडे; मात्र या धर्माज्ञेमुळें व पापाच्या भीतीनें सामाजिक स्वास्थ्याला मदत करणाऱ्यांची संख्या वरीच मोठा आहे. अनेकांच हित ज्यांत अधिकांत अधिक आहे ते अयस्कर व कल्याणकारक या दृष्टीने धर्माज्ञकडं पाहतां धर्माचें ध्येय इहलीकिक सुख हेंच ठरेल. पारलीकिक सुख हेंच धर्माचें एकमेव ध्येय, असें मानणाऱ्याचें मत चुकीचेंच आहे, असें झणण्याचा हरादा नाहीं.

हिंदुधर्मातील कांहीं आधार.

वैदिक धर्मीतील खालील धर्मवचनावरून धर्म परिवर्तनशील बि परि-वर्तनक्षम आहे, असे मानिस्याचें दिसतें. असे मानतांना लोककस्याण या नांवाखालीं धर्मीत ज्या अनेक बाबींचा समावश केला जातो, त्या बाबी विचा-रांत घेऊन वा धर्म हा सापेक्ष आहे, असे समजून हीं वचने घातली गेली असावीत असे मानण्याला जागा आहे.

कारणाद्धर्ममन्विच्छेत् न लोकचरितं चरेत् । तसेच न धर्मः परिपाठेन शक्यो भारत वेदितुम् ।

या उक्तीवरून स्पष्ट होईलच. तथापि पुढील व्यासवचन महत्वाचें आहे.

भवत्यधर्मो धर्मो हि धर्माधर्माबुमावि । कारणादेशकालस्य देश: कालः स तादशः॥

सारांशः—देश, काल व परिस्थितीप्रमाणें धर्म बदलतो. देशकाल-परिस्थितीसापेक्ष धर्म असतो. देश, काल व परिस्थिती हो विचारांत घेऊन बुद्धीने व विवेकाने धर्म कोणता व अधर्म कोणता, हें ठरविणें कांहीं वेळां कममाप्त आहे. अशा प्रसंगाला उदेशून नारद स्मृतीमध्यें झटलें आहे की,— धर्मशास्त्रविरोधे त युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः।

भाषार्थः —िनरिनराळ्या धर्मशास्त्रांत विरोध व मतिभन्नता दिसस्यास स्या मतायैकी युक्त कोणतें व अयुक्त कोणतें, हे विवेकाची कसोटी लावृन ठरवांचे. विवेकाच्या कसोटीला दिलेला हा अधिकार अर्थातच अत्यंत काळजी-पूर्वक वापरला पाहिले. याच प्रसंगी धर्मशास्त्रकारामध्ये मतभेद कां व्हावेत १ हा प्रश्न अत्यंत गंभीरतेनें विचार करण्यासारखा नाहीं १ परिस्थिती हेंच एक या मतभेदाचें कारण आहे. विवेकाची कसोटी लावस्यानंतर स्याचा निष्कर्ष असा निघाला कीं—' निष्प्रयोजनं सप्रयोजनंन बाध्यते.' जे बंधन अप्रयोजक दिसेल त्याची जरूरी नाहीं, तें बधन मुद्रतींतृन गेलें असे समजून ज्याचें प्रयोजन आहे व ज्याची जरूरी आहे, त्याचा अमल करावा.

धर्माची ब्याख्या विचारात घेतां प्राणिमात्राचा उद्धार करणाऱ्या इक्तीला धर्म असें झटलें आहं, असें दिस्त येईल. व्यक्तीचा, समाजाचा, देशाचा, राष्ट्राचा फार काय अखिल जगताच्या उद्धाराची व अभ्युदयाची जवाबदारी घेणारी शक्ति झणजेच धर्म.

या उद्धारांत अनेकांच्या अनेक प्रकारच्या उत्कर्षांचा समावेश होतो. जगांतील अज्ञान, दारिद्य, रोगराई आणि अनेक प्रकारची दुःखें नष्ट होवन व जगांत शांतीचें, सौख्याचें व समतावादाचें एकछत्री साम्राज्य नांदांवें. या इहलीकिक अम्युद्यावरोवरच पारलीकिक सुखाचाहि या अम्युद्यात समावेश होतो. अंतिम ध्येय मुक्ति, असे मानण्यांत आलें असलें तरी त्या ध्येयाला पोंचणारा पारच विरळा. अनेकांचे अनेक प्रकारचें हित इहलीकिक अम्यु-द्यांतच समाविष्ट झालें असल्यानें अनेकांची हृष्टी या सुखाच्या प्राप्तीकडेच राहिल्यास नवल नाहीं.

आचार्य समंतभद्रांच्या या छोट्याशा कृतीची रचना विचारांत घेतांहि बरील विचारसरणीचें प्रतिबिंब त्यांत दिसून येईल. अणुव्रतें, गुणव्रतें व शिक्षावर्ते, तसेच महावर्ते आणि मुनिषर्म इत्यादिकांची परंपरा व मतिश्रुत-केवलज्ञानादिकांची चढती श्रीण विचारांत घतां अनेकांच्या ऐहिक सुखाची प्रथम काळजी वाहण्यांत आली आहे, असेंच दिस्न येईल.

धर्म एकच आंह, तो इह व पारलेकिक युखमार्ग दालिवणारा व तो परिवर्तनशील आहे. तमेंच द्रव्य-क्षेत्र-काल यामुळें धर्माचें स्वरूप भिन्न दिसतें इत्यादि विचार यापूर्वी मांडिल आहेत. ही विचारसरणी अनेकांना पटणारिष्ट नाहीं. आंतम ध्येयाकडे नेणार मार्ग भिन्न भिन्न असले तरी अंतिम ध्येय एकच आंह, हें मानिलें तरी धर्म एकच आंह, असच मानावें लागेल. धर्माचें अतिम ध्येय मुक्ति. मुक्ति मिळविण्याचे मार्ग भिन्न. दिलीला जावयाचे आहे तर निरिनराळ्या मार्गाने पोंचता यतें; तद्भतच धर्ममार्गाच आहे. वैदिक-धर्म ईश्वराचें अस्तित्व मानतो-आद्मी जैनधर्मीय मानीत नाहीं. वैदिक व जैनधर्म परलोक मानितात. इतर धर्मीय परलोक मानीतच नाहींत असे नाहीं मात्र परलोकाची व मुक्तीची त्यांची कल्पना धोडीशी भिन्न आहे. ईश्वर सर्व कांहीं करतो असे वैदिकधर्मीय मानितात. जैनधर्मीय पाप अगर पुण्यामुळें सर्व कांहीं घडते असे मानितात. ईश्वराच्या जार्गी पापपुण्य अगर पापपुण्याचें ठिकाणीं ईश्वर असे वाचल्यास स्थूलमानानें या धर्मीतील ठळक मतमद मिटतील. अशा दिश्वन वेदल्या संवेदण धर्म एकच आहे, असे दिस्त वेईल.

अखिल प्राणिमात्राचा कल्याणकारी मिन्न धर्म आहे. जगाच्या कल्या-णांत व हितांत आपलें कल्याण व हित आहे. हिंसादि पांच पातकें कलं नयेत, त्यापासून दूर रहावें, अशी सर्वच धर्माची आज्ञा आहे; व त्यापासून राहा-ण्यांतच सर्वाचें हित व कल्याण आहे. नाक, कान इत्यादि अवयवांच्या पंचेंद्रियसमुच्चयांचें शरीर होतें; अगर या समुच्चयांना शरीर-देह हाटलें जातें. प्रत्यक अवयवांची क्रिया निराळी असत व शरीरधारणाला त्यांची जरूरी आहे. अहिंसादि व्रतांच्या समुच्चयाला धर्म हाणतात. गुणवत व शिक्षावत हें अहिंसादि पांच व्रताचें सहाय्यक असल्यानें त्यांची शीलवतात गणना केली आहे. शील-व्रतांच्या पालनामुळें पंचाणुवतांचे पालन हद व हदतर होत जतें.

अहिंसादि पांच वतांच्या समुख्याला धर्म असे कां मानिले आहे? याचा थोडासा विचार कर्तव्य आहे. अहिंसादि पांच व्रतांचें अगर धर्माच्या पंचेद्रि-यांचे पालन करावयाचे झाल्यास आठ प्रकारचे गर्व-मद-सोडावे लागतात. सप्तव्यसनोचा स्याग करावा लागतो. या पांच व्रतांचा. गर्वीचा व सप्तव्यस-नांचा अन्योन्य संबंध काय ? राग-देषादिकांच्या कषाया बळेंच हिंसादि पांच पातकें घडतात. रागद्देषादिकांचा त्याग केल्यानें पातकें घडत नाहींत असें सटलें आहे. याचा अर्थ असा कीं. इतराबहरू आपस्या मनांत समता-समभावना-उत्पन्न होते. समता उत्पन्न झाली, आपपर भाव नष्ट झाला. सर्व जगांतील प्राणिमात्र आपले मित्र आहेत व आपण त्यांचा सखा आहों अशी व कृती होऊं लागल्यास दुःखाचें व पापांचें कारणच उरत नाहीं. पापाचें कारण राहिलें नाहीं क्षणजे इहलोकीचें व परलोकीचें मुख मिळण्यास अविध तो कोणता ? धर्माचे खरें स्वरूप ते हेंच व याच स्वरूपाचे वर्णन या प्रधांत आचार्योनीं वर्णिलें आहे. आचार्यानीं सुरवातीस 'संसारदु:खत:सत्वान यो धरत्यत्तमे सुखे ' अशी धर्माची व्याख्या केली आहे. संसाराच्या फेन्यांतून सोडवणूक करून उत्तम चिरंतन-मुखाची प्राप्ति करून देण्यास धर्मच समर्थ आहे. अधे चिरंतन मुख भिळविण्यासाठी ग्रहस्थी लोकांनी काय काय करा-वयास पाहिने यान्रहल या प्रंथांत सागितले आहे. मागील उपाय पुढील उपा-यास उपकारक व मदत करणारा ठरतो. इमारत बळकट होण्यासाठी चांगल्या पायाची जरूरी असते, हें खेरे आहे, मात्र पाया चांगला घातला व इतर बाध-काम व्यविध्यत झार्ले नाहीं तर केवळ पाया बळकट आहे झणून सर्वच इमा-रत मजबूत राहणार नाहीं. तद्वतच गुणत्रत-अहिंसादि त्रतांना वाढविणारीं-त्रतें व शिक्षाव्रतें-दान, संछखना व समाधिमरण यांचे महत्व आहे.सामायिक-वत-पालनामुळें कांहीं विविक्षित कालपर्यंत मुनी अवस्थेला श्रावक पौचतो तर सहे-खना या समाधिमरणामुळें अधिक काळ व अखेर मुनीपदाची प्राप्ति श्रावकास होत. आचाराचा असाविकास करण्यांत आला आहे. आचाराची ही प्रगति आहे.

सारांश, हें पुस्तक वाचतांना सम्यन्दर्शनादिकांना रत्नत्रय कां झटलें आहे, हिंसादि पांच पातकांपासून दूर रहावें असे कां सांगितल आहे, असें सांगण्याचा हेनू काय आहे, त्याचा परिणाम काय होतो, इत्यादिकांबहल विचार करावा. केवळ भाषांतर समजन्यांनें हेतू समजणार नाहीं, खन्या धर्माची ओळख होणार नाहीं; हेतू न समजन धेतां, कंलेलें वाचन पालध्या घागरी-वरील पाण्याप्रमाणें फुकट जाणार आहे.

जैनधर्माची संग्राहकता व उदारता.

जैनधर्म सम्राहक आहं व तो उदार आहे. पतित, पातकी, दुःखी ब अवला या सर्वीचा सारखाच उदारक आहे. मात्र जैनधर्माला शरण गेले पाहिजे. शरण जाणें याचा अर्थ जैनधर्मानें सांगितस्याप्रमाणें आपला आचार व विचार ठेवणें. श्रद्धा, ज्ञान व आचार या रत्नत्रयांत तो साठविलेला आहे.

सम्यन्दर्शन झणजं श्रद्धा. खरा देव, गुरू व शास्त्र यावर नितांत श्रद्धा ठेवण्याचा पहिला घडा दिला आहे. सम्यक्चिरित्रांत आचार व विचार यांचा समावश झालेला आहे. विचार व आचार आणि कियाकांड हैं बरेंच मिन्न आहेत. विचार व आचार यांच्या पूर्णतेसाठीं त्रियाकांडाची जरूरी नाहीं असे नाहीं; परंतु धर्मतत्वें व कियाकांडाचें रहस्य न समजल्यानें कियाकांडालाच धर्म असे समजलें जात आहे. नारळ हाटला झणजं कवच, खोबरें व त्यांतील पाणी इत्यादिकांचा बोध समज्ञन न घेतां कवळ कवचाला नारळ समजावें, अशी स्थिती धर्मतत्वें, आचार, विचार आणि कियाकांड यावावतींत झालेलें प्रत्यहीं अनुभवास येत आहे.

यंथवर धर्माचें जें विवेचन केलें आहे तो धर्म हवा आहे. त्या धर्माची हादि व्हावी, एवढेंच नव्हें तर तो सगळ्या जगताचा-सार्वधर्म-धर्म व्हावा. शांति, सीख्य, सुवत्ता, निरोमिता, ज्ञान इत्यादिक इष्ट गोष्टीचें साम्राज्य व्हावें. शांति, सीख्यादिकांचें साम्राज्य होण्यास समता, विश्ववंधुत्व, इत्यादि सद्गुणांची हादि व ईर्षा, असुया, मद, मोह इत्यादि दुर्गुणांचा लोप निदानक्षय तरी होणें

जरूर आहे. आवकाचारांत पद्धतशीर रीतीनें हा उपक्रम केला आहे. मानवीं प्राप्याच्या मनाची ठेवण विचारांत घेऊन ही प्रंथरचना आहे.

आजच्या व्यवहारांत व आचारांत अनेक गोर्धीचा धर्म या सदराखाली धमावेश करण्यांत आल्यानें जनता सामान्यतः खन्या धर्मापासून दूरच राहि-स्याचें दिसतें. बालवत, आदितवारवत, मोपळावत, हजामत, सुतक, आद, उत्तरिक्रया, बारसे, चातुर्मासांतील वत उद्यापन, विधवायपन, विवाह इत्यादि इत्यादि अनेक घडामोडीबहल बंधनें बालून त्या बंधनाला धर्म हें नांव दिलें जात आहे. जातिधर्म, कुटुवधर्म, मनुष्यधर्म, पिता-पुत्रधर्म, गुष-शिष्यधर्म, पिति-पित्तधर्म, राजधर्म, सेवकधर्म, हत्यादिकांना धर्म असेंच संबोधिलें जातें. विद्यमान अनेक कायदे पाळणें यालाहि धर्मच झणतात. पार काय भिक्षेकरीहि धर्म बाढा झणून याचना करितो व मूठभर धान्य कपाळाला आट्या घालून चारचौषांना दिलें तरी धर्म केला असेंच व्यवहारांत समजलें जातें.

मानवजातीच्या इह व पारलौकिक सुखाकरितां व समाजाच्या स्वास्ध्या-साठीं व घारणेसाठीं निर्माण झालेल्या खन्या बंधनाकडे दुर्लक्ष होवृन खाणें-पिणें, निज्ञणें-बसणें, स्पृद्यास्पृरयता, अञ्चशुद्धि, बरीरशुद्धि, केशवपन कीं, केशकर्तन इत्यादिक बावतींत निर्माण केलेल्या निर्वधांत गुरफटून जात आहों. समता, शांतता व विश्वबंधुत्व जगांत निर्माण करण्याची शक्ति जैनधर्मीत आहे, असे मानत असतां स्पृर्यास्पृदयता, उच्चनीचता, गरीब-श्रीमत, शांनी-अशानी, इत्यादि इत्यादि भेदभावाला आश्रय देणाऱ्यालाच नव्ह तर त्यांचा गर्व उत्यन्न होईल, अशा निर्वधाला धर्म करें हाणार्वे ?

स्पृश्यास्पृश्यताः

स्पृश्यास्पृश्यता ही मानवीप्राण्यापुरतीच राहिली नाहीं. पश्च, पश्ची व अचेतन पदार्थ फार काय तीन लोकांपैकी नरक, यांतिह स्पृश्यास्पृश्यता गेली. पश्चयोनीतील कांहीं पश्च ग्रम, कांहीं स्पृश्य, कांहीं अश्चम तर कांहीं अस्पृश्य, असे मानिलें जातात. पश्चममाणेंच पक्षांतिह वर्गीकरण शालें. अचेतन पदार्थीत कांदा, लस्ण, मुळा, गाजरा, कलिंगडे, पढवळ इत्यादि अनेक अश्चम-त्याज्य-

अस्पृथ्य मानिले गेलें. बांग्यांत तर पोटजाति करून पांढरें बांगे बर्ध्य व काळें स्वीकाराई असे ठरविलें. नरकाला अस्पृथ्य मानिलें. कुत्रा, मांजर इत्यादि-कांची, कांदा व पांढरें बांगे यांची, कावळा, गिघाड यांची व नरकाची तरफ-दारी करणारे कोणी भेटले नसावेत असे दिसतें. दांतावरून जनावरांचे भेद पाइले. दांतांची तीच कसोटी मानवीप्राण्याला कां लावूं नये !

प्राचीनकालीन जाती.

जाति गुणाधिष्टित असोत वा जनमावर अवलंबिलेस्या असोत, प्राचीन-कालीं (१) देशभेदामुळें (२) धंद्यामुळें (३) दुर्गुणामुळें (४) प्रतिपक्षी सणून द्वेषामुळें व (५) जन्मामुळें मानवजातींत स्ट्रियास्ट्रियता मानिली जात असे. जैन, बौद्ध, वैरुणव, शैव, कापालिक, पाशुपाल व पुजारी इत्यादिक अस्ट्रिय समजले जात. आज त्यांची अस्ट्रियता नष्ट झाली. हिंदुधर्मशास्त्रांत ज्या अनेक जातींची नांवें दिलीं आंहत त्यांपैकीं अंनक नांवें आज शातिह नाहीत. त्या जातींचा नष्टांश झाला असें नसून त्या जाति आजच्या विद्यमान जातींत विलीन झाल्या आहेत.

देशमेदामुळें ज्या जाति अस्पृश्य मानिल्या गेल्या होत्या, त्या भेदाची तीव्रताच नव्हें तर ती पूर्वीची कल्पनाहि आज अनेक कारणामुळें नष्ट झाली आहे. घंद्यामुळें मानिलेक्या जातींतील आजच्या लोकांचा पूर्वीचा घंदा राहिला नाहीं. महार डॉ. आंबेडकर हें नव्या घंद्यांत पडलें आहेत. पूर्वीचे बुरूड, सोनार, लोहारादि अस्पृश्य मानिलेल्या जाति आज स्पृश्य झाल्या आहेत व त्यापैकी कित्येक उच्च समजले जाणारे घंदे करीत आहेत. सारांश या जाति ज्यावेळीं अस्पृश्य मानिक्या गेल्या त्या वेळच्या व आजच्या स्थितीत महदंतर पडलें अस्पृत्य मानिक्या गेल्या त्या वेळच्या व आजच्या स्थितीत महदंतर पडलें अस्पृत त्याकाळीं स्पृश्य मानलेल्याचें वंशज आज अस्पृश्य घंदा करीत आहेत.

जातिसंस्था व वर्णसंस्था ही जुळी भावंडे असीत वा वर्णसंस्थेनंतर अगर अगोदर जातिसंस्था अस्तित्वांत आलेली असी, जातिसंस्थेमुळें जन्माला अवास्तव महत्त्व दिस्यांचें व त्यांचे अनिष्ट परिणाम झाल्याचे दृष्टोपत्तीस आस्याबरोबर जातिसंस्थेवर त्या काळच्या सर्वच विचारवंतांनीं क्रोड उठ-विस्थाचें इतिहास सागत आहे, अन्यजात जाति क्या समाज घारणेला युक्त नाहींत, गुणावरून जाति ओळखाच्यात असें प्रतिपादन क्रालें,

यापुँदे या संबंधी धोडणा अधिक विस्तारोंने चर्चा केली आहे. धर्म-शास्त्रकारामध्ये याबद्दल एकवाक्यता नाहीं. प्रत्येक पक्षाला आपापश्या मत-समर्थनार्ध धर्माधार खास मिळतात. धर्मशास्त्र लिहिणाऱ्यांचा हेत् कोणताहि असा त्यांच्या लिखाणांची ओढाताण होत आहे. अशा स्थितीत काय करावें ? कोणतें मत खरें व युक्त मानावें ? इत्यादि प्रश्न विचारी क्लोकांच्या डोळया-समोर सदैव उभे आहेत.

अशा विकट प्रसंगी विद्वान व विचारवंतांनी आपस्या बुद्धीचा उपयोग करून या मतभिन्नतेच्या अडचणीतून मार्ग काढावा. यासाठी बृहस्पतीने एके ठिकाणी ६।टलें आहे की:—

केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तन्यो विनिर्णय: । युक्तिहीने विचारे तु धर्महानिः प्रजायते ॥

विद्वान आहे परंतु स्वतंत्र विचार करून इष्टानिष्ट ठरविण्याची ज्याला संवय अगर धमक नाही, त्याला खरा शास्त्रार्थच समजला नाहीं. धर्मशास्त्रांन्तील शब्द व वाक्यें पदून धर्मशास्त्र समजलें असे मानेंगें चुकीचें आहे व अशाचा निर्णयह चुकीचाच ठरणार आहे. युक्ति, तर्क, काल, भेद व परि-स्थिती यांचा विचार करून धर्मानिणय न दिस्यास धर्मकार्य न होतां धर्महानि होते; परंदु शास्त्रज्ञांना या वचनाचे भान राहिलें असतें तर धर्म राहिला असतां व शास्त्रश्च झणून समजल्या जाणाच्यांचा वर्ग मात्र नष्ट झाला असतां.

दया, समता व विश्वबंधुत्व.

केवळ मानवीप्राण्यामध्येच नव्हे तर प्रश्चयोनि व वनस्पति यांच्यावहरू दया, समता व विश्ववंधुत्व उत्पन्न करण्यास समर्थ असा हा चर्म आहे. हैं सामध्ये येण्यास संसाराचा त्याग करून गुनिदीक्षाच चेणे जरूर आहे असे नाही. ग्रहस्थाअमांत राहुनहि हैं सामध्ये मिळविण्याचा प्रस्ताशीर व शास्त्रीय

मार्ग जैनधर्माने आंखून दिला आहे. कंबळ अध्यात्मिक उन्नतीचाच पाठपुरवठा करून मौतिक अम्युदयाकडे दुर्लक्ष करणारा जैनमर्म नाहीं. भौतिक उन्नतींत प्राय: प्रथमस्थान स्थावर-जंगम मिळकत-घनदौलत-यांना दिलें खाते. जैनधर्म संपत्ति मिळविण्याच्या आड यत नाहीं. तर ती सन्मार्गानें मिळवा, ती मिळ-विण्याचा भलता इच्यास लागूं नये झणून परिग्रहपरिमाण करा व सन्मार्गाने भिळविलेल्या संवत्तीचा व्यय सत्कार्यात करा, असे सांगतो. मोटारगाडी मोकाट सुट्टं नये सणून तिला आवरण्यासाठी ब्रकची योजना केलेली असते, तद्भतच संपत्तीची आशा बेफाम होऊन त्या मोहांत मोकाट सुटूं नय क्षणून वर सांगि-तलेल्या ब्रेकची उपाययोजना कली आहे. कामभोगापासून सर्वस्वी परावृत्त करणे शक्य नाहीं, हैं जाणून स्वदारसंतोषवताची उपाययोजना केली आहे. एवढेंच करून तो थांवला नाहीं तर वरील व्रत घऊनहि कामवासना सुटलीच नाहीं तर ग्रहस्थाश्रमांत स्त्रियाबद्दल मुळींच अभिलाष घरूं नये अशीहि आज्ञा दिली आहे. वेश्यादिगमन त्याज्य असले तरी त्यामुळें वरील वत भंग पावत नाहीं. मात्र त्यामुळें अतिचाराचा दोष लागतो, असा अपबाद घातला आहे. स्वर्की, परस्त्री व वंदया असे तीन भेद पाइन उचित, त्याच्य व अनु-चित कोणते हें सांगितलें आहे. यावरून जैनधर्म हा भौतिक सुखाच्या आड येत नाहीं, समाजस्वास्थ्य नादावें, समता व शांतता योच्या वातावरणानें हें विश्व दरवळून रहावें व विश्ववंधुत्वाची वाढ व्हावी, या उच्चतम हंत्ने प्रेरित झालेला हा जैनधर्म आहे.

भौतिक उन्नति करून घेत असतां आध्यात्मिक उन्नति हेंच ध्येय आहे, असे पदोपदीं सांगण्यास तो चुकत नाहीं.

बौद्धिक गुलाम बनवीत नाहीं-

तत्वार्थावर श्रद्धा ठेवा. सम्यग्दर्शनी प्रथम व्हा, असे आग्रहाने तो सांगता. परंतु श्रद्धा ठेवा असे झणत असता तो निरस्तून व पारस्तून पहा व भस्तत्यावर श्रद्धा व विश्वास ठेवूं नका अर्थेहि तो तितक्याच आग्रहाने सांगतो. सामान्य मनुष्याच्या शब्दावर व वचनावर विश्वास न ठेवतां केवली भगवान, सर्वश्च व अखिल प्राणिमात्रांच्या कस्याणाचा व हिताचा निष्काम उपदेश देणाऱ्यांच्या वचनावर विश्वास ठेवा असेंच तो सांगतो. कोणी ह्राण-तील की यांतच गुलामिगरी आहे. पण ही विचारसरणी भ्रामक आहे. गार-गोटी व पोलाद यांच्या संघर्षणामुळें आग्न उत्पन्न होतो हा सिद्धांत आहे. प्रत्येकाने प्रथम प्रथोग करूनच या सिद्धांतावर भद्धा वा विश्वास ठेवावा व तसें न होईल तर या सिद्धांतावर विश्वास ठेवण्यांत बौद्धिक गुलामिगरीच आहे, असें हाणणे चुकींचेच होईल. तद्धतच केवलशान्यांनी केलेल्या हितो-पदेशावर श्रद्धा ठेवा ह्याण्यांत बौद्धिक गुलामिगरीच पतकरिली, असें होत नाहीं.

जैनधर्म हा विचारी, कर्तृत्ववान व ज्ञानवान यांच्या बुद्धीला न पटणांर असे कांहींच सांगत नाहीं. हिंसा होते हाणून शेती अगर इतर उपजीविकेचा धंदा करूं नका असे सांगितलें असते तर ते बुद्धिवानांना पटलें नसतें. शेती करा परंतु त्यांत नाहक व हिंसा करण्याच्या हेत्नें प्रेरित होऊन हिंसा करूं नका असे तो सांगतो. कार्य व परिणाम एकच परंतु कार्य व हेतू निराळा यामुळं हिंसा घडत नाहीं; असें तो सांगतो. कोणा विचारी, बुद्धिमान व ज्ञानवान यांना ही विचारसरणी पटणार नाहीं ?

प्रपंच व परमार्थ यांची सांगड घालणारा व त्यांचा सुवर्ण-समस्वय करणारा हा धर्म आंह. सम्यग्चारित्र, गुणवर्ते व शिक्षावर्ते यांचा क्रम पाहि-स्यास सत्प्रवृत्तीचा उत्तरोत्तर विकास होण्यास भरपूर अवधि या धर्माने दिली आहे. शिनदीक्षा न घेतांहि घरच्या सावलींत समाधिमरण साधणाऱ्यांना मुनि-दिक्षेचे पुण्य मिळवृन देण्याची सोय केली आहे.

जाति, कुल, संपत्ति व ज्ञानादिकाबद्दल गर्ब, अभिमान व दंभ न घर-ण्याबद्दल कंठरवानें सांगणारा जैनधर्म समता, शांतता व समाजस्वारध्य यांचीच अपेक्षा धरीत नाहीं ?

चार पुरुषार्थांपैकी अर्थ व काम याना मोकाट न शोडतां त्यांना धर्माचें बंधन घातलें आहे. ही बंधनें निरतिचार व सापबाद पाळस्यास मोक्षप्राप्ति होईल अर्थे हा धर्म सांगतो. मोक्ष अर्थे एखादे स्थळ नाहीं. कारण ती अनु-भवाची बाव नाहीं. वादासाठीं ही एक आशा आहे, अर्थे क्षणभर मानिलें तरी त्या स्थळाकडे नेणारे कें मार्ग आहेत असे सांगितलें आहत, ते आचर-स्थानें सर्वाच्याच ऐहिक सुखांत भर पहत आहे. तुझ्यासारखेंच इतरांना जगावें असे बाटतें. याकरितां तू दुखऱ्यांची हिंसा करूं नकीस अगर दुसऱ्याला आस देऊं नकीस, या उपदेशांत स्वार्थ व परमार्थ ओतप्रत भरलेला नाहीं ? तुझा एकज दुसऱ्यांने चोरला अगर हरण केला तर तुला जसे दुःख होते तद्दतच तूं दुसऱ्याचा एवज चोरलास तर स्थाला दुःख होणारच द्वाणून चोरी करूं नकीस असें सांगितलें काय ? व त्याहिपुढें जाऊन सांगितलें की चोरी न करणाऱ्याला स्वर्ग अगर मोक्षसुख मिळेल, तर त्यांत हानि ती काय ?

एका हिंदुधर्मग्रंथांत झटलें आहे कीं,---

सुखार्थाः सर्वेभूतानां मताः सर्वाः प्रवृत्तयः। सुखं तु न विना धर्मात् तस्माद्धर्मपरो भवेत्॥

सारांदा:-मुखाकरितां सर्व प्राणिमात्रांची अहोरात्र घडपड आहे. धर्माच्या सहाय्यानेंच तें सुख मिळणारें आहे, एरव्हीं नाहीं. दुसेर वचन अर्ने कीं,—

यदा वै सुखं लभतेऽथ करोति, नासुखं लब्ध्वा करोति, सुखमेव स्टब्ध्वा करोति.

सारांदाः मनुष्य धर्माचरणास प्रवृत्त केव्हां होतो ! अमूक कृत्य करण्यांत सुख आहे, अमूक केव्यानें सुख मिळेल व तें मिळणारच. मिळाश्या-शिवाय राहणार नाहीं, असें ज्या वेळेला वाटतें त्याचवेळीं तो सत्प्रवृत्त होतो. अणून धर्म, मोक्ष व स्वर्ग हें डोळ्याला न दिसणाऱ्या असल्या तरी मनश्रक्षुला त्या दिसतात व झणूनच धर्माचरणास तो प्रवृत्त होतो.

यापुढें जैनधर्म उदार कसा आहे, तो अखिल प्राणिमात्रांचा उद्धारक कसा आहे व तो सार्वधर्म होण्यास पात्र कां आहे, इत्यादिवहल त्रोटक विवे-चन केलें आहे, त्याचा विचार करावा अशी विनंती आहे.

धर्म परिवर्तनशील बाह्रे की नाहीं ? असस्यास कोणता ?

या गंभीर प्रश्नाचा तितक्याच काळजीने विचार करणे जरूर आहे. धर्माचे (१) यमधर्म व (२) नियमधर्म असे दोन भद केले जातात. या भेदालाच (१) लोकाचार व (२) धर्माचार अशीह नांवें दिली जातात. यम-धर्म हा शाश्वत असतो. तो बदलण्यास पात्र नाहीं. अहिंसादि धर्म हे शाश्वत-यमस्वरूपी आहेत. स्नानसंध्या, उपवास, तप हे नियम आहेत. ते अशाश्वत आहेत, त्यांना लोकाचार शणतात. ते बाह्यधर्म होत. झणून ते परिवर्तनशील आहेत.

कोणत्या स्थळीं, कोणत्याहि वेळीं व कसस्याहि प्रसंगीं अहिंसादि धर्माचें पालन करणें जरूर आहे. कारण हा धर्म शाश्वत आहे, सनातन आहे, झणूनच अनादि आहे. या शाश्वत धर्माला आदि-आरंभ-सुरवात अशी नाहीं व स्याला अंत-शंबटिह कधींच नाहीं. तो सदैव व सर्वत्र असावयाचाच. नियम-धर्माचें तसे नाहीं. त्यांत बदल होऊं शकतो.

हा मुद्दा उदाहरणाने अधिक स्पष्ट करावयाचा झाल्यास आपण असें समजूं की लियियाच्या अगर सहारा वाळवंटांत आपण आहों, तिथें पाणी पिण्यापुरतें जेमतम मिळतें. अशा ठिकाणीं स्नान झाले नाहीं; तर नियम धर्माचें पालन होणार नाहीं. तेथील परिस्थितीप्रमाणें वागणें भाग आहे. या उलट इंग्लंडमध्यें गेलों व तेथे शाकाहाराश्य राहतां येत असतां मांसाहार केला तर यमधर्माचें पालन केलें नाहीं, असे होईल व अशा कृत्याला धर्म क्षमा करणार नाहीं.

यावरून असे मात्र समज्ञं नये की नियमधर्म यांच्या अस्तित्वाचीच जरूरी नाहीं. नियमधर्म हा यमधर्माचा पोषक आहे. या भेदांचा अन्योन्य संबंध आहे. तथापि एकाचें दुसऱ्याच्या अभावी पालन होणें अशक्य नाहीं.

या दोन भेदामधील रहस्य न कळल्याने वा नियमधर्मालाच प्राधान्य दिस्याने या भेदामधील संघर्षाला सुरवात होते. नियमधर्माला प्राधान्य देण्यांत चूक होते. असं प्रतिपादन करणार धर्मलंड ठरतात!!

जाति या शब्दाचा अर्थः

जाति-कुलादिकांचा गर्व घरूं नका अशी घर्माश आहे. या घर्माशेची आठवण जात्यधांना करून दिली कीं ते म्हणतात कीं आम्हीं त्याचा अभिमान कोठें घरितों ! निर्रानराळ्या जाती आहेत. कुल व गोत्र आहेत व त्या उच्च व नीच आहेत, एवढेंच आधीं झणतो. वरकरणीं हा युक्तिवाद साळसूद्पणाचा दिसतो परंतु जैन ही जात नव्हे. जिनेश्वरांनी सांगितलेल्या धर्माप्रमाणें वाग-णाऱ्या लोकांचा एक समुदाय व संघ आहे. अनेक जैनाचार्यांनी प्रचलित जातिभेदाविरुद्ध कोरडे ओहून जातीभेद मानणाऱ्यांचे कंबरडे मोडिलें आहे.

संयमो नियमः शीलं तपो दानं दमोदया । विद्यन्ते तात्विका यस्यां सा जातिर्मद्दती मता॥

सारां हा कीं, संयम, नियम, शील, तप व दान इत्यादिक सद्गुण ज्यांचे अंभी आहेत, त्या लोकांच्या समुख्याला जाति असे हाटलें आहे. हा माझा स्वधमी आहे असे जेव्हां आपण हाणतो तेव्हां त्याचा व आपला धर्म एकच आहे, असे समजून त्यास स्वधमी हाणतो. आद्य तीर्धकर वृष्ठभदेवांच्यावेळी ब्राह्मण हा वर्ग नव्हता. वृष्ठभदेवांचे चिरंजीव राजा भरतेश्वर यांना ब्राह्मण वर्गाची जरूरी वाटली. ज्ञानार्जन, अध्ययन व अध्यापन यांचा घंदा करणारा वर्ग तो ब्राह्मण वर्ग. वृष्ठभदेवांच्यावेळी विद्यार्जन करून धर्मीपदेश करणारा असा स्वतंत्र समाज नव्हता. त्या समाजाची जरूरी त्यांना भासली हाणून त्यांनी राजवाड्यावर नागरिकांना बोलाविलें. आमंत्रितांत फक्त पुरुषच होते. लुसलुसित कोवळें गवत तुडवीत राजदरवारी कांहीं लोक आले व तें गवत तुडविणें इष्ट न वाटणारे कांहीं लोक दूर राहिले. दूर राहिलें लोक विचारी आहेत असे चक्रवर्तीनी ठरविलें. या मार्गे राहणान्यांन क्षत्रिय, वैश्य व शुद्रहि होते. यज्ञोपवीत देकन त्यांना ब्राह्मण केलें. आदि-पुराणांत हो कथा दिली आहे. यावरून (१) वृष्ठभदेवांच्यावळीं ब्राह्मण जात नव्हती (२) भरतेश्वरांनी ती निर्माण केली (३) निर्माण करितांना त्यांच्या.

गुणाकडे पाहिल व (४) त्या काळच्या क्षत्रीय, बैश्य व श्र्हामधून त्यांची निवड झालां.

राजदरबारी स्त्रियांना बोलाविकें नव्हतं, यज्ञोपवीत वालून परत वर्धे जाणाऱ्यांची बायको ब्राह्मणी झाली,

त्यांवळची विवाहसंस्था विचारांत घेतां विजातीय विवाह होत नव्ह-तेच असे नाहीं. आचार्याना संद्राहक असे दुसरें एक सार्थ नांव आहे. त्याचा अभिप्राय असा कीं, परधर्मीयाना आपल्या उपदेशानें जैनधर्मानुयायी चनवीत व अशांची संख्या किती झाली होती व आजचे जैन झणविणारें कोणाचे वंशज आहत कोण जाणें १ जाति, कुलादिकांचा गर्व घरूं नथे असें सांगतांनाहि आचार्योनीं सागितलें आहे कीं पूर्वभवांत आपण कोणकोणत्या योनींत जन्म घेतला होता कोण जाणें व यापुढें कांणत्या योनींत जन्म घ्यावा लागणार, हें तरी करें समजणार १ साराश जन्म कर्माधीन आहे. शरीर स्वभावतः-मूळचंच-अपावत्र आहे.

यावरून जैनधर्म हा गुणाकंड पाहणारा आहे. धर्माच्या कसोटीला उत-रेख तो धार्मिक. जिनेश्वरांनी सांगितलेला धर्म तो जैनधर्म व त्या जिनेश्वराचे व त्यांच्या धर्माचे अनुयायी ते जैन.

डॉक्टर अगर वकील होण्यास अमूक अमूक परीक्षा द्यावी लागते. तो अभ्यासक्रम पूर्ण झाला की त्यास डॉक्टर अगर वकील असे झणतात. तद्वतच जैन झणवून घेण्यापूर्वी कांहीं अटी पाळाच्या लागतात व परीक्षला उतरावें लागतें. त्या अटी पुन्या झाल्या व ती परीक्षा उत्तीर्ण झाली कीं तो जैन होतो. जैन आईवापांच्या पोटी जन्मून जैनधर्माप्रमाणें न वागणारे कांहीं आढळतात. तद्वतच इतरांच्या पोटी जन्मूनहि जैनधर्माप्रमाणें आचरण असणारेहि आढळतात. यामुळेंच जैनधर्म हा आचारावर, विचारावर व गुणावर अवलंबून गाहणारा आहे; तो जन्मावर अवलंबून नाहीं.

सोंबळे ओंबळे इत्यादिकांचा शुचिर्भूततेच्या दृष्टीने जरूर विचार करावा. स्नान संध्यादिक वर्ष्य आहेत असे नाही; परंतु धर्माची मर्यादा तेथेच चांबवूं नये. कपाळी टिळा व पोटीं कोचाचा उमाळा, अशी अवस्था जेथें असते तेथें टिळा व स्नान ही व्यर्थ आहेत.

जैनधर्म अखिल प्राणिमात्रांचा उद्धारक आहे. तो सार्वधर्म होण्यास पात्र आहे, तो उदार आहे, शरण आलेस्यांना तो तारणारा आहे व तो सार्व-सर्वांचा-आहे, हें जैन कणवृन घंणाऱ्यानी कृतीनें दाखवावयास पाहिज. जैन ह्या असें तोंडानें सांगावयाचें व जिनमंदिरांत येण्यास व जिनपूजा करण्यास त्यास मज्जाव करावयाचा!! पित्र जिनमंदिर व पित्र व तारक देव पिथा लोकांच्या स्पर्शानें अपित्र होतात, ही कल्पनाच असह्य आहे. इतरांना पावन करण्याची व पित्र करण्याची शाक्ति अशावेळीं नष्ट होत असल्यास तो धर्म व ती धर्ममूर्ति उद्धारक कशी है तीर्धकर-पद-दर्शनानें पातकें नष्ट होतात; दर्शनच धट्टं दिलें नाहीं तर ती नष्ट कशी होणार!! फूल मातींत पडलें तर मातीला फुलाचा वास येतो, फुलाचा गुण मातीच्या स्पर्शीमुळें नष्ट होत नाहीं. तद्धतच पितत व पातकीं यांनी पूजा केली तर मूर्ति भ्रष्ट होणार नाही; मात्र पूजा करणारा पावन होईल.

मुनीनीं कोणाच्या हातचा आहार घ्यावा, हा प्रश्न त्यांच्या इच्छेचा आहे. परंतु अमूक पुनर्विवाहित आहेत व तमक्योंने इंजक्शन घेतल आहे त्यामुंळ त्यांना आहार देण्याचा अधिकारच नाहीं, असे झाणणे धर्मसंमत नाहीं; विशुद्ध मुनीनीं व्याभिचारी स्त्री-पुरुषांच्या हातचा आहार घेतस्याचें दाखले पुराणांतरी मिळतात. व्याभिचारांत जन्म झालेल्यांना मुनि होतां येत. वस्तुत्थिति अशी असतां अशांना आहार देण्याचा हक्कच नाहीं हें झाणणें धर्मसंमत नाहीं. नत्रधामिक व विधिपूर्वक आहारदान करून पुण्यसंचय करण्याचा सर्वांत सोपा मार्ग आहे. हा मार्ग बंद करणारे धर्मसंरक्षक ते कसे १ व जैन-धर्म तरी त्याचा उद्धारक कसा !

मुनिआहार वर्ब्य, देवपूजेस बंदी व बास्त्रवाचनास मनाई मग उद्धार तो कसा करून ध्यावयाचा १ यासंबंधी प्रसुत पुस्तकांत निरानिराज्ञ्या ठिकाणीं प्रसंगोचित विवेचन केलें आहे. आज ना उद्यां खऱ्या तत्वाचा विजय होणारच. सत्यमंव जयने या तत्वावर अढळ श्रद्धा ठेवून हा प्रयत्न केला आहे.

भगवान महावीर हे एक अनन्य सामान्य धर्मप्रवर्तक झणून अजरामर राहिले आहेत. त्यांच्या चरित्राचे त्यूल मानानेंहि अम्यास केल्यास जैनधर्म उदार आहे, तो अध्वल प्राणिमात्रांचा उदारक आहे, तो मानवधर्म आहे, तो व्यवहार्य व तो आचरणक्षम आहे, हें जसे दिस्त येते, तद्वतच तो शास्त्रीय (Scientific) आहे, हेहि सिद्ध होते. भगवान महावीर यांच्या जयान्ति-दिनादिवर्शी वाचण्यास उपयुक्त असे छोटेसे पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचा हरादा आहं; त्यांत क्रांतिकारक भगवानानीं केलल्या क्रांतीचे वर्णन भगवानांच्या शिष्यांना वाचावयास मिळेल.

या प्रयस्नांत कोणासिंह दुखिवण्याचा अगर हिनविण्याचा अस्ताध्य हेतू नाहीं. समाजस्वास्थ्यासाठीं व धर्मसंवर्धनासाठीं ज योग्य वाटले ते विचार विचारी वाचकापुढें ठेविलें आहेत. इंसक्षीर न्यायानें त्याचा वाचकांनीं स्वीकार करावा. याहि उप्पर या कृतींत जे दोष दिसतील त्याबहल दयाई भावानें क्षमा करावी.

अवगुणप्रहणेन मदीयेन यदि जीवानां संतोषः । ततः तेषां सुखस्य हेतुरहं इतिमत्वा त्यज रोषम् ॥३१७॥ परमातम प्रकाशातील ही छाया आहे.

सारांश:—माझ्या अवगुणामुळेंच जर कोणास सुख व आनंद होत असेल तर मी त्यांच्या सुखाच्या आड कां यांवे ? माझ्या अवगुणामुळें त्यांना सुख व्हावें, यासारखी आनंदाची दुसरी गोष्ट्र ती कोणती ? माझ्या आंगी अनक दोष आहेत. मला दोष देणारे सत्यवचनीं आहेत, तेव्हां मी तरी स्यांचा देष कां करावा ?

करकृतमपराधं क्षंतुमईन्ति सन्तः

समाप्त.

विचारांत घेतलेल्या पुस्तकांची यादी-

(१) श्री. समंत्रमद्वाचार्यकृत-रलकरंडशावकाचार.

भी. विष्णुकुमार डोणगांवकर

श्री. मोहनलाल काव्यतीर्थ —विजयारीका सहीत.

पं सदासुखजी

स्व. वा. हिराचंद नेमचंद - नेमिशंयमालाः

जैनप्रंथ रत्नाकर कार्यालय मुंबई

The Householder's Dharma by Champatraijai

- (२) श्रावकाचार भीमतगति आचार्य.
- (३) श्रावकाचार पं. भाशाधर.
- (४) ,, आचार्य पद्मनंदी.
- (५) नवा हिंदुधर्म-श्री. दिवेकर शासी.
- (६) भारतीय संस्कृति —श्रीः साने गुरुजीः
- (७) गांधी-विचार-दोहन-श्री. किशोरलाल मध्रवाला-
- (८) मराठी बाड्मयाचा इतिहास श्री. क. रा. पांगारकर,
- (९) जैनधर्मकी उदारता—पं. परमेष्टीदास न्यायतीर्थः
- (१०) जैनधर्म मीमांसा-भाग १ व २ पं. दरवारीलाल.
- (११) सत्यामृत—(आचारकांड) —
- (१२) हिंदधर्माची मलतत्वें —अनुवादक श्री. बाळ्साई मेहता.
- (१३) योगसार टीका-ब्र. सीवलप्रसादजी.
- (१४) मोक्षशास्त्र-पं पत्रालाल जैनसाहित्याचार्य.
- (१५) धर्म का आदि प्रवर्तक-स्वामी कमीनंद.
- (१६) समयसार व नियमसार-The Sucred Books of the Jains.
- (१७) परमातमप्रकाश-पं. कालचंद्र.
- (१८) समाधिशतक—अ. श्री. शहा वकलि सोलापूर.

याबद्द वरील प्रंथकारांचा प्रस्तुत लेखक अत्यंत ऋणी आहे. या शिवाय आणखी विचारात घेतलेल्या कांहीं पुस्तकांचा नामनिर्देश केलेला नाहीं.

भा. घ. वं.

बा. भू. पाटील

कृतज्ञता.

या पुस्तकाच्या प्रकाशनास ज्या महाभागांनी स्वयंस्फूरीने व माह्या विनं-तीस मान देऊन आर्थिक मदत केली त्यांच्या नांवाचा कृतशता पूर्वक उछेल करणें, हें माहें आद्य कर्तव्य आहे.

७५ इ. बाट माणिकचंद इरीचंद शहा हिवरेकर रा. सोलापूर.

२५ ६, श्री, गुंडो राजाराम नागांवकर रा. निपाणी.

१० ६. , रायापाण्णा दादाप्पा पत्रावळी रा. भारवाड.

१०० रु. वैद्य श्रीपाल नेमिनाथ सोलापूर.

७५ इ. श्री. शेट नमचंद हिराचंद शहा सराफ रा. दींड.

१० ६. ,, जिनदास तातं।वा जवडे बी. ए. एलएल, बी. सब्जज यायल.

१०१ रु. ,, आण्णासाहेब उर्फ पायभैंडा सुरगींडा पाटील रा. समझोळी.

१०१ रु. ,, अनंतप्पा भाऊरात्र औरवाडे रा. सांगली.

१०१ रु. .. श्रीमत आपासाहेब देसाई इनगंडीकर.

१०१ रु. ,, ना. बाळगाँडा धवगौंडा पाटील पाचोरे रा. नांद्रे.

कागदाची दुर्मिळता अमतांहि पुस्तकासाठी हर प्रयस्न करून कागद मिळवून देऊन व आपुलकीच्या भावनेनें हें पुस्तक प्राप्तिद्ध करण्यास श्रीमहा-वीर प्रेस बेळगांव यांजकडून जें सहाय्य मिळालें त्याबद्दल कृतज्ञतापूर्वक आभार मानितो. बेळगांव येथील लिंगराज कॉलेज मधील थी. बी. ए. चौगुले M. A. यांनी केलेल्या सहाय्याबद्दलहि मी त्यांचा ऋणी आहे.

दोवटीं:—जैन व जैनेतर यांना जैनधर्माची स्थूलमानानें करपना येण्यास अरुगंशानें कां होईना मदत झाली असें आढळून आरुगाय माझ्या अमार्चे सार्थक झाले, असे भी समजेन. धर्मष्यू,

बा. भ्रु. पाटील.

श्रीस्वामी समंतमद्राचार्य-विरचित रतकरंड-श्रावकाचार

अध्याय पहिला.

मङ्गलाचरण.

नमः श्रीवर्द्धमानाय निर्धृतकिललतमने ॥ सालोकानां त्रिलोकानां यद्विद्या दर्पणायते ॥ १ ॥

अन्वयार्थः — (यद्विया) ज्यांचे ज्ञान (केवलज्ञान) (सालोकानां) अलोकाकाशासाहत (जिलोकानां) त्रिमुवनांत 'ज्ञान देण्यासाठीं ' (दर्पणायते) आरशाप्रमाणें काम देतें ('तस्मै') अशा व (निर्धूतकलिलात्मने) ज्ञानावरणादि कर्में धुवून टाकलंली आहेत ज्यानीं अशा (भीवर्षमानाय) अन्तरंग आणि वहिरंग लक्ष्मीने युक्त श्रीवर्षमानस्वामीना (नमः) नमस्कार असो.

अर्थ: — प्रंथाच्या सुरवातीस श्रीआचार्य समंतभद्र यांनी मंगलाचरण गाइलें आहे. मंगलाचरण करण्याचा उद्देश थोर आहे. हातीं वेतलेलें कार्य निर्विन्नपण तडीस जावें हाणून इष्ट देवांचे स्मरण करून अंगीकृत कार्य सफल व्हांचे अशी प्रार्थना करण्याचा शिरस्ता आहे. त्याप्रमाणे आचार्य समंतभद्र यांनी या ग्रंथाच्या पहिल्या क्लोकांत अंतिम तीर्धकर भगवान् वर्धमान असर सर्वहीं तीर्थकरांचे नामस्मरण केलें आहे.

मंगल या शब्दाचा धात्वर्थ मं=पाप व गालवित सणजे नाश करणें असा आहे. पापनाशक—विज्ञनाशक व पुण्यदायक मंगला- सरण गायिस्याने मनाचे परिणाम ग्रुद व कोमल होतात; व त्यामुळें शांति व सुर्खाचा स्टाम होजन इच्छित कार्य करण्यास उमेद येते.

आरशासमेर देविलेस्या वस्तुंचे प्रतिबिंव आरशांत विकृत न होतां क्रवेच्या तसेच दिसतें, तद्भत्तच केवलज्ञान्यांना अलोकाकाशसहित तीनहीं सोकांतील सर्व पदार्थीचे ज्ञान होतें—सर्व पदार्थीचे प्रतिबिंव केवलज्ञान्यांना क्रवेंच्या तसें—अविकृत स्वरूपांत दिखतें.

त्रिभुवनांतील नव्हें तर अलोकाकाशांतील सर्व वस्तूंचें त्यांच्या पर्याया-सह केवलज्ञानी यांना—केवलज्ञानामुळे—ज्ञान होते. लोक झणजे जग Universe—विश्व व अलोक झणजे या विश्वाखेरीजची इतर पवित्र जागा (Space). केवलज्ञान्यांना सर्व वस्तूंचे त्यांच्या पर्यायासहित जे ज्ञान होते ते केवळ वर्तमानकालापुरतेच मर्यादित नस्ते. भूत व मविष्य काळावहलहीं त्यांना ज्ञान होत असते. तीर्धकर प्रभूंनी ज्ञानावरणादि आठ कमीचा संपूर्ण नाझ केलेला असतो. त्यांना अनन्तचतुष्ट्यांची प्राप्ति झालेली असते. अशा श्रीमहावीर-वर्षमान झणजे २४ वे तीर्धकर यांना माझा (प्रंथकर्त्यांचा) नमस्कार असो. अनन्तचतुष्टयप्राप्ति झणजे अंतरंग लक्ष्मीची प्राप्ति व समव-सरणादि वैभवप्राप्ति झणजे बहिरंग लक्ष्मीची प्राप्ति. तीर्धकर प्रभूंना या दोन्हीं वैभवाची प्राप्ति झालेली असते.

बा क्षेत्रेकांतील 'नमः श्रीवर्षमानाय 'या वाक्याचें दोन अर्थ संभव-तात. (१) वर्षमान-महावीर स्वामींना नमस्कार करितो अथवा (२) १ ते १४ अखेर वृद्धि-संख्येनें वृद्धि पातत जाणाऱ्या-सर्वही चोवीस तीर्थकरांना नमस्कार करितो; अर्थे ते दोन अर्थ होत. संख्येने वृद्धि पावणाऱ्या तीर्थ-करांना नमस्कार असो असा अर्थ करावयाचा झटस्यास त्यांत वर्तमान, भृत व मिक्य कालीन तीर्थकरांचा समावेश होतो, असे मानणें अधिक सयुक्तिक होईल. तसेंच व्यक्तिशः एकाचा तीर्थकरांना नमस्कार न करितां तीर्थकर पदास पोशेंचण्याश श्रामणाऱ्या गुणसमुखयांचे स्मरण करून त्या गुणसमुख-याशाच नमस्कार करणेही अधिक इष्ट आहे अपें मानण्यासही कांहीं इरकत नाहीं.

सर्वच केवरुशान्यांना अंतरंग व बहिरंग बैभवाची प्राप्ति होत नसते. तीर्थंकर प्रभूंनाच या दोन्ही वैभवांची प्राप्ति होते. कणूनच आचार्यं भीसमंतभद्र यांनीं क्रेथारंभी आपल्या इष्ट देवांचे स्मरण करून प्रथलेखना छ सुरवात केली आहे.

नमस्काराचं दोन भेद आहेत. (१) भाव व (२) द्रव्य-नमस्कार. ज्याला नमस्कार करावयाचा त्याच्या गुणाबद्दल आदराची भावना धकन नमस्कार करणें, याला भाव नमस्कार द्याणतात. द्रव्य नमस्काराला व्याव-हारिक नमस्कार द्याणतात.

आवक कोणास हाणावें ?

आचार्याच्या या कुर्तीत आवक या शब्दाची व्याख्या केलेली नाहीं. ग्रहस्थी या शब्दाच्या समानार्थी कांहीं ठिकाणीं 'ग्रहीणाम्' वगैरे शब्दप्रयोग केलेले आदळतात. आवक, जैन, ग्रहस्थधमीय झणजे कोण यांची स्पष्ट व्याख्या केलेली नसल्यानें इतरत्र तरी या शब्दांचें स्पष्टार्थ मिळतात काय हे पाहणें जरूर आहे.

पंडित आशाधरकृत सागार धर्मामृतांतील अध्याय पहिला स्त्रोक संख्या १५ वावरील टीकेंत 'की 5सी आवकः शुणोति गुर्वादिभ्यो धर्ममिति आवकः देशसंयतः ' अशी टीका आढळ झाली. स्व. वा. पं. निटवे यांनीं याचे भाषांतर पुढीलप्रमाणें केले आहे. " जो गुक्पास्न मिळालेला उपदेश अवण करितो तो आवक होय. " (पहा पान ३९)

सागारधर्मामृत अध्याय पहिला स्रोक संख्या १७ चा पं. निटवे यानी खालीलप्रमाणे अर्थ दिला आहे.:--- सम्यन्दर्शनासह आठ मूलगुष पाळणारा को भावक तो दार्शनिक होय. दर्शनिक श्रावक जेव्हां अणुक्रतें पाळवो तेव्हां तो वितक होतो. व्यतिकच जेव्हां जिकाल सामायिक करितो तेव्हां तो सामायिक या नांवाच्या तिसऱ्या प्रतिमचा अधिकारी होतो. या प्रमाणंच पूर्वपूर्व प्रतिमेतील गुणांसह वरच्या वरच्या प्रतिमचा स्वीकार करणारे जे श्रावक त्यांचे ११ भद आहेत. ते है:—(१) दर्शनिक (२) व्रतिक (३) सामायिक (४) प्रोपधोपवासी (५) सचित्तत्यागी (६) दिवामैश्चनत्यागी (७) व्रह्मचारी (८) आरंभत्यागी (९) परिप्रहत्यागी (१०) अनुमातित्यागी (११) उहिष्ठत्यागी. आचारामध्ये कमाक्रमानें वाद-प्रगति-होण्याकरितां हैं ११ भद मानण्यांत आले आहेत.

या ११ प्रकारच्या आवकांच्या भेदाचें (१) जधन्य (२) मध्यम व (३) उत्तम असें आणखी तीन पोटभेद मानिले आहत. एक ते सहा अखेर प्रतिमाधारी आवक ते 'जघन्य' होत. सात ते नक अखेर प्रतिमाधारी आवक ते 'मध्यम' होत व होवटच्या दोन प्रतिमाधारी आवक ते 'उत्तम' होत. (समंतभद्र आवकाचार अध्याय सातवा यांत आवकांच्या ११ प्रतिमेगद्दल विवेचन केलें आहे, ते पहाण्यांत यांवे). जैन कोणास हाणांवें १ जिन अगर जिनेश्वर हे ज्यांचे उपास्य देवत आहे, ते जैन होत. हाणजे जिनांचे जे भक्त अगर अनुयायी असतात ते जैन होत.

धर्मोपरेश करण्याची प्रतिका देश्रयामि समीचीनं धर्मं कर्मनिवर्हणम् ॥ संसारदुःखतः सत्वान् यो धरत्युत्तमे सुखे ॥२॥

सम्बयार्थ:—(यः) जो (सत्वाम) जीवांना (संसारदुःखतः) संसार-दुःखापासून सोडदुन (उत्तमे) उत्तम (सुखे) सुखामध्यें (धरित) ठेवते। (तम्) त्या (कर्मनिवर्दणम्) कर्मीचा नाश करणाऱ्या व (समीवीनं) सन्या यथार्थ (धर्म) धर्माचा (देशयामि) मी उपदेश करतो. कर्यः अधिमंतभद्राचार्य क्रणवात कीं, मी अशा धर्माचा या प्रधानमध्ये उपदेश केला आहे कीं, जो धर्म पंचपरिवर्तनरूप कंसार, देव, मनुष्य, तिर्थेच व नारक या चार गतिरूप कंसारचा नाश करणारा आहे. जो धर्म स्वर्ग अगर मोश प्राप्त करून देणारा आहे, जो धर्म-समीचीनं-प्रत्यक्ष व अनुमान यांमध्ये गैरमेळ न आणणारा आहे, जो धर्म अवाधित आहे, जो धर्म कर्मवंधने नष्ट करणारा आहे-नरक-तिर्थचादि-गतींच्या परिश्रमाणांत्न केन्यांत्न-आस्थाला मुक्त करून त्यास अविनाशी व अतींद्रिय मोश्रमुखाची प्राप्ती करून देणारा आहे, असा धर्मच लरा धर्म होय.

व्यवहारांत आपण नेहमी 'बर्म' हा शब्द उपयोगांत आणतो ब 'या शब्दाचा दुसन्यानी केलेला उपयोग ऐकतों, मिक्षेकरी 'धर्म वादा ' झाणून करूण व आर्त स्वरानें हांक मारतो. त्याला मूठभर धान्य दिलें की 'धर्म केला 'अर्थे आपण झणतो. या व अशा अर्थी वापरलेला शब्द हा खरा धर्मवाचक व धर्मदर्शक शब्द नव्हे.

मनुष्य, देव, तिर्थंच व नारकी या चार गतीमध्ये हा जीव सारखा भ्रमण करीत असतो. यामुळें त्यास अखंड, अविनाशी व शाखत सुख मिळत नसंत. स्वर्गात-देवलंकी-देवयोनीत-दंवगतीत जन्म घेतला तरी तेथील सुख शाखत नाहीं, तें सुख अनंत सुख नमते. कारण त्या सुखाचा काहीं काळानें अंत-शेवट-व्हावयाचा असतो. मनुष्य देहांतील योनीतील-सुखाला तर आळवाच्या पानावरील पाण्याच्या धेवाची उपमा दिली जाते; कारण तें पान किंचितहीं बान्यानें हाललें व पानाला नकळत जरी धोडासा धका बसला तरी पानावरील तो पाण्याचा विंदू पद्भन जाऊन, पानाची व त्याची ताटातूट होते. तद्दतच संसारांत मिळणारे सुख स्विषक, क्षणमंगुर व विनाशी असतें. सुखाचा नाश होणें याचा अर्थच असा की त्याच्या पाठोपाठ दुःखाचा प्रवेश होणें. यामुळें हा संसार सुख व दुःखामिश्रित आहे. आज पुत्रजन्माचा आनंद

व्हाबा व चार दिवसांतच त्याच्या मृत्युमुळे दुःखाचा डोंगर कोसळावा, असा हा सुखदुःखमिश्रित संसार आहे.

संसार या शब्दाचा वर्ध.

जया कारणामुळे प्राणी-जीव-नारकी, तिर्येच, मनुष्य अगर देवयोनीत जन्म घेतो त्यास 'भव ' अर्थात् संसार झणतात. यावरून संसार झणजे नवरा बायकोचे अगर अशाच लोकांचे एकत्र राझाणें व खाणेंथिणें हें नब्धे तर 'भव ' संसार झणजे नारकी आदि चार योनीत जन्म घ्यावयास लाग-णांर कारण अगर कारणें. या कारणांतून सुटका करणारा झणजे मुक्ति देणारा, तो धर्म हा 'भव ' अनादि व अनंत असल्यानें 'संसार अपार ' आहे असे झटलें जाते. या 'भवाला ' समुद्रहप मानिलें असल्यानें 'भवसागर ' असे स्यास झणतात. समुद्राच्या पोटांत अनेक चिजा आहेत व या 'भवाच्या' पोटांत जन्म, जरा व मृत्यु असल्यानें 'भवा ' ला समुद्रहपी मानिलें आहे.

शिवाय संसारांत जे सुख मिळतें तें क्षणिक, क्षणभंगुर व विनाशी तर असतेंच परंतु तें इंद्रियजन्य असतें क्षणजे त्या सुखाचें ज्ञान नाक डोळें व कान इत्यादि अवयवांच्या साहाय्यांने होते. धर्मामुळे मिळणांर सुख अनंत, अविनाशी व चिरंतन तर असतेच परंतु तें इंद्रियजन्यहि नसते.

मनुष्य, देव, तिर्यंच व नारक या चार गतीत भ्रमण करणाऱ्या जीवांना या फेरीच्या-परिभ्रमणाच्या दुःखांतून कादून त्या जीवाला अनंत व अनिवाशी सुख देण्यास समर्थ अशी जी चीज त्याला धर्म द्वाणतात, धर्मामुळे या चार गतीतील परिभ्रमणाचा शेवट होतो. जीव-आत्मा फिरून जन्म घेत नाहीं द्वाणने तो जन्मजरामृत्युआदीच्या तडाक्यांतून सुटतो.

धर्म ही चीज अशी नाहीं की जो वाटेल ती किंमत देऊन बाजारांत विकत मिळते. धर्म ही चीज दुसऱ्याला देतां येत नाहीं किंवा ती दुलऱ्यांकडून उसनवार सणून आणतांही येत नाहीं. धर्म ही चीज देवळांत नाहीं, तीर्थांचें ठिकाणीं नाहीं, ती अमीत नाहीं, अगर पाण्यांतही नाहीं. वरील ठिकाणीं जावें व खिरयांतून अथवा पेटींतून मरून आणावी अशी ही चील नव्हें. सूक्ष्मबुद्धीने व सूक्ष्महंधीनें घर्म समजून घेणें जरूर आहे. सूक्ष्मबुद्धीवानच धर्म साध्य करितो. डोळे शांकून व अंद्धश्रद्धेनें वागणान्याकद्भन धर्महानी होते.

उपवासवतादिकामुळें, कायाक्केपामुळें, तीर्थेकरपूजेमुळें, घरादारा वा त्याग करून बनाचा आश्रय केल्यामुळें व तीर्थंकर सहस्वनामाच्या जपामुळें धर्मप्राप्ति होत नसते.

धर्म विकत मिळत न हीं, तो मागून आणता येत नाहीं, तो देवळांत नाहीं, तीथांचे ठिकाणीं नाहीं, उपवासादिक वतामुळें व घरादाराचा त्याग केल्यानेंहीं तो मिळत नाहीं, तर मिळतो तरी कोठें ? असा प्रश्न साहिजकच उत्पन्न होतो.

आतम्याचा स्वभाव धर्म आहे. इतर सर्व वस्तुवहरू आपलेपणाची भावना सोझन निर्ममत्व होणें व आत्म्याच्या स्वरूपाचें वास्तविक-खरे-ज्ञान होणें हा आत्म्याचा स्वभाव धर्म आहं व त्या स्वभावाला तो कशानें पोहोंचणार ? उत्तमक्षमादि दशलक्षणधर्म व रत्नश्यधर्म यांचे सम्यग्नान झालें व रागादिक कषायांतून जीव मुक्त झाला व वीतरागरूपाला पोंचला, झाणजे मग मंदीर, धितमा, तीर्थ, दान, जय, तय वगैरे वगैरे सर्वही धर्मरूप होतात. शुभराग झाल्यास पुण्यवंध व अशुभराग झाल्यास पायवंध होतो; या दोन्ही अवस्था जीवनमरणाच्या फेन्यांतून मुक्त करण्यास समर्थ नाहात. पाय य पुण्य या दोहोंचाही बंध न होणें, झणजे वीतरागयदप्राप्ति-झणजेच धर्म व झणजंच मोक्ष होय.

धर्माच्या इतर व्याख्या-

महामारत-शांतिपर्वः---

धारणाद्धमैमिलाहु धमैणा विघृता प्रजाः। यः स्याट्यभवसंयुक्तः स धमै इति निश्चयः॥ प्रभवार्थे हि भृतानां भमैः सृष्टः स्वयंभुवा।

महाभारतांतील या धर्माच्या दोन व्याख्या व आचार्यांना केलेली व्याख्या—' संसारदु:खत: सत्वान् यो धरत्युत्तम सुखे '— व्यातील धृ—धरणे हा शब्द अत्यंत महत्त्राचा आहे. आत्मकत्याणाकरितां धर्म आचरणांत आणणेचा आहे. प्रत्येकाने आत्म-कल्याणासाठी घडपड केली हाणजे त्यांत जगाचे कश्याण समाविष्टच होतें.

धर्माचे भेदः

धर्माचार व लोकाचार धर्म असे धर्माचे दोन भेद मानिले आहेत. हिंदुधर्मीत यमरूपधर्म व नियमरूपधर्म असे धर्माच दोन भेद करिवंल आहेत. यमरूपधाग हा शाश्वत-न बदलणारा धर्म आहे. यालाच धर्माचार धर्म झाटल्यास बावने होणार नाहीं. नियमरूप धर्म हा देश, काल व परिस्थितीयर भवलंबून असतो व तो बदलणारा-परिवर्तनक्षम आहे. यम झणजे धर्मातील त्रिकालाबाधित सत्यभाग. उदाहरणार्थ आहेसादि पांच धर्म, संयम, दानादिवतें, नियमरूप धर्म झाणजे स्नान, संध्या, देवपुजा, खाणें पिणें गंध लावणें, हजामत करणें व जानवें घालणें हत्यादि इत्यादि. या आवकाचारांत नियमक्षमीचे वर्णन कारसे नाहीं. सागारधर्मामृतासारस्या पुस्तकांत नियमरूप धर्माचे वर्णन आहे; हे या दोन्ही ग्रंथाचे स्थूल निरीक्षण केल्यासि दिसून येईल. शाश्वत व अशाश्वत असे दोन भेद जगांतील सर्व धर्माच विद्यत्व वतात. यमधर्माकडे दुर्लक्ष होजन जेव्हां नियमधर्माचा बाह्यविधीचा-कर्म-कांडाचा-बडेजाव माजविला जातो व बाह्यविधीनाच धर्म असे समजलें जातें, स्यायेळी समाजाचा व्हास होतो. समाजाच्या व्हासमुळे धर्मच्छानि होते.

धर्म बुडण्याची ओरड?!

देंशिन्या ऐनजी टाळु ठेनण्यानें, कछेदार मिशा न ठेनतां त्या काहूज टाकस्थानें, आढन्या गंधान्या ऐनजी उमा गंध कानण्यानें, जोन्धान्या ऐनजी न्या गंध कानण्यानें, जोन्धान्या ऐनजी न्या पातस्थानें न अशान अनेक नाहा व ह्य गोष्टीकडे पाहून धर्म बुडाला अशी हाकाटी नेहमींच होते. धर्म पोशाखांत नाहीं, धर्म लाण्यापिण्यांत नाहीं. धर्म स्नानानर न हजामतीनर अवसंन् नाहीं. धर्म पोशाखांत अगर खाण्यापिण्यांत नाहीं, या विधानाबहक सनातनी गहजन उडनतील व हाणतील की पुरुषांनी धोतर सोहून खुगडें नेसानें अगर बाटेल तें खोने, असे आश्री हाणनों. आहिसादि सत्य, चिरंतन व यमस्प धर्माचे पालक बाटेल ते खाणार नाहींत, हें आहीं सांगानयासच पाहिज असे नाहीं.

विवाहादि वाबी यमक्य कीं करें।

अगदींच प्राचीनकाळीं आजकालचे विवाहाचे निर्वध नव्हते. बहिण ब माऊ यांची लग्नें होत. पुढे हा प्रचार थांवला. सगात्र विवाहहि बंद पहले. मुसलमान धर्मीत एका पुढ्यांने एकाच बेळीं चारपेक्षां अधिक क्षियांधीं लग्न करणें निषिद्ध टरावेले. खिश्चन धर्माने एकावेळी एकच बायको असावी असे टरावेले. हिंदु व जैनधर्मीने जरूर तर एकापेक्षां अधिक क्षियांधीं लग्न लावण्यास परवानगी दिली. जैनधर्मीतील मान्य पुराणांत अनक जातीच्या अनेक खियांधी सम्राटांची लग्नें झाल्याचे दाखले मिळतात. अनुलोम पद्धत नष्ट झाली. अशी अनेक श्थित्यंतरें झालीं आहेत. हिंदुवर्मीत पराश्चरस्मृति कलीकाळांत मान्य झाली व पुनिविवाहाला मर्यादित मान्यता मिळाली. मैं जिबंध धनांतही असाच बदल झाला आहे. पूर्वी मुलीचेही मौं जिबंधन होत असे; हाली होत नाहीं. आद्ध, पक्ष याही बावतींत मतभेद उत्पन्न झाले आहेत. सारांश हे बाह्यधर्म-लोकाचार-नियमरूप धर्म आहेत. ते बदलले आहेत व बदलतही राहतील. या परिवर्तनाला धर्म बुडाला असे मानेंग झाणने धर्माचा आहमा काय आहे याचे सम्यन्नान न झाल्याचे हें हर्य आहे. जेचे उदारता साहे, जेचे प्रेम झाहे, जेचे सममाव आहे, जेचे अहिं-साहि धर्माचे वास्त्र साहे, जेचे संयम आहे, तेचे धर्म आहे. सर्व प्राणमात्रांचा उदार करणाऱ्या सक्तीला धर्म झणांवे. पापां जनांचा उदार करणाऱ्या सक्तीला धर्म झणांवे. पापांना विरोध करणाऱ्या सक्तीला धर्म झणांवे. प्रयाचा सक्तीला धर्म झणांवे. प्रयाचा सक्तीला धर्म झणांवे. क्याच्या राख्यांत उद्याचा का का नाहीं, त्याला धर्म झणांवे. जन्म देहावर, कपख्या-धर्म भदमावांना जागा नाहीं, त्याला धर्म झणांवे. जन्म देहावर, कपख्या-धर, अन्मादिकावर अवलंद् न नाहीं; तो आत्मिक आहे. तो मानिक आहे. कोणताहि मानवप्राणी जन्मतः पावत्र नाहीं, भीमंत आईवापांच्या पोटी जन्म बेणारे व बालपणांतील सर्व धर्म संस्कार झालेले अनेक पापमार्गी झालेले व या उल्लेट गरीवांच्या व दुष्टांच्या पोटी जन्मास येजन सन्मार्गानें वागणारे नेहमींच पाहतो. ज्याचा आत्मा ग्रद्ध तो धार्मिक. स्नान करणारा ग्रद्धच आहे, असे नाहीं. जेनधर्म सर्वोचा उद्धारक्या आहे येत नाहीं. अनाध, दिखी, व वांधव-हीन व सम्नाट या सर्वीकडे जैनधर्म सारख्याच सदय नजरेनें पाहतो; म्हणूनच जैनधर्म सार्यधर्म-सर्वोचा धर्म-तारक आहे, असे महटलें जातें.

धर्माचे उगमस्थान कुठे गाहे ?

अमूक कृत्ये द्दीच सत्कृत्ये व बाकीची दुष्कृत्ये, असेच का मानाव-याचे ! धर्माचे उगमस्थान कुठें आहे ! धर्म द्दी बाजारांत मिळणारी चीज नव्हें अगर पृथ्वीच्या पोटांत समुद्रावर अगर आकाशांत त्याचें वास्तव्य आहे ! त्याचें वास्तव्य तरी कोठें आहे ! त्याचा आकार कसा आहे ! त्याचा वर्ण काय ! इत्यादि शंका येणें स्वाभाविक आहे. ईश्वराचें अस्तित्व मानणारा धार्मिक व न मानणारा नास्तिक, असें कांदीं झणतात. परलोक आहे असे मानणारे कांदीं व ते न मानणारे कांदीं आहेत. अशीं मतमतांतरें आहेत. मग धर्म कहाला झणांवें ! व तो असतो तरी कोठें ! चोरी करणारा लरा चोर की बगांतीळ संपत्तीचा बहुभाग आपस्या येथे ठेवून दुस=याची उपासमार करणारा खरा चोर !!

कोऽयं धर्मः कुतो धर्मः

धर्म हा कोण आहे ! कशला आहे ! व तो कुठून आसा ! असा प्रश भीष्माचार्यांका विचारका गेका होता, अतं महाभारतांत किहिले आहे. भीष्मा-चार्यांनी या अवचढ प्रश्नाचे फारच थोडक्यांत पटणारे जसर हिस्ते आहे. ' मतिभिरुष्टतम् ', विचारी कोक विचार करितात व चिंतन ककन अमुक चांगलें व अमुक अनिष्ट असे ठरवितात, यालाच धर्म व अधर्म असे मानिलें जाते. असे भीष्माचार्यांनी उत्तर दिलें आहे. अर्थात धर्म हा बुद्धवंसाच्या व शानवंताच्या विचारांत आहे. तो वृद्धिप्रधान आहे. मतमतांतराचा औ गम्भका पहाबयास मिळतो, त्याचे मूळही या बुद्धिवादांतच आहे. काळ. बेळ ब परिस्थितीच्या प्रभावाचा परिणाम त्यांच्या विचारसरणीवर झालेला असतो. व त्यामुळे मतभदास अवसर मिळतो. मूळचा वैदिकधर्म म्हणजे यश्चप्रधान हिंसाधर्म, नंतरच्या ऋषीमुनींना व विचारवंतांना अहिंसाधर्मच श्रेष्ठ बाटला व वैदिक वर्माचें स्वरूप पार बदलून टाकण्यांत आलें, निरनिराळ्या विचार-वंतांनी स्वतंत्रपणें विचार करावा व ते विचार विचारवंत मंडळापुढें मांडावेंत व मंडळ जे मान्य करील त्याला धर्म असे मानावें, अशी प्रधा पड़न गेली. या बचनाला शमाण्य देण्यांत आलें व बचन-प्रामाण्य-धर्म अस्तित्वांत आला, ' दृष्टिपूर्त न्यसेत्पादम् वस्तपूर्तं पिबेजलम्, ' निरस्तुन व पारस्तुन पुढे पाऊल टाका, प्रत्येक पाऊल टाकतांना डोळे उघडे ठेवा, भल्लेंच कर्क नका. पाणी हें ग्रुद्ध आहे. ते आरोग्यदायक व जीवनपोषक आहे: तथापि तें पितांनाही बस्नगाळ करून प्या. नदीला अगर तळ्याला तोंड लावं नहा. शुद्ध, आरोग्यदायक व जीवनपोषक असे पाणी जरी आहे तरी ते पितांना विचार करा. विचार करणे हाणजे वस्त्रगाळ करणे. वस्त्रगाळ करण्याचा विचार मनांत आसा कीं ते दोषी आहे कीं निर्दोषी आहे है किती प्यांबें है आतां प्यावें की मग प्यावें । यंड प्यावें की गरम करून प्यावें । इत्यावी इत्यादी विचारांची मालिका लागणे अशक्य नाहीं. पाणी पितांना विचार करा असे वांगितले परंतु आधी सतानुगतिक इतरांच्या बुद्धीचे गुलाम बनलों आहोंत व स्वतंत्र विचार करण्याची बुद्धी खोडून दिली आहे. बल्लपूत्म पिबेन्जलम् या बचनावर अंश्रभद्धा ठेवून चाललें आहोंत. आजन्म जी जी कृत्यें करावीं लागतील लीं विचारपूर्वक करणें, पाळल टाकतांना डोले उघडे ठेवून टाकणें, यालाच धर्म झणतात. स्नान करणें, देवपूजा करणें इत्यादी कृत्यांतच धर्म नाहीं. चोवील तास व आजन्म विचारानें वागणें झणजेच धर्माचरणः, तें आचरण अंमलांत आणणागच लगा धार्मिक. केवलजान्यांनी भृतकेवलींनी व आचार्यांनी विचार करून जें इष्ट व माद्य झणून सांगितलें आहे तें नवीन विचाराच्या वान्यावरांवर उडून जाण्यासारलें नाहीं. तें उडून जाणारें असेल तर तें उडून जाऊं नये झणून घेतलेले अम व्यर्थ आहेत. वान्यासरशीं उडून जाण्यासारले ते विचार असले, उडून जाणें झच त्या विचारांचा धर्म असल्यास त्यांचें जतन तरी कां करावें १ तें तसं नाहींत झणूनच त्यांना अनादी व सत्य झणतो.

बरा विवारी कोण ?

विचार करून पाऊल टाकांवे अगर खरा विचारी विचार करून पाऊल टाकतो, असे म्हटस्यावर खरा विचारी कोण ! हा प्रभा साहजिकच उद्भवतो. पूर्वाजित विचारसंपर्तातील दोष कादून टाकून ती शुद्ध करण्याचा व ती वादीस सावण्याचा प्रयत्न करणाराच खरा विचारी होय. पूर्वीच्या विचार-वंताच्या विचाराकडे खरा विचारी कलापित नगरेने व दूषित प्रहाने पाहात नाहीं, कारण त्याला जपून विचार करूनच पुढें पाऊल टाकावयाचे असतें. पाणी शुद्ध असतें व जीवनोपयोगी आहे, असे जरा असलें तर्रा तें तो गाळूनच पितो. पूर्वाजित विचार शुद्ध असले तरी ते शुद्ध आहेत की नाहीं, हें पाहण्या-साठीं तो आपल्या बुद्धीचें व विचाराचें वस्त त्याला लावून पारखतो. पूर्व विचाराच्या हेटाळण्यासाठीं तो हेटाळणी करीत नाहीं. वचनप्रामाण्य व बुद्धीला पटलेले, अशा दोन कारणांयुकों भदा हद होते. विचारपूर्वक देवलेली

अद्धाच खरी अद्धा. अंधभक्तिमुळे ठेवल्ली अद्धा खरी अद्धा नव्हे. सारांश सदा-चारसंपन्न जीवन क्षणजेच शाश्वत धर्माचें पालन होय. शाश्वत धर्मच क्षणजे सनातनी धर्म; व धर्म अनादी आहे, असे मानणे क्षणजेच धर्म शाश्वत आहे, असे मानणें होय. या सदाचाराला कोणी अनादी, कोणी शाश्वत व कोणी सनातनी क्षणोत.

जैन व हिंदु विचारसरणीतील साम्य.

हिंदुधर्मीतील भिक्तियोग, ज्ञानयोग व कर्मयोग अथवा अद्धा, ज्ञान व कर्म झणजेच जैनधर्मीतील सम्यग्दर्शन, ज्ञान व चारित्र ही होत. चारित्राला -कर्माला-अद्धा व ज्ञान यांची जोड पाहिजे. अद्धाहीन व ज्ञानहीन चारित्र-कर्म हे चरित्र नवेह. मुनीना आहारदान विधि व अद्धापूर्वक द्यावें असे झटलें आहे विधि झणजे ज्ञान. ज्ञत, यम व नियम यांच्या व्याख्या, स्वरूप वा लक्षणें पाहतां त्यांत अद्धा व ज्ञान यांना महत्वाचें स्थान देण्यांत आले आहे. विशिष्ट हेतूनें व अद्धांन ज्ञत बेतलें जातें व त्यांचें पालन-कर्म-चारित्र-सांभाळलें जातें व देवाला नमस्कार घालावयाचा आहे, ही भावना धरून केलेला नमस्कारच खरा नमस्कार घालावयाचा आहे, ही भावना धरून केलेला नमस्कारच खरा नमस्कार घालला. या दंडजतांत अद्धा नाहीं व ज्ञानहीं नाहीं हाणून ठेंच लागून पडण्याचें दंडजत खरें दंडजत नवेहें; हाणूनच अद्धा, ज्ञान व कर्म या तिन्हींचा गोड संयम व मिलाफ झाला पाहिजे या तिन्हींच्या संयोगामुळेंच मोक्षमार्ग दिसणारा आहे.

सारांश धर्म या शब्दाचा अर्थ अगर न्याख्या सकुद्दीनी भिन्न दिसत असत्या तरी भावार्थ व परिणाम एकच आहे, धर्म झणजे सदाचार अशी सुटसुटीत न्याख्या केल्यास ती चुकीचीच होईल असे नाहीं सदाचारांत कोणकोणत्या बावी येतात व सदाचाराचा विकास कसकसा करीत जावा याबद्दल गुणवतांत व शिक्षावतांत विस्ताराने सागितलें आहे. सलेखना अगर समाधी ही गृहस्थ धर्मोतील सदाचाराचा कळस आहे. मुनिधर्म हा गृहस्थ-

धर्माची पुढची पायरी आहे. मानवी बीवाचा विकास करण्यासाठी हिंदुधर्मीत ब्रह्मचर्यादि चार आश्रमाची व्यवस्था केकी आहे. अणुवर्ते, गुणवर्ते, शिक्षावर्ते व श्रावकांच्या अकरा प्रतिमा, यांचाही हेतु मानवी मनाचा विकास करीत करीत त्यास मोक्षमार्गे प्रवृत्त करण्याचाच श्राहे, हें विचारांतीं कळून येणार आहे.

धृ—धारण करणें—या धात्पासन धर्म शब्द झाला आहे, व्यक्ति व ध्वकींचा समुद्राय जो समाज, त्यांना स्थैयं देणारी व त्यांचा अभ्युद्य आणि उत्कर्ष करण्यास समर्थ अशी चीज धर्म आहे. समाजांत अधार्मिक इति माजली तर कोणालाच आपस्या चित्त, वित्त व जीविताबद्दल शाश्वित राहणार नाहीं, चित्त, वित्त व जीवित यांना शाश्वित देणें द्याणजे समाजांत स्थैयं उत्यन्न करणें. स्थैयं व शाश्वित उत्यन्न करण्यास हिंसादि पांच पातकें वर्ण्य करणें, संयम, दान व समताभावादिकांची बाद होणें जरूर आहे.

अहिंसादि पांच पुण्ये, संयमादि वर्तन, यांना शाश्वत-सनातन व अनादी धर्म अर्से क्षणतात. बाह्याचार हा शाश्वत धर्म नव्हे. तो परिवर्तनशील आहे.

दुष-या एका लेखकाने धर्माची व्याख्या केली आहे ती अशी:—— 'धारणात् धर्मः ' सर्व समाजाची ज्याने धारणा होते, तो धर्मे, धारण कोणाचे? मानवप्राणी हा सर्व प्राण्यांत धोर आहे. धोरवी बराबर जवाबदारी येते. यामुळे मानवी प्राण्यांने सर्वाची सुव्यवस्था लावाबयाची आहे. मानवाने मानवार्धी, पशुपक्षाश्ची व इतर सर्व चराचर वस्तृशी कसे वागावयाचे हें ठरविणें जरूर आहे. मानवी प्राणी शेष्ठ झणून त्यावर ही जवाबदारी आहे.

अखिल प्राणिमात्रांची बरोबर ज्यबस्था लाबावयाची झास्यास काय काय केस्याने व काय काय न केस्याने ही ज्यबस्था बरोबर होईल, सर्वाचा उत्कर्ष होईल, सर्वाचा अम्युदय होजन सर्व सुखी राहतील; याचा विचार कर्तन्य आहे. या विचारसमुख्यालाच धर्म असे झटलें जाते, या विचार- समुखयाचा सार म्हणजे सदाखार हिंवा करूं नका, चोरी करूं नका, खोटें बोलं नका, परस्रीचा अभिकाष घरूं नका व मलता परिम्रह बाउनुं नका, म्हणजे तर्व सुली होतील. हा स्थूल धर्म आहे. वा धर्माचा विकास कसा होईल, मानवी पाण्याची या घर्मावर भद्धा कशी बसेळ व या पांच वातकांचे मूल कद्यांत आहे. इत्यादी कार्यकारणभावांचाही विचार झाला. रागद्वेषादी षड्रिप हे पांच पातकांच्या मुळाशी आहेत, असे आढळून आल्याने हे पड्रिपु सोद्धन दंण्याचा उपदेश साला आपण के अस लातो व क्यांच्या सहवासांत वागतो. त्याचा व षडरिपंचा कांहीं संबंध आहे ? याचा विचार करितां, अन्नांत कांहीं अन्न साविक व कांहीं राजस व कांहीं तामस आहे असे अनुभवास आल्याने अमुक पदार्थ वर्ज्य व अमुक ब्राह्य असे सांगण्यांत आहें. संगतोच्या परिणामाची करवना आस्यानें सत्संगति घरा, असा उपदेश झाला- मालकीची कल्पना रूढ झाल्याने परस्याचे घेऊं नका असे सागणे. समाज व्यवस्थेच्या दृष्टीने जरूरच झाले. विवाह संस्था अस्तित्वांत आली व विवाहाचे पावित्र्य राखण्यासाठीं परस्त्रीचा अभिस्त्रव अधर्म आहे, असे सागण्यात आले. एकानें खूप संपात्तिमान होणें झणजे पर्यायांने दुसऱ्याला दारिद्यांत ठेवणे अगर त्याच्या धंपत्तीचा अपहार करणे अर्थे होते; झणून परिग्रह-परिमाण करण्यास सागितलें. 'अती तेथे माती ' अगर ' अति सर्वत्र वर्जयेत् ' अशी सण व्यवहारात आली.

स्थूल हिंसा, चोरी, खोटें बोलणें, परक्षीत्याग व परिप्रह्परिमाण यावरच धर्मात्मे संतुष्ट राहिले नाहींत. स्थूल धर्माचा विकास ग्रहस्थाभमांत राहूनहीं करतां यावा झणून गुणवत व शिक्षावतांची योजना झाली. संन्यासा-श्रमांत शिक्षावतापेक्षांही कडक निर्वेष घातले गेले ग्रहस्थवर्म व मुनिधर्म असे दोन मेद पाढिले वित्रक्षित मर्यादेंतील परिप्रह कमी करण्यासाठीं दानाची योजना केली व दान व्यर्थ जाऊं नये झणून सत्पात्र कोण हें ठरविलें वा सर्व विचारांत स्वतःच्या व मानव प्राण्याच्या हिताची काळजी वाहण्यांत आक्री आहे; व या व्यवस्थेलाच धर्म हें नांव दिलें आहे. सरकर्म-सदाचार-सेत्य-आचार सम्यग्नारित्र हें, श्रद्धा-सम्यग्दर्शन व ज्ञान-सम्यग्जान यांवर अधिष्ठित असलें पाहिजे. यासाठींच आचार्यीनीं सद्दृष्टिज्ञानवृत्त-श्रद्धा, ज्ञान व आचार-कर्म-या तिन्हींच्या संयोगाला धर्म असे झटलें आहे.

धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष हें प्रत्येक जीवांच चार पुरुषार्थ आहेत. या पुरुषार्थीत धर्मीला अग्रस्थान दिलें आहे. अर्थ झणजे द्रव्यसंपादन काम या झन्दांत कलाविषयक व सांस्कृतिक जीवन याचाही समावेश होतो. मोक्ष झणजे आध्यात्मिक स्वातंत्र्य.

सदाचारी व सन्मार्गाने बागुन धन मिळवावें, धर्मविहित काम सवन करोंने व देवटी अध्यास्मिक स्वातंत्र्य मिळवावें.

कर्मवादाचा विचार करितां धर्म प्राण्यांना सांगतो की तुमच्या आस्मो-द्वाराची वेळ अद्याप गेलेली नाहीं. पातकें करण्याचें सोडा व सदाचारी व्हा ह्मणजे धर्म तुझांला जवळ करील व आत्मोद्धाराचा मार्ग तुझांला दिसेल. थासुळेंच धर्म हा प्राण्याचा विरोधी नाहीं, तो पातकांचा-पापाचा विरोधी आहे, असे झटलें जातें व ते सत्य आहे.

पाणी मनुष्याला धर्माचे ध्येय जी मुक्ती तिच्या पायरीवर जाण्यास सदाचारसंपन्नापेक्षां अधिक काळ व अधिक अम लागतील. पानी लोकांचा जगांत अमावच होईल तर सृष्टीच्या योजनंत एक मोठीच उणीव भाषेल. आपणांस आज बालेला जन्म हा स्वयंपूर्ण कालखंड नाहीं. भूतकालीन केलेल्या कर्माची फर्के भोगीत असतां त्यांत नन्या चांगल्या व वाईट कर्माची भर पहणार. भोगामुळे कांहीं वजा जाणार व कांहींची नवीन भर पडत जाणार यामुळे अंतिम ध्येय साध्य होईपर्यंत ते साध्य करण्याची अनेकवार संघि मिळत राहणार. अशा प्रकारें सर्व प्राणिमात्रांना आपला उद्धार करण्याची संघ धर्म सतत देत असतो. एकवार पातकी यामुळे तो जगाच्या अंतापर्यंत मातकीच राहील, असे धर्म झणत नाहीं. पातक्यांच्या वंशजाला तो पातकीच कसा ठरबील !

धर्माचे उप्रण

सद्दृष्टिक्षानवृत्तानि धर्मे धर्मेश्वरा विदुः। यदीयप्रत्यनीकानि भवन्ति भवपद्धतिः॥३॥

अन्वयार्थः—(घॅमेश्वराः) धर्माचे ईश्वर-अईन्त भगवान (सद्-दृष्टिशानवृत्तानि) सम्यव्दर्शन, सम्यक्तान, सम्यक्तारित्राला (धर्मे) धर्म असे (विदुः) सणतात. (यदीयप्रत्यनीकानि) त्याच्या उक्तर असलेलें मिष्यादर्शन, मिष्याश्वान, मिष्याचारिष्य हैं (भवपद्धति) संसाराची बाद करणारे (भवन्ति) होतात.

अर्थः सम्यग्दर्शन, सम्यग्नान व सम्यक्वारित्र यांना परमदेव तीर्थेकरांनी धर्म अर्थे झटले आहे, कारण या रत्नत्रयांच्या पालनाने मोक्ष-प्राप्ति होते. यांच्या उलट मिण्यादर्शन, मिण्याज्ञान व मिण्याचारित्र हे आहेत; व त्यांच्या आचरणामुळें आत्मा चार गतींच्या पंचपरिवर्तनरूप संसाराच्या केन्यांत सांपद्दन भ्रमण करीत असतो; तो कर्म-बंधनांत्न मुक्त होत नाहीं.

आचार्य पद्मनंदि यांनी आपस्या पंचविशतिका या ग्रंथांतील **उपासक** संस्कार—श्रावकाचार—या प्रकरणांत धर्माचे स्वरूप-लक्षण-पुढीलप्रमाणे दिले आहे.

> सस्यग्दग्बोधचारिजन्नितयं धर्मसुञ्चते । सुक्तेः पंथा स एव स्थात् प्रमाणपरिनिष्ठितः ॥ २ ॥

सारांदाः—सम्यग्दर्शन, सम्यग्झान व सम्यक्तारित्र या तिन्हींक्या समुख्याला धर्म झणतात व हे रतनत्रयच मोक्षाचें मार्ग-मोक्षप्रातीचीं साधनें-आहेत.

या साधनांचा उपयोग वा या उपायांचे अवसंबन न केलें व भिष्या-मीर्ने वागले तर त्याचा परिणाम काय होतो है आन्त्रये पदानंदि शांनी कोक संस्थ, रे मध्ये सांगितले आहे, तो असा:---

रत्नज्ञयात्मके मार्गे संतरन्ति न वे जनाः । तेवां मोक्षपदं वृदं संवेदीर्वंतरो मदः ॥ ३ ॥

सारांश: - एवनव आर्गाने जे नागणार नाहींत स्थांना मोक्षपद फार दूर शहीक व स्थांना संसारांत बहुत दीर्वकाळ रहातें खागक, 'तेषां मोक्षपदं दूरम्' अर्थेच कां झटकें आहे शियांना मोक्षपद कदापि शक्यच नाहीं अर्थे न झणण्यांत कांही हेत आहे काय शता हेत् नसतां 'मोक्षपदं दूरम्' अथवा 'दीर्घतरो भवः' अशी दुहेरी शब्दयोजना केलीच नसती.

रत्नत्रयाशियाय मोक्षपदप्राप्तीचे आणखी दुसरे मार्ग आहेत ? असस्यास रत्नत्रयभर्मां बांचून मोक्षपद्मातीच होणार नाहीं, असे ते करें क्षणतील ? ६० व्या फोकांत आचार्य पद्मनंदींनी अंतरंगतत्त्र-विशुद्ध आत्मा व अखिल प्राणिमात्रावर दया-विहरंग तत्त्व-व या दोन्ही तत्वांच्या सहकार्योनें सम्मेलनामुळे-मोक्षप्राप्ति होते, असे झटलें आह. अंतरंग विशुद्ध क्षणजे रत्न-त्रय नव्हे व केवळ प्राणिमामावर दया झणजेही रत्नत्रय नव्हे. यावरून रत्त-त्रयाशिवाय मोक्षप्राप्तीचीं दुसरीं साधनें आहेत व यामुळेंच क्षो. सं. ३ मधील शब्दयोजना हेतुपुर:सर केली असावी असे वाटतें.

अविरत सम्यग्दि ।

- पं. आशाषरांच्या सागारधर्मामृतचें स्व. वा. पं. निटवे यांनीं केलेल्या भाषांतराचें पान ३७ व ३८ यावर अविरत सम्यन्दृष्टि कोणास झणावें; याबद्द उहोस केला आहे तो असा:—
- १ " जो इंद्रियमुखाच्या विषयापासून विरक्त झाला नाहीं आणि त्रस व स्थावर जीयांच्या वधापासूनही जो विरक्त झाला नाहीं पण जिनवचनावर पूर्ण अद्धा ठेवितो तो अविरत सम्यन्द्रिष्ट होय. "
- २ " हे देवा, जन्ममरणांचा नाश करावा स्नणून ज्याची इच्छा आहे तो अतम्य भशा ग्रह्म पद्कमछाची भक्ति कर्क हे गुह्माठायी क्र

तेवहीं हट ठेवृन तो पाइने तसा वागस्यास इरकत नाहीं. कारण, जो सम्यक्तवी झाला, तो आज नाहीं कालांतरानें तरी कानपूर्वक चारित्र पाळीलच. एण त्यांने कुदेवाची मात्र सेवा करूं नये '' इत्यादि.

वर जे दोन उतारे दिले आहेत त्यावरून अविरत सम्बन्ध हो श्वासाठीं तीन प्रकारच्या मूदता व आठ प्रकारचे गर्व सोडलेच पाहिलेत असे नाहीं, जिनवचनावर नितांत अद्धा व मिक्त असेणें, हीच काम सी कसोदी आहे असे बरील नंबर १ च्या उताऱ्यावरून दिसते; मात्र नं. १ च्या उताऱ्यांत अद्धा-भक्ति या शिवाय कुदेवाची सेवा न करणें ही एक अधिक धर्त वातकेली दिसते.

आजच्या जैन समाजाक वे पहिल्यास अविरत सम्यन्द्रशेच बहुषा अनेक मिळतील. तीन मृदतेच्या दोषापासून अलीक हील जैनसमाल अकिप्त राहूं लागला आहे; परंतु आठ प्रकारच्या गर्वापासून अलिप्त राहणारे फारच विरळा. या स्पष्टोक्तियहल क्षमा असावी. गर्वाचे भेद आठच आहेत असेही नाहीं. त्याचे आठापेक्षांही अधिक भेद दालवितां येतात. अशा सर्वे प्रकारच्या गर्वापासून अलिप्त राहणें सहज सुलभ कार्य नाहीं, झणूनच की काय पंचम अगर कलिकालाचा हा महिमा आहे; झणूनच कलिकालांत सागार अगर अनगार धर्म पूर्णपणें पाळणारे दुर्लम असे निराशेंने उद्गार कांहीं आचार्यानीं कांदिले आहेत.

सम्यन्दर्शनाचे लक्षणः श्रद्धानं परमार्थानामाप्तागमतपोभृताम् । त्रिमृढापोढमष्टांगं सम्यग्दर्शनमस्मयम् ॥ ४ ॥

सन्ययार्थः—(परमार्थानां) खऱ्या (आसागमतपोभृताम्) देव, शास्त्र, गुक्चें (त्रिमूदापोढं) तीन मृदतेनें रहित (अष्टांग) आठ अंगांनीं सहत (अस्मयम्) गर्वानें रहित (अद्धानं) अद्धान करणे हैं (सम्यन्दर्शनं) सम्यन्दर्शन होय. बार्थ: स्तरा देव, गुढ व शास्त्र यांजवर अद्धा ठेवणे व ती अद्धा आठ अंगांनी युक्त व तीन मृदता व आठ प्रकारचे गर्वराहित अशी अशायी. अशा अदेखा सम्यग्दर्शन असे झटलें आहे. जिनदेव हेच खरे देव, जिनशास्त्र हेच खरें शास्त्र व जिनगुरु हेच खरे गुढ असे जैन मानितात. क्षेत्र. सं. ११ ते १८ मध्ये वर्णिलेल गुण सम्यग्दर्शन्यांमध्ये असले पाहिजेत. त्यांने स्त्रो. सं. १२ ते १४ मधील तीन मृदता व स्त्रीक सं. १५ मधील ८ प्रकारचे गर्व यांचा त्याग केसा पाहिजे.

सावर कीणी अशी शंका वेतील की 'तत्वार्धभद्धानम् सम्यग्दर्शनम् ' अर्थे मोक्ष-शाक्षादि प्रधामध्ये आचार्यांनीं लिहिलें आहे. मग जीवादि या सात तत्वावर भद्धान याला भीसमंतभद्राचार्य सम्यग्दर्शन कां झणत नाहीत ! (१) जीव (२) अजीव (१) आस्रव (४) वंध (५) संवर (६) निर्जरा व (७) मोश्च ही तीं सात तत्वे होत.

खरा देव, खरा गुरु, खरें शास्त्र अवाधित व निर्दोष आगमाचाच उपदेश करणार. त्रिकाळाबाधित व निर्दोष आगमाचाच उपदेश करावयाचा सास्यास जीवादि सात तत्वावर अद्धान ठेवावेंच लागणार. जीवादि सात तत्वावर अद्धान ठंवणारा खरा देव नव्हें, खरा गुरु नव्हें अगर ते खरें शास्त्रही नव्हें. यानुळें अशा देव, गुरु व शास्त्रावरील जें अद्धान तेंच जीवादि सात तत्वावरील अद्धान; धणून आचार्य समंतमद्र व इतर आचार्य यांच्या सम्यग्दर्शनाच्या ब्याब्वेंत गैरमेळ नाहीं.

आचार्य उमास्वामी यांनी आपस्या तत्वार्थसूत्र अगर मोक्षशास्त्र या प्रंथांत पहिस्या अध्यायांतील पहिस्याच सूत्रांत झटले आहे की----

' सम्यन्दर्शनद्वानचारिकाणि मोक्समार्गः '

भावार्थ हा की सम्यग्दर्शन, सम्यग्हान व सम्यगचारित्र हे तीन मीक्षप्राप्तीचे उपाय आहेत मोक्षप्राप्तीचे हे तीन निरनिराळे उपाय अगर मात्रा नाहीत. या तीन्हीचा मिरुाफ शणजेच मोक्षमार्ग. दुसन्या सूत्रांत सम्यन्दर्शनाचे स्वरूप अगर स्थाण संगितकें आहे:— 'तत्वार्थभद्भानं सम्यन्दर्शनं' भावार्थ—जीव, अजीवादि सात तत्वाबहरू वीत— राय-सर्वत्र भगवानांनी जें कें सांगितकें आहे, त्या सांगण्याकर अद्धा, विश्वास व भक्ति टेक्णे.

तिसन्या स्त्रांत सम्यन्दर्शनाचे (१) निसर्गत व (२) अधिगमन असे दोन भेद सांगितले आहेत. निसर्गत झणते पूर्वजन्मीच्या अगर पूर्वभनाच्या संस्कारामुळे उत्पन्न शालेली अद्धा. दुसऱ्याच्या उपदेशामुळें उसल शालेल्या अदेस अधिगमज सम्यन्दर्शन झटलें आहे.

चौष्या सूत्रांत शत तत्वांची नांवें दिखीं आहेत:---

जीवाजीवास्त्रवबंधसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्वम्

- (१) जीव:—ज्ञानदर्शनरूप चेतना ज्यांना आहे, त्यांना जीव असे क्षणतात.
 - (२) अजीव:-ज्यांच्यांत चेतना-हाळचाळिची-राक्ति नाहीं.
 - (३) अश्ववः-कर्म-द्वार.
- (४) बंध:--कर्माचा-आत्म्याशीं संयोग होणें. दूध व पाणी यांचें जसे मिश्रण होतें तसें ग्रह आत्म्याच्या ठिकाणीं कर्माचा संयोग होणे.
- (५) संवर:—आस्त्रवाला निरोधन करणारे, कर्म जडण्याच्या मार्गाला-क्रियेला-आस्त्रव व कर्म बंद करण्याच्या मार्गोला संवर म्हणतात.
- (६) निर्जरा:—-आत्म्याला जे कर्माचे डाग लागलेले असतात त्यांचा एकदेश-अंशत:—क्षय होणें. कर्मापासून आत्म्याने युक्त होणे.
- (७) मोक्ष:—आत्मा कर्मापासून चर्बस्वी, संपूर्णपर्णे मुक्त होतो ती स्थिती.

भाचार्य समंतभद्र यांनी खरा देव, गुरू व शास्त्र यांवर निर्तात अद्धा ठेवणे यालाच सम्यग्दर्शन हाटलें आहे. आचार्य उमास्वामी जीबादि सात तत्वावर अद्धा ठेवणें, यांका सम्यग्दर्शन हाणतात. या दोहोंचा समन्वय कसा केवा जातो है बांपूर्वी छिहिलें आहे. आचार्य उमासामीचें प्रतिपादन थोक्याचा विस्तारानें कंळण्यासाठीं वर तत्वार्थसूत्रांतील पहिल्या चारही सूत्रांची स्यूलमानानें शौळख करून दिली आहे.

सम्यन्दर्शनाच्या न्यास्येत असा मतभेद दिसतं असला तरी सम्य-न्दर्शन, सम्यन्तान व सम्यन्तारित्र या रत्नत्रयीनीच मोश्चप्राप्ति होणार हें सर्वोताच मान्य आहे.

समन्वयाचा प्रयस्त पटो वा न पटो, आचार्य समंत्रभद्र शंची सम्यग्दर्शनाची व्याख्या अधिक पटणारी ओहे.

आवार उमास्वामी जीवादी सात तत्वावर भद्धा ठेवणे झंणजे ती तत्वें मान्य करणे याला सम्यव्दर्शन झणतात. आचार्य समंतमद्व आप्त, आगम व तपोभृत यांना मानणे एवळ्यालाच सम्यव्दर्शन मानीत नाहींत. जीवादि सात तत्वें व आप्त, आगम आणि तपोभृत-गुरु हें एकच मानिलें तरी आचार्य समंतमद्व यांची सम्यव्दर्शनाची व्याख्या अधिक व्यापक आहे असे झणण्यास प्रत्यवाय दिसत नाहीं. देव, गुरु व शास्त्र यांचर नितांत भद्धा आहे परंतु तीन प्रकारच्या मृदतेचा त्याग झालेला नाहीं आणि निःशंकित।दि आठ अंगाचा स्वीकार केलेला नाहीं तर सम्यव्दर्शनी झाला असे मानतां येणार नाहीं. यावल्न आचार्य समंतमद्व यांची व्याख्या अधिक व्यापक आहे असे दिस्त येईल. समंतमद्वाचार्यच्या मतें (१) भद्धा पाहिजे (२) निःशं-कितादि आठ अंगे पाहिजेत व तीन प्रकारच्या मृदता व आठ प्रकारचे गर्व नसावेत. आचार्य उमास्वामीच्या सम्यव्दर्शनाच्या व्याख्येंत तीन प्रकारच्या मृदता व आठ अंगे पाहिजेत व तीन प्रकारच्या म्यावेत तीन प्रकारच्या मृदता व आठ अंगे पाहिजेत व सावेत होईल असें वाटत नाहीं.

कोणी झणतील की तत्वावर अदा झणजे खरा देव गुरु व शास्त्र यावर अदा व खरा देव, गुरु व शास्त्र यावर अदा झणजेच ती व्हि प्रकारच्या मूदतांना गचोंडी अर्धे मानिले तरी आठ अंगांच्या स्वीकाराची उणीव शास्त्रेच. दुसऱ्या दृष्टीनें विचार करितां उमास्वामीनी केलेकी सम्यन्दर्शनाची व्याख्या अधिक मुटसुटीत दिसली तरी सात तत्वें समजून विष्याची व नंतर शानपूर्वक भदा ठेवण्याची पात्रता फारच घोड्यांत आढळ होईल. असे झणत असतां आगम या शब्दाच्या अर्थांची व्याप्ति आझी मर्यादित करीत आहो, याची जाणीय आहे.

या दोन्ही भ्याख्यांचा समन्वय करणे आमच्या अवाक्या बाहरचे आहे, तथापि मनांत आलेले विचार दडपून ठेवण्यापेक्षां त्यांना बाज्यता देणें इष्ट बाटस्यानें ते विचारासाठीं मांडिले आहेत.

भाष्त- बरा देव-लक्षण आप्तेनोच्छित्रदोषेण सर्वज्ञेनागमेश्विना । भवितव्यं नियोगेन नान्यथा द्याप्तता मवेत् ॥ ५ ॥

अन्वयार्थः—(नियोगेन) निश्चयानें (उच्छिन्नदोशेण) निर्देशपणा (सर्वज्ञेन) सर्वज्ञपणा (आगमेशिना) हितोपदेशीपणा, यांच्या योगानेंच (आतेन) आत (भिवतब्यं) होतो. (ही) कारण कीं (अन्यथा) दुसऱ्या प्रकारें (आतता) आतपणा (न भवेत्) प्राप्त होत नाहीं.

अर्थः — मागील स्तोकांत खन्या देवावर श्रद्धा ठेवावी अलं प्रतिपादलें आहे. या स्त्रोकांत खन्या देवाचीं - आताचीं - लक्षणें सांगितलीं आहेत. या गुणांनीं - लक्षणांनीं - युक्त जो देव तोच खरा देव होय. अशानामुळें दगड, साड, जनावर व गुणरहित अनेकांना व्यावहारिक भाषेत देव अशी संशा दिली जाते. देव - आत-हा तीन गुणांनीं युक्त असला पाहिले. (१) निर्दोषीपणा (२) सर्वकृता व (३) परमहित्रोपदेशीपणा असे तीन गुण खन्या देवाच्या अंगीं असतात. तसेंच सगद्देशिद अठरा दोषरहितहीं तो असतो. तो सर्वक वर्तमान, भूत व भविष्यकाल जाणणारा असतो. एवक्योनेंही तो खरा देव या संकेल पात्र होत नाहीं.

दिन्य ध्वनीने जो सर्वाना व सदाकाली हितकर असा निःस्वार्धबुद्धीने उपदेश देतो, तो खरा देव होय. बरील दोष न्याचा टाळतां आले नाहीत तो इतरांना निदींथी व सुसी कथा करूं शक्षणार ? कामकोध— धुधातृष्णादिकांचीं ज्याचा बाघा होते तो ईश्वर-देव-या संशला पात्र मानणे सुकीचें होईल. जो दुस-याचा देप करितो, ज्याचा लोम सुट-लेला नाहीं, त्याच्यांत व इतर सामान्य मनुष्यांत परक तो कोणता ? जो स्वत:च्या जीयाच्या भीतीयुळें शक्षान्ने जवळ बाळिंगतो तो देव कसचा ?

तीन गुणांनी सहित असे झणण्याचे प्रयोजन काय ! निर्दोशांत दुषच्या होन्ही गुणांचा अन्तर्भाव होत नाहीं ! पहिल्या गुणांत दुषच्या दोन्ही गुणां-पैकी कोणत्याही गुणांचा समावेश होत नाहीं. अठरा दोष रहित व सर्वश्र असताही परमहितोपदेशी दिव्यश्वनीचा लाभ बीतराग प्रभूशिवाय हतरांना मिळत नाहीं यासाठीं या तिन्ही गुणसमुख्यामुळें बीतरागपद-देवपणा – मिळतो.

दुसरें समाधान असे की आकाश, धर्म, अधर्म, पुद्रल व कालादि-कामध्ये निर्दोषपणा हा गुण आहे. निर्दोषपणा व सर्वज्ञता हे गुण सिद्ध भगवानांच्याहि अंगी असतात; परंतु परमहितोपदेशकता हा गुण सिद्ध मगवानांच्या अंगी नसतो. मात्र हे तिन्ही गुण बीतरागप्रभूंच्या ठिकाणींच असतात. यासाठींच त्यांना आस असे हाटलें आहे.

सहान्या क्षोकांत अठरा दोषांचें, सातव्या क्षोकांत हितोपदेशिकाचें, नवन्या क्षोकांत खन्या शास्त्राचें व दहाव्या क्षोकांत खन्या साधूंचें तक्षण-स्वरूप-सांतितर्हें आहे.

अठरा दोषः

श्चुत्पिपासाजरातंकजन्मांतकमयस्मयाः ॥ न रागद्रेषमोहाश्च यस्याप्तः स प्रकीर्त्यते ॥ ६ ॥

अन्वयार्थः—(शुत्पिपासाजरावेकजन्मांतकभवस्मयाः) श्रुत्-भूक, पिपासा-तहान, जरा-झातारपण, आतंक-रोग, जन्म-जन्म, अंतक-मृत्यु- मरण, भय-भीति, स्मय-गर्व, (रागद्वेषमोद्दाः) राग, देण व मोह (प) इत्यादि-क्षणके चिंता, अरति, सोंप, आधर्य, शोक, धाम, केद, (वस्प) व्याखा (न सन्ति) नाशत (सः) तो आप्त (प्रकीर्त्यते) क्षणविका जातो।

अर्थ-ज्या अठरा दोषांचा त्याग आप्त करितात त्या सर्व दोषांचीं नांवें या स्त्रोकांत दिलीं नाईति. या अठरा दोषांपिकीं फक ११ दोषांचाच तेवटा नामनिर्देष करण्यांत आला असून 'रागद्देषमोहाश्च' या शब्दांतील 'च' झणजे 'इत्यादि ' वरून इतर सात दोषांचा समावेश करण्यांत आला आहे. ते सात दोष झणजे (१२) चिंता (१३) अरित (१४) सोंप (१७) आश्चर्य (१६) शोक (१७) घाम व (१८) खेद. चारही चाति-कर्मीचा नाश केल्यानें वीतराग हे बरील १८ ही दोषरहित होऊं शकतात. आहारा-शिवाय जगणें शक्य नाहीं, असें मानण्याचे कारण नाहीं. देवयोनीही आहारा-शिवाय जगते मन वीतराग प्रभूंना ते अशक्य कसें झणतां वेईल १ या वादाचा अधिक उद्दापोह प्रस्तुत प्रसंगीं अनुचित असस्यानें त्याचा केवळ ओहारता उल्लेख केला आहे.

हितोपदेशिकांचें लक्षण अथवा आप्तांची दुसरी गांवें. परमेष्टी परंज्योतिर्विरागो विमलः कृती । सर्वज्ञोऽनादिमध्यान्तः सार्वः ग्रास्तोपलाल्यते ॥ ७ ॥

अन्तयार्थः—(परमेष्टी) परमेष्टी, (परंज्योति:) केवलकानी, (विराग:) वीतराग, (विमल:) कर्म-मलानें रहित (कृती) कृतकृत्य (सर्वेत्त:) सर्वज्ञ-सर्व जाणणारा, (अनादिमध्यान्त:) आदि, मध्य व अन्त-शेवट यानीं रहित (सार्व:) हितकारी, (शास्ता) उपदेशी-आप्त (उप-लास्यते) म्हणविला जातो.

अर्थः—(१) परमेष्टी—इंद्रादि देवांकरून वंद्रनीय व स्वतारणादि स्थानांत विराजमान-समवसरणांत विराजमान के यावा मान-अर्थर भाग्य, हें बीतराय प्रभू शिवाय इतरांमा नाहीं, समवसरण्य समेमिन्सी सार अंगुर्के अभांत्री बसमें व इंद्रादिकांनी क्षत्रचामरे ढाळमें व वीतराग प्रभूनीं जन्मकरामरणादि व्यापींतृन मुक्त होण्याचा उपदेश दिव्यध्वनीनें करणें इत्यादि अधीचा परमेश्री या शब्दांत समावेश होतो.

- (२) परंज्योति-केवलशानी-सर्वश्रष्टशानी.
- (३) विराग-सगद्देशदि भावकर्म रहित.
- (४) विमल-श्रानावरणादि कर्माचा ज्यांनी नाश केला आहे.
- (५) इती-इतकृत्य-न्यांना करण्याचे असे कांक्षाच राहिलेलें नाही. स्थांचा आत्मा अनंतज्ञानादिमय स्वरूपाला-आत्मस्वरूपाला-पोहींचला आहे.
- (६) सर्वश्च-सर्व पदार्थीना एकाच वेळी जाणणारे डोळे कान इत्यादि इंद्रियांच्या मदतीशिवाय सर्व पदार्थीना—चराचर वस्तूंना-एकाच वेळी ऋम-रहित काणणारे.
- (७) अनादिमध्यान्त-आदि, मध्य व अन्त रहित, वीतराग है अनादि कालापासून आहेत व त्यांचा अंत-शेवट कधींही होत नाहीं.
- (८) सार्व:-समस्त प्राणीमात्रांच्या हितासाठी क्यांची वाणी व कृति असते, त्यांना सार्व असे झणतात.

जैनधर्म-मीमांसा दुसरा माग पान २०६।२०७- शान के मेद ' या पांचध्या अध्यायांत श्रीधनलकार व इतर आचार्याच्या दर्शन-ज्ञान-केवलज्ञान इत्यादि वहलच्या निरिनराळ्या मतांचा विचार करीत असतां खालील उद्गार आवळ होतात: — अगर धवलाकार यह सोचते की " मगवान महावीर सर्वश्च थे उन्हीं का उपदेश जैन अंधो मे लिखा है, उसका विरोध करके में मिध्यादश क्यों कम् " तो वह यह खोज न कर पाते। परंतु उनने मन में यही विचार किया होगा की " मगवान सर्वश्च अर्थात आत्मक्ष थे इस किये यह आवश्यक नही की उनका कोई भी निर्णय पुनर्विचारणीय न हो। अध्या मगवान का निर्णय आज उपकश्य कहा है । मगवान उपदेश तो कीम भूख गये है, इसिंचे तर्क से जो सत्य सिद्ध हो उसे ही मगवान की

वाणी मानना चाहिये—भक्ते ही यह पूर्वाचार्यों के विरुद्ध हो, क्योंकि सत्यही जैनवर्म है. "

यावरून फार प्राचीन काळापासून केवळी बाक्य कोणते, महाबीर बाणी कोणती ? याबहळ शंका उपस्थित झाश्या आहेत. हें युस्तक वाचीत असताही कांद्री बावतीत आचार्यवचनांत भिजता आहळते असे दिस्म येईळ. महाबीर बाणी आज उपलब्ध नाहीं त्यामुळें जेथें जेथें असा विरोध व भिजता दिसेक तेथें तेथें तकीनें सत्य कोणते असावें हें ठरवावें; कारण सत्य झणजे जैनधर्म होय.

सापेश्वां अधिक खोळांत जाण्याची आमची योग्यता नाहीं; व दुसीरें असें कीं, अधिक चर्चा एकतर अप्रस्तुत होईल.

वर बीतराग प्रभूंच्या इतर अाठ गुणदर्शक नांवाचा अर्थ देण्याचा प्रयत्न केला आहे, त्यायुळें वाचकांना विशेष बोध होईलच अर्वे न बाटल्यांने स्व. वा. पं. मुखचंदजी यांच्या आवकाचारावरील हिंदी टीकेक्सन सारांध रूपानें अधिक खुलासा वापुटें दिला आहे. त्यांनी लिहिलें आहे कीं:— वीतराग प्रभूंना आठ सार्थ नांवें दिलीं आहेत. इंद्रादि देव बीतरागांना वंदनतात. वीतराग प्रभूंचा आत्मा परमात्मस्वरूपांत समवसरणांत विराजमान झालेला दिसतो. त्यांचा आत्मा अनंत ज्ञानदर्शनमुखस्वरूपी दिसतो. समवसरणांत त्यांचा आत्मा जिमनीपासून ४ बोटें अधांत्री असतो. दिल्य सिंहासनाधिष्टित आत्म्याचर इंद्रादिदेव चामरें ढाळीत असतात. भगवंतांच्या दिल्य ध्वनीत्न निधणाच्या उपदेशामृताचे सेवन करून जन्ममरणादिकांच्या केच्यांतृन सुटका व्हावी क्षणून स्यांचा उपदेश ऐकण्यासाठीं चराचर प्राणी उत्सुकंतनें व वैरमाव विसरून समास्थानीं बसलेले असतात. अद्या प्रभूंना परमेष्टी संवीधकें जातें.

आपस्या अतीदिय ज्ञानाने लोक व अलीक यांतील सर्व पदार्थीं स्काच वेळी संपूर्णज्ञान ज्यांना असर्वे ते परंज्योति या सार्थ नांवाला पात्र होतात. नाक, होळे व कान इत्यादी इंद्रियांच्या सामनांनीं समीपवर्तीं व कमानें एकामागृन एक ज्ञान होते त्यांना परंज्योति असे करें झणतां येईस ! सामान्य लोकांचें ज्ञान इंद्रियजनित असतें, ते अपुरे असतें व तें एकाच वर्ळी होत नसते.

सर्व वराचर वस्त्वहरू रागद्वेषादि अभाव ज्यांच्या ठिकाणी असतो रयांना विराग अथवा बीतराग धणतात. कामकोधादि भावमल व मूत्र, पुराष व बातपितादिक द्यरिरमल हे सर्व ज्यांचे नष्ट झाले आहेत व ज्यांची सावलीही पहत नाहीं, अद्यांना विमल या सार्थ नांचाने संबोधिलें जाते. यावहन आप्तांच्या अंगी कोणकोणते गुण असतात यांची कल्पना येईल असी आद्या आहे.

आपकी आणसी आठ नांबें आहेत, हें तीर्धकर प्रभूनींच सांगितलें आहे, असे मानण्यापेक्षां त्यांच्या गुणायकन धर्मज्ञांनी ही आठ नांबें त्यांना दिली, असे मानणेंच अधिक समुक्तिक होईल.

भारमा-परमारमा-यांची स्थूल ओळख भारम्याचे येट.

श्रीपूज्यपादस्वामी आपस्य। समाधिशतकांत लिहितात की:— बहिरन्तः परश्रेति त्रिभारमा सर्व देहिषु । उपयान्तत्र परमं मध्योपायाद्वहिस्त्यजेत् ॥ ४॥

भावार्थ:—सर्व प्राणिमात्रांच्या ठिकाणीं (१) बहिरास्मा (२) अंत-रात्मा व (३) परमात्मा असे तीन प्रकारचे आत्मे आहेत. परमात्मप्र-काशांतही आत्म्याचे तीन भेद मानिले आहेत. (१) बहिरात्मा, आपलें शरीर ज्या प्रकारचे आहे त्याच प्रकारचा आपला आत्मा आहे ब कर्मोदयानें जी जी अवस्था प्राप्त होते त्या त्या अवस्थेचा आपला स्वभाव आहे, असे समजणें; हें बहिरात्म्याचें लक्षण आहे. मन, वचन, व काय यांच्या साहाय्यानें ज्या ज्या क्रिया घडतात त्या त्या क्रियेला बहिरात्मा या क्रिया आपस्या आहेत असें समजतो, शाकाभ्ययन केलें व तथा अभिमानामुळें इतरांना तुन्छ केलाणांत समाधान मानणारा जो आत्मा तो बहिरात्मा होय. मी उचकुकीन ओहे, मी भीमंत आहे, मी विद्वान आहे, मी शकिमान ब आरोग्य संपन्न ओहे इत्यादि गर्व वाहाणारा आत्मा बहिरात्मा ओहे. छत्र चामगदिकांनी निभूषित असलेल्या तीर्थेकर प्रभूष्या द्वारीराळा-देहात्मा-अरहंत समजणारा बहिरात्मा होय. बहिरात्मा गुणाकहे पाहून त्यांना अरहंत ठरवित नसतो तर तो केवळ बाह्य गोधीकहे पाहतो.

- (२) अंतरात्मा:—सम्यग्दर्शना अंतरात्मा असे क्षणतात. पश्चिमा गुण-स्थानापासून सातन्या गुणस्थानापर्यंत येणारा अंतरात्मा होय.
- (३) परमात्मा:— उत्कृष्ट व परम पवित्र आत्म्याला परमात्मा सणतात.
 आत्मा ज्यांवळी परमात्मपदाला पोहींचतो त्यांवळी त्यांच्या समवेत पापही नसतें व पुण्यही नसतें. यावरून परमात्मपदप्राप्तीच्या वेळी पाप हिल्लक नसतें अगर पुण्यही शिल्लक नसतें. पाप अगर पुण्य या दोन्हीपैंकी कोणतेंही शिल्लक असलें की जन्मजरामरणादिकांचा फेरा चुकवितां येत नाहीं. जो आत्मा या केन्यांतून मुक्त होतो, तो परमात्मा होय.

सामान्य मार्षेत बोलावयाचे झाले तर मिथ्याखी जीवाचा आस्मा बहि-रातमा, सम्प्रकत्वी जीवाचा आत्मा अंतरातमा व जेथे पाप व पुण्य ही दोन्हीही नाहीत तो परमात्मा. अधिक खुलाशाबहुल योगसार टीका पाहाण्यांत यावी.

जिनवाणी प्र, शासन मालेंतील परमात्म-प्रकाश पान ३४ वर पुढील माहिती दिली आहे:—

" ह्याप्रमाणें आतमा तीन धकारचा आहे. अर्थःत बहिरातमा, अंतरातमा व परमातमा असे आत्म्याचे तीन भेद आहेत. यांत जो शरीराळाच आत्मा असे मानतो, तो प्राणी बहिरातमा होय. अर्थात तो बहिर्मुख मिथ्यादृष्टी होय. विशेषार्थ-जो मनुष्य देहाला आत्मा समजतो, तो वीतराग व निर्विकल्प अशा समाधीपासून उत्पन्न झालेलें असे परमानंद सुखामृत मिळवीत नसस्यामुळें मूर्ख किंवा अशानी आहे. या तीन प्रकारच्या आत्म्यांतील वहिरातमा त्याक्यच

साहे, म्हणजे आदर करण्याका योग्य नाहीं. याच्या अपेक्षेतें जरी अंतरात्मा (सम्यन्दर्ध) हा उपादेय हाणने ब्रहण करण्याका योग्य आहे, तथापि सर्व प्रकार उपादेय असा जो परमात्मा त्याच्या अपेक्षेतें तो अंतरात्माही हेयच आहे (त्याग करण्याका योग्यच आहे.) ग्रद्ध असा परमात्मा हाच ध्यान करण्याका योग्य आहे असे जाणाने. "

अनेक वेळां कळत वा न कळत परमात्मा या ऐवजी अंतरात्मा हा शब्दप्रयोग केला जातो. जो बहिरात्मा नव्हे तो अंतरात्मा, एवढाच मतितार्थ मनश्चसूपुढे अधस्याने असे वडत अक्षावें.

परमात्मा कोण ?

परमात्मप्रकाश पान ५९ वरील विवेचन पुढीलप्रमाणें आहे—
" समभाव म्हणजे जीवित, मरण, लाभ, अलाभ, मुखदुःख, शत्रु-मित्र
हत्यादिकामध्ये समताबुद्धी ठेवलेख्या परमयोगीश्वरांनां—अर्थात क्यांनां शत्रुभित्र
हत्यादि समान वाटतात आणि के सम्यन्दर्शन, ज्ञान व चारित्रक्रप अभेद
रत्नमय हें क्याचें स्वरूप आहे, अशा वीतराग व निर्विकस्य समाधीमध्यें स्थित
आहेत. त्या योगीश्वरांच्या हृदयामध्यें वीतराग परम आनंद उत्पन्न करणारा
असा जो कोणी (आत्मा) स्फुरायमाण होतो, तोच निश्चयांने परमातमा
आहे, असे जाण—'' यावरून परमातमपदास पोंहोंचण्यास कोणकोणत्या
गुणांची जरूरी असते, हें कळून येईल. समताभाव आणि अभेद रत्नत्रय हे
परस्पर भिन्न आहेत ! अशी शंका वरील उताऱ्यांतील आणि या शब्दावरून
आस्यानें तो शब्द जाड अक्षरांच घातला आहे.

दारीर व भातमा यांचे बन्योन्य संबंध

समयसारांत झटलें आहे कीं:---

' ववहारणओ माधदि जीनो देहो य हवदि खलु इको, ' इत्यादि भावार्ष:-क्यवहारनव्याने विचार करितां देह-शरीर-व आत्मा हीं एकच आहेत; परंतु निश्चयनयाने पहालां आत्मा व शरीर हैं मिन्न आहेत. अरहंत प्रभूच्या पुद्रस्थाय शरीराची खुली अगर शरीरासा नमस्कार करणें हैं निश्चय- पणाच्या दर्शने योग्य नाहीं. नमस्कार करायाचा तो शरीरांतील गुणांना— श्रदात्म्यांना करावयाचा असतो.

आत्म्याळा बाकार बसतो?

आत्मा हा ज्या शरीरांत असतो त्या शरीरापेक्षां सहान असपे धनम नाहीं. सहान आहे असे मानिस्यास शरीराच्या सर्व संवेदना त्यासा होष्पार नाहींत.

भात्मा एकच बाहे की अनेक बाहेत ?

कांई। च्या मतें आत्मा एकच आहे व तो सर्वन्यापी आहे. परंतु ती विचारसरणी जुकीची आहे. आत्मा एकच आहे व तो सर्वन्यापी आहे, असें मानश्यास एकाचें जें कान तेंच सर्वाना असले पाहिने. सांगलीस बसून हापूस आंवा लाल्याने मला ने कुल होते तेंच व तसलेंच सुन्न जगावरील धर्व प्राणीमात्रांना व्हावयास पाहिने; परंतु तसे घडत नाहीं, हाणून एकच व सर्वन्व्यापी आत्मा नाहीं. प्रत्यंक प्राणीमात्रांच्या ठिकाणी आत्मा आहे व त्यामुळें तो अनंत आहे; तो सर्व व्यापीही नाहीं तो च्या त्या शरीरापुरता व शरीराच्या आकाराचा असतो हाणने सर्व शरीर च्यापून राहिलेखा असतो.

यावरून आत्म्याचे प्रकार अगर भेद हे तीन प्रकारचे आहेत व शरीर-देह व आत्मा ही भिन्न भिन्न आहेत असे दिसून येईल.

आतमा सर्वत्र दिसतो, पण केव्हां व कोणता ?

आत्मशान्याला आत्मा सर्वत्र दिसतो. भावना ही अनुभवाची जननी आहे. समताभाव उत्पन्न झाला पाहिजे. सामाथिक शिक्षान्रतांत समभावनेलाच उच्चरथान दिलें आहे. सामाथिक शिक्षान्रताचें पालन करीत असतां दिवसंतृत अधिकाधिक सहा घटका कां होईना सामाथिकनती शत्रू, मित्र, आप्त्रहृष्ट व सुखदुःख यांना सर्वस्वी विसरतो. परमशांत व समभावी झाल्यानें कर्माच्या न्युभ वा अशुभ-क्षयाच्या उपायाची किल्ली इस्तगत होते. परमशांत व समभावी झाल्यानें नाना तन्हेच्या शंकाकुशंकांना व्यागा सहात नाहीं. सुनान पाठादि करावयाचा आहे, ग्रुद्ध आहार वेणेचा आहे, अग्रुद्ध आहार वेणेचा नाहीं, अमक्याच्या हातचें खावयाचें व तमक्याच्या हातचें खावयाचें नाहीं बगैरे वैगैरे गोष्टींचा त्याका विचार कर्तव्यच नाहीं. कारण त्याच्या मनांत समता व समभाव उत्पन्न झालेका असतो, तो परमशांत झालेका असतो, तो आहार देणाऱ्याचें शरीर कोणाचें आहे, हे पाहात नाहीं. त्याच्या शरीरांतींक आत्मा त्याका दिसतो व त्याजकडेच पाहतो.

आत्म्याचे स्वरूप.

आवाजाबरून हा आत्मा अधे ओळखतां येत नाहीं. अगर विचाराच्या सक्ष्माही तो दिसत नाहीं. आत्म्याची ओळख निर्विकल्प झाल्याशिवाय होत नाहीं. समतामावच झाल्यावर त्याची ओळख पटते. ईश्वर सर्वत्र आहे. प्रत्येकाच्या देहांत आहे, असे वैदिक धर्मानुयायी मानतात जैनधर्म ईश्वराचें अस्तित्व मानीत नाहीं. तथापि हिंदुधर्मातील ईश्वर या जागीं आस्मा असे समजून दोन्ही धर्माच्या शास्त्रप्रंथाकडे पाहिल्यास वरेंच साम्य आढळून येते.

आत्मध्यान व त्याचा परिणाम.

आतमध्यानाचें अनेक प्रकार तन्हा अगर रीति सांगितल्या आहेत. आतमध्यानामुळें आतमा कर्मापासून अलग होतो. आतम्याचें कर्म सुटतें. आतमा मलहीन होत होत जाणें झणजे मोक्षमार्गाच्या पायरीवर चढत चढत जाणें. मळलेल्या कपड्यावरील डाग काढावयाचे झाल्यास डाग पडलंल्या कपड्याच्या भागावर विशेष लक्ष देऊन तो कपडा धुतला झणजे डाग जसे एकाच वेळीं अगर हळूं हळूं निघून जातात; तहतच आत्मध्यानामुळें आतम्याचें कर्मकर्षी डाग नाहीसे होतात.

भारमध्यानामध्यें तल्लीनता पाहिजे

आत्मध्यानाचेवेळीं--सामाधिकाचेवेळीं--कोणकोणते विचार मनांत आण्यांकेत, कोणकोणाचे ध्यान करावे १ आत्मध्यान बसून, उभे राहून व कसामकोरे करावे, याबद्दकच्या अनेक योजना व उपाय सांगितके आहेत. आत्मध्यानाचेवळी आपर्के मन आत्मध्यानांत तहीन शार्के पीहिके. आत्म-ध्यानांत तहीन शार्के पीहिके. आत्म-ध्यानांत तहीनता आली कीं, तितक्या काळांत आपण स्वतःला, स्वतःच्या श्रिरात्व व स्वतःच्या श्रेरातील सुख व दुःखाला विश्वरतो, जिद्यका,काळ स्वनाची असी स्थिती राहील तितका काळ आपण मुनि होऊं.

अशा तल्लीनतेचें अन्भव नित्य व्यवहारांत अनक बेळां येखात. एकार्दे महत्वाचें पत्र आपण लिहीत असतां आपस्या मनाची तस्त्रीनता अगर चित्ताची एकामता इतकी होतें कीं, त्यावंळी आपल्या जबळ इतर कोण आहे तरी त्यांची चाहलही ऐकं येत नाहीं, आहेल्या इसमार्ने चाहल दिलीच तर मनावर एकदम धका बसतो व आपण भ्यालो असर आपल्याला धका बसला असे उद्गार सहजा सहजी निघून जातात. अशी एकामता झाल्यावेळीं कितीवेळ निघून गेला याचें स्मरणही राहात नःहीं. कांहीं महत्वाचा विषय बोलत आपण आपल्या मित्रावरोवर चाललो आहो; त्या विषयांत आपली एकाग्रता इतकी शालेली असते की पाठीमागून येणाऱ्या लोकांचीच नन्हे. टांग्याच्या घंट्याचीच नव्हे. तर घोका टाळावा झणून मोटारवाला 'हॉर्न ' बाजवृत सूचना देत असतो, तो कर्कश आवाजही ऐकूं येत नाहीं. कारण त्यावेळच्या बोलण्याच्या विषयात आपण इतके रंगृन गेक्षेत्रो असतो, इतके तनमय झालेलो असतो की, आपत्या इंद्रियापुढे एकच विषय असतो. बाकीच्या खर्ब सुखदु:खार्चे विश्मरण झालेलें असते. कांडी बळां 'ऑपरेशन ' करितांना एक प्रकारची भूल दिली जाते, व त्यावेळी आपस्याच श्रीराचा एखादा भाग तोडला, कापला किया चिरला जात असतां, त्या ' आपरेशन' चा त्रास विलन्त होत नाहीं. तोडलें, कापले अगर चिरले बात असस्याचे डोळ्यांनी पहात असतांनाहीं त्याच्या वेदना मळींच होत नाहींत. कारण एकच व हैं हैं कीं गुंगीचा तो परिणाम, त्याचामाणे आत्मध्यानाच्या ध्यासाचा कैफ चढला कीं सर्व दु:खावें व शत्राभित्रांचें विस्मरण होते व परमात्मपदी छीव होतो. • बुद्यानंदीं लागली टाळी मग तो देशते काथ सांभाळी ' या सुवासेस वस-

नांतील मनोवृत्ती सायजेच आतम्याचे स्वरूप जाणणे अगर परमात्मपदास्म पोहोंचर्षे.

भावना ही अनुभवाची जननी आंह, अर्थे वर झटले आहे. कांहीं उदाहरणें देऊन याबहुलचा घोडासा अधिक खुलासा करणें अप्रस्तुत होणार नाहीं. तंबाकू लावलेस्या शेतांत तंबाकूचें पीक पहाण्यासाठीं जाणान्याचें लक्ष त्या पिकाकेंडच असतें. त्या जमीनींत बामळीचें अगर अन्यतन्हेचें झाड असस्यास तिकंड लक्ष जात नाहीं. तसेंच रत्नजडित दागिना विकण्यास नेला असतां रत्नाच्या किमतीकडे घेणाऱ्याचें लक्ष असतें, ज्या सोन्यांत त्याचें कींडण केंडें असतें, त्या सोन्याच्या किमतीकडे लक्ष नसतें.

म. गांधी है आपल्या आश्रमांतील एका महारोग्याची जातींने ग्रुश्रुषा करितात. म. गांधीचें लक्ष त्या रोग्याच्या देशवर नसते. समताभावा बुळें त्याचा रोगमस्त देहही त्यांना रोगमस्त दिसत नाहीं. त्या देहांतील आत्माच त्यांना दिसतो.

इतर धनीय साधुसंतांच्या कांहीं गोष्टी आपण पाहिल्या अगर ऐकिल्या तरी असतील. त्यांना आपला अगर इतराचा शीच्य, चिखल अगर शेण्ड यांत फरक दिसत नाहीं. अशांना बाटेल त्यानी शिळें, पांके अगर कसलेंही अब धालींब व तें त्यांनी खोंके

भापस्थाच पुराणांवरीची एक कथा. एका आचार्यापुढे ताटांत मांख बादून ठेबिले असतां स्थाचे कमल झालेले आपण एकितों व वाचतों.

सममावामुळे आपपर, इष्टानिष्ट इत्यादि दुजाभाव पार नाईासा होतो. व अशांना आत्म्याचें दर्शन होतें. ज्यावहारिक दृष्ट्या नर, नरक, देव व पश्च इत्यादि भेद आहेत; परंतु समताभाव ज्याच्या ठिकाणी उप्तच झाला आहे, तो हा देह देवाचा आहे की नारकोचा आहे, हे त्यास दिसत नाईां. जगमर ज्यापून राहिलेला आत्माच त्यांच्या ठिकाणी त्याला दिसतो. अशातन्हेचा समताभाव हा श्रुम व अश्रुम झणके पाष व पुण्य यांचा ख्रिय करण्यास कारणीभृत आहे. पुण्य अगर पाप वापैकी दोहोंचा संद्या संसारांत वरिभ्रमण करण्यास कारणीभृत आहे. पुण्यकमीच्या उदयाने सुख कीर्ति इत्यादि मिळल व पापामुळें नरकादी यती मिळल. परंतु या दोन्ही-मुळें संसारककात्न सुटका होत नाहीं. अशी सुटका होण्यास समभावच कारणीभृत आहे. समभावामुळेंच कमीचा क्षय होणार. समताभाव क्याला आहे त्याला आहे दर्शन व मोक्षयाति होणार.

(योगसार टीका १६८ ते १७०)

द्यानी कोणाला ह्यणावें ?

आत्मा कोणाला व केव्हां दिसतो याबद्दल यापूर्वी थोडासा विचार झाला आहे. आत्मज्ञान्याला आत्मा सर्वत्र दिसतो, समतामाव घारण करणा— -यांना आत्मा सर्वत्र दिसतो इत्यादि चचो झाली आहे. हा प्रश्न अनेक इशीनीं अनेकांनी सोडविला आहे या उत्तरापैकी पुटील उत्तर बरेंच उद्बोधक होईल असे वाटते.

' जो पापकृत्याला तें कृत्य पापकृत्य आहे असें जाणतो, परंतु स्यागरोगरच पुण्यकृत्यालाही पापच समजतो, तोच खरा ज्ञानी आहे ' व अग्रा ज्ञान्यालाच आत्मानुभव येतो.

वरील अवतरण चिन्हांतील पुण्यकृत्यालाही पापच जो समजतो तोच खरा ज्ञानी आहे, ही विचारसरणी वाचून वाचकांना आश्चर्य वाटेल, हें सरें आहे; परंतु त्याच्या कारणाचा विचार केल्यास वरील विचारसरणीच खरी आहे असं दिसून थेईल,

ज्या ज्या वेळी धर्माची चर्चा होते त्या त्या वेळी पुण्यकर्म करा, पापकर्म करूं नका, पुण्यकर्मानें भूतलावर संतती, संपत्ती, मानमरातव, दीर्घा-युष्य इत्यादिकांचा लाभ होतो, असे सांगण्यांत येते. स्वर्गीत इंद्र, अहसिंह इत्यादि पद मिळतें. तो सकवर्ति होतो, नारायण व प्रतिनारायण होतो, इत्यादि इत्यादि सागण्यांत येतें; व ते खरेंक्ष आहे.

परंतु असे ऐश्वर्यं मोगणें हा आत्याचा हेत् नाहीं, ध्येय सर्वस्वी निराळें आहे. तें ध्येय क्षणजे मुक्ती. पुण्यकर्मांच्या उदयानें चक्रवर्ति, अहमिंद्रः, नारायण व प्रतिनारायण पद मिळालें तरी तें शाश्वत नाहीं. पंचवीस वर्षे नोकरी केले कीं सरकार त्याला घरीं वसावयास सांगतें. सांगलीहून पुण्याचें. तिकीट काढलें की पुण्यास उतरावें लगतें; त्या तिकीटावरून मुंबईस जातां यत नाहीं. त्याचप्रमाणें चक्रवर्ति अगर अहमिंद्रपदाची मुदत भरली कीं तें पद त्याला सोडावे लागतें. त्यामुळेंच असे नश्वर व क्षणभंगुर सौख्य आहे. मानलेलें नाहीं, मुक्ती हेंच ध्येय मानलेलें आहे. ती मुक्ती शाश्वत आहे. मोक्षपद प्राप्तनंतर जनमजरामरणादिकांची भीति नाहीं.

बरील विवचनावरून पुण्यकमीं मुळे मोसप्राप्त होत नाहीं है पटलें. परंतु पुण्यकमीं लाही पापकों कां समजावींत १ याचा उलगडा होत नाहीं, अशी हांका येईल. याचे उत्तर असें की पापकमीं मुळें संसारचक्रांत जीव सांपडतो व पुण्यकृत्यामुळें ही जीव संसारचक्रांत सांपडतो. या दोन्ही कृत्यांचा परिणाम एकच व जो फरक आह तो एवटाच की पुण्यकमीं मुळें चक्रवांत के इंद्रपदाची शासी होते, तर पापकमीं मुळें ना घर, ना दार अशा द्रारिद्याचा परिणाम भोगावा लागतो. पुण्यकमीं नें सोन्याची तर पापकृत्यामुळें लोखंडाची संसारक्षी सेडी घालून घ्याची लागते. त्यामुळें खरा ज्ञानी पुण्यकृत्यालाही पापकृत्यच समजतो. कारण या दोहो मुळें संसारांत्न सुटका होत नाहीं. मोझपद मिळत नाहीं.

पापाचा व पुण्याचा क्षय झाला पाहिजे. जमेकंडील व नांवेकडील पापपुण्याच्या रकमांचा उडाप होऊन बाकी शून्य साईली पाहिजे. पापही शिल्लक बाहीं व पुण्यही शिल्लक नाहीं झाणजेच मोक्षप्राप्ति; अशी समभावना उत्पन्न झाली की त्याला सर्व जग आत्ममय वाटतें. आत्म्याचें त्याला दर्शन होतें. खन्या -सान्याका है शक्य आहे. पार्च थोडक्यांना है शक्य आहे; परंतु ध्येय मात्र -सर्वापुढें तेच ठेबिके आहे.

कंवली केवलकानी, सर्वश्र वगैरे शब्दांच्या अर्थाची थोडीशी कल्पना असणे जरूर आहे.

केवलज्ञान झणजे शुद्ध आत्मज्ञान, पराकोटीला पोहींचणें व संपूर्ण आत्मानुभव होणे; समजून वेण्यासारले कांहींहीं न राहणें, संपूर्णज्ञानी, सर्वक.

शास्त्राधारं ज्यांना ज्ञान होतें अशांना अत-केवली सणतात. केवल--ज्ञान्यांना तेंच ज्ञान प्रत्यक्ष होतें, शास्त्राची जरूरी असत नाहीं.

निष्काम उपदेश

अनात्मार्थं विना रागैः शास्ता शास्ति सतो हितम् । ध्वनन् शिल्पिकरस्पर्शान्युरजः किमपेक्षते ॥ ८॥

अन्वयार्थः — (शास्ता) हितोपदेशी (अनात्मार्थ) निःस्वार्थपणानें (विना रागैः) राग लोभादि भावाशिवाय (सतः) भव्य जीवांना (हितं) कल्याणाचा (शास्ति) उपदेश करतो; (शिल्पकरस्पर्शात्) वाजविणा-व्याच्या-कलाकाराच्या हाताच्या स्पर्शामुळें (ध्वनन्) आवाज करणारा (मुरजः) मृदंग (किं अपेक्षते) कशाची अपेक्षा करतो ?

अर्थः—मधुर आवाज देणाऱ्या तबल्याला-मृदंगाला-त्या आवाजापास्त कोणतेही सुख मिळत नाहीं; केवळ इतरांचे मनरंजन करावें या उन्न व निष्काम हेत्ने तबला कलावंत तबलजीच्या हातचा मार खात असतो. मार खाऊनही तो इतरांचे मनरंजन करितो. त्याला कीर्तीची व प्राप्तिची अपेक्षा नसते; तद्वतच हितोपदेश करणारे आत-वीतराग-लाभ, प्रतिष्ठा, कीर्ति इत्या-दिकांपैकी कशाचीही आशा न घरतां केवळ प्राणिमात्रांचे कल्याण व्हावें यासाठीं सम्यन्दर्शनादि धर्माचा उपदेश करितात. हाणूनच तीर्थंकर प्रभू शिहतोपदेशी होतात. निष्काम बुद्धीनें व स्वयंस्फूरीनें हितोपदेश कांक्ष हिला

जातो ? तीर्थंकर अभू हें दयाशागर आहेत. दु:खितांचें दु:ख पाइतांच वह दयाशागरांना स्वयंस्कृतिं होते: या कार्यकारण-भावामुळे निष्काम उपदेशः घडतो, उपदेशांत उपदेश करणें, याशिवाय कोणताच हेत् नसतो.

टीपः—श्रीसमंतभद्राचार्यांनीं मृदंगाला निष्काम सेवकाच्या वर्गीत वसवृत त्याची महाते गायिली आहे. याच्या अगर्दी उलट मृदंगाची किंमतः करणारे एक संस्कृत सुमाधित आहे. ते असें:-

मृदंगः मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ।

मृदंगाच्या तोंडावर कणीक लावस्याखेरीज त्याच्या तोंडातून गोड कोल निषत नाहींत. हा व्यवहार सक्षांत घेऊन सुमाधित-कारानें असे सुचिवले आहे की मूक मृदंगाला खावयास दिले-कणीक तोंडाला लावली-झणजें तो गोड आवाज काढतो; झणजे तो स्वार्थी आहे. त्याचप्रमाणें स्वार्थी, मतलबी व खुशामत करणाऱ्यांना खावयास घातले की ते मालकाची टाळी वाजवितात. ' ज्याची खावी पोळी, त्याची वाजवाची टाळी, 'ही नीति मृदंग आचरितो झणुन त्याची निंदा व टवाळी केली आहे. मृदंगाची ही दोन प्रकारची वर्णने परस्पर विरोधी वाटल्यानें थोडीशी मीज झणुन विषयांतर करून हा उहापोह केला आहे. समंतभद्र यांच्या काळी तरी मृदंग हें वाद्य प्रचारांत होतें अले या वर्णनावरून दिसते. यावरून या वाद्याच्या प्राचीनत्वाची खात्री होईल.

आचार्य समंतमद्रांच्या वेळी मृदंग हे वाद्य अस्तित्वांत होतें; त्याच-प्रमाणें श्लोक १ मधील दर्पणायंत या शद्धावरून पारा लावलेला हर्ली सारला कांचेचा आरसाही प्रचारांत असाया. मोजमार्थे व वजनमार्थे प्रचारांत होती असहीं दिसते. आज ' मैल ' प्रचारांत आहे. आचार्यांच्या काळीं 'योजन' प्रचारांत होते. आजच्या मैलांच्या दगडा सारले योजनांचे दगडही प्रचारांत होते.

हें पुस्तक वाचींत असतां आचार्याच्या काळच्या समाजाच्या परिस्थि-कीच्या सानावरोवरच ऐतिहासिक दृष्टचाही झानांत भर पहते.

सन्या शासार्वे स्वरूप

आप्तोपञ्चमजुर्ल्डघ्यमदृष्टेष्टविरोधकम् । तत्वोपदेशकृत्सार्वे आस्त्रं कापथघट्टनम् ॥ ९ ॥

अन्ययार्थः—(आप्तोपज्ञं) सर्वज्ञांनी सांगितलेलें, (अनुह्नंध्यं) बादीजनांकडून अलंडित (अहप्टेष्टविरोधकम्) प्रत्यक्षप्रमाणांनी ज्यामध्ये बाधा वेत नाहीं, (तत्वोपदेशकृत्) तत्वांचा उपदेश करणारे (सार्वे) सर्वीचें हितकारी, (कापध्यष्टनं) कुमार्गीचा नाश करणारे (शास्त्रं) शास्त्र (स्यात्) होय-

अर्थः — खरें शास्त्र कोणतें ? पांचन्या स्त्रोकांत आप्त कोणास धाणांवें हें सांगितले आहें, त्या स्त्रोकांत वर्णिश्याप्रमाणें ज्यांची लक्षणं अगर गुण आहेत त्यांनी उपदेशिलेल्या धर्माला खरें शास्त्र धणांवें. वीतराग प्रभूनीं प्रतिपादन केलेल्या शास्त्रांचें प्रतिपक्षाकडून खंडन होत नाहीं, द्याणंत्र ते अर्खं- डित असतात. प्रत्यक्ष व परोक्ष प्रमाणांनी था शास्त्राला वाधा येत नाहीं धणून ते अवाधित असतात. तसेच के शास्त्र अधित प्राणमात्रांच्या हिताचें व त्यांचें हित करणारें आहे व कुमार्गाचा नाश करणारें आहे, तेंच खरें शास्त्र होय.

यावरून वहा गुणांनी युक्त असे प्रतिपादन व उपदेश क्यांत आहे त्यांका खरें शास्त्र झणतां येईल. यापैकी कोणत्याही एक वा अधिक गुणांचा अभाव अवंलेलें प्रतिपादन अथवा उपदेश खरें शास्त्र या नांवास्त्र पान राहाणार नाहीं.

जगांतील विद्यमान प्रमुख धर्मांपैकीं महंमदीय धर्माखेरीज इतर धर्म श्रीसमंतमद्राचार्यांचे कालीं प्रचलित होते. विशेषतः वैदिक व बीद आणि जैनधर्म यामध्ये एकमेकावहल स्पर्धा व असूया आचार्याच्या काळीं चालं होती. अश्वीवेळीं खरा देव, खरा गुरू व खरें शास्त्र यांचें जनतेला सस्य-खरें- खुरं-जान-सम्यकान-व्हारं असं श्री समतमद्भावार्य व तत्कालीन इतर जैन धर्मीय आचार्यानां वाटणें स्थामानिकत होते. श्री समंतमद्भावार्यानीं मोठमो-ठाले तत्वकानाचे ग्रंथ लिहिले. परंतु सामान्य जनतेला-श्रावकांना-त्यांच्याक-हून अपेक्षित ग्रंथाची जरूरी भासल्यानें हा फक्त १५० क्लोकांचा-रत्नत्र-यांचा करंड तयार करून तो जनतेपुढें ठेनिला असाना.

इतर धर्मोत देवदेवतांना अमानुषीय स्वरूप देण्यांत आलें, पुराणें लिहून देवदेवतांचें अमानुषत्व दाखिषण्यांच प्रयत्न झाले होते व होत होते; अशावेळी श्री समंतभद्राचार्यांनी खन्या धर्माचें स्वरूप लोकांना समजावृत संगितलें व तसें करितांना इतर धर्मीयांच्या मतावर प्रत्यक्ष हला न चढिततां युक्तिवादानें जैन धर्माचे वैशिष्ट्य जनतेसमार मांहून स्यांतील भेद दाखवृत दिला आहे व इंसक्षीर न्यायांने खन्या खाट्यांचें परीक्षण करण्यांची संधी दिली.

इतर धर्मायांतील देवदेवतांचा विचार कीत असतां जैनधर्मीय पद्मा-बती इत्यादि देवींची पूजा ही धर्मेवाह्य मानणे भाग आहे. कारण आप्तांच्या अभी ज्या गुणांची अपक्षा जैनधर्माने धरली आहे, ते ने गुण पद्मावती आदि देवींच्या अंभी आहेत असे झणणें साफ चुकींचे होणार नाहीं ?

सत्य, अहिंसा, अचीर्य व ब्रह्मचर्य इत्यादिकांचे महत्व इतर वर्मीय शास्त्रांत वर्णिलेंच आंह, मग त्या शास्त्रांता कुशास्त्र, ते वर्णन करणोर कुगुरु वा कुदेव का मानांच ? वरवर विचार करणान्यांना हा प्रश्न गोंधळून टाकील; परंतु थोक्याशा विचारांनी हा प्रश्न आमक आहे असे दिस्त यहेल. अहिंस धर्मांची महती इतर धर्मोंत फारच थोडी मानली आहे. नियोगादि नियमा- पुळें ब्रह्मचर्यवतांचें महत्व नष्ट केलें आहे. शिवाय कांडी गोष्टींत मेळ दिसत असला तरी जैनधर्मीत स्वग देव, स्वरा गुरु व स्वरे शास्त्र यावहरू दिख्या करोटीस के उतरणार बाहीत, ते स्वरे देव नव्हेत अगर स्वरे गुरु अगर खेरें शास्त्र नथ्हे. दहा वेळापेकी पांचवळां सत्य बोक्यान्यास सरवादी कोष

सागळ ?! याच न्यायाने कांकी वावशीत साज्य दिसकें तथी वशिक कसोटीख तें अवरत बरुक्यानें त्यांना कुदेव, कुगुब व कुशाबा झटलें आहे.

प्रतिपक्षाबद्दल बोलतांना आचार्य समंतभद्र अत्यंत समते। छपणांने बोलतात. आचार्य अभितगति यांच्या आवकाचारांत हा समतो छपणा दिसत नार्धा. दोघांही आचार्याचें ध्येय एकच, पण ते ध्येय गांठण्याचे मार्ग भिन्न. आचार्य अभितगतींची मांडणी व क्यासपीठावर उभे राहून बोलणाच्या ब्रह्मल वक्त्यांची विचारसरणी यांत बरेंच साम्य दिसते. दाद व दाद यांच्याबद्दलचे आचार्य अभितगतींचे विचार, हे बरील बावतींत एक नमुन्यादाख्ड उदा-हरण झणुन सांगतां येईल.

दारवंदी व्हाबी, अर्थे प्रतिपादन करणाऱ्या आजव्या वक्त्याला आवार्य अभितगतींचें विचार नवीन व मननीय वाटतील.

बऱ्या साधूंचें लक्षण

विषयाश्चावश्चातीतो निरारम्भोऽपरिग्रहः। ज्ञानध्यानतपोरक्तस्तपस्त्री स प्रश्नस्यते॥ १०॥

अन्ययार्थः—(यः) जो (विषयाशावशातीतः) विषयोपभोगागस्त अलित (निरारंभः) आरंभापास्त रहित असलेखा (अपरिग्रहः) परिग्रहानें रहित असा (श्वानध्यानतपोरकः) ज्ञान, ध्यान व तप यामध्यें लीन असा (सः) तो (तपस्त्री) गुरु (प्रशस्त्रते) स्तुति केला जातो.

अर्थः — सर्वप्रकारच्या विषयोपभोगांचा क्यांनी त्याग केला आह; असी, मणी, कृषी व बार्णाज्यादि निर्वाहाच्यां साधनांच्या आरंभायसून जे अलिस आहेत; व ज्यांनी बाह्य व अम्यतंर अशा दोन प्रकारच्या पित्रहांचा त्याम केला आहे व जे सदैव षमीध्ययन, ध्यान व तप यांत मझ अस्तात, तेच सरे गुह—साधु—होत.

खन्या देवांची कक्षणें सांगितस्थानंतर खन्या साधूची-गुरंची-स्झणें सांगणें क्रमप्राप्त होतें. ४ ध्या स्ताकांत खरा देव, खरा गुरु व खरें शास्त्र यावर श्रद्धान-विश्वास-देवण्यानें सम्यन्दर्शनी होतां येते असे प्रतिपादिलें आहे. यापूर्वी खरा देव व सरें शास्त्र याबहरू विवेचन झालेंच आहे.

यावरून रसना-जीभ, कर्ण-कान, नेत्र-डोळे इत्यादि पंचेद्रियांच्या आघीन असणारा सरा गुरु नम्हे. नानाप्रकारचें स्वादिष्ट अस साण्याची इच्छा घरणें, आपली स्तुति वा कीर्ति आणि परनिंदा व चुगली एकणें, उत्तम वस्त्र, उत्कृष्ट वनश्री, स्वरुपसुंदर सी-पुरुष इत्यादि पाइणें; मऊमऊ विछाना, उश्वासनशयन इत्यादिकांची आशा घरणें; हीं सन्या गुरूंची छक्षणें नम्हेत.

त्रस-स्थावर जीवांचा चात होणाऱ्या कोणत्याही कार्याचा आरंभ करणारा गुरुपदास पात्र कसा होईल १

अंतरंग व बहिरंग परिग्रह कोणते ?

चौदा प्रकारच्या अंतरंग-परिग्रहार्ने युक्त असणारा गुरुपदास पात्र नाहीं. वेद, राग, अनुराग, द्रेष, हास्य, रित, अगति, शोक, मय, जुगुप्सा, क्रोध, मान, माया, लोमादि १४ अंतरंग-परिग्रह होत. या चौदा अंतरंग परि-ग्रहात 'वंद ' नांवाच्या परिग्रहाला प्रथम स्थान देण्यांत आले आहे. मी अमुक कुलांत जन्मलो आहे, माझा घदा उच्च होता, माझे रूप सुंदर आहे, मी भीमंत होतो, माझंकडे नोकरचाकर होते हत्यादींचा वृथा अभिमान धरणें अगर याच्या उलट भावना धरणें हे गुरुपदाला उचित नाही. गुरूनें आपले धर्वस्व विसरलें पाहिने. (१) क्षेत्र, (२) वास्तु (३) हिरण्य (४) सुवर्ण (५) धान्य (६) दास (७) दासी (८) कुप्यांदि दहा प्रकारचे वहिरंग परिग्रह आहेत. अंतरंग व वहिरंग परिग्रहापास्त मुक्त असणारा लग गुरु होय.

चोवीस परित्रह रहित आणि ज्ञान, तप व घ्यान यांत निमम अस-णाऱ्या खेरीज इतरांना गुरू मानून त्यांना वंदनही करूं नथे. व्यवहारिक दृष्ट्या व शिष्टाचार संभाळण्यासाठी नमस्कार करणें हो मोष्ट निराळी व गुद मानूक नमस्कार करणें ही मोष्ट निराळी आहे. व्यवहार व शिष्टाचार पाळनासाठीं नमस्कार करण्यास हरकत नाहीं. बंदन व नमस्कार करावयाचा तो गुणाला करावयाचा असतो; गुणरहित शरीराला तो करावयाचा नसतो, कारण जैनधर्म गुणोपासक आहे. व्यक्तिमहात्स्याला जसा तो महत्व देत नाहीं तद्वतच तो विषांतराकडेही पाइत नाहीं. जैनधर्म केवळ गुणाकडेच पाइतो.

ज्ञान, ध्यान व तप यांत ताड़ीन होणारे रसना-जंभ, कान, डोळें इत्यादि इंद्रियांच्या आधीन राहणार नाहीत. समता व समभाव उत्पन्न झाला असल्यानें.आपल्या दर्शनार्थ आलेल्यांत गरीव किया श्रीमंत या विचाराचा त्याला स्पर्शही होणार नाहीं. आहार कोणी दिला व काय दिला यांचेही मान-व ज्ञान त्याला राहणार नाहीं. सातव्या श्लोकोत जें विवचन केलें आहे तिकंड. वाचकांचे पुनः एकवार लक्ष वेधीत आहों.

सम्यग्दर्शनाचे आठ अंग-गुण-चर्चाः

सम्यग्दर्शनाच्या प्राप्तीनंतर सम्यग्दर्शनीयाच्या आचारांत व विचारांत वाच्या वर्णनानें शरीराचें आपण जर्से वर्णन कारितो त्याचप्रमाणें निःशंकितादि आठ अंगानें दर्शनाचारांचं वर्णन केले जातें. सम्यग्दर्शनीयांचे जें आठ-अंगगुण-आहेत तें यापुढें क्रमशः।दिलें आहेत. शरीराला जशी पांच इंद्रियें, तहतच सम्यग्दर्शनाचें पुढील आठई। गुण इंद्रियें आहेत.

(१) निःशंकित अंगार्चे-स्थण-स्वरुपः

इदमेवेद्दशमेव तत्वं नान्यत्र चान्यथा । इत्यंकपायसाम्भावत्सन्मागेऽसंश्चया रुचिः ॥ १०॥

अन्ययार्थः—(तत्वं) तत्व (इदं एव) हेंच आंह, (ईदशं एव) अशाच प्रकारचें आहे, (अन्यत् न) दुसंगिही, (अन्यथा न) दुसम्य

प्रकारचें नाहीं (इति) याप्रमाणें (आयसाम्भोनत्) तरवारीच्या सारच्या पाण्याप्रमाणें (सन्तारों) मोक्षमार्गात (इति:) श्रद्धा असणें (असंद्धाया) है असंशय अर्थात निःशंकित अंग आहे. अंग म्हणजे ग्रुण.

अर्थ:—तळवागदि शक्षांची धार-पाणी त्या तळवारी हें तुकडे तुकडे झाले तरी तो धार कमी होत नाहीं अथवा हुनेचा परिणाम होजन ती गंजतही नाहीं; धार कायमच गहते. तळवार अलंड असतांना नशी तिची धार अखेंडे तशीच तिचें तुकडे तुकडे झालें तरी कायम गहते. तुकडे झाल्यामुळें धारेंत-तीक्षणतेंत फरक होत नाहीं. तहतच सत्यार्थ देव, गुरू व शास्त्र याबहरू नितांत अदा ठेवणें याला निःशंकितांग झणतात व सम्पद्धर्शनाच्या आठ अंगांनेकी हें पहिलें अंग ओहे. सत्यार्थ देव, गुरू व शास्त्र यांची लक्षणें-स्वरूप-अगर गुण अमुकच ओहेत, दुसरी नाहीत असा हढ विश्वास असावयास पाहिजे. देव, गुरू व शास्त्र यांच्या लक्षणासंबंधीं शंका उत्यन झाली, मन हिधा झालें व हें खेरें की तें खेरे अशी मनाची चलविचल सुरूं झाली की निःशंकितांचे पालन झालें नाहीं, असे समजावें.

देवाच्या कृषेने संतती, संपत्ती व वैभव आदि प्राप्त होतात व देवाच्या कृषेने रोगादिकापासून सुटका होते अने इतर धर्मीय मानतात. इतर धर्मीय गुढ मंत्रतंत्रादिकांच्या सहाय्याने आपत्या अनुयायांच्या भक्तांच्या-मनकामना पूर्ण कलं इच्छितात. हिंसादि पापकर्मीचा उपदेश इतर धर्मीय शाखें करितात; स्वव अशी कृषेची सांवली घालणाऱ्यांना देव व गुढ मानूं नये अगर हिंसादि पापकर्मीचा उपदेश करणाऱ्या शास्त्रांना शास्त्र असे मानूं नये. कारण सत्यार्थ देव, गुढ व शास्त्र यांची जी लक्षणें सांगितली आहेत व जी कसोटी दिली आहे, त्या स्वल्याचे ते नाहीत व त्या कसोडीका ते उत्तरत नाहीत.

कत्याणकारी, मुखकारी अगर श्रेयोमार्गावर हेव विश्वास ठेकावा. या आचाराला-गुणाला-प्रथम स्थान देण्यांत आके ते योग्यच आहे. कोणत्याही कार्यारंभी प्रथम श्रद्धा उत्पन्न होणें वहर असते. श्रद्धनंतर श्राम व सानानंतर सार्चरण व या तीन्हींचे पक्षफळ हाणकेच कार्यतिक. अनेक आचार्य व सार्क्तपंडीत होजन नेलें, त्यांच्या तोंडून निवालेल्या प्रत्येक विधानावर अगर लेखणीत्न उतरलेल्या प्रत्येक शब्दावर विधास ठेवण्याची अपेक्षा नाहीं. परंतु कल्याणकारी मार्गावर व हितोपदेशावर अद्धा असावी अशी आशा आहे. एका वेडकाची कथा शांधितली आहे. वेडूक फूल वेजन निवाला होता, या कथेवर विधास ठेवला नाहीं; तथापि केवळ सदावनेचे फळ कसें मिळतें,. हा या कथेतील नो सार आहे त्यावर विधास ठेविल्यास हें अंग पूर्णपणें पाळलें जाईल. विशेष खुलासा करून घण्यासाठीं शंका विचारण्यानें या अंगस वाध येत नाहीं.

श्रावकांचे आठ मूळे गुण कोणते यावद्दल व अश्राच कांही वावतींत आचार्यवचनांत महत्वाची तफावत दिसते. तीर्थेकर भगवानांच्या वाणीचा पुनरुवार करण्याची प्रतिज्ञा करणाऱ्या आचार्यवचनांत अशी तफावत कां ? अशी शंका विचारुन, शंकेचें समाधान करून घेण्याचा कोणी प्रामाणिक प्रयत्न केल्यास, त्या अंगाचें त्यांने पालन केलें नाही असें कसें झणतां येईल ? आदिपुराणांतील ब्राह्मण जार्ताच्या निर्माणाची कथा एक्न जात जनमावर नसून ती गुणकर्मावर आधारलेली आहे, असें झणणाऱ्यांना नास्तिक करें झणावें ? आहारदान देणारा दाता शुद्धाहार व तें नवधा भक्तीनें तो देतो कीं नाहीं, त्या पक्षकडे पाहण्यास शास्त्राधार आहे ? अशी शंका काढणाऱ्यास मुनिनिदक व या अंगाचे रक्षक नसून मक्षक आहे असें तरी करें झणतां वेईल ?

देव, गुरु व शास्त्र कोणास हाणावें, याच्या लक्षणासंबंधी मनांत शंका आली तरच या अंगाचें पालन झालें नाहीं असे निःशंकपणें हाणतां येईल. अधिक खुलासा करावयाचा झाल्यास असे हाणतां येईल की अमूक देव हा खरा देव नव्हे, अमूक ग्रंथ हा सर्वस्वी अगर त्या ग्रंथांतील कांहीं। भाग हें खेरें शास्त्र नाहीं अगर अमूक व्यक्ति-खरा गुरु नाहीं असे प्रामाणिक- पणानें झगणारा धर्मलंड वा सुधारक झण्न हेटाळणीस पात्र नाहीं. खरा देन, सुक य शास्त्र यांची जी लक्षणें सांगितली आहेत, त्या लक्षणासंबंधी शंका धरणारा धमलड व सुधारक झण्त हेटाळणीस यात्र होईल.

(२) नि:कांक्षित अंगाचें स्वरूप.

कर्मपरवश्चे सान्ते दुःखैरन्तरितोदये । पापनीजे सुखेऽनास्था श्रद्धाऽनाकांश्तणा स्मृता ॥१२॥

अस्वयार्थः—(कर्मपरवशे) कर्माच्या स्वाधीन असलेल्या (सान्ते) नाद्या पावणाच्या (दुःखैः अन्तिरितोदये) ज्याच्यामध्यें दुःखाचा प्रादुर्माव आहे अद्या (पापवीजे) पापाच्या उत्पत्तीला कारणीभूत (सुखे) सुखामध्यें (अनास्था) इच्छरहित (अद्या) अद्या असणे हें (अनाकांक्षणा) निष्कां- क्षित अग (समृता) होय.

अधे:—पुण्यकर्माच्या उदयानें संसारसुलाचा लाभ होतो हें खेरें असलें तरी तो लाभ कर्माधीन असतो. हंद्रिय--जिनत सुल कर्माच्या आधीन—कर्मावर अवलंबून—असते. अनंत सायास केलें परंतु पुण्यकर्माचा उदय साला नाहीं, तरी सुलाचा लाभ होणार नाहीं, इन्छित मिळणार नाहीं. बरें, पुण्यकर्माचा उदय शाला, सुलपाती होऊन इन्छित मिळलें तरी तें चिरकाल टिकणोरे नाहीं. कारण तें सुल आज ना उद्यां नष्ट होणार आहे. हंद्रघनु-च्याच्या रंगाप्रमाणें क्षणोक्षणी हें सुल बदलणोरें आहे. मित्राच्या मेटीमुळें आनंद वाटतो, परंतु त्या मेटीनंतर त्याचा वियोगही ठरलेला आहे. रोग जहणं व नष्ट होणें, धन, लाम-फायदा-होणें व नुकसान येऊन त्याचा नाश होण, असं सुलदु:खाचं प्रसंग नेहमीच येतात. प्राप्त झालेलें सुल अमर दु:ल, श्रीमंती अमर गरिनी इत्यादि अलंड नाहीत, तें चिरकाल टिकणोरें नाहीत. सुल अगर दु:ल, लाम वा हानी, आरोग्य वा रोगनीडा इत्यादि गोष्टी नश्वर आहेत व त्या कर्माधीन आहेत.

इंद्रियजनित सुखतुःखादिकांचा फेरा असतो. श्रुम असार अधुम कर्माच्या उदयोने सुख व दुःखांची अनुक्रमें प्रति होते. हा फरा दाळें सांत्रिकांच्या अगर देव-दानवांच्याही स्वाधीन नाहीं. कर्म-फर्के भोगस्याधिकाय सुटत नाहींत; अशा टटनिश्चयानें वागस्यानें या दुसऱ्या अगाचे पासन होईस.

कोणी अशी शंका वेईल की सकलपरिग्रह त्यागी मुनीना व त्यागी गृहस्थाना या पित्या दोन अंगाचें पालन करेंणे शक्य अहे; परंतु व्रतरित गृहस्थी लोकांना हें करें शक्य आहे ! व्रतरित व अवती सम्यव्ही गृहस्थाना भोगाची इंच्ला राहणारच. व्यापारांत पैसा मिळावा, नोकरित मालकाची मर्जी प्रसन्न रहावी, असे वाटणारच. आपण संपत्तीमान व्हांव, निरोगी असाव, असे कोणास वाटणार नाहीं ! यामुळें या अंगाचे पालन करें करतां येईल! याचें उत्तर असे की—सुख अगर दु:ख हें दैवाधीन—कर्माधीन—असते. हें समजून सुख मिळाव्यास तें टिकविण्यासाठीं आस्था ठेवं नये, दु:ख झाल्यावर त्यायहळ खेद मानूं नये. दु:खाचा परिहार करण्यासाठी न्याय व नीतिमार्गाला पायाखाळीं तुहवं नये. सारांश, या पहिल्या दोन व्रतांचें पालन करितांना समता व सहनशीलता वाळगावी. आपण निष्काम बुदीनें व फलाची आशा न धरितां कर्तव्यकर्म करीत रहांव. इंद्रियजनित सुख मिळविण्यासाठीं न्याय, अन्याय व पापपुण्य इकडे दुर्लक्ष करूं नये. याही अंगपालनामुळें 'सुखदु:खें सम कृत्वा ' अशी मनाची स्थिती होण्यास मदत होते. या गुणानमुळें सम्यद्गर्शनीं निर्भय होतो—संकटाला डरत नाही.

या श्लोकांतील 'कर्मपरवशे सान्त' या शब्दांतील कर्म क्षणजे काय, याची त्रोटक तरी कल्पना येणे जरूर आहे. कर्माधीन जगत्, केल्या कर्माचें फळ अगर Reap as you sow या झणीतील कर्म झणजे काय? व कर्माची एवर्डा जवरदस्त सत्ता ती कां? आत्मा झणून एक चीज मानिस्त्री आहे. आरकी इंद्रियें आत्म्याला सदैव विषयाकडे खेंचीत असतात. इंद्रियंच्या आधीन झालों कीं, दुष्कर्में घडतात व त्याचा परिणाम आत्म्यावर होजन

आतमा मलीन होतो क दुःखपरंपरा सुरूं होते. दुःखांचा नाश करण्याचा उपाय शणके इंद्रियांना वहंकू न देती त्यांना आपस्या कहात ठेवणें. इंद्रियांना आपस्या ताव्यांत ठेवल्यांने आत्मा मलीन होत नाहीं. जीवात्मा परमात्म-पदास पोहींचतो. इंद्रिय-दमन करणें फारच थोड्यांना शक्य असतें, झणूम संसार-चक्रांतृन सुटून परमात्मपदाला सर्वीना पोहींचतां यत नाहीं.

जीव भिन्न भिन्न योनींत कसा जाता व एकाच योनींतील जीवाला सुखदु:ख कमीअधिक का मिळते ? मनुष्ययोनींत जन्म घेतलेख्यापैकीं एक गरीय तर दुसरा श्रीमंत, एक सुखी तर दुसरा दु:खी असा भेदमाव कां? इतर धर्मीनीं, ही ईश्वरेच्छा असे उत्तर दिलें आहे. जैन-धर्म झणतो कीं, हें कमाँचें फळ आहे. सुख वा दु:ख हें यहच्छेनें भिळत नाहीं तर तें कमांधीन आहे. कर्मवादामुळें मनुष्यप्राण्याची सदाचागकडे प्रवृत्ति होते. दुराचाराचें फळ भोगावेंच लागणार. भोगल्याशिवाय कर्म सुटत नाहीं, हें कळून आलें कीं सदाचाराकडे प्रवृत्ति ही राहणारच. सदाचारप्रवृत्तीलाच धर्म म्हणावें; निदान स्थामुळे न्याय्य व नीतीचें तरी पालन होईलच.

जैनधर्माने कर्मबादाला जितके महत्व दिलें आहे तितकें महत्व कर्माला इतर धर्मीनीं दिलें नाहीं; फार काय कर्मबाद हा जैनधर्माचा आत्मा-प्राणक आहे.

निर्विचिकित्सा अंगाचे स्वरूप.

स्वभावतोऽशुचौ काये रत्नत्रयपवित्रिते । निर्जुगुप्सा गुणत्रीतिर्मता निर्विचिकित्सता ॥१२॥

बन्वयार्थ:—(स्वभावत:) मूळचाच (अग्रची) अग्रुद्ध (तु) परंतु (रत्नत्रयपनित्रिते काये) रत्नत्रयाने पनित्र अग्रा शरीरानिषयीं (निर्जुगुप्ता) किळस भावाने रहित (गुणप्रीति) गुणाचिषयींची प्रेमबुद्धी (निर्विचिकिरसता) निर्विचिकिरसता (मता) मानस्री गेस्री आहे.

अर्थ:--मनुष्यपर्याया इ। मानबीदेइ स्वभावाने-मूळचाच-अग्रुद ब अपवित्र आहे. मानवी शरीर सप्त बातुमय व मल-मूत्रादिकांनीं भरलेलें आहं: तथापि गतनत्रयांनी तें युक्त असले कीं, त्याची अपवित्रता नष्ट होज्जन ते शरीर पवित्र बनतें, रोगजर्जरित व मकीन झालेल्या वती छोकांच्या शरीसकडे पाइन मनांत । केळस येऊं न देणें याला निर्विचिकित्सा असें झटलें आहे. गुषाबद्दल प्रांति व अनुराग ठेवावा, शरीराकडे पाहून मनांत किळस उरपन होऊं देऊं नये, सहुणोपसना करावी, जो सहुणी असती तो शारीरानें सुंदर ब निरामी असेलच असे नाधी, मानवी देहच मोक्षमार्गाचे साधन आहे. देवादिकांचे शरीर मोक्षमार्गाचें साधन मानण्यांत आलेलें नाहीं. या अंगांत आणखीहि कितीतरी सद्गुणांचा समावेश होते. उदाहरणार्थ-दयाधर्म. बात्सरय-धर्म, रिधतीकरण व वैयावृत्य इत्यादि, मूनी अगर वती आजारी पडले, मलमूत्रांनी त्याचे शरीर भरलें तर त्यांची शुश्रुषा कोण करणार ? बॉक्टर व उपचारिका कोणताहि किळस न मानतां रोग्याची शुश्रुषा कर्तव्य-कर्म झणून करितात, तद्वतच मुनी व वती क्षेकांच्या रोगाबद्दल व मळीन श्रारीरायदल आपली भावना असावी, आत्मा हा पूजनीय आहे, शरीर नज्हे, **सद्**गुणीच्या शरीराबद्दल तिटकारा द।खविल्यास त्या शरीरांतील गणा-बद्दल तिटकारा व अनादर दाखिनस्यासारखें होतें, इतरांच्या सद्गुणा-बद्दल आदर दाखिवण्याने सद्गुणी होण्यास इतरांना उत्तेजन मिळते. एखाद्याने लढाईत विशेष शौर्य दाखिविकें व त्या गुणांबद्दल त्याला तरवार बक्कीस मिळाली कीं, इतरांनाही आपण पराक्रम गाजवून तरवार मिळवावी असे वाटतें. तरवारीच्या वक्षीसामुळे इतरांना उत्तेजन मिळतें.

यासंबंधीं थोडासा अधिक विचार कर्तन्य आहे. या विचाराच्या निमित्तानें सुधारकी मेर्ते वाचकांच्या गर्ळी उत्तरिभ्याचा हा प्रयत्न नसून साचकांच्या विचारांना चालना मिळावी व इंसक्षीर न्यायाने या विचारांचे प्रहण करावें, अशी विनंती आहे. विचिकित्सा ग्लानि, घृणा अगर किळस है कषाय आहेत, ही भावना पापजनक आहे. काहीं कषाय ग्रुमही असतात. कोणी पापकृत्य करीत आहे, त्या कृत्यापासून त्याला परावृत्त करण्यासाठीं त्याच्यावर रागावलीं तर तें कृत्य पाप या सदरासाली येणार नाहीं; कारण रागावण्यांत आपला सदेतु आहे.

किळस घर नये, याचा अर्थ शुचिर्भृत राहू नये अर्छ नाहीं. व्यावहारिक य आरोग्य दृष्ट्याही शुचिर्भृततेची अत्यंत जरूरी आहं; तथापि ' अति
सर्वत्र वर्जयेत् ' या न्यायाने केन्हांही मर्यादाही राहाणारचे. शुचिर्भृतता
अगर शांच-धर्म याच्या नांवाखाली किती जुका व अन्याय घडतात इक्टेड
लक्ष देगें जरूर आहे. कांही राग संसर्गजन्य आहेत. अशा रोग्यापासन दूर
राहाणें जरूर असेत. वांहट व दुष्ट लोकांच्या संगतीत राहिल्यानें त्यांचे दुर्गुण
आपणांस जडण्याचा संभव असता, हाणून त्यांच्यापासन दूर राहांवे. याच
विचारसरणीचा विचार करून स्पर्शास्पर्शावहल रूढी पडत गेली; परंतु पुढेंपुढें ही विचारसरणी मागें पडून मानव समाजांतील बराच मोठा भाग अस्पृत्य
समजलागेला व शुचिर्भृतपणाला धर्माचें स्वरूप यंजन धर्माच्या नांवाखाली अशा
जातीवर अन्याय होऊं लागला.

इलके धंदे करणान्याना स्पर्ध करूं नये असे झणतांना आपल्या मनांन जातीच्या, कुळाच्या व जन्माच्या उच्चनीचपणाची भावना येत नाही ? अहंकार उत्पन्न होतो, त्या जातीबहल मनांत अनुदार व द्वेषयुक्त भावना उत्पन्न होतात. सम्यव्हिंगी आठ प्रकारचे जे मद-गर्व-धरूं नथेत अशी जी धर्माज्ञा आहे, याच्या अगर्दी विपरीत असे वर्तन घडत असतांनाही तें धर्म-कृत्य समजरें जातें ??

अनोदक व्यवहारांत अन्नपाण्याच्या गुद्धाशुद्धतेपेक्षां तें तयार कोणी केलें, इकडे अधिक रूक्ष दिलें जातें. आपली जात श्रेष्ठ आहे अर्धे मानून व अभिमान घरून इतरांच्या हातचें वस्त्रगाळित पाणीही वर्ज्य मानिलें जातें. उच्चगोत्र कर्मवंधामुळें चांगत्या कुळांत व नीचगोत्र कर्मवंधामुळें नीच- कुळांत जन्म होतो. यावरून जन्म हा कर्माभीन आहे, आपस्या आधीन नाहीं; असा विचार केल्यास अन्नोदकाच्या द्युद्धाशुद्धतेकडे सम्ब देखें अरूर आहे असे दिस्त येईस, तें तयार कोणी केसें हा विचार गीण आहे.

अस्पृदयंत्रचा विचार करीत असतां (१) आचारहादि व (२) शुचि-भृतता या दोन गोष्टीकडे लक्ष देणें जरूर आहे. आपण ज्यांना आज जन्मतःच अस्पृदय मानितों, त्यांच्यासारखाच आचार असणारे अनेक लोक व जाती आहेत. बंगाल वगैरे प्रांतांतील ब्राह्मणहा मांसाहारी व मच्छाहारी आहेत. युरोप, अमेरिकादि खंडांतील प्रायः सर्वच लोक मद्य व मांसाहार तेवन करणोर आहेत. अशा स्थितींत आचार शुद्धीच्या नांवावर ठराविक लोकच अस्पृदय कां ? शुचिर्भूतंतच्या दृष्टीनी विचार करितां ज्यांना ज्यांची स्पृद्यांत गणना केली जाते, ते लोक तरी किती शुचिर्भूत असतात ??

घरच्या मुलायाळांची घाण आपण काढितों, दवाखान्यांत तर **डॉक्टर-**पासून उपचारिकायर्थत सर्वानाच हे कृत्य करावें लागतें. तेवद्या वेळेपुरतें आक्षी अस्पृथ्य ठरतो. स्नानानंतर स्पृथ्य होतो. अस्पृथ्यांच्या बाबतींत ही विाचरसरणी कां असू नयं १

आचार्य समंतभद्रच क्षणतात की "स्यभावता शुची काय " काणजे मलमूत्रादिकांनी भरलेल हैं शरीर मूलत:—जन्मताच-अपवित्र आहे. पित्याचें वीर्य व मातेचें रक्त यांच्या संयोगामुळें जीवाची उत्पत्ती होते; असा हा अपित्र जीव व हे शरीर रत्नत्रयामुळें पवित्र होतें. त्यामुळें शरीरावह ख घृगा-किळस-धरूं नये व गुणावहल प्रेम—प्रीति=व आदर हीं दाखवाबींत, अशी धर्माज्ञा आहे. नित्य व्यवहारांत मात्र या धर्माज्ञचें पदापदी उद्धंधन होकन क्टींना महत्व दिलें जात आहे. निर्विचिकित्सा ही सम्यक्ताची एक शर्त आहे, ही मोडून सम्यक्त्वी करें होतां येईल १ परंतु रूढी. प्रिय जैनसमाज या स्त्राकांतील धार व उदात्त हेन्कहे दुर्ज्य करीत आहे. सम्यन्दर्शनाच्या आचाराचें, अंगाचें अगर गुणाचें पाळन केल्यांतें

मातंशाचा उद्धार होऊन स्थांचें नांव धर्मेंग्रंथातहो अजरामर होऊन सहिलं माहे. जैन समाजानें जरी त्याला आपका मानिसा नससा तरी जैनधर्मानें त्यास आपला मानून त्याचा उद्धार कंका आहे.

या अंगाच्या महत्वाचें पंचाध्यायीकारांनीं केलेल्या वर्णनाशी वाचकांचा परिचय करून देणें जरूर आहे. ते क्षणतात कीं:—

दुर्दैवाद् दुःखितो पुंसि तीवासातावृणास्पदे । बद्धादबापरं चेतः स्मृतो निर्विचिकित्सकः ॥ ५८३ ॥

सारांश: — दुरैंबामुळें अगर पूर्वजनमाच्या कर्मामुळें जे दुःखी आंहत, दिखी आहेत, रोगी आहेत व ज्यांना पाहतां किळम उत्पन्न होतो, त्यांच्या-बहुल कठार मन न करितां दयार्द्र चित्तानें त्यांच्याकंड पहानें. सहातुभृतीनें त्यांचा समाचार बेऊन त्याचें दुःख कमी होईल असें करावें. या पुढील स्लोकांत याहां पुढें जाऊन पंचाध्यायीकार सणतात कीं:—

नैतत्तन्मनस्यज्ञानस्म्यहं संपदां पदम् । नासावस्मत्समो दीनो वराके विपदां पदम् ॥ ५८४ ॥

सारांश: — मां श्रीमंत आहे व मी मोठा आहे असा गर्व घरणें हें अज्ञान आहे. या उलट प्रत्येक हीन, दीन, दुःखी व दिखी इत्यादिकांबद्दल समतामाव ठेविला पाहिजे. गर्व घरणें मूर्खंपणा आहे कारण जो समतामावी आहे तांच खरा सम्यग्द्रश्ची, तांच खरा ज्ञानी, तोच मान्य, तोच कुलवान, तांच भामान व तोच धार्मिक. यापुढील श्लोक तर अधिक विचाराई आहे:—

प्रत्युतः ज्ञानसेवैतत्तत्र कर्मविपाकजाः । प्राणिनः सदशः सर्वे त्रसस्थावरयोनयः ॥ ५८५ ॥

सारांदाः — पूर्व-भवांत मीही या दुःखी व दारिद्यासारवाच असेन. अखिल प्राणिमात्र एकच आहे. त्यांत उच्चनीच वा गरीव-भीमंत असा भेद-भाव मुळींच नाहीं. वरील चर्चेंबस्त असे दिसेल की तीर्थकर प्रभूंनी अचुक जी गोष्ट त्याज्य व धर्मशाह्म मानिकी आहे, तीच गोष्ट आझी त्यांचे अनुवायी जीव की प्राण समजत आहें। समताभाव धरा, अस्पृश्यक्ष मानं नका, आत्या-दिकांचा गर्व व्यर्थ आहे असे झटले की धर्म-बुडवे वा पदबीका साम व्हांचे लागते. समकादि उच्च विचार नष्ट साले व आज कूपमंद्रकृत्वीचे आही झालें आहें!!

दिगंबर मुनी व त्यांचे आचार पाहून नाक मुरहणारे अनेक अजैन महाभाग !! आहेत. मुनींच्या शरीराकडे पाहून किळत मानू नका. त्यांच्या अंगच्या गुणाकडे पहा. आपेले स्वतःचे शरीरही मलमूत्रादिकांनी भरलेले आहे, याचे विस्मरण त्यांना होतें झणून दिगंबर मुनींना ते दांब देतात. दिगंबर मुनींची शरीरावर आसक्ती मुळींच नसते, हे ते टीकाकार विसरतात, हे त्यांचेंच दुर्भीन्य नव्हे काय !

नेमिग्नंथमालेतील रतनकरंडक श्रावकाचारांतील विचार प**दावेत, अग्नी** शिफारस आद्दी वाचकांना करितों.

(४) अमृदद्धि अंगाचें लक्षण.

कापथे पथि दुःखानां कापथस्थेऽप्यसम्मतिः। असंपृक्तिरनुत्कीर्तिरमृदादृष्टिरुच्यते ॥ १४॥

अन्वयार्थ:—(दुःखानां पिथ) दुःखद मार्ग असणान्या (कार्ष)
मिध्यामार्गाबद्दल (कापधरंथऽपि) मिध्या मार्गानें चालणान्या लोकांविषयी
देखीलही, (असंप्रतिः) मनोनें संमती-मान्यता न देणें, (असंप्रतिः) शरीरानें
सत्कार न करणें-व आदर न दाखविणें, व (अनुत्कीर्तिः) वचनानें स्तुतिः
न करणें ही (अमृद्ध दृष्टिः) अमृद्ध दृष्टि (उच्यते) अंगाचीं लक्षणें सांगितलीं
आहेत.

श्रर्थः — निष्यादर्शन-भिष्याधर्म-लोटा धर्म व मिष्याधर्मने वागकारे यांची मन, वचन व काया यांनीं स्त्रती इत्यादि न करणे वाला अमूढ इति असे झटलें आहे. भिण्यात्वाच्या प्रभावामुळें वा अकानपणामुळें रागद्वेषादि युक्त अशा मानलेल्या देवदानवांची झालेली पूजा-अर्चा पाहुन त्या देवदेवींची अगर त्यांची पूजा-अर्चा करणा-यांची प्रशंसा करण्यानें या अंगार्चे पालन होणार नाहीं. मंत्रतंत्र यांचा प्रभाव वर्णन करणें, कंदमूळ व मांसमक्षण करणा-यांची स्तुती करणें, कुपात्री दान देणा-यांची ख्याति गाणें इत्यादि कृत्यें केल्यानें या अंगार्चे पालन होणार नाहीं; कारण ते भिष्याप्रमानें व भिष्यामार्गाने चालणारे असतात. माणील क्ष्रोकांत सद्गुणांची स्तुतिस्तोत्रें गांधीत व तसें केल्यानें ती स्तुती कर्लं नय असे या क्ष्रोकांत सांगितलें आहे. असे सांगितलें आहे. दुर्गुणांची स्तुती कर्लं नय असे या क्ष्रोकांत सांगितलें आहे. असे सांगितलें आहे. दुर्गुणांची स्तुती कर्लं नय असे या क्ष्रोकांत सांगितलें आहे. असी रत्रती दुर्गुणांचे वादीस कारण होईल. शंका-म. गांधी, पं. नेहरू अगर अशाच विश्ववंद्य विभूति, स्व. वा. टागोर याचें गुणवर्णन करणें, क्ष्रायाची वातमी छापणें अगर लढाईत प्राणाहुती देणाऱ्या वीरांच्या शौर्य-दिकांचें वर्णन करणें, हे त्याज्यच मानावें की काय १ या शंकचें उत्तर:-क्ष्रो. संख्या ३० खालील विवेचनांत पहावें. व या शंकचें निरसन झालें की नाहीं हें ठरवावें.

या गुणाचें-अंगाचें-पालनामुळें कसन्याही प्रसंगी भिष्यादेव, शास्त्र व गुह यांना न मानण्याचें धैर्य अंगी येतें. सम्यग्दष्टी सात प्रकारच्या भयापास्त दूर असतो. सात प्रकारची भीगते बाळगेग्ली नाहीं हाणने कुदेवादिकांची भीति बाळगण्याचें कारणच राहणार नाहीं. खग देव, गुह व शस्त्र यावर या अंगपालनामुळें असंड व अढळ अढा राहील.

(५) उपगृहन अंगाचें लक्षण.

स्वयं ग्रद्धस्य मार्गस्य बालाशक्तजनाश्रयाम् । बाच्यतां यत्त्रमार्जन्ति तद्वदन्त्युपगृहनम् ॥ १५ ॥

अन्ययार्थः—(स्वयं शुद्धस्य) स्वतः शुद्ध (मार्गस्य) मोक्षमार्गावर (बालाशक्तजनाश्रयाम्) अज्ञानी व असमर्थ लोकांकडून होणाऱ्या (बाच्यतां) निदंखा (यद्यमार्जन्ति) दूर करणें (तद्) त्याला (उपगृहनं) उपगृहनः (बदन्ति) झणतात.

मर्थः—्रत्नत्रयमय व दश्रकक्षण धर्म हा मूलतः शुद्ध धर्म आहे. कारण तो जिनेंद्र भगवानांनी सांगितला आहे. हा धर्म अनादि आहे. आलिंहः प्राणिमात्रांचें कस्याण करणारा हा धर्म आहे. सर्वप्रकारें हा निर्दोष आहे. स्वशा या त्रिकालावाधित व सर्व कस्याणकारी धर्मांची कोणी अशानामुळें अगर गैरसमजुतीनें निंदा करूं लागले तर त्यांचे निराकरण करणें, याला उपगृहन असे झटलें आहे.

एखाद्या मुनिकडून अगर वती रहस्थाकडून चूकभूल झाल्यास ती चन्हाट्यावर आणण्यानें सर्वच मुनी व वती लोक असे असतात, अशा निदेस व गैरसमजास जागा राहण्याचा संभव असता, सबब ते दोष चन्हाट्यावर न आ। णितां, आपल्या मुलांचे दोष झांकण्याचा व सुधारण्याचा माता जशी प्रयत्न करते तहत् प्रयत्न करणें, याला उपगृहन झणतात.

सम्यग्द्रष्टीला दुसऱ्याच्या निदेचा व स्वतःच्या स्वृतीचा त्याग सांगि-सला आहे. एका मराठी कवीने झटलें आहे कीं, 'आत्मस्तुति परनिंदा मिच्याभाषण कर्षों न यो वदना '

पण पांचरूण केव्हां घालावें ?

मुनी अगर वती ग्रहस्थांकडून चूकभूल झाल्यास त्यावर पांघरूण केवहां घालांवें ! हा प्रश्न महत्वाचा आहे. चूक झाली व त्याचे प्रायक्षित घेण्यास ते तथार आहेत आणि पुढें तसे कृत्य करणार नाहीं असे अश्वासन मिळत असल्यास ती चूक चव्हाट्यावर आणण्यांत अर्थ नाहीं; परंतु चूक असतां ती चूक नाहीं असे मुडदारपणानें कोणी प्रतिपादन करूं लगेल तर त्याची गय करूं नये. त्याच्या कृत्याचा दंमस्केट करून त्या कृत्याला विरोध व कृत्याचा निषेध करणें जरूर आहे. तसें न होईल तर पायकृत्याला उत्तेजन मिळल व इतर अशा कृत्याला चहरू धर्म समजत राह्यील. या अंगाच्या पालना-

मुळें कस्याण मार्गीत आपली प्रगती होत होत जाते व कुमार्गापासून दुख-याचा बचाव होतो. इष्ट कोणते व अनिष्ट कोणते अगर धर्म कोणते अगर अधर्म कोणते, कर्तव्य कोणते व अकर्तव्य कोणते, याचा विचार सम्यग्दशिस्म राहतो व त्यामुळे तो सदाचरणी राहतो. लोक, शास्त्र, गुरु व देवमूदता तो पाळात नाहीं यामुळे तो फसला जात नाहीं, रूढीचा तो गुलाम बनत नाहीं.

स्त्रोक संख्या २२ मध्यें लोकमूदतेची काही उदाइरणें आचार्यानी दिली आहेत. स्त्रोकसंख्या २४।२५ यांत अनुकमें देवमूदता व गुरुमूदता यांचें स्वरूप दिलें आहे.

काळाची कर्तवगारी

यावरून आचार्याच्या काळी नसलेल्या अनेक लोकाचारांना काळीनें रूढीच्या गादीवर बसविलें. व 'शास्त्रात् रूढिर्वलीयसी' असे झणून त्यानंतरच्या पंडितांनी अशा रूढींना धर्माध्यक्ष केले आहे.

नदीनदांचें स्नान धर्म झाणून समजून करूं नये, स्नानानें पुण्यलाम होईल, अशा भावनेच्या विरुद्ध आचार्य आहेत. आरोग्य बाढतें अगर स्वच्छता रहावी या हेत्ने नदीनदांचें व समुद्रस्तान करण्यास धर्मानं सनाई केंलली नाहीं. अशा स्नानामुळें मूढतेचा दोष पदरी येणार नाहीं. जैनधर्म हेत्कडे पहाणारा आहे. तो पदीपदी हेत्चा विचार करितो व हेत् विचारांत घंऊन त्यावर पाप अगर पुण्य यांच शिकामोर्तव करितो.

(६) स्थितीकरण अंगाचे स्वरूपः

दर्शनाचरणाद्वापि चलतां धर्मवत्सलैः । प्रत्यवस्थापनं प्राज्ञैः स्थितीकरणमुच्यते ॥ १६ ॥

अन्यवार्धः—(दर्शनात् चरणात् अपि) सम्यन्दर्शन अथवा सम्य-क्चारित्र यांच्यापास्न (चलतां) चलायमान होणा-शादा (धर्मवत्सलैः) धर्मप्रमी लोकांकहून (प्रत्यवस्थागनं) स्थिर करणें हें (प्राज्ञैः) शहाण्या लोकांकहून (स्थितीकरणं) स्थितीकरणं अंग (उच्यते) सांगितलें गेलें आहे.

अर्थ:-एखादा सम्बन्दर्शनी व बती असेळ व चारित्रधारकही असेल. परंतु प्रवल कर्माच्या उदयामुळें, रोगादिक कारणामुळें, दाखियामुळें, दुष्टांच्या संगतीमुळे भिथ्या चर्माच्या उपदेशाच्या परिणामामुळे, मंत्रतंत्रादि चमरकाराच्या प्रभावामळे अगर अशाच अने क कारणांपुळे त्याच्या अर्देत व मनांत चलविचलता झाल्यास, स्याचे मन पूर्ववत् धर्मीत स्थिर करणे, याला स्थितीकरण अर्थे झटले जातें. दारिद्यामळें कोणी धर्मीतर करूं पहात असेल तर त्याला पैशाची मदत करून त्यास धर्मात स्थिर करणे, धर्मतत्वा-बहुल शंका येऊन धर्मीतर करूं पहाण्याची शंका दूर करेंगे असे कां करावें ! जनसंख्या कभी होते कणून ? की दूसरी कांहीं कारणें आहत ? दूस-यांचें दु:ख व सकट दूर करेंगे हें सम्यक्त्वाचे लक्षण आहे. तसेंच जगांत जितके अधिक सदाचारी होतील तितक इष्टच आहे. या अंगाच्या पालनामुळे सदा-चाराची बुढ़ी होतं व सदाचाी लोकां ने अभिनंदन शाल्याने इतर त्यांच अनुकरण करितात. वती व संयमी लोकांचा आदरसत्कार करेंगे, त्यांना सहाय्य देजन व त्यांचें नांव होईल, असे करावें, श्रामंताच्या श्रीमंतीची स्तुती कव्हां करावी ! तर न्यायमार्गाने मिळविलेल्या पैशाचा धर्म-कार्योत खर्च होतो तेव्हां. विद्वान, तपस्वी, कलाकार इत्यादिकांबहल हीच वृत्ती देवार्था.

या अंगाच्या महत्वाचा थोडासा अधिक खुलासा करणे अनाठायीं होणार नादी. प्रत्यक जिल्लासम्मार्ग दाखवावा; अनीतीने वागणाऱ्यांना नातीचे घडे देऊन त्यास सन्मार्गातर आणावें अगर आणण्याचा प्रयत्न करावा. जो भ्रष्ट आहे, पापी आहं व पतित आहे त्याला उच्च पदावर नेणें हाच खरा धर्म आहे. कारण त्या कृत्यांत त्याचा उद्धार आहे, ही उच्च विचारसणी डोळ्यापुढें ठेवन पंचाच्यापीत हाटलें आहे की

सुस्थितीकरणं नाम परेषां सदनुब्रहात् । भ्रष्टानां स्वपदात्तत्र स्थापनं तत्पदे पुनः ॥ ८०७ ॥ सागंदा, जो भ्रष्ट झाला आहे, पतित झाला आहे व पदच्युत झाला आहे त्याला कायमचा भ्रष्ट, पतित व च्युत न ठेवतां उपदेश देऊन त्याला कर काहून घेणें अर्थात् त्याला सन्मार्गाला लावणें व पूर्वपदाला पोंचिवणें हैं जैनधर्माचें एक प्रमुख अंग आहे.

अनेकवेळां अनुमव मात्र विपरीत येतो. एकवार भ्रष्ट झाला कीं, तो कोणी आपला नव्हंच असे समजून त्याला दूर लोटलें जातें. तो बहिष्कृत मानला जातो. श्याला सुघांगवयास संधी मिळत नाहीं, अगर इतर त्याला सुघारणचा प्रयत्न करीत नाहींन, व हें करणेंच घम आहे, अशी चुकीची समजूत झाली आहे. वास्तविक घमीज्ञा मात्र निराळी आहे. याचें कारण घमींचें अज्ञान, अंधभड़ा व उच्चतीचपणाचा वृथा-आमिमान. पुनर्विवाहामुळें-पतित होता, असे मानिलें तरी त्याचे वंदाज आजन्म व वंदापरंपरेनें पतितच्य समजावयाचें झाल्यास या अंगाचें महत्व कोठें उरलें १ व त्यांना आत्मो-द्यारचा मार्ग तो कोणता राहिला १

जैनधर्म प्रगतिपर, आशाशदी व उच्च ध्येयवादी आहे. पतित झालेला पावन होऊन पवित्र व सदाचारी होईल, अशी आशा व विश्वास तो धरितो. आज नाहीं उद्या, या जन्मीं नाहींतर पुढील भवांत आणि कर्मफळ भोगस्यानंतर पितत पावन होणारच असा आशाशाद जैनधर्म धरितो. पतिताला सन्मागीला लावण्याचा, त्याची प्रगति करण्याचा तो प्रयत्न करितो या अंगाचा अशा सर्व हर्षाने विचार करावा, झणजे त्याचें महत्त्व कळून येईल.

(७) वात्सच्य अंगार्चे स्वरूप:-

स्वयुथ्यान् प्रति सद्भावसनाथापेतकैतवा । प्रतिपत्तिर्यथायोग्यं वात्सल्यमभिरूप्यते ॥ १७॥

अन्वयार्थः - (अपेतकैतवा) कपटमावानें रहित होऊन (एन्हावसनाथा) चांगल्या भावनेनें (स्वयूष्यान्यति) धर्मवंजूचा (यधायोग्यं) यथायोग्य (मितिपात्तिः) आदरसरकार करणें (बात्सव्य) वास्तव्य (अभिलप्यते) अर्से सांगितलें आहे.

अर्थ: -सम्यन्दर्शन, शान व चारित्रह्यी धर्माच्या पालकांचा जो समूह-समाज-असतो तो स्वधर्मीयांचा समूह आहे. ते स्वधर्मीय आहेत असें समजांने. या समाजांत मुनी, अर्जिका, आवक, आविका व अवती, सम्यन्दृष्टी या सर्वीचा समावेश होतो. या सर्वीचा मनोभावें व कपटरिहत नमस्काग-दिकांनों सन्मान करणें, त्याना सामारे जाणें, त्यांचे गुणवर्णन करणें व त्याना समावेश हाणून करणें, त्याना सामारे जाणें, त्यांचे गुणवर्णन करणें व त्याना समावेश हाणून करणें, त्याला बात्सस्य हाणतात. मात्र हें आदरपूर्वक व धर्मवंधु हाणून करणें, त्याला बात्सस्य हाणतात. मात्र हें आदरपूर्वक व धर्मवंधु हाणून करणें, त्याला बात्सस्य हाणतात. मात्र हें आदरपि व्यवहार कपट व मायागहित असावेत. त्यांत स्वाधी हेतु नसावा. या अंगानें अगिनात्र होण्यास संघी दिली आहे. परोपकार करणें हें आपलें कर्तव्य आहे, हा आपला धर्म आहे. आपल्या कुटुंवियांची, धर्मीयांची व देशाची उन्नती करण्यांत धन्यता मानावी व त्यामुळें विश्ववंधुत्वाचें नातें जहेंते व असें नातें जोडणें हें आपलें धर्मकार्य आहे.

अहिंसाधर्मायद्दल आदर दाखिवणाऱ्यांचा सन्मान करेणें, हिंसारहेत कार्याबद्दल सहानुभूती दाखिवेणें, सत्यधर्माचा प्रसार करणाऱ्यांना उत्तेजन देणें, व परधर्म व परस्त्री यांना त्याच्य मानणाऱ्याबद्दल आदर दाखिवेणें वैगैरे कृत्यांचा वात्सव्य अंगांत समावेश होतो.

साधर्मियाबद्दल व परधार्मियाबद्दल आपली भावना कशी असाधी बाबद्दल या स्त्रोकांत आचार्योनी उत्कृष्ट नियम घालून दिला आहे. इतर धर्मीयांचा द्वेष करावा, असा अर्थ करणे चुकीचें होईल. स्वयूष्ट्यान्प्रति साद्भाव याचा अर्थ केवळ स्वजातीय अर्थे न समजतां आपल्या गुणासारख्या गुणी लोकांचा समूह, मग तो कोणत्याही जातीचा असे. गुणामुळें तो जैन व स्वधर्मीय होतो. गाय आपल्या वासरांवर कशी ममता करिते, तद्वतच आपल्या समान गुणिजनावर प्रेम करांचें, हा या गुणाचा सारांश आहे. विश्वप्रेम, बंधुभाव व गुणग्राहकता इत्यादि सदुणांच्या विकासाला स्फूर्ति देणारे हें अंध अंह.

सारांश, आवार्य समंतमद्र या अंगाचें स्वरूप सांगतांना 'स्वयूप्यान् प्रतिसद्भावः ' इत्यादि शब्द योजना करितात व आचार्य पद्मनंदि 'स्वयूप्यान् ' च्या एवजी 'स्वमतस्थेषु ' हा शब्दअथीग करितात, एवढें व नव्हेतर 'स्वशक्त्या ' अमेही झाणतात, आचार्य समंतमद्र यानी अशी मर्यादा धात- छेली नाही; हे निचारी वाचकांच्या लक्षांत यहँलच. आपल्या धर्मवाधवांबह्छ शक्तिनुसार प्रेममाव धरावा व जो असा प्रममाव धरणार नाही तो पापी ध धर्मपरांगमुख आहे, असे समजावें; असे पद्मनंदीनीं वरील क्लोकांत सांगितळें आहे. प्रम व मोह या शब्दात महदंतर आहे. प्रमांत पापवृत्ती नाही, मान्य मोहांत ती प्रवृत्ति हतर आहे.

धात्र व मित्र याना समान लेखांने, सर्वांधीं समता भावाने वागावे व विश्ववंधुत्वाचे नातें निर्माण करावें असा उपदंश सामाधिक बताचें स्वरूप सामावानें ताना केला आहे. वात्सस्य अंगाचे लक्षण देतांना स्वधर्मीयांधी प्रममावानें वागावें असे सांगितलें आहे. या दोन्ही विचारसरणीचा समन्वय करणें कठीण नाहीं. स्वधर्मीयांवहल प्रेम दाखवितांना परधर्मीयांचा हेप करणेंं सरूरच आहे अगर त्याचा निर्विवाद तसा परिणाम होताच असे नाहीं. आपस्या मुलाबहल माता प्रेम दाखवितें हाणून ती शंजान्यांच्या मुलांचा हेपच करिते असे झणता येईल ! 'स्वयूच्यान् ' व स्वमतस्य ह शब्दप्यांग कां! जाती या शब्दाची आज जो कस्यना आहे तीच कस्यना आचार्यह्यांची असती तर वरीलसारले शब्दप्रयोग त्यानीं योजलच नसते. जन्मावस्त्र उरिवलेस्या जातीचा विचार यांत दिसत नस्ते स्वमतस्य गुणांचाच विचार केलसा दिसत आहे.

जाती: - कशावस्त्र ठरबिस्या गेस्या आहेत? संघमो निवमः शीलं तपो दानं द्योद्या। विश्वेते तात्विका बस्यां सा जातिमेंहती मता ॥

सारांद्या:—संयम, नियम, केल, तप व दान इत्यादिक सहुण क्यांच्या क्यांच्या अगीं आहेत, अशा लोकांच्या समुदायाला उच्च जातीय अछ समजले बातें, या मान्य आचार्यवचनांत जाती ही जनमावरून ठरविली नसून ती गुणावरून ठरविली गेली आहे, हें स्पष्ट दिसल. मगवान महावीरांनी तर गुणाचा व जनमान्चाही विचार केलेला नाहीं. मनुष्यजातिरेकेव ही कांतिकारक घोषणा मगवानानींच करून हथून तिथून सर्व मानवी प्राण हे एकाच्च जातीचे आहत, अशी जाहीर घोषणा केली आह. या जाहीर घोषणच्या आधारावर दुखऱ्या एका आचार्यांनी गाय व घोडा यांच्यांत जसा शारीरिकच भेद आहे, त्याप्रमाणें मेद मनुष्य योनींत नाहीं, कणून मानवी प्राण्यांची जात एकच आहे असे स्पष्ट हाटलें आहे. क्योकसंख्या २५-२६ खाली यासंबंधी आणखीही घोडासा अधिक खुलासा विस्तारपूर्वक आचार्यवचनासह दिला आहे; त्याकडे विचारी बाचकांचें लक्ष अगरयपूर्वक बेधीत आहे. याही उप्पर जनमावरून जाती मानव्यात असा आग्रह धरिल्यास भगवान महावीरासारख्या विभूतींच्या अवताराचीच वाट पहाण्यांथकां अधिक तें काय करतां येईल ११

प्रभावना अंगाचे स्प्रहणः

अज्ञानितमिरच्याप्तिमपाकृत्य यथायथम्।

जिनशासनमाहात्म्यप्रकाशः स्यात् प्रभावना ॥ १८॥

श्रान्यार्थः—(अज्ञानितिभिरव्याप्तिं) अज्ञानरूपी अंधःकाराच्या प्रसाराखा (अपाकृत्य) दूर करून (यथायथम्) यथायकि (जिनसासनमाहात्म्य-प्रकाशः) जैनधमिन महात्म्य प्रगट करणें (प्रभावना) प्रभावना (स्यात्) होय.

अर्थ: -- संसारी कोकांत अशानाशुळें मिण्याघर्मा बहुक, आदर असतो व सत्यधर्माची खरी कस्पना नकते. त्यांच्या मनांतील अञ्चानरूपी अंध:कार नाहीस करण्याच्या प्रयत्नाका प्रभावना अर्थे झणतात. अञ्चानरूपी अंध:- काराचा नाहा करावयाचा काटल्यास रत्नत्रय-धर्माचा उपदेश करणें क्रम-प्राप्तच आहे.

या अंगाचें महत्त्व फार मोटें व परिणाम फार दूरगामी आहेत. सत्यार्थदेव, गुरू व शास्त्र कोणास झणावें ? कल्याणकारी धर्म कोणता ? दशधर्म झणजे काय ? वैगेरे वैगेरेवहल लोकांना ज्ञान करून जैनधर्माचें नैशिष्ट्य वा माहात्म्य पटवृत देण्यानें या अंगाचें पालन होणार आहे.

जैनधमांचे वैशिष्ट्य पटिवण्यासाठीं पुस्तक प्रकाशन, उपदेश, विद्या-दान, पूजाप्रतिष्ठा वगैरे अनेक मार्ग भाहेत. या मार्गाचे अवलंबन करण्यांत प्रभावना अगाचें पालन होणार आहे. जिन-मंदिर बांबणें, पूजाप्रतिष्ठादि महोत्सव करणें, पाठशालादि स्थापन करणें व धर्मप्रंथ प्रकाशन करणें हत्यादि कृत्यांत प्रभावना करण्याचा हेत् असावा; नांवलीकिकाचा हेत् नसावा. निष्काम कार्य करांव. यडेजावासाठीं व नांवलीकिकाच्या हेत्ने हें करूं नये. सम्यय्दर्श-न्याला आत्मस्तुती व पर्रानंदा वर्ष्य मानिली आहे. वात्सस्य अंगपालनानें हतराचे शारीरिक कष्ट कमी होतील. प्रभावना अंगाच्या पालनामुळें, अज्ञानी लोकांच्या बीद्धिक वादीस व सन्मार्ग प्रवृत्तीस मदत होणारी आहे. प्रभावना अंगाच्या पालनामुळें खन्या धर्माचें ज्ञान इतरांनाहि होजन धर्मप्रसारस सहाय्य होईल. धर्मप्रसारमुळें सद्गुणांची बाद होजन जगत् सुखमय व आनंदमय होईल.

> माठ भंगांचे पालम करणाऱ्या प्रसिद्ध न्याक्तः-तावदंजनचौरोंऽगे ततोऽनन्तमतिः स्मृता । उद्दायनस्तृतीयेऽपि तुरीये रेवती मता ॥ १९॥

ततो जिनेन्द्रभक्तोऽन्यो वारिषेणस्ततः परः । विष्णुश्च वजनामा च शेषयोर्लक्ष्यतां गती ॥ २० ॥

सम्बद्धां (तावत् अंगे) पहिल्या अगामध्ये (अंजनचीरः) अंजनचीर (स्मृतः) जाणावा (ततः) दुसन्या अंगामध्ये (अनन्तमितः) अनंतमित (स्मृता) प्रसिद्ध झाली आहे. (तृतीये) तिसन्या अंगांमध्ये (उद्दायनः) उद्दायन (लक्ष्यतां गतः) प्रसिद्धीस आला आहे. (तृरीये) चवष्या अंगांमध्ये (रेवती लक्ष्ततां मता) रेवती प्रसिद्ध झाली आहे (ततः अन्यः जिनेंद्रभक्तः लक्ष्यतां गतः) पांचव्या अंगांमध्ये जिनेद्रभक्त प्रसिद्धीस आला आहे. (ततः परः वारियेण. लक्ष्यतां गतः) सहाव्या अंगांत वारियेण प्रसिद्ध झाला आहे. (विष्णुच वज्रनामा) विष्णुकुमार व वज्रकुमार हे (रेष्पयाः लक्ष्यतां गता) शिल्लक राहिलेल्या अर्थात् अनुक्रमें सातव्या व आठव्या अगांत प्रसिद्ध झाले आहत.

अर्थः — पहिल्या निःशंकित अगाचें पालन केल्यानें अंजनचार, दुमन्या निष्काक्षित-अंगाचें पालन केल्यानें अनंतमति, तिसना-निर्धिचिकित्सा अंगाचें पालन केल्यानें राजा उद्दायन, चौथ्या अमूट-दर्श-अंगाचें पालन केल्यानें राणी रेवती, पांचव्या-उपगृहन-अंगाचें पालन केल्यानें राज किल्यानें राणी रेवती, पांचव्या-उपगृहन-अंगाचें पालन केल्यानें राजपुत्र वारिषेण, सातव्या-वास्त्रस्य-अगाचें पालन केल्यानें विष्णुकुमार मुनी, व शेषटच्या-प्रभावना-अंगाचें पालन केल्यानें विष्णुकुमार मुनी, व शेषटच्या-प्रभावना-अंगाचें पालन केल्यानें विष्णुकुमार मुनी, व शेषटच्या-प्रभावना-अंगाचें पालन केल्यानें विष्णुकुमार होजन राहिलीं आहेत. एकेका अंग्राचें पालन केल्यानें विरा अजरामर होजन राहिलीं आहेत. एकेका अंग्राचें पालन केल्यानें जर उद्धार होतो तर 'अधिकस्य अधिकं पत्ल 'या न्यायोंने हे आठहीं आचार पाळल्यास त्यांचा आधिकच अधिक उद्धार होईल. एकेका अंग्राच्या पालनानें उद्धार झाला, इतर अंग पालन करण्याची जलरी नाईं। अशा गैरसमजास जागा राहू नये झालून आचार्यानीं पुढील अहे।कांत आठही

अंगांच्या पालनाची आवश्यकता संगितली आहे. कारण या आठ अंगांपेकी एसाला अंगाचें पालन करणाऱ्यांचा जरी उद्धार शाला असला तरी जन्म सराविकांच्या फेट्यांत्न सुटका होऊन मुक्ति मिळण्यात आठही अंगाच्या पालनांची जरूरी आहे हें पुढील लोकांत सांगितलें आहे.

आउद्दी सगांच्या पालनाची आवश्यकताः नांगहीनमलं छेतुं दर्शनं जम्मसन्ततिम्। न हि मंत्रोऽक्षरन्युनो निहन्ति विषवेदनाम्॥२१॥

अस्वयार्थः—('यथा') ज्यायमार्णे (अक्षरन्यून:) अक्षराने न्यून— कमी असलेला (मन्त्र:) मंत्र (विषयेदनां) विषाच्या वेदनेचि (न निहन्ति) नाश करीत नहीं (तथा) त्याप्रमार्णे (अंगहीनं) अंगहीन (दर्शनं) दर्शन (जन्मसंतितं) जन्माच्या चकाचा (छेत्तुं) नाश करण्यास (अलंन) समर्थ नाहीं.

अर्थ: — तर्पदंशाचो अगर इतर विषाची विषवाधा नष्ट करण्याचें कांही मंत्र आहेत. विषयाधा नष्ट करण्यासाठीं मन्त्रोचार करीत असतां, त्या भेत्राच्या उचारांत कमी अधिक झालें अगर मंत्र बरोपर व योग्य रीतं नें सटला वा घातला गेला नाहीं तर मन्त्राचा इष्ट तो परिणाम होऊन विष बाघा नष्ट होणार नाहीं. तद्वतच वरील आठ अंगांपैकी कांहीं अंगांचे पालन झालें तर तर अर्थे अंगहीन सम्यग्दर्शन जीवाला संसाराच्या फेन्यांनून मुक्त करण्यास समर्थ ठरणार नाहीं.

सारांदाः संसाराचा जनममरणाचा फेरा चुकिविण्यासाठी आठ अंगसदित सम्यन्दर्शनाचे पालन होणेच जरूर आहे. सम्यन्दरीन त्याच्या आठही अंगाचे आचारासह-गुणासह असले पाहिज.

मृदताः---

चौच्या क्रोकांत आठ अंगानें सहित वा युक्त आणि तीन प्रकारच्या सृद्धता व आठ प्रकारचे गर्व यांनीं राहेत असलेल्या श्रद्धला सम्यव्दर्शन या नौबाने संबोधिके आहे. की. सं. ११ ते १८ यांत आठ अंगावे-गुणांचे स्वरूप बर्णिलें आहे. कीक नंबर १९१२० यांत या आठ अंगावेशी एकेका अंगांत प्रसिद्धीस आलेखा महानुभावांची नामावली दिलेली आहे. कीक नं. २१ मध्यें आठही अंगाच्या पालनाचे महत्य व आवश्यकता प्रतिपादिली आहेत. स्थानंतर मृदता झणजे काय, स्थाचे प्रकार किती स्यांचें स्वरूप काय आहे, इत्यादिकांचा विचार करणें क्रमपातच आहे. कीक नं. २२:२३।१४ मध्यें याबद्दल विचार केलेला आहे.

लोकमूढतेचें स्वरूपः

आपगासागरस्नानम्रचयः सिकताश्मनाम् । गिरिपातोऽग्निपातश्च लोकमृढं निगद्यते ॥ २२ ॥

अन्वयार्थः—(आपगासागरस्नान) 'धर्म समजून' नदी, समुद्र यांत स्नान करणें, (सिकताइमनां उचयः) बाळू, पाषाण यांचे द्वीग करणें, (गिरिपातः) पर्वतावरून उडी घेणें, (अभिषातः) अभीमध्यें आहुति घेणें ही (लोकमूढं) लोकमूढता (निगदाते) झटलीं जतें.

अर्थ:—पुण्यलाभाव्या हेन्नें नदी नद व समुद्र यांत स्नान करणें, वाळूचें अगर दगडांचें दीग करून व त्यांना देव समज्ञन-बाळूची व दगडांची पूजा करणें, पर्वतावरून उडी मारून पुण्य द्वाणुन जीव देणें, नदीच्या पाण्यांत बुडवृन घेऊन जीव देणें—जलसमाधी घेणें व अभिकाष्ठ मक्षण करून जीव देणें-सित जाणें-इत्यादि कृत्यांचा लोकमूदता या सदरालालीं श्रीसमंतमद्रा-चार्यानीं समावेश केला आहे.

वरील क्षोकांत लोकमृदतेची सणून फार धोडी उदाइरणे दिस्री आहेत; परंतु 'अभिपातश्च' या शब्दप्रयोगांत जो 'च शब्द घातला आहे त्यावरून 'इत्यादि इत्यादि ' समा बोघ होतो. अर्थातच ते इत्यादि सणजेच कोण व समुद्र स्नान।दिकांना लोकमृद्धता या सदराखालीं का घातलें आहे याचा थोडाशा अधिक ख़ुकासा करणे जरूर आहे; कारण अनेक आचार जैन कमानांत धर्म छणून रूढ झाले आहेत व नव्या नव्या आचारांची स्यांत प्रत्यहीं भर पडत आहे.

मिध्यात्वाच्या उदयोनें, देशकाल परिस्थितीमुळें व स्वाधी छोकांच्या शिकवणुकीमुळें अनेक आचार रूढ शाले व त्या आचारांत नव्या नव्या आचारांची भर पडत गेली. शटपट रंगारी होऊन विनासायास पुण्यसंचय करितां आस्यास तें सर्वीनाच हवें. मानवी मनांतील या भशा विचारांचा विचार करून धूर्त व स्वाधी छोकांनीं धर्माच्या नांवावर अनेक खुळांची रानें व स्तोम माजवून ठेविली व अज्ञानी लोक या खुळांना धर्म समजून वागू लागलें. हा भ्रम दूर करून खन्या धर्माचा उपदेश करेणें, हें भीसमंतमद्रा-सारख्या आचार्यांचें कर्तव्यच हांतें व तें त्यांनीं केलें आहे.

क्रोक नं. १३ मध्यें आचार्यानी या मानवी देशचें वर्णन— 'स्वभावतोऽशुची काये '—असें केलें आहे. हा देह मूलतः —जन्मतः — अशुद्ध व अपवित्र असलेला देह समुद्र वा नदीनदांच्या स्नानानें पवित्र होता, असे मानणेंच चुकीचें होईल. चामडें अपवित्र आहे; असलें अपवित्र चामडें गंगायमुनादि नदींच्या पाण्यांत एकवार बुचकळून कादलें काय, अगर अनेक दिवस पाण्यांत ठेवलें काय, तें अपवित्रच राहणार. पर्वतावरून उडी मारून आत्महत्या केल्यानें वा जलसमाधी घेतल्यानें पुण्य लाभ तो कसला ? आजन्म साटेल तमें वागावें व एक दिवशीं वरीलप्रमाणें कृत्य करून स्वर्गाच्या अगर मोक्षाच्या दारावर ठोठावण्याचा हक आला असे मानावें !!

द्याराज्या श्रुचिर्भूतपणामुळं मुक्ति मिळणारी नाहीं. आत्मा-शुद्धातमा-परमात्मा-झाल्यादावाय मुक्तीची आशा घरणें व्यर्थ आहे. मांख्यांमध्ये विष्टा ठेविली व तें मांडें गंगानदीच्या पात्रांत बुचकळून आणिलें काय ! व मल-मुत्रादिकांनीं भरलेकें हें शरीर नदींत बुचकळून आणिलें काय ! परिणाम सारसाच; फरक मुळींच नाहीं. तशांत गंगादि नद्यांमध्ये किती, कीण कीणती च कोठकोठून घाण बाहून येते, बाचा विचार कर्तेच्य नाहीं !

प्रहणांचें सुतक मानणें, प्रहणांचे दिवशीं शुद्रांना दान देणें, विहीर-पूजा, शमीपूजा, वडिंपिकादिकांची पूजा, गाईची पूजा, लक्ष्मी-पैशाची पूजा, श्राद्ध करणें व सुतक पाळणें वगैरे वगैरे लोकमूदतेचीं आण्खी कांडी. रूढ उदाहरणें होत.

आचार्य अभितगतिंच्या आवकाचारांतील चतुर्थ परिच्छेदांतील स्त्रोक संख्या ९५-९६ मध्ये गाय, मुसळ, चूल इत्यादिकांची पूजा यांना देवमूदता या सदराखाली घालण्यांत आलें आहे. स्त्रो. संख्या ९८ मध्ये भिष्यात्वाचा जो त्याग करितो व सम्यक्त्व धारण करितो, त्याला मुक्ति शीष्ट्र भिळते असें प्रतिपादिलें आहे; अर्थात् सम्यक्त्वाचें हें अनन्यसाधारण फळ होय.

यावरून लोकांनी ग्रुचिर्भूत अस्च नये की काय ? असा प्रश्न साइ-जिकच उद्भवतो. ग्रुचिर्भूतपणाचे एक लोकिक ब दुसरा लोकोत्तर वा अलोकिक असे दोन भेद आहेत. लोकिक ग्रुचिर्भूतपणाचे पुदील आठ प्रकार आहेत. (१) कालशोच (२) अग्रशीच (३) भरमशौच (४) मृत्तिक-शौच (७) गोमयशौच (६) जलशोच (७) पवनशौच व (८) शानशौच.

बर जे प्रकार सांगितले आहेत, ते अवश्य पाळावेत; पण ते पुण्यदायी सणून नव्हे तर व्यवहार द्याणून. ही व्यावहारिक श्रीचर्भूतता पाळणे आरोग्यादि दृष्याही जरूर आहे.

स्त्रिया, कुंकू व लोकमूढता.

कांई। समाजांतील श्रिया कुंक् आडवा लावितात, दुसन्या समाजांतील तो उमा लावतात. कांई। रुपयाएवटा गोल लावितात तर कांई। हाळी-एवटाच लावितात. कुंकवाचा हा आकारही धर्मावर आधारलेला आहे, असे प्रत्येकीचें झणेंगें आहे. यावरून आडवा, उमा, गोल, लांबट, लहान बा मोठा अशा निरिनराळ्या आकाराचा असावा असा एकच धर्म परस्पर-विरोधी कसे सांगळ ! लोकमृदता ती दीच व अशा मृदितेला—मूर्खपणाला— आपण धर्माच्या सिद्दासनावर वसवून त्याच्यापुर्दे आदवीने मान तुकवितो !! अशा मृदितेची मजल कासोटा, जोडा व इजामत इत्यादिकांपर्येत गेली आहे.. बा सर्वोत अथांग धर्म भरला आहे असे मानणारे महाभाग जैनसमाजांतिह विरळ आहेत असेच नाहीं. अशा नमुन्यांची उदाहरणें हुडकूं पाहतां असंख्य मिळतील यांत संदेह नाहीं.

स्वर्गवासी दिराचंद नेमचंद दोशी यांनी प्रिश्च केलेस्या रत्नकरंडाच्या प्रतीतिल पान ५६।५७ वर लिहिले आहे कीं, 'कित्येक स्नान करून स्वयंपाक करण्यांत, कित्येक स्नान करून जेवण्यांत, तसेच कित्येक ओलें वस्त्र नेसून जेवण्यांत आपली पवित्रता, शुद्धता मानतात, पण अभक्ष्य भक्षण व हिंसादिक याविषयी विचार करीत नाहींत. हैं सर्व भिष्यात्वाच्या उदयानें होत आहे, याला लोकमूदता हाणतात. वरील उताऱ्यांत स्नान करून स्वयंपाक करणे व त्यांत पवित्रता मानणे या कृत्याला लोकमूदतेंत घातले आहे. अज्ञाची पवित्रता स्नानावर नाहीं, अञ्च पवित्र नाहीं व दंह पाण्यांने धुतला तर त्यामुळे अपवित्र अस्र पवित्र थोडेंच होणार १ बाह्य श्वचिर्मृतता अस् नये असे स्वण्याचा उद्दा नाहीं, हैं चाणाक्ष वाचकांच्या लक्षांत आलेंच असेल.

२ देवमूढता लक्षणः

वरोपलिप्सयाञ्चावान् रागद्वेषमलीमसाः । देवता यदुपासीत देवतामृदग्रुच्यते ॥ २३ ॥

अन्वयार्थः—(आशावान्) ऐहिक मुखाची इच्छा करणास (वरो-पिल्स्मया) वर मिळविण्याच्या इच्छेने (रागद्वेषमशीमसाः) रागद्वेषाने मलीन असलेल्या (देवताः) देवतेची (यत्) जी (उपासीत) पूजा करतो. (तत्) ती (देवतामूदं) देवमृदता (उच्यते) म्हटली जाते. अर्थ: -- ऐहिक मुखाच्या आहोने रागद्वेषादिकांनी युक्त असलेल्या देवदेवतांची पूजा करणे याला देव-मूदता असे झटलें आहे. लीपुत्र, धन-धान्य, वस्त्रपावरण, मानमान्यतादिकांची इच्छा संसारी जीव धरतो. त्याची भासी व्हाधी झणून तो रागद्वेषादियुक्त असलेल्या देघदेवतांची पूजा करितो. त्यांचा संतुष्ट करून त्यांच्याकडून धन-धान्यादिकांचा वर मिळेल झणून आधा धरितो.

सातावेदनीय कर्मोदयाने राज्यसुख संपदादिकांचा लाभ होती. लामांतराय कर्मोदयाने लाभ होतो व भागोपभाग कर्मोदयाने भोग व उपभोग यांची साधनसामुग्री मिळते. अर्थात् हें सर्व देणारे कर्म आहे. देव देतिह नाहीं व काह्नहि चेत नाहीं. जीयाला-आत्म्याला-नो देवपणा येतो तो कोणाकहन मागून घेऊन येत नाहीं. शुभ व अशुभ कर्माचा केश चुकाविणें कोणाव्याच हातीं नाहीं. कर्मोदय झाला तर तो भोगल्यानेंच संपणार आहे. देवदेवता मध्येच पहून विश्व व दु:ल हरण करण्यास असमर्थ आहेत. आपण होऊन संकर्ट आणावयाचीं व संकटमस्तानें शरण येऊन पूजा केशी कीं, त्या संकटाचें निवारण करवायाचें असा खेळ खेळिवणारा देव कसला ? तो खरा देव नव्हे. खरा देव अधा उलादाली करीत नसतो. अशा उलादाली करणाव्याला देव मानणें मूर्खपणाचें रूक्षण आहे. सम्यव्हणी होणाव्यानें अशा मूर्खपणापासून दूर रहावें. ऐहिक सुखाची आशा वलक्तर झाली कीं, मनुष्य-प्राणी अशा फंदांच्या मार्गे लागतो.

जैनधर्म गुणाचा चाइता आहे, व्यक्तीचा नाहीं. अरहंत, िक्द, आचार्य, उपाध्याय व साधू यांना भजावे, त्यांना नमस्कार करावा व वर्षे करीत अवतां तीन प्रकारच्या मूढता घरूं नथेत अवेहि सांगित अहे.

देव, शास्त्र व गुरु पारस्त्न ध्यावा व त्यांनाच देव, शास्त्र व गुरु मामांवें अशी स्पष्ट आज्ञा दिसी आहे. असे करितांना अमक्यालाच देव, शास्त्र अगर गुरु माना असे आचार्योनी खांगितलें नाही. त्या त्या गुणसमुख्याने वें युक्त असतील त्या गुणसमुख्याला भजा असे सांगितलें आहे, आचार्यानाः हैं माहित होतें कीं, आपस्या पूर्वी जसें अनेकानी। धर्मग्रंथ लिहिलें आहेत,, तसेंच आपस्यानंतर्राह लिहिलें बाणार, त्यामुळें अमुक्च ग्रंथांना शास्त्र माना असे सांगण्याचें त्यांनी टाळलें आहे, शास्त्राबहलची जी विचारसरणी तीचा हतराबहलची आहे.

इतर धर्मीयांत मात्र हे वैशिष्ट्य दिसत नाहीं, राम, कृष्ण इत्या-दिकांना हिंदुधर्मीय देव मानतात, रामकाळांतील लोकांना श्रीकृष्ण हा देव हाणून माहित नव्हता. तो अडचण टाळण्यासाठी अवतारांची करपना निघाली असाबी व त्यामुळेंच श्रीगम व श्रीकृष्ण हे एकाचेच अवतार आहेत असे मानण्यांत येखं लागले. अवतारांची भ्याप्ति वादत वादत गेली व शेवटी बौद बुद्धालाही-या अवतार परंपरेत जागा दिली गेली. खिस्तानुयायी येशुलाच देव समजतात, तर मुसलमानांचा देव एक अछाच होय. आपआपस्या धर्मातील देवाशिवाय इतरांना भन्ने नका, त्यांना देव असे मानु नका, फार काय त्यांना आदर दाखवूं नका असे बजावून सांगण्यांत आलें आहे. गीतेंत-' मामेव शरणं वज '--महा एकट्यालाच शरण ये, भज व देव मान असें सांगितलें आहे. श्रीवसवेश्वरांचाही तोच उपदेश लिंगायत धर्मातील यासंबंधींचीं कांहीं बचनें खाली दिली आहेत. श्रीबसवेश्वर झणतात कीं. 'नंबिद हेंडितिगे मंडनीव्वने काणिरो । नंबबल भक्तगे देवनोवंत्र काणिरो । वेडवंड अन्यदेवद संग बोल, अन्य देववेंबुदु हादर काणिरो । भावार्थ:--साध्वी व पतित्रता र्खा आपल्या पतीवरच भक्ति ठेवते-तिला नवरा एकच असती-तद्वतच भक्ताला देव एकच आहे. दुसऱ्या देवाला भजेंगे हा व्यभिचार आहे. याच धर्मातील एक वचन-'शंभू झणे अन्य देव जे पुजिती। नरकी पावतीः कलातरी '-यावरून प्रत्येक धर्मीयांचा कटाक्ष विशिष्ट नांवाच्या देवालाचा भजा असे सांगण्याकडे आहे. जैनधर्म मात्र नांवानें कोणाला देव, गुरु अगरः शास्त्र मानीत नाही तर त्या त्या गणाने युक्त असणाऱ्यांनाच देव. शास्त्र क गुढ मानितो. शण्नचं तो गुणांचा भक्त आहे, शरीराचा व अपकीचा भक्त नाही.

येथे अशी शंका घेतली जाईल की तेवीसाच्या तीर्धकरांच्या काळांत चोबीसाच्या तीर्धकरांना मजत नव्हते ! जैनधर्मांनें वर्तमान भूत व भिक्य कालीन तीर्धकरांना मानिले आहे. त्यापुळें तेवीसाच्या तीर्धकरांच्या काळांतही चोवीसावे-भविष्य कालीन-तीर्धकर काणून बीर वर्षमानांना भजतच होते. आजचे जैन वर्तमान व भूत काळच्या तीर्धकरावरोवरच भविष्य कालीन तीर्थकरांनाहि वंदन करितात.

श्रीकृष्णाला जैनवर्मानें-भविष्य कालीन-तीर्थंकर मानिले आहे. हें जरी खरें असलें तरी गोरीच्या समूहांत वावरणारा श्रीकृष्ण भावी तीर्थंकर मानिलेखा नाहीं. जैन रामायणांतील श्रीराम हा हिंदुधर्मीय रामाहून जसा भिन्न आहे तद्वत हिंदुधर्मीय मास्ती-वानर-वा-नर व जैनधर्मीय मास्ती हे भिन्न आहेत हिंदुधर्मीय मास्तीची चित्रें पाहतां त्यांत मास्तीच्या शरीराची व जातीची एकवाक्यता दिसत नाहीं. मास्ती हा वानर वा—नर जातीचा नव्हता तर तो एक मानवी प्राणीच होता, अर्थे जैनधर्म मानितो.

या जीवाला घन इतर कोणी देत नाईांत अगर उपकार व अपकारिह कोणी करीत नाईांत. आपल्यावर इतरांनी उपकार अगर अपकार केल्याचें हश्य नित्य व्यवहारांत दिसतें हें करें ? हें सर्व आपल्या पूर्वकृत शुभाशुभ कर्माचें फळ आहें. पूर्वजन्मी आपण शुभकृत्यें केली होती झणून आपल्यावर उपकार करण्याची बुद्धी दुसन्यास झाली असें समजणेवें आहे. यक्ष, यक्षिणी व व्यंतर देवादिकांची पूजा केल्याने आपणांस घन व पुण्यप्राप्ती होते असें मानिल्यास मग दान, शील संयमादि गुणांची जरूरी ती कोठें ! अर्थांत क्यंतर देव सर्व शुख देणारे आहेत असें मानिल्यास धर्माचरण जसें व्यर्थ तसेंच कर्म झणून कांई। आहे व त्याची फळें मोगांधी लागतात हें झणणेंहि क्यर्थ होईल.

पार्श्वनाथ भगवानांची पूजा करितांना त्यांच्या डोकीवरीक धरपेंद्राच्या फणाचीहि पूजा घडते. समक्सरणांत घरणेंद्र फणा घरून होता, हे संभवनीय करें ! परंतु प्रधा पडली व आतां फणाधिवाय पार्श्वप्रभूची मूर्ति मिळणेंच दुर्मिळ. यासंबधीं स्व. बा. हिराचंद नेमचंद दोशी यांनी प्रसिद्ध केल्ल्या आवकाचारांतील पान ६२।६३ वरील विवेचन जरूर पहार्वे.

'बरा'न्या-संसारिक सुखाक्या आशोन कुदेवादिकांना मजू नये, हैं ठीक आहे. परंतु खरा देव, गुरू व शास्त्र' यांना तरी 'बरा'क्या सांसारिक सुखाक्या आशोन मजावे काय? याचेंहि उत्तर नकाराधींच द्यावें लागतें. देव, गुरू व शास्त्र यांची मक्ती व पूजा करावयाची ती निष्काम असावी. काण-त्याहि आशोनें मिक्क व पूजादिक करणें त्याज्य मानिलें आहे. कार काय, मोक्ष व सुक्ति मिळावी या आशोनें, धर्माचरण करणेंहि त्याज्य मानिलें आहे. कर्तेक्य हाणून धर्मोचरण करावें. धर्माचरण निष्काम असावें.

(३) गुरु-पाखंडी-मृदता सम्रन्थारंभिहसानां संसारावर्तवर्तिनाम् । पाखण्डिनां पुरस्कारो ज्ञेयं पाखण्डिमोहनम् ॥२४॥

अन्वयार्थः—(सप्रन्थारंभिहसाना) परिग्रह, आरंभ व हिंसा यांनीं सिहत असणान्या (संसारावर्तवर्तिनाम्) व संसाररूपी भोवन्यांत फिरणान्या (पालिण्डनां) पालंडी साधूंची (पुरस्कारः) पूजा संस्कार करणें ही (पालाण्डमोहनम्) पालिण्डमूढता (श्रेयं) जाणाची.

अर्थ: --परिप्रही, आरंभी व हिंसावादि लोकाना गुरु समजून त्यांची पूजाअर्चा, त्यांचा मानसन्मान करेंगे याला पासण्डि-मृदता असे झटलें आहे.

नोकरवाकर, धनधान्यादि व वायकामुलांसह संसार करणारे परिम्रही होत. शेतीभाठी, सावसावकारी करणारे आरंभी होत. पंचामिसाधन व यज्ञ-यागादिकांचा उपदेश करणारे व स्वत: करणारे ते हिंसावादी होत. अधांना गुरु समजणे कला मृद्रता असे बाटलें आहे. मंत्रतंत्र, जप, होंम, मारण, उचाटन व नशीकरणादि निंदा आचारांचा जे प्रचार करितात, ते पालिष्ट होत. त्यांना गुरु असे क्षणतांच येणार नाहीं. अशा कृत्यामुळेंच तें स्वतःच संसारांत भ्रमण करण्यास पान असतात. मर्ग ते दुष-याचा उद्धार कसा करणार! ज्याला स्वतःका पोहतां येत नाहीं, तो पाण्यांत बुहणाऱ्या इतरांना कसा वांचविणार ?

पांचन्या कोकांत खन्या देवाची, नवन्या कोकांत खन्या शास्त्राची व दहाव्या कोकांत खन्या गुरुचीं लक्षणें सांगितलीं आहेत. त्या कसोटीस उतरणारे ते खरे देव, तें खरें शास्त्र व तो खरा गुरु हाय. जो खरा देव नाहीं, जें खरें शास्त्र नाहीं व जो खरा गुरु नाहीं त्यांनी सांगितल्याप्रमाणें वर्तन करणें यांना मृदता क्रणतात.

धर्माच्या नांत्रावर अगर धर्माच्यामों। अनेक घडामोडी जगामध्यें साल्या आहेत; व आजिमतीस त्यांना खंड पडलेला आहे, अधेंधी नाहीं. तीं कार्ये अशीं आहेत कीं त्याच्या कत्यींला सुख मिळत नाहीं अगर परो-पकारालाही तीं कार्ये उपयुक्त ठरत नाहींत. अशा कार्यमुळें स्व अगर पर सुख मिळत नाहीं. ज्या कार्यमुळें स्वतः चें अगर इत्यांचें हित नाहीं व जीं कींयें कल्याणकारक नाहींत अशा कार्योमा अधर्म झणीं मृदता झणतात. नदीं व समुद्र स्नानामुळें आरोग्य वाढण्यास व सुधारण्यास मदत होते व आरोग्यासाठी अगर श्रुचिर्मृत होण्यासाठीं स्नान करण्यांत अधर्म नाहीं. अशा हेत्नें केलेल्या स्नानांत मृदता नाहीं. परंतु गंगादि नद्यांमध्यें स्नान कल्यांने पाप इरण होतें, या भावनेने व हेत्नें स्नान करणे अधर्म आहे, अशा स्नानांत लेकमृदता असे झटलें आहे. याप घडलें तर आत्मा मिलन होतो, खा आरम्यांची मलीनता शीराल। अम्यंगस्नान चातस्यांने जाणार नाहीं. कर्मांचा-पापाचा क्षय, भोगल्यामुळेंच होणार आहे. बादलींत पाणी वेजन्य रहां गंगे ' अगर ' जान्हवीतीयं ' अतें सोठभोज्यांने तींडांने झणत स्नान स्वान वातस्यांने झणत स्नान

करणारे अनेक लोक आपण पाहातो. या बादलीतील पाण्यांत गंगा नसतें, गंगचेंच पाणी पाप हरण करण्यास नेथें असमर्थ, तेथे बादलीतील पाणी काय करूं शकणार !!

स्रोक संख्या २२ मध्यें आचार्यांनी लोकमृद्धतेची कांही उदाहरणें नमुन्यादाखल दिखीं आहेत. या मृद्धतेचें क्षेत्र अस्यत विशाल आहे; व जुन्या कर्दीत नव्या कर्दीची भर पडत चालली आहे. करीचा दास अगर गुलाम बनणें हें मृद्धतेचेंच लक्षण नव्हे ? विवाहादि कार्यात अनेक कर्दी आहेत, खाण्यापिण्यांत त्या आहेत व पोषाखांतही त्या आहत. या करी पालणें हें आपलें कर्तव्य आहे व त्यांत धर्म आहे, असे समजणाऱ्यांची मृखीतच गणना केली पाढिजे.

एकाद्याला रोग जडला तर औषधोपचार करून रोगमुक्त होण्याचा प्रयत्न अवस्य करावा; परंतु रोगमुक्त होण्यासाठीं अभिषेक करणें, तसेंच संकट निवारणार्थ झानिमाझात्म्य वाचणें, पाऊस न पडस्यास देवावर सतत पाण्याची धार घरणें अगर देवालाच पाण्यांत बुद्धियों. मुलगा जन्मस्यावर टाळू राखणें. पाईली इजामत झणे मुहुर्तावर करावयाची व न्हान्याची पूजा करावयाची १९ आरोग्यमातिसाठीं जिनेद्राची पूजा करण्यांत मृहतेचा दोष कां येणार नाहीं १ रोगपीडा झाली तर अगर तुसरें संकट आले तर मनुष्य स्वभावतःच देवादिकांचा, धर्माचा व गुरूचा आश्रय करूं पाइतो. असा आश्रय करणें बाईट आहे अगर अधर्म आहे असे नाहीं. परंतु आश्रय करणें बाईट आहे अगर अधर्म आहे असे नाहीं. परंतु आश्रय करणें बाईट आहे अगर अधर्म आहे करों नाहीं. परंतु आश्रय कोणत्या हेत्नें करावयाचा १ रोग नष्ट होईल किंवा संकट निवारण होईल झाणूनच नव्हे—यूजादि करणें हें रोग निवारणाचें औषध नव्हे. संकट सोसण्याची ताकद मनाला याची हा हेत् पूजादिकांत अशावा. संकटाचें वेळीं देवादिकांचें समरण केलें तर समतामात्र उत्पन्न होतो. आपस्थ पापकृत्यांचे समरण होऊन मनाला पश्चात्ताप होतो. पश्चात्तापानें मनःग्रही होते. देव होग अगर अवकृपा

करीत नाहीं. खरा उपाय बाजूबा राहती व रोग मात्र बळावतो. देवीच्या अगर महामारीच्या सांधीच्या वेळी योग्य उपाय न करितां केवळ देवावर विश्वास ठेवून राहिल्यानें कित्येक अर्भकें व वयांत आसंसे स्रोक मृत्युपृखीं पहतात, हा अनुभव सर्वत्र आहे.

देवपूजादिकांमुळें पुण्यसंचय होतो व त्याचे फळ अविष्यकाळीं मिळेल; विद्यमान संकटाला या पुण्याचा उपयोग नाहीं. संचित कर्माचा नाहा देवपूजादिकानें होणार नाहीं. सम्यग्दष्टी हा सत्याचा पुजारी आहे, तो सत्याचा भोका आहे. लग देव कोण, लगें हाम्ब्र कोणतें व खरा गुरु कोण यांची तो कसोटी लावृन पाहतो; जेथें लेथे सत्य-कल्याणकारी व हितावह-आहे तें तें आपलें आहे असे मा।निलो. कोणत्या माषित शास्त्र लिहिलं आहं, त्या माषेकडे पहात नाहीं.

अशा संप्रदायाचा तो गुलाम नाहीं. सम्यग्द्यी स्वतंत्र विचाराचा आहे. तो जी कसोटी लावतो ती ही कीं, त्या प्रंथांत जें जें लिहिलें आहे तें तें आत्माहिताचें आहे कीं नाहीं ? कल्याणकारक आहे कीं नाहीं ? तें भेयोमार्ग दाखिवणारें आहे कीं नाहीं ? इत्यादि, ते कल्याणमार्ग दाखिवणारें आहे असें ठरलें कीं त्यावर तो श्रद्धा ठिवतो.

कोणी झणतील कीं, शास्त्राची अगर गुरूची परीक्षा करण्य।पूर्वी आपण निदान तितकेंच विद्वान व सुशील असावयास पाहिले. अगर ज्या गुरूची परीक्षा करावयाची त्याच्याइतकें तरी आचारसंपन्न असावयास पाहिले; परंद्व. ही विचारसरणी चुकीची आहे. स्वयंपाक चांगला झाला नाहीं अरें आपण झणतो; त्यावेळीं त्यापेक्षां चांगला स्वयंपाक आपणांस करावयास येतोच असे नाहीं. क्रिकंट खेळणारा चुकला असे झणतो त्यावेळीं च्याची चूक आपणः काढतां, त्यापेक्षां आपण चांगलें खेळतोच असे नाहीं. एकही टाका घालावयास येत नसला तरी शिष्याची चूक दालवितोच की नाहीं?

सोने, चांदी, कपडालता बगैरे खरेदी करितांना आपण सर्वप्रकारें पिश्वा करितों, रोज लागणाऱ्या कपड्याच्या खरेदी न्यावेळी जितकी परीक्षा करितों, त्यापेक्षां अधिक परीक्षा मारी किंमतीचा कपडा खरेदी करितांना करितों. त्याहीयेक्षां अधिक परीक्षा सोनें, चांदी आदि मूल्यवान् वस्तृंच्या खरेदीच्यावेळीं करितो. कारण किंमत अधिक द्यावयाची असते. धर्म ही चोज सर्वीपक्षां अधिक मौल्यवान् आहे. इहपरलोकी सुख देण्याचे धर्म हैं साधन आहे, अथातच शास्त्रावहल, धर्मावहल ब. गुरुवहल अधिक चौकशी करिंगे कमग्रात आहे, तें कर्तव्य आहे.

गुरुच्या वेघाकडे तरी पहा ! कसाही झाला तरी तो गुरु आहे. आपल्या-हून थोर आहे. करितां त्याची परिक्षा कां करा ? जबदें प्राह्म असेख तेवदें प्या, असे अनक वेळी झटलें जातें. वेदाकडे पाहून गुरु मानणें मूदता आहे. बाह्य परिग्रह सोडलें की तो गुरु होण्यास पात्र नाहीं, तर अंतरंग परिग्रहाच्या त्यागाची जरूरी अत्यावस्यक आहे. मोहवान् मुनीपेक्षां निर्मोही गृहस्य अधिक पूज्य असे आचार्यच झणतात. असे झणतांना वेषाकंड त्यांनी पाहिलें नाहीं; अंतरंगाकडे पाहिलें. जेवर्दे ग्राह्म असेल तेवर्दे ध्या, असे मणणे **संपू**र्णपेणे स्त्रीकारतां येणार नाहीं. आचारयुक्त मुनि आहे, त्यांच्या आचारावहरू विवेभी आदर दाखवील, परंत आचार-संपन्न असलेल्यांनी धर्माचा अभ्याष न करितां अद्वातद्वा प्रवचने झोड्डं लागल्यास त्यास विरोध न करेंगे सणजे मृद्रता आहे, अंधभद्रा आहे. बाह्यवेषाला बळी पहुन रूढीचा दास बनण्या-सारखें आहे. शिवाय प्राह्म तेवढें विवेकी घेईन; परंतु इतर सर्वीनाच तें शक्य नसतें. अंशत: आदर कोण व कां देतो. याचे शान व भान न राहिस्याने अशांना इतर, सर्वगुणसंपन्न मानू लागतात. झणूनच आचार्योनीं देव, गुरू व शास्त्र यांना पारला व भलत्यावर विश्वास ठेवूं नका; ठेविल्यास तो अधर्म आह. व ती मूढता आहे. असा स्पष्ट इशारा दिला.

बनेऽि दोषाः प्रभवन्ति रागिणाम् । गृहेऽि पंचित्रयनिमहस्तापः ॥ मञ्जत्सिते बर्त्मनि यः प्रवर्तते । विसुक्तरागस्य गृहं सपोवनम् ॥ सारांद्रा: — परादाराचा त्याग करून करण्यांत मेला, परंतु पंचेद्रि-श्रांवर तावा नाहीं, अशाभेक्षां संसारांत गहूनही ज्याने पंचेद्रियांवर तावा मिळिविला आहे, तो श्रेष्ठ आहे. रागद्रेषादिरहित अशा गृहस्थाचें घर तपोवन आहे. वेषावर माळण्याचें कारण नाहीं, तें यासाठींच. गुद कोणास झणावें याची पारल करितांना गुद्रच्या जातीकंड न पाहतां त्याच्या गुणाकडे पाहणें जरूर आहे. कंवळ सजातीय व सहधमीय आणि। वेषांतरित झणून वाटेल त्यास गुद्र मानणें मृदताच ठरेल. अंधश्रद्धा झणके बीदिक गुलामगिरीच आहे. या गुलामगिरीत्न मुक्त करणें हें तर जैनधर्माचें। ध्येय आहे. त्यादाद नयानेंही अशी दृष्टी ठेवणें न्याय व युक्तच ठरेल.

भाषा-शुद्धीची चळवळ मुक्तं झाल्यायासून इतर भाषेतील शब्दांनाः प्रतिशब्द देशभाषेतं रूढ करण्याचा प्रयत्न सुक्तं आहे. आचार्य, कुलगुद्द शब्द प्रोफंनर व प्रिन्सिपॉल या इंग्रजी शब्दाऐवर्जी उपयोगांत आणिलें आहेत.

सर राधाकृष्णन्सारख्या विश्वविख्यात तत्ववंत्ताहि प्रोफेसरच क कोणत्याही कॉलेजांतला तत्वज्ञानविषय शिक्वणाराही प्रोफेसरच !! धंदा दोषांचा एकच, पण विद्वत्तंत फरक; तद्वतच समंतभद्रापासून आजवर अनेक आचार्य होऊन गेलं, त्या सवीना जनता आचार्यच मानीत आली तर त्यांच्या योग्यतेंत फरक हा राहणारच. विद्वत्तेवरोवर आचार्य संप्राहकहीं असतो. संग्राहक हाणजे परिग्रही नव्हे तर दुराचारी लोकांना सत्प्रवृत्त बनवृत त्यांना जैनधर्मानुयायी बनवावयाचें. त्यांच्यांतील मूदतेचे उच्चाटन करून त्यांना खरा देव, खरें शास्त्र व खरा गुरु यांचे अनुयायी बनवावयाचें. आठ प्रकारच्या अहंकारापासून त्यांना दूर ठेवावयाचें अर्थे कार्य करणारे संग्राहक आचार्य व गुरुपदास पात्र आहेत व त्यांना गुरु मानार्वे अशी

बाठ मद व त्यांची नांधे.

ज्ञानं पूजां कुलं जाति बलमृद्धि तपा वपुः । अष्टावाश्रित्य मानित्वं स्मयमाहुर्गतस्मयाः ॥ २५ ॥

अन्वयार्थः—(गतस्मयाः) अहंकार-गर्व-रहित (ज्ञानम्) ज्ञान-विद्वत्ता (पूजाम्) पूजा-मानमगतव (कुलम्) कुल (जातिम्) जाती (बलम्) बल-शक्ति (ऋदिम्) धन-संपत्ति आदि (तपः) तप (वपुः) श्रारीर सैंदियं अशा (अष्टौ) आठांचा (आश्रित्य) आश्रय करून (मानित्वम्) मान धरणें यास गर्व भणतात.

अर्थ:—शास्त्र व शिल्यज्ञानादिवह्ल, आपल्या मानमान्यतेबह्ल, आपश्या कुलावह्ल, जातीवह्ल, आपल्या सामर्थ्यावह्ल, आपल्या संपत्तिबह्ल, आपल्या उपवासादि तपाबह्ल, आपल्या सींदर्यादिवह्ल गर्वे वाहण्याने आपण सम्यव्हिश होऊं शकत नाहीं.

वरील आठ गर्वीपैकीं कोणताहि गर्व घरूं नय, याचीं कांहीं कारणें खालीं दिली आहेत. ज्ञान हें इंद्रियजिनत आहे. ज्ञानावरणीय कर्माच्या शमामुळें ज्ञानप्राप्ति होतें, अधीत ज्ञानप्राप्ति-विद्या ही कर्मोधीन आहे. वातिपत्तादिकांच्या-शरीरस्वाध्यावर ज्ञान अवलंबून असल्यानें ते विनाशी आहे. पूर्व वयांतील ज्ञान वृद्धापकालीं टिकत नाहीं; तें मलिन होतें, स्मरणशाक्ति कमी होते. साठी बुद्धी नाठी ही हाण प्रसिद्धच आहे.

पूजा-पूज्यता-मानसन्मान-क्षणभंगूर व विनाशी आहेत. मानसन्मान पराधीन आहे. कलहाचें बीज मानसन्मानांत आढळते. असा विचार करावा की, इतर केवळ अज्ञानामुळें आपणांस मोठेरण देतात. अपपल्यापूर्वीच्या कित्येक सन्माननीयांची काय दशा झाली आहे ! राजकीय क्षेत्रांत तर हा अनुभव पदीपदी येतो. जाती व कुळ याबहल गर्व धरूं नये. कारण आपण असा विचार करावा की, यापूर्वीच्या भवांत मी

कोण होतो कोण जाणे ! घाणरहा हुकर, हिंख व्याम, सिंह अगर भिल्लादि जातींतही माझा जन्म झाला नचेलच असे नाहीं. ग्रुम कर्माच्या उदयामुळे मनुष्ययोनींत आपला जन्म झाला आहे. आयुमर्यादा खंपस्यानंतर फिल्ल आपला जन्म कोणत्या योनींत होईल कोण जाणे !! संतति, संपत्ति, धनधान्य व दागदागिनें ह. ही क्षणमंगुर आहेत. लक्ष्मी चंचळ आहे. हा अनुमन आजचा नाहीं. साम्राज्यपदि धुळीस मिळतें. अशाच विचारसरणीचे अवलंबन केल्यास संपत्तीचा गर्व कां घर्व नथे, याचा बोध होईल. कुंती ज्या कीमार्यावस्थेत तुझा जन्म झाला आहे असे दानशूर व पराक्रमी कणीस हिणविलें असतां, त्या उदारधी महाभागाने दिलेलें बाणेदारपणाचे उत्तर सर्वश्रतच आहे. 'दैवायुक्तं कुल जन्म, मदायत्तनु पौरुषम्'. चांगस्या अगर बाईट कुळांत जन्म बेणें ही गोष्ट देवाधीन आहे. जन्मजात मोठेपणा व कर्तृत्वानें व गुणाने मिळाविलेला मोठेपणा यांत नेहमीच दंद आहे. जैनधमें हा गुणोपासक असल्याने तो जन्मजात मोठेपणाकडे—कुल व जातीकडे दुर्बक्ष कहन त्यांचा गर्व घरूं नका असे सांगता.

गर्वत्यागाचा दुसराहि मोठा इष्ट परिणाम झणजे समताभाव. संनतीचा गर्व नष्ट झाला कीं, श्रीमान व गरीव हा भेदभाव नष्ट होईल. विद्वान व अविद्वान, रोगी व सशक्त, सींदर्यवान व कुरुप इत्यादि इ. भेद नष्ट झाल्यास विश्ववधुत्वाचे व समतेचे नाते निर्माण होईल. गर्व सोझा, अभिमान सोडा, अहंकार घरूं नका; असा उपदेश अनेक साधू-संत करीत आले असताहि त्यापैकी एक ना अनेक प्रकारच्या गर्वाच्या मगरिमठीत्न सुटेण प्रायः फारच धोडक्यांना शक्य झालें आहे. सामाजिक स्वास्थ्य विचारांत घेऊन गर्वाला धार्मिक संस्थेत जागा दिली गेली व जैनधर्मानें तर गर्व न सोडाल तर तुझांला सम्यक्त्वी झणवुन घेण्याचा अधिकार नाहीं, असे बजावृन सांगितले आहे.

गर्व घरूं नय, याचा अर्थ स्वाभिमान धरूं नये अर्थे मात्र नाहीं... ग्रंथलेवन करून चिरंजीव झांकस्यानींही आपण अस्पमती व अस्पज्ञानी आहोंत, अशी प्रामाणिकपणानें व खरीखुरी कबुली दिखी आहे. या कबुलींत केवळ विनयच आहे अर्थे मात्र नाहीं. उत्कृष्ट डॉक्टर झाला तरी तो कायदे-पंडित व शिल्मशास्त्रज्ञ नसण्याचाच संभव अधिक, अर्थातच त्याचें ज्ञान अपुरेंच होय.

> कार्खे फार अपार जीवित तुझे अध्यक्प की मानवा। तेंही विश्वशताभि भूतच असें नाहींच रे वाणवा॥

या श्लोकार्धीत विद्वत्तेचा गर्व कां घरूं नये याचे हृदयस्पर्शी वर्णकः।दिलें आहे.

जातिकुल इत्यादिकांचा गर्व कां घरुं नये याबद्दल इतर आचार्य-बचनांची ओळल करून देणें जरूर आहे. आठ प्रकारच्या गर्वाची कारणें कर्माधीन आहेत व त्यामुळें मनाचा समतामाव नष्ट होतो; सबब, जाति-कुरादिकांचा गर्व घरू नये असें आचार्योचें मत आहे.

आचार्य अमितगति झणतात की:---

जाचारमात्रभेदेन जातीनां भेदकल्पनम् । न जातिर्ज्ञाम्हणीयास्ति नियता कापि तास्विकी ॥

अथवा

गुणैः संपद्यते जातिर्गुणध्वंसैविपद्यते ॥

भगवद्गीतेंति असेंच हाटलें आहे:---

चातुर्वण्यं मया सष्टं गुणकर्मविभागशः।

सारांश:—शुभ अगर अशुभ, चांगले अगर वाईट आचरणामुळें जातिभेदाची कल्पना मानिली आहे. ब्राह्मणादि जाति अमूकच अमें निश्चयाने सणतां येत नाहीं. जो क्षात्रियांचे कर्म करील तो क्षत्रिय. सग तो ब्राह्मण अगर वैदय आईबापांच्या पोटी येवो अगर अधियांच्या कुर्की त्याचा कम्म होवो, गुणाधुळे तो उच नातीचा होतो; व ते गुण बाहींते झाले की तो त्या जातीत्न गळतो. वयाच्या चाळीधीपर्यंत शक्तवारण केले अणून तो तीवर किश्रय व नंतर व्यापार करूं लगला की तो वैदेय होईल, अगर नीच अंद्रा करूं लगला तर श्रुद्धि होईल, अगर बाह्मणांचा चंदा केला तर बाह्मणाह होईल. लागंवा जाति ही सुगांवर व बचावर आहे. चर्मकाम करितो आणूब चांभार, रंगाचे काम करितो झणून रंगारी हत्यादि हत्यादि.

रिविषेणाचार्य पदापुराणांत सणतात की:---

भानुवैष्ये यथाम्यस चांबालादिविशेषणम् । सर्वमाचारभेदेन प्रसिद्धं सुवने गतम् ॥

सारांशः — ब्राह्मणं, क्षत्रिय व श्रूह्मादिक हें भेद-विभाग-या जाति-भाचरणावर अवलंबून आहेत, हें सुप्रीसद्धच आहे.

रविषेणाचार्य आणलीहि म्हणतात की:---

भनार्यमाचरन् किंचाज्जयते नीचगोचरः।

भाचरणामुळें निरनिराळ्या मानिलस्या जातींना जैनधर्म कसा ओळ-खतो अगर खऱ्या जैनधर्मीयानें काय समजावें, याबहरू पुढील आचार्य-वचन उपयुक्त आहे.

> विप्रक्षत्रियविद्शुद्धाः प्रोक्ताः क्रियाविशेषतः । जैनधर्मे पराःशक्तास्ते सर्वे बांधवोपमाः ॥

सारांशः — आचार, आचरण, किया इत्यादिकांच्या भेदामुळे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैरय व शुद्धादि भेद मानिले आहेत. परंतु हे जेन्हां जैनक्मी धारण करितात तेन्हां ते सर्व आपल्या भावायमाणें आहेत असे मानावें.

यावरून जैनधर्म धारण करणाऱ्या कोणाहि व्यक्तीस जैनधर्मातील सर्व अधिकार प्राप्त होतील, एका अंगाच्या पालनामुळे यसपाल चांहाल देवा- दिकांच्या पूजेस पात्र ठरळा आहे. अर्थात् धर्माने त्याला मान्यता दिली. जैनधर्मीय आपली त्याला मान्यता देवोत अगर न देवोत जैनधर्म हा उदार आहे; परंतु त्या धर्माचे अनुयायी झणविणारे आम्ही अनुदार झाली आहोत.

येथं आणली एक अशी शंका घेण्यांत येईल कीं, आचार्य अमित-गतींच्या वरील क्लोकांत जातीनां भेदकल्पनम् या शब्दमयोगांतील 'जाति' या शब्दाचा अर्थ तरी काय श्रि आचार्य समंतभद्रहि 'जाति 'या शब्दाचाच उपयोग या क्लोकांत करितातच कीं नाहीं श्रिया शंकेचे उत्तर यापुढें दिलें आहे. जाती या शब्दाच्या अर्थाचा खुलासा खालील क्लोकावरून होईल.

> न विप्राविष्रयोरस्ति सर्वथा शुद्धशीलता। कालेनानादिना गोत्रे स्खलनं क न जायते॥ संयमो नियमः श्रीलं तपो दानं दयादयः। विद्यन्ते तात्विका यस्यां सा जातिमैहती मता॥

सारांदाः संयम, नियम, शील, तप, दान इत्यादि गुण न्यांचें अंगी आंहत, अशा लोकांच्या समुदायाला उच्च-जातीय असे समजलें जावें.

दुसन्याही एका दृष्टीने विचार कर्तन्य आहे. प्रथम तीर्थकरांचें वेळीं बाह्मणवर्ग अस्तित्वांत नन्हता. भरतेश्वरानें हा वर्ग निर्माण केला. यासंबंधीं आदिपुराणांत दिलेली माहिती विचाराई आहे. राजा भरतानें राजदरवारीं इष्टिमित्रासह येण्याबद्दल नागरिकांना आमंत्रण दिलें. आमंत्रितांत क्षत्रिय, वैश्व व श्रद्ध पुरुषच होते. अंकुर तुडवृत सभास्थळीं गेलें त्यांना भरतेश्वरांनीं घालवृत दिले व के अंकुर न तुडवितां बाहर राहिले, ते विचारी आहेत, अंके ठरवृत त्यांना ब्राम्हण ठरविलें. यावरून आमंत्रित लोकांपैकी अंकुर तुडवृत न जाणाच्यांत त्यावेळचे क्षत्रिय, वैश्य व श्र्द्ध हेति व त्या सर्वांना ब्राम्हण बनविण्यांत आलें व त्यांना यशोपवीत घातलें. पुरुषच आमंत्रित होते व त्यांनाच ब्राम्हण हाटलें. क्षिया ब्राह्मणी कशा झाल्या है शिवाय ब्राम्हण

इतरांशी विवाह करीत नव्हते असेंहि नाहीं. यानरून स्पष्ट दिसते की मर-तेश्वरांनी ब्राम्हणवर्ग निर्माण केला व तसे करितांना ज्यांच्या अंधांत विवेक होता, तेच ब्राम्हण झाले. गुणांकडेच भरतेश्वरांनी पाहिलें. यावरूनही जाती ही जन्मावर अवलंबून नाहीं; ती गुणावर अवलंबून आहे, हैं उघड आहे. तसेच त्यापूर्वी ब्राह्मण हा वर्गहि अस्तित्वांत नव्हता, हैंहि उघड होते.

आणली एका मुद्याचा ओक्सरता उद्धेख करणे जरूर आहे. एलादाचें आहें वाप अगर आसर्ववेधांयांनी दूषणाई असे कृत्य कें तर तो दोष पुत्र-पीत्रादिकांना राहतो है आदिपुराण पर्व ४० वरून या प्रश्नाचें काहीं असेच उत्तर दावें लागेल. दूषणाई आईवाप अगर आसेष्ट यांचें पूर्वज कसे होते, हें पहावे, तसेच जन्म कर्माधीन असल्यानें पुत्रपीत्रांना आईवापांच्या दोषाबद्दल जवाबदार घरणें धर्म, व्यवहार, नीति व न्याय यांना मान्य होणार नाहीं. भनुष्यजातिरेकेव '-सर्व मानवी प्राण्यांची जात एकच व ती मनुष्य जाति अगर गुणभद्राचार्य द्वाणतात—

'नास्ति जातिकृतो भदो मनुष्यानांम गन्नाश्वनत् 'गाय व घोडा यांच्या शरीर रचनेंत जसा फरक आहे, तसा फरक मानवी प्राण्यांत नाहीं, म्हणून. मनुष्य जात ही एकच जाति आहे.

सागारधर्मामृत अध्याय सातवा श्लो. सं. २०---

ब्रह्मचारी गृही वानग्रस्थो ।भिञ्जुकश्च सप्तमे । चत्वारोऽमी क्रियामेदादुक्ता वर्णवदाश्रमाः ॥ २०॥

अर्थ: - ज्याच्या त्याच्या कर्ममंदानें जसें चार वर्ण (क्षात्रिय, ब्राम्हण, वैरय व श्रद्र) सांगितले, त्याचप्रमाणें कर्ममंदामुळें (१) ब्रम्हचारी, (२) गृहस्य, (३) वानप्रस्य व (४) भिक्षु असे चार आश्रम होतात.

यावरून पं. आशाघर श्रात्रियादि चार वर्ण वा जाति जन्मावरून ठरबीत नाहींत तर कर्मावरून चार वर्ण ठरवितात, गृहस्थ अगर वानप्रस्थ या आश्रम तंस्था कर्मावरून ठरविल्या आहेत. स्थायप्रमाणे चार वर्णांचे औरतत्वही ते कर्मावरूनच मानतात.

या व अशा उहापोहामुळें प्रस्तुत लेखक सुभारक व भर्म बुडम्या आहे असा आहेर होणार, हैं जाणूनही ज़ें प्रामाणिकपणानें सत्य बाटलें तें विचार वाचकापुटें ठेविलें आहेत. हंसधीर न्यायानें या कृतीकडे पहावें.

आपस्या मताला अनुकृत तेवदीं आधार्यवचनें चेतली आहेत, हाडी आक्षेप येण्याचा इद संभव आहे. आचार्यवचनांतच मत्तभेद असस्यास त्या मतभेदाच्या मुळाशीं जाणें जरूर आहे. सा मतभेदाचें एक प्रमुख कास्या म्हणंज देश व काल परिस्थिती होय.

श्रीवसवेश्वरांनीं ही जातिमेद न मामण्याचाच उपदेश केला. बसवे-श्वराच्या वेळी जातिभेदाच्या बळावर इतरांचा छळ होत होता व स्या छळाला कंटाळलेल्यांनीं जातिभेदविरहित बसवेश्वरांचें अनुयायिस्य पतकारेलें व बसव संप्राहक साले.

मूळच्या वैदिक धर्मीतील स्थित्यंतराचा इतिहासही हैंच सांगतो कीं-देश, काल व परिस्थितीमुळे यशप्रधान वैदिक धर्मीचें मूळचे स्वरूप पार पालटून जाऊन काल, मान व देश परिस्थितीच्या प्रभावाचा आजचा हिंदुधर्म आहे.

सत्य, चिरंतन, व सनातन धर्म झणजे रन्नत्रयादिक. रत्नत्रयादिकांचा पालक अमूक जातीचा वा वर्णांचा अगर कुळाचा असला पाहिजे असा निर्वधः नाहीं.

वरील सर्व विवेचनाचा निष्कर्ष एकच दिसतो व तो हा कीं जैनधर्म गुणेषासक आहे. सर्व मानवीपाण्यांची जात एक; त्यांत जन्मजातः उचनीच असा भेदाभेद माहीं. कर्मामुळें भेदाभेद उत्पन्न होतात.

गर्भ स्थाय कां करावा?

रमयेन योज्न्यानत्येति वर्भस्थान् गर्विताश्चयः । सोज्त्येति धर्ममात्मीयं न धर्मो धार्मिकैविना ॥२६॥

अन्ययार्थ: (यः) जो (गर्विताश्यः) गर्विष्ट (समयेन) गर्विने (अन्यान्) दुसन्या (धर्मस्थान्) धार्मिकानां (अत्येति) तिरस्काराने पाहतो (सः) तो (आत्मीयं) आपस्या स्वतःच्या (धर्म) धर्माचा (अत्येति) तिरस्कार करितो. (धर्मः) धर्म (धार्मिकैः विना) धार्मिक छोकाशिवाय (न भवति ।) राहुं-डिक्-शक्त माही.

. अर्थ:--- मागील श्लोकांत सांगितलेल्या आठ प्रकारच्या वर्व-मदापैकी कोणत्याही एक अथवा अनेक गर्बायुळे बेव्हां रत्नश्रवसंपन्न अध्य धार्मिकांची अवज्ञा, मानखंडना होते तेन्हां दी अवज्ञा, अवहेळना, अपमान अगर मानलंडना त्या व्यक्तीची नसून ती रतनत्रय धर्माचीच होते सण्ड गर्व व अधिमान बोडावा. आर्थिक लोकाशिवाय धर्माचे अस्तिलय राहत नाहीं, जे घामिक आहेत त्यांचा वर्ष आत्म्यांत अपतो, धर्माका तुसरी आगा नाहीं, गर्वामुळें को धार्मिकाची अवदा करितो तो धार्मिकाच्या देशचीच अवजा करित्रो असे नाहीं तर त्याच्या धार्थिक आत्म्याची-पर्याची-अवज्ञा करितो, पूर्व जन्मीच्या धुम-कर्मोद्यानं मनुष्पात्व चनदोस्नत, विद्या, धरीर क्षपदा इत्यादिकांचा छाभ होतो परंत हा कार्यकारणभाव न कळल्याने त्याचा अनिष्ट परिणाम असा होतो की त्याला देवधर्माचा, साप्रसंताचा व गुणी लोकांचा विसर पहलो. गर्वाच्या भरांस हो धर्म व साधुसंसादिकांचा अविनय करितो. समता, बंबुमाब नष्ट होऊन 'भी ' ची त्याका बाधा होते. खंपचीचा उपभोग प्रेच्चांत स्थाका 'सी 'च्या वागेपासून दूर राइतां येत नाहीं. 'सी ' मीरर बांचविकें, 'मी ' मोठी पूजा केकी, 'मी ' अन्नदाता आहे. साकी-पंडित व विदान सोक ' बाहक ' बरचा अंबरटा क्रिजवितात. हें सर्व 'माक्सा' संपत्तीचें दास व गुलाम आहेत, असा गर्व त्यास होतो. यामुळें घर्म व धार्मिक यांची अवहेलना होते. ' गर्याचें घर सार्छी' ही झण प्रसिद्धच आहे. लक्ष्मी चंचल व त्याप्रमाणेंच इतरही गर्वाच्या बाबी क्षणमंगुर व विनाशी आहेत. असेर गर्वाचें घर खार्खी हा अनुभव येतोच येतो.

आचार्य समंतभद्र यांच्या वरील स्होकांतील न धर्मी धार्मिकार्वेनाः या वचनांतील विचारसरणीला सहश अशी विचारसरणी आचार्य पदानंदी यांच्या आवकाचारांतील स्हो. सं. ५ मध्ये पहावयास मिळते.

> संप्रत्यिप प्रवर्तेत धर्मस्तेनैव वर्सना। तेनैतेऽपि च गण्यन्ते गृहस्था धर्महेतवः॥ ५॥

सारांदाः — वर्तमानकाळांत-कलिकालांत-सर्वे लोक एकदेश धर्म-मार्गाने चालले आहेत. यासाठीं गृहस्थी हेंच धर्मसंरक्षण व वृद्धि यांचें आधारस्तंभ आहेत. गृहस्थी-श्रावक-हेंच धर्माचें विद्यमान कल्युगांत आधारस्तंभ आहेत असे झटस्यानें आधारस्तंभाचा हा मान मुनीजनांकहून कादून घेतला आहे असे नाहीं; तर निर्प्रथ मुनींचा आचारही 'सकल ' राहणार नाहीं. तोही स्यूलमानानेंच राहील, असा भावार्थ आहे.

जैन जनसंख्या मोठी बेऊन काय करायचें ? आदर्श पण मोजकं लोक राहिले तरी जैनसमं नष्ट होणार नाहीं, अशी विचारसरणी वादाचे मरांत मांडली जाते; परंतु हें कृत्य आत्मसातकीपणाचें आहे. ७ कोटी जर्मनांत्र एकच हिटलर अगर १५ लाख जैनांत्नहि एकच मुनी शांतिसागर हीच संख्या अधिक असती तर एकापेसां अधिक शांतिसागर अगर जैनसमाजांतील नामवंताची संख्या लास वाढली असती. पण याचा विचार करतो कोण ? किल्युगाचा आरंभ कोणता याबहुल विद्वानामध्यें तीज मतमेद आहे. ११०० ते ५५०० वर्षांपूर्वी हा युग सुरूं झाला असा तीज भेद आहे. विद्यमान काळांत खरा निर्मेषधर्म आढळ होणार नाहीं, या विधानावर सर्वस्वी विश्वासच

ठेवणेचा शास्यास अंघभदेचाच आश्रय करावा कागतो. धर्मश्रदा व धर्मातु-चरण ही वाढत जात असल्याचें दिसत असतां किन्युगाची सबद पोकल आहे; असे आद्यांस तरी वाटतें. तथापि धर्मप्रसाराच्या आधुनिक साधनांचा उपयोग अधिक जोराचा व प्रयत्नशिन्न होणें जरूर आहे.

न धर्मो धार्मिकौर्वेना या वचनाचा अधिक खुळासाः

या प्रयत्नाचे इस्तिलिखित छापलान्याकडे छपाईठाठीं घाडल्यानंतर ता. ११।७।४२ च्या केसरीच्या अग्रलेखांत 'न घर्मो धार्मिकैर्विना ' या वचनाच्या समान अर्थाचे वचन पहावयास मिळालें. तें वचन व त्यासंवंधीं केसरीकरांचे विवेचन खालीं दिलें आहे.

या लेखाचा मथळा हिंदुमहासभा व हिंदुखरक्षण हा असून कु. रानडे-शकी या ब्राह्मण-मुसलमान विवाहाचा निषेष करण्यासाठी पुणे येथील संस्कृति संरक्षक मंडळातर्फें भरलेल्या सभेत वें. सावरकर यांच्यावर वेतलेल्या आक्षेपाच्या खंडनार्थ हा केसरीतील लेख आहे.

केसरीकार लिहितात कीं-" घमों रक्षित रिक्ति: " या वाक्यांचें मर्मच सनातनी व रूदिप्रिय मंडळीच्या लक्षांत येत नाहीं. समाजाचें घारण करून धर्म हा समाजाचें रक्षण करितों हें खरें आहे; तथापि धर्म हा समाजाचें रक्षणाला समर्थ होण्याला समाजाकडून त्या धर्माचें रक्षण कालें पाहिजे; आणि धर्माचें रक्षण करावयाचें घाटल्यास त्या धर्माचर कोणतें संकट, कोणीकडून ओढवत आहे, याची आधी यथार्थ कल्पना झाली पाहिजे. हिंदुधर्माचार्यीनीं पूर्वी हीं संकटें कशी टाळली याचें विवेचन पुढील्यमाणें आहे.

'तथापि है करीत असतांनादेखील आपली मर्मस्थानें ओळखून हिंदु-धर्माचार्यानीं आपल्या चालीरीतींत अवस्य ते फेरफार करून बहुजन समाजास परधर्म स्वीकारापासून परतिविलें, आणि परधर्मीत गेलेल्यांना परत स्वधर्मीत वेण्यासाठी शुद्धि करण्याचा मार्ग अवलंतिला. यावरून धर्मातील आचार- विभाग अपरिवर्तनीय नसून तो परिवर्तनीय आहे व असे परिवर्तन कराँदें कागतें 'इत्यादि.

थावसन परधर्म स्वीकार करून अगर अन्यरीतीने आक्स्या धर्मातु-भागांची तंस्या कमी शाली तरी होईना कां ! मूठमर व मोजके लोक राहिले तरी धर्म हा विकास कमें हिंदु धर्मा वार्मीना बाटकें नाहीं. जैना-चारीची तथे भिन्न विचारसरणी ती कुठें आहे ! जैमाचार्योनी इतरांना जैनवर्मातुयायी केलें. ग्रुटिकरण केलें व इतर न्यायमार्गाचे अवलंबन करून जैनवर्मातुयायांची संख्या वादविकी. मूठमर व मोजके कोक अवले तरी पुरें अशा बातुक विचाराचा त्यांच्या विचारा मनाला स्पर्शाह शाला नाहीं. त्या विचारसरणीचें फळ त्या कालीं मिळालें व इलींच्या विचारसरणीचीं फळें मोगीत असताहि आपण मार्गे वलून पाई नये !

संपत्तीचा गर्व कां घढं नवे ?

यदि पापनिरोधोऽन्यसम्पदा कि प्रयोजनम् । अश्र पापास्त्रवोऽस्त्यन्यसम्पदा कि प्रयोजनम् ॥२७॥

अन्वयार्थः — (यदि) जर (पापनिरोधः) पापकृत्यं न होणें (अस्ति) आहे तर (अन्य-संपदा) धन, कुल इत्यादींची (किं प्रथोजनम्) काय जरूरी आहे! (वदि) जर (पापासवः) पापकृत्यें (अस्ति) आहेत (किंन्य्) तर (अन्यसंपदा) दुसरी संपत्तीची (किंग् प्रयोजनम्) काय जरूरी आहे!

अर्थ: अध्यासनाचा निरोध (तंतर) झाला तर कुछ य इतर धनदीलत इत्यादिकांची किंगत ती काय? या उछट अध्यासमाचा निरोध न झेईल तर उत्तम कुलांतील जन्म, अफाट संपत्ति, ऐश्वर्य, करीरसंपत्ति इत्यादि व्यर्थ होत. त्यांची किंगत मुळींच नाही. पापासन बंद न झाले तर इंद्रियजनित मुलाला काय करावयाचें ! पापासन बंद माले तर स्वामुळें क्रांक्त, चिरंतन व अविनाशी मधी मोक्षकभी मिळणारी आहे. मीक्क भी मिळत असता ऐहिक सुलाची किमत ती काय ? आज क्रकाची तर उद्या मिक्षाचीश अशी उदाहरणें थोड येडकी नाहीत. दिवे खावण्याच्या वेळीं घर बार्ड नये, कारण बाहेरून केणाऱ्या करमीला शाहल्यासारले होते; व आंत अविकेशका बाहेर क्रोटक्यासारलें होते. ही समजूत करमीच्या चचळणणाची साथ देण्यास पुरेशी नाहीं है आपल्यापेकां भीमताक हे पाहून त्याच्या इतकी संपत्ति आपल्याजवळ नाहीं झणून आपण दु:ल मानितो. या उत्तर आपल्यापेकां गरिवाकडे पाहून आपणांस सुल होते. अर्थातच ही भावना सुल व दु:ल मिलित कामिलत आहे. अशा अध्यर मोळेपणाला स्थिर समजून गर्व वाहणाऱ्यांना संपत्तीचा अभिमान घल नका असे खांगितकें आहे. वैराग्यभावना उत्पन्न करण्यासाठीं हा उपदेश आहे. जगांतील संपत्ति मिळाली परंतु आत्म्याचा घात झाला तर ती संपत्ति काय कामाची ? आत्महितच खरी व सर्वश्रेष्ठ संपत्ति आहे.

महाकवी वादीअसिंह यांनी संपत्तीचा गर्व घरणाऱ्यांचे स्वभावित्र खाळील स्त्रोकांत यथार्थ दिलें आहे.

> न श्रण्वन्ति न बुध्यन्ति न प्रयान्ति च सस्यधम् । प्रयान्तोऽपि न कार्यान्तं धनांधा इति चिन्सतास् ॥ २-५६ ॥

सारांशः भनांभ कोक आपका मतकव साधण्यापुरता कानाचा उपयोग करितात. सस्य काय आहे, याचा विचार करण्याचा शीण ते मेंतूसम देत नाहीत. कस्याणप्रह मार्गीनें चालत नाहीत. ते ऐकतात, विचार करितात व सागवात परंदु हे खर्च केवळ आपल्या मतलवापुरतेंच असते.

संपत्तीचा गर्ब कां करं नवे, यानदृष्टचे बरीस विवेचन काचून संपत्ती ही वमनासमान आहे, असे तमलण मात्र खास चुकीचेंस होईस. प्रत्वेकार्ने सार पुरुषार्थ साधानयाचे आहेत. या पुरुषार्थात अर्थ हा एक पुरुषार्थ आहे. अर्थपुरुषार्थ संपादन करावा, मात्र तो धर्मावर अधिष्ठित असला पाहिजे. अर्थाला-संपत्तीला-परिग्रहाला-मर्यादा घातली पाहिजे व मर्यादेत ठेविलस्या संपत्तीवहलही गर्व वाहूं नथे.

जाति-कुलादिकांचा गर्व कां धकं मये? सम्यग्दर्शनसम्पन्नमपि मातंगदेहजम् । देवा देवं विदुर्भस्मगृढांगारान्तरौजसम् ॥ २८॥

अन्वयार्थः—(देवाः) देव (सम्यग्दर्शन संपन्न) सम्यग्दर्शनानें युक्त (मातंगदेहजं अपि) चांडाळाला देखील (मस्मगूदांगारान्तरीजसं) राखेमध्ये झांकलेल्या विस्तव।च्या प्रकाशाप्रमाणें निर्मल व (देवं) पूजा कर-ण्यास योग्य असें (विदुः) झणतात.

अर्थ:— मांग जातीच्या आईबापांच्या पीटी जन्मून एखादा जर सम्यग्दर्शनी झाला तर देवांच्याही पूजेला तो पात्र होतो. राखेनें झांकलेल्या अग्रीचें खरें स्वरूप न दिसल्यानें आपण त्याला राख समजतो; परंतु वरील राख कादल्यानंतर आंत खऱ्या अग्रीचें स्वरूप आपणांस ।देसून येते. तदतच सम्यग्दर्शनधारी चांडाळ बाहेरून चांडाळ दिसतो परंतु त्याच्या अंतरंगांत सम्यक्ताची झांकलेली प्रदीप्त ज्योत असतें; यामुळें देवही त्याची पूजा करितात. अर्थात देवही त्याला आपल्यापेक्षां श्रेष्ठ मानितात. यावरून जाति अगर कुल हीं पूज्यतेला नेण्यास कारण नसून गुण हेंच कारण आहेत. यासाठींहीं जातीचा अगर कुळाचा गर्व घरूं नये. तसेंच यापूर्वीच्या मवांत आपण कोण व काय होतो व पुढील भवांत आपण कोणत्या योनींत जन्म घें के कोण जाणं! इत्यादि विचार करितां जाति व कुळांचा गर्व घरणे व्यर्थ आहे. विख्यात उदारधी कर्ण याची जन्मकथा ग्रुपसिद्ध आहे. त्याला उदेशून कर्ण ग्राणाला आहे कीं 'दैवायत्तं कुळे जन्म मदायत्तं तु पौक्षम् ' सरांश जन्माला कुठें यावयाचे हें दैवाच्या-कर्माच्या-स्वाधीन आहे, परंतु

पौरुषार्ध करणें हें आपस्या हातीं आहे. जन्म कर्माधीन आहे, हेंच कर्णानें सांगितले आहे; व अशा पराधीन व कर्माधीन गोष्टीबहुल गर्व थरूं नये असेंही त्यानें सांगितलें आहे.

आचार्य अमितगति-यांचे विचार.

जाति, कुलादिकाचा गर्व कां घरुं नये यायद्दल आचार्य अमितगति यांचे विचार वाचकांपुटें ठेवणें इष्ट आहे असे वाटल्यानें त्यांतील महत्वाचा भाग खालीं दिला आहे. सप्तम परिच्छेद स्त्रो. संख्या ३४ पास्त पुढील कांदीं स्त्रोकांत आचार्यांचें विचार पहावयास मिळतात. स्त्रोक संख्या ३७ व ३८ मध्यें आचार्य लिहितात कीं आपल्यापेक्षां श्रीमंत, उश्वकुलीन हत्यादि-कांना पाहून आपणांस दु:ल होते व आपल्यापेक्षां खालच्या दर्जाच्या लोकां-कहे पाहून आपणांस सुख होते. याप्रमाणें मोहि जीव एकाचवेळीं सुख-दु:लाचा अनुभव बेत असतो. यासाठीं जात्यादिकांचा गर्व घरुं नये.

भोक संख्या ३९ मध्यें आचार्य लिहितात की उच्च अगर नीच यांचे । निदान ' परिक्षा करण्याचा प्रयत्न करणारा कुबुद्धी होय; वाळू गाळून तेल काढण्याच्या प्रयत्नाखारखाच हा निष्फळ व हास्यास्पद प्रयत्न आहे. खारांश उच्च कोण व नीच कोण याची पारख करणेंच व्यर्थ व निष्फळ आहे. खरपु- क्ष हा प्रयत्न करणार नाहीं. श्लोक ३५ मध्यें आचार्य लिहितात कीं, निगो-दादि नीच पर्यायांत जीवाचें वास्तव्य अनंत-काल असतां चुकून केव्हां तरी उच्च कुळांत तो जन्म घेता. खंखारांत असतां अंगांत कोणताही खतुण नसतां केवळ उच्च कुलांत जन्म झाल्याचा अभिमान बाळगणें पापमूलक आहे. आचार्योनीं गुणाला-कृतीला-प्राधान्य दिलें आहे; जन्माला दिलें नाहीं. श्लोक ३६ मध्यें आचार्योनीं लिहिलें आहे कीं उच्च कुळांत जन्म झालेल्याचा जीव उच्च-निराळा-असतो व नीच कुळांत जन्म झालेल्याचा जीव नीच--भिन-असतो असे मुळींच नाहीं, परंतु अभिमानाची-गर्याची बाचा झाल्याने मी उच्चकुलीन आहे व दुसरा नीचकुळीन आहे, असें

अझतामुळे समजरें बातें; ही मोठ्या लेदाची गोष्ट आहे. वरील विश्वास्त्राणीं विद्यारांत देतल्यात उस व बीच अला भदभाव करून वर्ष बाहणे पाप आहें; असे दिस्त येहेल.

यद्यावीरवाणी-

मे १९४२ च्या महावीर जयंती च्या देखीं 'तस्ता वाहिस्य मंडळ, नवी दिली 'या मंगप्रकाशक तंस्थेनें महावीर वाणी या नांवाचें एक उत्कृष्ठ पुस्तक हिंदींत प्रसिद्ध केकें आहे, त्वांत पान १५१ वर आती ही जन्मावर अवसंजून नस्त तो कर्मावर अवसंजून आहे, असेच स्पष्ट मस दिकें आहे. तें अहे:——

कम्सुणा बंभणो होइ, कम्सुणा होइ खत्तिको । वहसो कम्सुणा होई, सुरो हवई कम्सुणा ॥

हिंदी अर्थ: -- अनुष्य कर्बतेहि जाक्षण, क्षत्रिव, वैरय व सूह होता. है. अर्थात् वर्ण-भेद जन्मसे नहीं होता। जो जैसा अच्छा या बुरा कार्य करता है, वह वैसाहि उँचा नीचा हो जाता है।

मराठी अर्थ:—बाधण, क्षत्रिय, वैश्य व शुद्ध हे कभीवरून ठरतात. वर्णभेद जन्मावर अवलंबन नाहीं. सत्कृत्य अगर दुष्कृत्य यामुळे उच्च अगर नीच होतो.

यापूर्वी निर्रानराळीं आचार्यवचेंने देऊन जाित या जनमावर अवलंबून नाहींत व चक्रवर्ति भरतेश्वरांनींच प्रथम ब्राह्मण या नांवाची जात अगर वर्ग निर्माण केला, त्यापूर्वी क्षत्रिय, वैश्य व श्वाद्र हे तीनच वर्ण अगर या जाित होत्या हे आदिपुराणांतील कभेवरून दाखिवें आहे. त्या वाचक या चर्चेचा योग्य तो विचार करतील अशी आहाा, आहे.

> धर्म (पुण्य) मधर्म (पाष) यांत्री फर्छे श्राडिप देवोडिप देवा श्रा जायते धर्मकिश्विषात् । काडिप नाम भवेदन्या सम्पद्धमच्छिरीरिणाम् ॥ २९॥

अस्ववार्थः (पर्मकिन्विषात्) पर्म आणि पांच व्यव्यामुळे (धा धापि) बुत्रादेखील (देव:) देव, आणि (देव: अपि) देवसुद्धां (खा) कुत्रा (जायते) होतो (धारीरिणां) शरीरधारियांची अर्थात् संसारी जीवांची (कापि नाम) खरोखर वाणीला अयोखर अशी (धर्मात् अन्या) धर्मापेखाः हुकरी (सम्पत्) संपत्ति (मनेत्) आहे वरें ।

अर्थ:— धर्मानुसार आवरणामुळें पश्चमेनीतील कुत्राही स्वर्गलोकीं— देवयोनीत—जन्म बेतो व या उल्लंट पापा बरणाच्या प्रभावामुळें स्वर्गातील देवालाही पश्चपोनीत व कुच्याच्या जातीत—जन्म घ्याया कारतो. प्राणिमात्राक्ष धर्माचरणाच्या बलावर अतक्यें असे ऐश्वर्य व मुक्ति-लक्ष्मी मिळतें. मिध्या— स्वामुळें दुत्तच्या स्वर्गापर्यंतच्या देवांना एकेंद्रिय जीवयोनीत व स्थापुद्धीकः स्वर्गांतील देवांना पंचेंद्रिय योनीत जन्म घ्यावा लागतो.

श्लोक संख्या २८।२९ मध्यें ख़रें मुख धर्माचरणानें बागस्यामुळें मिळतें. जातीचा व कुलाचा अभिमान घरूं नये असे आचार्यीनीं सांगितलें आहे. वैदिक धर्मानेंहि तंतोतंत याच विचारसरणीचें अवलंबन केलें आहे. गीतेंतील यासंबंधीचे विचार पुढीलप्रमाणें आहेत. कृष्ण अर्जुनाला सांगतात कीं—

> मां हि पार्थ ज्यपाश्चित्य येऽपि स्युः पापयोनयः । स्वियो वैज्ञास्तथा शुद्रोस्तेऽपि यांति परां गतिस् ॥ ९३२ ॥

भावार्थ:—ज्यांनीं माझा आश्रय केला, जे मला अनन्यभाकाँन शरण आले, ते नीच कुलांत जन्मलेले असोत, ते वैश्य असीत, शृह असीत साथवा ते कोणीही असोत, ते परम गतीला पोहोंचतात.

तात्पर्य-जाति, कुछ, । लेंग भेदादि मी पहात नाहीं. ब्राक्षणापासून अंत्यज्ञापर्यत सर्वीना आपल्या उद्धाराचा मार्ग मोकळा आहे; शर्त मात्र ही कीं, मृत्युकोक अनित्य व दु:खदायक आहे हें जाणून चितीं वैराग्य धारण केलें पाहिजे. वरील भावार्थीत जाड अक्षरानें जे शब्द दालविले आहेत त्यापैकीं माझा या शब्दाऐवजी धर्माचा, मला या ऐवजी धर्माला व मी बा ऐवजी धर्म असें वाचल्यास गीतेच्या व आवकाचाराच्या विचारसर्णीत तंतीतंत मतैक्य असस्याचें दिस्त येईल.

गीतेतील नववा अध्याय अत्यंत महत्वाचा आहे. या अध्यायांत मिक व ज्ञान यांची एकरूपता केलेली आहे. अध्याय ९ श्लोक २६ मध्ये शुद्ध-चित्तानें व मिक्तभावानें पान, फूल किंवा नुसतें पाणी लगी देवाला अर्पण केलें तरी त्याचा उद्धार होतो, अर्थे सांगितले आहे व अध्याय ९ श्लोक संख्या ३० यांत पापाचें प्रायक्षित घेऊन धर्माचरणानें वागणान्याची साधूत गणना केली आहे. एकवार पातकी अगर पतित झाला तर तो आजन्म पतितच झाला असें कोणताही धर्म मानीत नाहीं.

भगवहीतेंतिल वर ज्या तीन क्लोकांचा सार दिला आहे, यावरून व चार्ववर्णे मया सुष्टम् ' झणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शुद्ध असें चार प्रकारचें वर्णभेद मानणाऱ्या गीतेंति जातीला, कुलाला व धंद्याला महत्व न देतां, ज्याच्या त्याच्या कृत्याला-गुणाला-महत्व दिलें आहे. 'गुणाः पूजा त्यानम् गुणिषु नच लिंगम् नच वयः ' या सर्वश्रुत सुभाषितांत गुणालाच मान दिला आहे. वयाकडे, वेषाकडे व पेशाकडे पाहिलेल नाहीं. सत्कर्मानें व धर्माचरणानें वागणाऱ्यास मोक्षाचें दार खुलें ठेविलें आहे, मग तो कोणत्याही जातीचा अगर धंद्याचा असो. संसार असर आहे, दु:लमय आहे व नश्वर आहे, अशी वैराग्य भावना धरून धर्माला झरण गेल्याने मुक्ति भिळतें, असें सांगितलें आहे. जैनधर्म तरी याहून निराळें तें काय संगतो !

बेद, श्रुति, भगवद्गीता, भागवत अगर अलिकडील ज्ञानदेव तुकारा-मादि साधुसंतांचें लिखाण यांतील महत्वांचे तत्वज्ञान व जैनधर्मीय तत्वज्ञान यांतील समान विचारांचे व आचारांचें बेचें एकत्रित करून विचारी जनतेपुढें ठेविल्यास केवटी क्रांति होईल १ धर्माबहुलचा दुराभिमान नष्ट होऊन समसा प्रस्थापित होण्यास यामुळें खास मोठी मदत होईल. भगवान महावीरांना कांतिकारक मानव्यांत ज्या अनेक वावींचा आहीं अभिमानानें उक्षेत्र करितो, त्यांतच भगवानांच्या 'मनुष्यवातिरेकैव' या क्षांतिकारक उपदेशाला अमस्थान देतो. भगवानांच्या स्याद्वाद नयालाही अत्यंत मोठें महत्वाचें स्थान देतो. या नयाचा आश्रय घेऊन विचार केल्या- सहीं वरीलच अनुमान हट हाईल. भगवानांच्या विचारकरणींचा प्राण या क्ष्रोकांत भरलेला आहे.

सम्यग्दर्शनाचे अतिचार अथवा सम्यग्दर्शनी कुदेवादिकांना विनय कां दाखवूं नये !

भयाशास्तेहलोभाच कुदेवागमिलंगिनाम् प्रणामं विनयं चैव न कुर्युः शुद्धदृष्टयः ॥३०॥

अन्ययार्थः—(शुद्धहृष्यः) ज्यांची हृष्टी अर्थात् सम्यग्दर्शन शुद्ध आहे अशा जीवांनीं (भयाशास्त्रेहलोभात्) भय, आशा, स्तेह किंवा लोभ यांच्यामुळे (कुदेवागमलिंगिनाम्) कुदेव, कुशास्त्र व कुगुरु यांना (प्रणाम) नमस्कार (च) आणि (विनयं एव) विनय देखील (न कूर्युः) करूं नये.

अर्थ: सम्यग्दर्शिनीं भयानें अगर भीतिने राजे आदि लोकांना अगर भावि कालांत धनप्राप्ति आदिंचा लाभ व्हाचा क्षणून, भित्रप्रेमामुळें अगर तात्काळ कांहीं फायदा होतो क्षणून कुदेव, कुशास्त्र व कुगुरु यांना चंद्य मानून त्यांना नमस्कार करूं नथे.

या क्लोकांत हेत्ला प्राधान्य दिलें आहे. विशिष्ट हेत् मनांत घरून कदंव, कुशास्त्र व कुगुर यांना वंद्य मानण्याच्या अगर भीतीने राजादिकांना नमस्कार करण्याच्या कृत्यांचा निषेध केला आहे. यावरून जबरदस्तीने नम-स्कार करावयास लाविलें, व नमस्कार केला अगर केवळ व्यवहार सांभा-ळण्यासाठीं हतर धर्मियांना नमस्कार केला तर तो नमस्कार निषेधाई होणार नाहीं. कारण अशा नमस्कारांत स्वाधी हेत्वा अभाव असतो. पैशासाठीं, मासमझतवासाठीं, भीतीमुळे भगर असीच अन्य स्वापे सामण्याच्या हेत्मुळे नमस्कार केलेला नसतो.

नसस्काराचे दोन मेद आहत. एक व्यवहार नमस्कार व दुसरा निश्चय नमस्कार. शरीरादि बाख गोष्टींची प्रशंसा व स्तुती करेंगे याला व्यवहार नमस्कार झणतात. व्यवहार गंमाळण्यासाठीं इतरांना केलेला नमस्कार इह व्यवहार नमस्कार. आत्म्याच्या गुणांचीं जेव्हां स्तुती करितो, तेव्हां तो निश्चय नमस्कार या सदराखाली येतो. अरहंत प्रभूंच्या कायोत्सर्ग वा पद्मासन मूर्तीना नमस्कार करेंगे हा व्यवहार नमस्कार होईल व असाच नमस्कार प्रायः बडतो; परंतु हा नमस्कार खरा नमस्कार नव्हे. अरहंत प्रभूंना नमस्कार करितांना आपल्यासमीर त्यांची प्रतिमा असते; व स्तोत्र झणत ज्यावेळीं आपण नमस्कार करितो, त्यावेळीं तो निश्चय नमस्कार होतो. निश्चय नमस्काराचेवेळीं आपण अरहंत प्रभूंच्या ठिकाणीं जें गुण असतात त्या गुणांचें वर्णन स्तोत्रांत असते व स्तोत्र झणत असतां त्या गुणांचें स्मरण होते व त्या गुणांना आपण नमस्कार करितो, तें गुण आपल्यासमीर असलेल्या प्रतिमेत आहेत असे समजून या गुणांचें कें हर्य प्रतीक त्या प्रतिकाला नमस्कार करितो, दगडाच्या मूर्तीला करीत नाहीं.

भरहंत सिद्धादि पंचपरमेष्टीला तेषदा नमस्कार कां?

याचे उत्तर थोडन्यांत असे आहे कीं, या पंचपरमेष्टीला नमस्कार सर्वच ग्रहात्म्यासाठीं असतो. पंचपरमेष्टी हे कित्यादाखल आहेत. सर्वच ग्रहात्म्यांचे ते प्रतिनिधी आहेत. यामुळें त्यांना केलेला नमस्कार सर्व ग्रहात्म्यांचे ते प्रतिनिधी आहेत. यामुळें त्यांना केलेला नमस्कार सर्व ग्रहात्म्यांना पोहोंचतो. (१) अरहंत (२) सिद्ध (३) आचार्य (४) उपाध्याय व (५) सर्वसाधू हें पंचपरमेष्टी होत. अरहंतांना नमस्कार असो असें झणतांना वर्तमान, भूत व भविष्यकाळाच्या अशा सर्व ५२ अरहंताचा या नमस्कारांत समावेश होतो. अरहंताचहल जो विचार तोच विचार इतर परमेष्टीबहलही करावयाचा आहे. सर्व हे संख्यावाचक विशेषण साधुपुरतेच नसून तें इतरही

परमेर्झना अनुस्कृत आहे असे समजल्यासही वरील विचारसर्ली सार्थ आहे असे दिसून येईल. स्त्रो. नं. १४ लाली जी शंका प्रदर्शित केली आहे, त्या शंकेचें निरसन वरील विवेचनावरून हाईल अशी आशा आहे.

सम्यग्दष्टि भिन्ना व भिष्ठ असतो ? नाहीं.

श्लोक संख्या ३० च्या सुरवातीस आचार्योनी मय हा शब्द योजिला आहे. भयाचे प्रकार अगर भेद सात आहत व सातिह प्रकारच्या भीतीची बाधा सम्यग्दर्शन्याला होत नसते.

- (१) इहलोकभयः याचे दोन अर्थ केल जातात. (अ) लोक क् समाज-मानवजात-यांची भीति (व) इहलोकांतील भीति. कोणताही अर्थ मान्य केला तरी सम्यग्द्रष्टीने निर्भय राहेंग जरूर आहे. संसारांत संकटाचे व दुःखाचे अनेक प्रसंग येतात, त्यांवळी सम्यग्द्रष्टी कर्तव्यच्युत होऊन सकटांना दारण जात नाहीं. आपत्तीला तोंड देऊन त्यावर विजय मिळविण्याचा प्रयत्न करितो; तसें न होईल तर कुदेव, कुगुरू व कुशास्त्र यांच्या आहारीं जाण्याचा हृद संभव असतो. हृष्ट वियोगामुळें व अनिष्ट संयोगामुळें आपत्ति व संकटें येतात. ती कर्माधीन आहेत. भोग भोगल्याशिवाय सरत नाहीं, याबहल तो नि:शंक असतो. प्रयत्नशील व्हा, निराशावादी होऊं नका अशी धर्माशा आहे.
- (२) परलोकभय:—सम्यग्दष्टीचे जीवन पवित्र असते. मृत्युनंतर नरकवासाच्या यातना भोगाच्या लागतील, ही कल्पनाही त्याच्या मनाला स्पर्ध करूं शकत नाहीं. परलोक याचा दुसराही अर्थ संभवतो. मानव जातीखेरीज इतरांची भीति. उदाहरणार्थ सर्पदंशादि.
- (३) वेदनाभय—रोग जडेल ही भीति अगर जडलेल्या रोगाची भीति यापासून तो अलिस असतो.
- (४) मृत्युभय—मरणाची भीति. मरणाला भिक्रन तो कर्तन्यच्युतः होत नाहीं.

- (५) अगुतिभय—सम्यन्द्रशे चोरांची भीति बाळगीत नाहीं. नोकरी जाईल झणून धन्याचीही भीति तो बाळगीत नाहीं. सम्यद्रुष्टी स्वावलंबी असतो. तो गुलामगिरी पतकरीत नाहीं.
- (६) अस्त्रोकभय—मानमान्यता जाईल ही भीति त्याला नसते. आजने निंदक उदाला सुतिपाठक होतील अर्धे तो मानितो.
- (७) अकस्मात् भय—कोणतें ही कारण नसतां अगर पूर्वसूचना नसतां आले सें कंकट.

जैन हा वीर असतो हें ऐतिहासिकदृष्ट्याही सिद्ध झालें आहे. (१) ऐतिहासिक जैन वीर व (२) दक्षिणभारत जैन व जैनधर्म यांचा इतिहास हे यांची साक्ष देण्यास पुरे आहेत.

सम्यग्इरीनी भी कही असतो-पण को है ?

सम्यद्गर्शनी पापभी क असतो. खरा देव, खरा गुढ व खरें शास्त्र यांच्यावर अविश्वास ठेवण्यास तो भितो. सम्यद्गर्शनी सत्याचा चाहता असतो; झणून तो असत्यास्त्र भितो. तो सहर्शनी असतो; झणून सर्व पदार्थाकडे विकृत हृष्टीनें पाइण्यास भितो.

वर ज्या सात प्रकारच्या भयाची सम्यग्दर्शनी पर्वा बाळगीत नाईं। असे लिहिलें आहे; त्याचे कारण असे की हैं सर्व कर्माचें पळ आहे व तें भोगत्या विना सुरत नाईं।, अशी त्याची हढ समजूत असल्याने कर्मफळ भोगण्याचे त्यास वैर्थ येतें. कर्म भोगत्याविना फिरत नाईं। हें कळल्योंने इहजन्भी नवीन दुष्कृत्यें केल्यास व अधर्मानें वागत्यास त्णंची कटु फळें फिरून भोगावीं लागणारच, हाणून तो पापभीरू असतो.

गांधी विचार दोहन या पुस्तकांत पान १६ वर अभय या विषया-वरील विचार मननीय आहेत ते:—(१) जो आपल्या मनांतील विकारांची मीति न बाळगतां हतर आपत्तीचें भय बाळगतो, त्याच्याकडून अहिंसेचें पालन होणार नाहीं; कारण दैवी संपत्तींत अभय हा श्रेष्ठ गुण आहे. (२) मरण, घननाश, मानहानी, लोकनिंदा, हालअपेष्टा व इतर दुः लें यांची भीति सदैव असते. भयभीताला धर्माधर्माचा लोल विचार करण्याची हिंमतच राहणार नाहीं. (३) मित्रा मनुष्य सत्याचा शोध करूं शकणार नाहीं. व सत्याचा शोध लागल्यास त्यास चिकटून राहूंहि शकणार नाहीं. (४) भिण्या-सारखीं एकच वस्तु व ती झणजे स्वतः चें विकारी व पापी चित्त (५) अध-मीची, पातकाची व मनोविकाराची मीति धरावी. कारण विकार नसस्यास अधर्म होणार नाहीं व अधर्म झाला नाहीं तर ईश्वराचीही भीति नाहीं मग इतरांची काय कथा ?

या दोन्ही विचारसरणीतील साम्य पटविण्याची यातायात करण्याची जरूरीच नाही.

हस्तिलिखित तपासीत असतां पं. सुभेरचंद जैन-न्यायतीर्थ यांचा
महाकवी वादीभिसिंह व त्यांचें अत्रखूडामिण महाकाच्य संबंधीचा अनेकान्त
मधील मननीय लेख वाचावयास मिळाला. त्या लेखांत 'विपत्ति और उसका
प्रतिकार 'या मधळ्या खालील महाकवींच्या कांहीं वचनांची वाचकांना
ओळख करून देत आहो. महाकवी झणतात—

विपदः परिहाराय शोकः किं कल्पते नृणाम् । पावको नहि पातः स्यात् , क्षातप-क्लेश-शान्तये ॥ १-३०॥

भाषार्थः — एंकट निवारण करण्यासाठीं दुःख करीत वसणें उचित नाहीं. दुःख मानत वसल्यानें संकट निवारण होत नाहीं. संकटसमयीं दुःख करीत वसणें झणजे 'आगीत्न उठून फोंफाट्यांत पडण्यासारसेंच' आहे. सूर्यांचा ताप लागूं नये झणून अमीत उडी टाकणें हें जर्से मूर्खपणाचें आहे, त्याचभणांगें संकट टाळण्यासाठीं दुःख करणें, हें मूर्खपणाचें आहे.

प्रतिकारसमर्थ कोण ? ततो न्यापट्यतीकारं धर्ममेव विनिश्चित । प्रदीपैर्दीपिते देशे न त्वस्ति तमसो गतिः ॥ १-३१ ॥ भावार्थः — संकृटांचा प्रतिकार करण्यास धर्म हाच समर्थ आहे. आपस्या खोलीत दिवा आला झणजे अन्धःकार तेथून पळून जाता. विधे प्रकृश आहे, तेथे अंधःकार राहात नाहीं. तद्भतच ज्याच्या हृदयांत धर्माचा प्रकाश आहे तेथे संकट राहात नाहीं. झणून धर्म हाच संकट दूर करण्याचा खरा व एकमेव उपाय आहे. महाकवी आणखीही झणतात की—विपतस्तु, प्रतीकारो निर्भयत्वं न शोकिता-निर्भय राहण्यानेच संकट दूर होतें. निर्भय राहणें हा संकट प्रतिकाराचा खराखुरा व एकमेव उपाय आहे.

संकटाला भितो कोण?

विपदेपि हि तद्भीतिर्मूढानां इन्त बाधका—विपत्ति व विपात्तमुळें होणारें दुःख अगर विपत्तीच्या दुःखाची कल्पना, ही मूर्ख लोकांना श्रास देते. मितकाराच्या खच्या उपायांचें भान न राहिल्यानें, मूर्ख मनुष्य संकटाच्या भीतीनें जिवंतपणींच अनेकवार मरतो. वीरपुष्य आयुष्यांतीं एकदाच मरतो. भिन्ना मात्र आयुष्यांत अनेकवार मरतो. Cowards die many a times before their deaths, Valiant taste of death but once?

तत्वज्ञानाचे फळ-वा त्याचा परिणामः

दुःखार्थेपि सुखार्थोहि तत्वज्ञानधने सति ॥३-२१॥

धारांश:—तत्वज्ञानाची संपत्ती जवळ असली झाणजे दुःखद प्रसंग अगर संकटें हींच सुखाला कारणीभूत होतात. यावरून सम्यग्दर्शनीं भीक व भित्रा कां नसतो याची कल्पना येईल. 'कर्माधीनं जगत् 'या वचनावर विश्वास ठेवून कर्मफळ भोगण्यास तो तोंड देतो, संकटाकडे तो आपली पाठ फिरवीत नाहीं.

सम्यग्दर्शनाचे अतिचारः

आचार्य अमितगाति यांनी सम्यग्दर्शनाचे पांच आतिचार खालील कोकांत दिल आहेत. सम्यार्कानाचे पंचवीस दोष

मंकादिक —	क्रिम्स्यक	
	कुगुरु, कुदेन, कुथर्म, कुगुरुंमवक, कुदेनमेवक, कुधर्मसेवक १२ ११ १४ १५ १५ १५	
- ज्या अ	क्रुग्रह्मवक, े.	की जिस्
	वि, कथर्म, ३ १४	- 44 - 44
	\$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$ \$	- 8 2. - 3 3 3 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4 4
मुद्धा		i
	E	पूजा, कुरु, आमि, २ ३ ४
V her		_ <u>F</u>

शंका कांक्षानिंदा परशं सा संस्तवा मछा पंच । परिहर्तेच्याः सन्धिः सम्बक्तविशोधिमिः सत्तम् ॥१६॥

सारांश:—(१) जिनवचनावहरू शंका चेंगें (२) भोगाची हच्छा घरणें (३) धर्मात्म्यांची निंदा करणें (४) मिध्यादृष्टी यांची प्रशंसा करणें व (५) मिथ्यादृष्टी यांची व कुदेवांची स्तुति करणें.

आचार्य समंतभद्र यांनी श्लोकसंख्या ३० मध्यें सम्यद्गर्शनाचे जे अतिचार दिले ओहत, त्यांच्याशीं वरील अतिचारांची तुलना करितां चिकित्सक वाचकांना यांत थोडाफार फरक दिसेल. तसेंच धर्म-तत्व योग्यरीतीनें समजून घेण्यासाठीं योग्य शंकाही काढूं नयेत असे झणणें बुद्धिवाद्यांना परविणार नाहीं. ही बौद्धिक गुलामगिरी नाहीं ? जैनधर्म तर बुद्धिवाद्यांचा धर्म आहे. जिनवचनावर नितांत श्रद्धा ठंवूनिह शंका काढण्यांनें अतीचार कां व्हावा ?

लरा देव, गुढ व शास्त्र यांची जी लक्षणें सांगितलीं आहेत, त्या लक्षणाबद्दलच शंका वेणें, याला उद्देशून आचार्य अमितगतीचें हें लिखाण आहे. वाटेल तें वचन जिनवचनच आहे व त्यावर श्रद्धा न टेविल्यास अतिचार घडतो, असे शणण्याचा त्यांचा आश्रय नसावा. समंतभद्रांची विचारसरणी विचारांत बतां सम्यद्गर्शनाला अतिचारच संभवत नाहीत. सम्यद्गर्शनाल्या व्याख्येचें काळजीपूर्वक निरीक्षण केल्यांने या शणण्याची सत्यता पटेल. सप्तम परिच्लेद—स्टोकसंख्या १७ मध्ये अमितगतीनी अति-चारांची वह संख्या ७० दिली आहे. (१) अहिंसा (२) सत्य (३) अचीर्य (४) परस्तित्याग (५) परिम्रद्दपरिमाण (६) दिग्वत (७) देशविरती (८) अनर्थदंड (९) सामायिक (१०) प्रोवधोपवास (११) मोगोपमोग (१२) दान (१३) सल्लेखना आणि (१४) सम्यद्गर्शन. यांपैकी प्रत्येकाचे पांच अतीचार मानले असल्यानें अतीचारांची वह संख्या १४४५=७० मानण्यांत आली आहे.

यापुढील ११ क्षोकांत सम्यग्दर्शनाचे श्रेष्ठत्व अगर मोक्षप्राप्तीच्याः मार्गीत सम्यग्दर्शन्याची प्रामुख्यता कां आहे, याचें वर्णन केलें आहे.

दर्शनं ज्ञानचारित्रात्सिधमानग्रुपाश्नुते । दर्शनं कर्णधारं तन्मोक्षमार्गे प्रचक्ष्यते ॥३१॥

अन्वयार्थः—(दर्शनं) सम्यग्दर्शन (ज्ञानचारित्रात्) सम्यग्जान आणि सम्यग्चारित्र यापेक्षां (साधिमानं) उत्कृष्टपणाला (उपाभुते) प्राप्त होतें (तत्) हाणून (दर्शनं) सम्यग्दर्शन (मोक्षमार्गे) मोक्षमार्गामध्यें (कर्णधारं) कर्णधार अर्थात् प्रधान (प्रचक्ष्यते) सांगितलें गलें आहे.

अर्थः—रत्नत्रयांत सम्यग्दर्शन हें श्रेष्ठ आहे. आचार्यांनी सम्यग्दर्शनाला सुकाणु घरणाऱ्या नावाड्याची सार्थ उपमा दिली आहे. समुद्राच्या पैलतीरावर नेण्यास उत्कृष्ट नावाड्याची जरूरी असते, त्याचप्रमाणें संसारक्ष्पी समुद्र तदन जाऊन मोक्षप्राप्ति करून देणाऱ्या मार्गात-ज्ञान व चारित्र-यांत सम्यग्दर्शन हें कर्णधार-सुकाणु-घरणाऱ्या नावाड्याप्रमाणें महत्वाचा मार्गदर्शक आहे. सुकाणू घरणाऱ्या निपुण नावाड्याच्या अभावी समुद्र तरून जाणें जसे अशक्य, तद्वतच सम्यग्दर्शनाच्या अभावी हा भव-संसार-समुद्र तरून जाणें अशक्य आहे. उमास्वामीनी 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः' असें तत्वार्धसूत्रांत झणतांना सम्यग्दर्शनाला प्रधम-श्रेष्ठ-स्थान दिलें आहे. दर्शन, ज्ञान व चारित्र हे तीन मोक्षप्राप्तिचे मार्ग होत. यापुदील स्रोकांत सम्यग्दर्शन हाच मोक्षप्राप्तीचा श्रेष्ट मार्ग कां याचा खुलासा आचार्योनीं केला आहे.

सम्यग्दर्शन हैं सम्यग्धान व चारित्र यांचें कारण आहे. सम्यग्जान व चारित्र है सम्यग्दर्शनाचे परिणाम आहेत. आचार्य पद्मनादि आपल्या भावका-चाराच्या स्त्रोक संख्या ३ मध्यें 'त्रितयं मुक्तेः पंथाः' झणजे रत्नत्रय हाच मुक्तिमार्ग आहे, असे झणतात. स्त्रोकसंख्या २८ मध्यें सावधान राहुन रत्नत्रयाचे पालन करावे असे सांगतांना पुढील भवांतही या रत्नत्रय धर्माची उत्तरोत्तर प्रगतीच होत जाईल. पूर्वजन्मीच्या संस्काराची कस्पना कुर कोकांत दिसते.

मोक्षमार्गीत सम्यद्गर्शनच श्रेष्ठ कां ? विद्यावृत्तस्य संभूतिस्थितिवृद्धिफलोदयाः । न सन्त्यसति सम्यक्ते बीजामावे तरोरिव ॥ ३२ ॥

अन्वयार्थः—(बीजाभावे) वीजाऱ्या अभावीं (तरोः इव) झाडा-प्रमाणें (सम्यक्त्वे) सम्यक्त्व (असति) नस्तांना (विद्यावृत्तस्य) ज्ञान व चारित्राची (संभूतिस्थितिवृद्धिफलोदयाः) उत्पत्ति, स्थिती, वृद्धि व फलप्राप्ति (न स्टिन्त) होत नाहीं.

अर्थ: बीज नाहीं तर झाड नाहीं. आड नसेल तर झाडाची वृद्धी नाहीं व फळही नाहीं; तद्वतच सम्यद्ग्यंनाच्या अभावीं सम्यग्झान व चारित्रही शक्य नाहीं; झणजे ज्ञान व चारित्र्य यांची उत्पत्ती, वृद्धि व फलोदयही सम्यद्ग्यंनाच्या अभावीं होत नाहींत. सम्यद्ग्यंन हें बीजाप्रमाणें आहे. बीज नसेल तर झाडही व झाड नसल्यास फळ तरी कसें येणार ? सम्यग्दर्शन नसेल तर ज्ञान व चारित्रहीं प्राप्त होणार नाहींत. सम्यग्दर्शनाशिवाय असलेले ज्ञान हें मिथ्या अगर कुज्ञान आहे. तसेच सम्यग्दर्शनाशिवाय असलेले चारित्र हैं कुचारित्र आहे. सम्यग्दर्शन व चारित्र यांचें फळ झणजे परमात्मपद प्राप्ति; परंतु सम्यग्दर्शन नसेल तर सत्ज्ञान व चारित्रहीं संभवत नाहींत. अर्थातच परमात्मपदप्राप्तिही अशवय आहे.

हाच आशय श्री गुणभद्राचार्यांनी आपस्या आत्मानुशासन प्रंथांत प्रतिपादिला आहे. ते झणतात कीं, जगतीतलावर अनेक प्रकारचे दगड-पाषाण आहेत; परंतु त्यांच्या अंगची कांती-तेज-यावरून त्यांची किंमत होते. पद्मराग अगर वन्नमणी हेहीं दगडांच्या जातीपैकींच आहेत; परंतु असले मणी व पाषाण यांची दुलनाच अशक्य. युंज अगर मासामर बजनाच्या मण्याच्या साभानें जन्मोजन्मीचें दारिहा नष्ट होतें. इतरामुळें एका वेळच्या अञ्चाची ददातही नष्ट होत नाहीं.

सम्यग्दर्शन रहित असलेलें ज्ञान व चारित्र सर्वस्वी व्यर्थ आहे असे मात्र नाहीं. कारण ज्ञान व चारित्रामुळें भवनवासी व कल्पवासी व्यंतरादि देवयोनींत जन्म मिळेल परंतु त्यासुळें जन्ममरणाचा फेरा सुकवितां येणार नाहीं; त्यांना परमात्मपद-मोक्षप्राप्ति-होणार नाहीं. अद्धा विरहित ज्ञान व चारित्र ही संपूर्ण फलदायी नाहींत. ज्ञानमार्ग अगर भक्तिमार्ग अगर हे दोन्हींहीं मार्ग अद्धेविना-सम्यग्दर्शनाविना-पंगू आहेत.

चारिज्यवान् मुनी व सम्यन्दर्शनी श्रावक यांची तुलना. यांत श्रेष्ठ कोण ?

गृहस्थो मोखमार्गस्थो निर्मोहो नैव मोहवान् । अनगारो गृही श्रेयान् निर्मोहो मोहिनो द्वनेः ॥३३॥

अन्वयार्थः—(निर्मोदः) मोहराहत (गृहस्थः) आवक (मोक्ष-मार्गस्थः) मोक्षमार्गोत स्थिर आहे परंतु (मोद्दवान्) मोद्दविद्दत असणारा (अनगारः एव) सुनि देखीळ (न) मोक्षमार्गीत स्थिर होणार नाहीं. हाणून (मोदिनः) मोद्दी (मुनेः) सुनीनेक्षां (निर्मोदः) निर्मोदी (गृही) गृहस्थ (अयान्) श्रेष्ठ आहे.

अर्थ: —दर्शन मोहनीय-कर्म हें सम्यक्त्वाचा बात करणोरें आहे. दर्शनमोहनीय कर्माचा ज्यानें नाश केला आहे, असा आवक-गृहस्यी-मोक्ष-मार्गीमध्यें स्थिर असतो. परंतु दर्शनमाहनीय-कर्मीचा नाश न केलेल, परंतु करादाराचा त्याग करणोर पुनी हे मोक्षमार्गस्य होत नाहींत.

सारांश ज्यांनी सम्यग्दर्शनाचा लाम करून वेतला नाहीं त्यांना अनंत कारूपर्यंत निर्वाणपद्यासी होणार नाहीं. परंतु जे सम्यग्दर्शनी आहेत, परंतु चारित्रश्रष्ट ऑहेत, त्यांना विसऱ्या मयांत तरी निर्याणप्राप्ती होते. यामुळें सम्यग्दर्शन हें रत्नत्रयांत श्रेष्ठ मानिलें आहे व ज्ञान व चारित्र यांना दुय्यम स्थान—गोणत्व—दिलें जाहे.

उपकारक सम्यग्दरीन व अपकारक मिथ्यात्वः-

न सम्यक्त्वसमं किंचित्त्रैकाल्ये त्रिजगत्यि। श्रेयोऽश्रेयश्र मिथ्यात्वसमं नान्यत्तनुभृताम् ॥ ३४ ॥

अन्ययार्थः—(त्रैकाल्ये) तीनही कालामध्यें (त्रिजगत्यपि) तीनही जगांत देखील (तनुभृतां) जीवांना (सम्यक्त्वसमं) सम्यक्त्वासारखे (अन्यत् न) दुसरे (किंचित्) कांईां ही (श्रेयः न) उपकारक किंवा श्रेष्ठ नाहीं. (च) आणि (मिथ्यात्वसमं) मिथ्यात्वासारखें (अश्रेय) अपकारक (न) नाहीं.

सर्थः स्तृत, भविष्य व वर्तमान अशा तीन्ही कालांव व स्वर्ग, नरक व मृत्यु अशा तीन्ही लोकांत, सम्यग्दर्शनासारला अपायकारक व दितकारी मित्र नाहीं व मिथ्यात्वासारला अपायकारक व अहितकारी धत्रु नाहीं, सम्यग्दर्शनाचें महत्व वापूर्वी निरनिराळीं उदाहरणें देजन सिद्ध केलें आहेच.

सारांशः जीवाचा सर्वकाली व सर्विठिकाणी खरा-भित्र-हितकर्ता-एक सम्यव्दर्शनंच आहे व खरा वैरी च अहित करणारा कोणी असेल तर ते मिध्यात्वच आहे. झणून खऱ्या भित्राला व हितकर्याला आपलाचा करा. तोच जीवाचा तारक व उद्धारक आहे. नारक योनीतील जीवही सम्यव्दर्शनी होणें शक्य आहे; असे या स्त्रोकावरून दिखतें. नारकी जीवाचाही उद्धारक जैनवर्म आहे; मग मृत्युलेकांतील पतिताना तो पावन का करून वेणार नाहीं? सम्यद्गर्रानी जीवाला कोणकोणत्या वयस्था प्राप्त होत नाहींत, याबहल्लें विवेचन.

सम्यद्गर्शनशुद्धा नारकतिर्यङ्नपुंसकस्त्रीत्वानि । दुष्कुलविकृताल्पायुर्दिरिद्रतां च व्रजन्ति नाप्यव्रतिकाः ॥३५॥

अन्वयार्थः—(सम्यद्ग्यंनग्रदाः) निर्मल सम्यन्द्र्गनभारी जीव (अव्रतिकाः अपि) अवती अस्नदेखील (नारकतिर्यङ्नपुंसक—क्षीत्वानि) नरकायु, तिर्यचायु, नपुंसकत्व, क्षीत्व (दुष्कुलिक्तितास्पायुः दरिव्रतां च) नीच कुलांत जन्म, व्यंगी अस्पायुष्य आणि दारिद्य इत्यादि (न व्रजन्ति) प्राप्त होत नाहींत.

अर्थ: — निर्मल व गुद्ध सम्यद्गर्शनी परंतु अवतीजीवास नरकायु, तिर्यचायु, नपुंसकत्व, खीत्व, नीच कुली जन्म, व्यंगता, अल्पायुष्य आणि दारिय हीं प्राप्त होत नाहींत; परंतु मिध्यात्वी जीवाला मात्र एकेचाळीस तन्हेच्या कर्माचा वंघ होतो. अर्थात् वरील सांगितलेल्या आपात्ति मिध्यात्वी यास मोगाव्या लागतात. या स्ठोकाचा उलट अर्थ करून कोणी झणेल कीं, स्वरूपवान्, दीर्घायुषी व श्रीमंत हे सम्यग्दर्शनी असलेच पाहिजेत. हा युक्तिवाद योग्य नाहीं. युढील भवांतील सुखदु:खाची कल्पना या स्ठोकांत दिली आहे.

दुसऱ्या-पुढील-भवांतील फल.

ओजस्तेजोविद्यावीर्ययशोवृद्धिविजयविभवसनाथाः । महाकुला महार्था मानवतिलका भवन्ति दर्शनपूताः ॥३६॥

अन्वयार्थः — (दर्शनपूताः) सम्यन्दर्शनाने पवित्र शालेले जीव, (ओजस्तेजोविद्यावीर्ययशोवृद्धिवजयविभवसनायाः) उत्साह, कांति, विद्या, शक्ति, कीर्ति, अभ्युदय, विजय आणि वैभव यांनी युक्त असणारे (महाकुलाः) उच्च कुळांत जन्म पेणारे (महार्था:) महान् पुरुषार्थी व (मानवतिळका:) मनुष्यामध्ये अग्रेसर असे (भवन्ति) होतात.

अर्थः सम्यन्दर्शनी जीव मृत्युनंतर भावी भवांत उत्साही, कीर्ति-मान्, विद्यावान्, शक्तिवान्, कीर्तिवान्, अम्युद्यी, विजयी व वैभवसंपन्न होतो. उच्च कुलांत जन्म होऊन त्यास अप्रेसरत्व प्राप्त होतें, तो लोकमान्य, लोकनायक व जनतेचा पुढारी होतो. सारांश इहजन्मी सम्यन्दर्शनाचें पालन केल्यानें भावी जन्मांत ओज, तेज, विद्या, वीर्य, विजय व विभव इत्यादि गुणांचें स्वामित्व प्राप्त होतें.

श्लोकसंख्या चौतीस मध्यें सम्यन्दर्शन्यांना कोणकोणती आपत्ती भोगाबी लागत नाहीं, हैं सांगण्यांत आलें व या श्लोकांत त्यांना कोणकोणत्या इप्सितांचा लाभ होतो, हैं विशद केलें आहे.

सम्यद्गरीनाच्या प्रभावाचें फळ-इंद्रपदादिः

अष्टगुणपुष्टितुष्टा दृष्टिविशिष्टा प्रकृष्टशोमाजुष्टाः । अमराप्सरसां परिषदि चिरं रमन्ते जिनेन्द्रमक्ताः स्वर्गे ॥३७॥

अन्वयार्थः—(दृष्टिविशिष्टाः) ज्यांची दृष्टो अर्थात् सम्यग्दर्शन विदिष्ट अर्थात् विशेष निर्मल आंद्र असे (जिनेद्रभक्ताः) जिनेद्र देवांची भक्ति करणारे भव्य जीव (अष्टगुणपुष्टितुष्टाः) अणिमा, मिहमा इत्यादिक आठ गुणांच्या व अवयवांच्या परिपूर्णतेने संतुष्ट होऊन व (प्रकृष्टशोभाजुष्टाः) अत्युत्कृष्ट शोभेने युक्त होऊन (अमराप्सरसां) देवदेवांगनांच्या (परिषदि) सभेमध्यें (विरं) दीर्षकालपर्यंत (रमन्ते) ऋडि करितातः

अर्थ: सम्यग्दर्शनी जिनदेव भक्ताला इंद्रपद भिळून तो अनंतकाळ अप्सरांच्या समूहांत रममाण होतो. अनिमा, महिमादि आठ गुणांची त्यांना प्राप्ति होते, जिवाय सर्वांगसुंदर अवयवांची प्राप्ति होते. सम्यग्दर्शनी जीड़ देवगतींत जन्म वेतो त्या ठिकाणीं (१) अनिमा (२) महिमा (३) लिघमा

(४) प्राप्ति (५) प्राकाम्य (६) इशित्व (७) वशित्व व (८) कामरूपित्व या आठ गुणांची प्राप्ति होते. तेज:पुंज, कांतिमान व वयोपूर्ण देहाची प्राप्ति होते. इतर देवापेक्षां श्रेष्ठपद-इंद्रपद-प्राप्त होते व दीर्घकारूपर्यंत देव-देवांगनांचा सहवास त्यास घडतो.

मागील श्लोकांत इइलोकीच्या व या श्लोकांत स्वर्गलोकीच्या वैभवांची व मुखाची कल्पना दिली आहे.

स्वर्गाची संख्या १६ मानिली आहे. व्यसनांची संख्या सात व नरकांची संख्याही सातच मानिली आहे.

स्वर्ग झणून एका विशिष्ट योनीच्यांचें-देवयोनींच्यांचें-निवासस्थान आहे. तथे सर्वप्रकारच्या सुखोपभोगाची सोय असते. स्वर्गाचें सुंदर व रम्य विश्व अनेकांनी रेखाटलें आहे. स्वर्ग नांवचें वसतिस्थान अस्तित्वांत असी वा नसी; एक गोष्ट स्पष्ट आहे की आजवर त्याचें अस्तित्व मानण्यांत आलें आहे. शिवाय पापाचरणापासून परावृत्त होऊन सदाचरण प्रवृत्त होण्यास नरकाची भीति व स्वर्गाचा मोह यासारखा दुसरा उपाय नाहीं. स्वर्गाची लालूच नसती तर सत्प्रवृत्तांची संख्या खास घटली असती. निष्काम सत्प्रवृत्त होणारे महामाग फारच विरळा!!

सम्यग्दष्टी चकवर्ति होतात.

नवनिधिसप्तद्वयरत्नाधीकाः सर्वभूमिपतयश्रकम् । वर्तियतुं प्रभवन्ति स्पष्टदकाः क्षत्रमौलिक्षेखरचरणाः ॥३८॥

अन्तयार्श्वः—(स्पष्टदशाः) ज्यांचे सम्यस्त निर्मल आहे असे जीव (नवनिधिसप्तद्वयरत्नाधीशाः) नऊ निधि व चौदा रहेने यांचे अधिपति (सर्वभूमिपतयः) अखिल खंडाचे स्वामी व (क्षत्रमालिशेखरचरणाः) क्षत्रीय राजांच्या मस्तकांची मुकुटें ज्यांच्या चरणावर झकलेली आहेत असे होत्साते (सक) चक (वर्तियतं) चालिय्यास (प्रमचित्तं) समर्थ होतातः

अर्थ: सम्यग्दर्शनाच्या प्रमावामुळे सम्यग्दर्शनी जीव मनुष्य भवांतः चक्रवर्तिपदाला पोहोंचतो. त्याला नऊ निधी व चौदा रत्नांचा लाभ होतो. घट्लंड पृथ्वीला जिंकून त्याचा स्वामी होतो. अनेक क्षत्रिय राजे त्यांच्या चरणकमलाला आपल्या मुकुटाचा स्पर्श करितात. हाणजे त्याच्यापुढें नमतात वा शरण येतात.

स्रोक नं. ३७ मध्यें सम्यग्दरीनी जीवाला इंद्रपदाची व स्वर्गीतील सर्वें सुलाची प्राप्त होते अर्थे वर्णिलें आहे. या स्रोकांत भूतलावरील अधिकांत अधिक ऐश्वर्य-चक्रवर्तिपद-प्राप्त होतें, अर्थे वर्णिलें आहे. पुढील स्रोकांत तो जीव तीर्थकरपद प्राप्तिला पात्र होतो अर्थे वर्णिलें आहे. तीर्थकरपद प्राप्ति स्राण्जेच मुक्ति होय.

तीर्थंकर द्दोण्यास पात्र कोण? सम्यग्दर्शनीव? अमरासुरनरपतिभिर्यमधरपतिभिश्च नृतपादाम्भोजा:। दृष्ट्या सुनिश्चितार्था वृषचकधरा भवन्ति लोकश्चरण्याः।।३९॥

अन्वयार्थः—(हष्ट्या) सम्यन्दर्शनामुळें (अमरासुरनरपितिभः) देवेंद्र, असुरेंद्र व चक्रवर्ति यांचेकडून (च) आणि (यमधरपितिभः) गणधराकडून (नृतपादाम्भोजाः) ज्यांचें चरणकमल स्तविले गेले आहेत असे व (सुनि अतार्थाः) चारही पुरुषार्थीचे ज्यांनी पूर्ण रीतीने साधन केलें आहे असे व (लोकशरण्याः) लोकांना शरणभूत असे (वृषचक्रभाराः) धर्मचक्राचें धारक अर्थात् तीर्थकर (भवन्ति) होतात.

अर्थः — देवेंद्र, चक्रवर्ति, असुरेंद्र-दानवेंद्र, व गणघर यांजकब्रून कोणाचे चरणकमल पूजिले जाते ! तीर्थकर प्रमूचें ! तीर्थकरपद प्राप्तीला पात्र कोण ! तर सम्यग्दर्शनी. धर्म अर्थ कामादि चारही पुरुषार्थीचा लाम तीर्थकरानांच होतो. लोकांनी शरण कोणास जावयाचें ! तीर्थकरांना. त्यांना झरण गेल्यास त्याचा उद्धार होतो. देवेंद्र, दानवेंद्र, चक्रवर्ति व सार्ध जनताः क्यांना पूज्य मानते, ज्यांच्या पायावर आपले मस्तक ठेविते, अर्थे तीर्थेकर महत्पद सम्यग्दष्टीलाच मिळते; इतरांना नाहीं.

चार पुरुषार्थ कोणते ?

सम्यन्दर्शनी व्यक्तिला चारही प्रकारचे पुरुषार्थ संपूर्णपणें साध्य होतात, असे वरील क्षोकांत सांगितलें आहे. (१) धर्म (२) अर्थ (३) काम व (४) मोक्ष हें चार पुरुषार्थ आहेत, हें जैन व हिंदुधमीला मान्य आहे. हे चारही पुरुषार्थ सम्यन्दर्शनी कसा मिळवूं शकतो १ धनवानाला आपस्या संपत्तीचा गर्व येण्याचा हट संभव, कामसंवन करणाऱ्याकहून धर्मपालन होणें जवळजवळ अशक्य, धर्म-पालन करीत असतां द्रव्यार्जन व कामसेवन अशक्य, या त्रिदोषांत्त्न सुदून मोक्षप्राप्ति ती शक्य कशी ११ अशी शंका येणेसाहजिकच आहे. हें जाणूनच महाकवी वादिमसिंह यांनी क्षत्रचूडामणी काव्यामध्यें हा विकट प्रश्न सोहविद्या आहे. ते हाणतात की:—

परस्पराविरोधेन त्रिवर्गो यदि सेम्यते । अनर्गलमतः सौख्यमपवर्गोऽप्युनुक्रमात् ॥ १-१६.

सारांदाः — धर्म, अर्थ व काम यांच्या साधनांत परस्परांचा विरोध होणार नाहीं, अशा धोरणानें वागावें, या तीन्हीं पुरुषार्थीचें साधन करीत असतां त्यांच्यांत संघर्ष उत्पन्न न होईल असें वर्तावें; हाणजे निष्कंटक सुलप्राप्ति होऊन क्रमाक्रमानें मुक्तिचाही लाभ होईल. संपत्ती धर्ममार्गीनें मिळवावी, अशी संपत्ति मिळविण्याचा प्रयत्न यशस्त्री झाल्यास धर्म व अर्थ या दोन्ही पुरुषार्थीचा लाभ होतो. काम पुरुषार्थाचें मूलकारण धर्म व अर्थ पुरुषार्थ आहेत. पहिल्या दोन पुरुषार्थीचे संरक्षण करीत काम पुरुषार्थ साधावा. असें केल्यानें विरोध व संघर्ष नष्ट होईल.

आज जर्मनी, इटली, इंग्लंड व अमेरिका या देशांत अर्थपुरुवाला प्राधान्य दिलें जात आहे. यामुळें सोशियालिक्सम्, इंपिरियालिक्सम् इत्यादि अनेक बाद उत्पन्न होऊन जगांत पाश्ची शक्ति थैमान वालीत आहे. भूमाता आपस्या लाडक्या पुत्राच्या रक्तोंने न्हाली जात आहे. धर्मपुरुषार्थाची जोड अर्थ पुरुषार्थाला मिळती तर हें संकट टाळितां आलें असेंत.

रामरावण व कौरवपांडव कालांतिह या पुरुषार्थ साधनांच्या मार्गोत विरोध उत्पन्न झाला व त्याच्या पोटीं रामायण व महाभारत आणि गीता यांचा जन्म झाला. सीतेचा लोभ रावणानें धरिला नसतां—कामपुरुषार्थाला महत्व दिलें नसते—अगर कौरवांनीं पांडवांच्या राज्याचा-अर्थपुरुषार्थ लोभ धरला नसतां तर रामरावण व कौरवपांडव युद्धेंच झाली नसतीं. पहिल्या तीन पुरुषार्थ साधनांच्या मार्गीतील परस्वर विरोध व संघर्ष टळला नाहीं.

पहिल्या तीन पुरुषार्थ साधण्याच्या मार्गोतील विरोध टाळणे व संघर्ष येऊं न देणे हें सम्यग्दर्शनी यास शक्य करें ?

खरा देव, गुरु व शास्त्र यावर नितांत श्रद्धा, निःशंकितांगादि आठ अंगाचें पालन, तीन प्रकारच्या मृदतेचा व आठ प्रकारच्या गर्वाचा त्याग हीं सम्यग्दर्शनाचीं लक्षणें; या गुणापैकीं कोणत्या गुणापुळें अगर गुणसमु- खयापुळें सम्यग्दर्शनी हा संघर्ष टाळूं शकतो १ खरा देवपणा अंगीं आणण्यास त्या विभूतींनीं काय केलें १ संघर्ष येऊं नये झणून धर्म, अर्थ व काम पुरुषार्थ कर्से साधावेत व साधलें गेले यांचे ज्ञान देणारीं शास्त्र आहेत. गुरुपदास पोहोंचणान्यांच्या आचारांचे व आचारांच्या प्रगतीचें मूर्तिमंत विश्वच गुरुंच्या रूपानें डोळ्यासमार असतें. संपत्तीच्या व कुलादिकांच्या अभिमानाचा त्यागी, सम्यग्दर्शनी असतो. सम्यग्दर्शनी पापभीर असतो. इत्यादि कारणामुळें त्याला संघर्ष टाळतां येतो.

पुरुषार्थ ह्यणजे काय?

पुरवाने—मानवी प्राण्याने प्रयत्न करून मिळविण्याच्या वस्तु संपत्ति मिळव् नका, असा जैनधर्म सांगत नाहीं. संपत्ति मिळवा पण सन्मार्गीने मिळवा, सत्कार्यी ती छावा व मिळवितांना आपस्या मनास्ना मर्यादा घासा,

असे जैनवर्म झणतो. काम पुरुषार्थ सर्वोना तो वर्ज्य करण्यास संगत नाही; स्वदार संतोषाची मर्यादा बालतो. फार काय त्यांतील कांहीं बाबी अतिचारांत काढतो. काम झणजं केवळ र तेसुख नवेंहें तर भोग, उपभोग व सुखोपभोग यांचाही काम पुरुषार्थ या सदरांत समावेश होईल. काम झणजे पंचेद्रिय सुखासिक. स्वस्तीशीं विषयभोग बेतानांही अनेक मर्यादा घातस्या आहेत व त्या मर्यादा पाळण्यांतही धर्म आहे.

अर्थ व काम धर्माने नियंत्रित केलें आहेत. व त्यामुळेंच पुरुषाधीच्या मालिकेत धर्माला प्रथमस्थान दिलें आहे. मोख पुरुषाधीला हात थालण्यापूर्वी पहिस्या तीन पुरुषाधीतून गेल्यास या पुरुषाधीचे बैफल्य कळून येतें व मोखा पुरुषार्थ हाच खरा पुरुषार्थ आहे, याची जाणीव होते.

मोक्षास कोण जातो ? सम्यग्दछीच?

शिवमजरमरुजमक्षयमव्याबाधं विशोकभयशंकम् । काष्टागतसुखविद्याविभवं विमलं भजंति दर्शनशरणाः ॥४०॥

अन्वयार्थः—(दर्शनशरणाः) सम्यन्दर्शन हेंच आहे कारण ज्यांना असें जीव (अजरं) म्हातारपणानें रहित (अक्जं) रोगानें रहित (अक्षयं) नाशानें रहित (अञ्याबाधं) बाधा रहित (काष्ठागतसुखिविद्याविभनं) उत्कृष्ट प्रकारच्या सुख, शान आणि वैभन्न यांनीं सहित व (विमलं) कर्ममलानें रहित अशा (शिनं) मोक्षाचा (भजन्ति) आश्रय करितात.

अर्थ: जेथें वृद्धावस्था-झातारपण-नाहीं, रोगादिकांची बाधा व भीति नाहीं, जेथें अखंड सुख आहे, उत्कृष्ट सुख, ज्ञान व वैभव आहे असें मोक्ष सम्यग्दिष्ट यांनाच मिळते. अनंतज्ञान, अनंतचीर्य व अनंतसुखादि पारिभाषिक शब्दाने ज्या स्थितीची कल्पना दिली जाते, तीच कल्पना वरीळ कोकांत दिली आहे.

उपसंहार-

देवेन्द्रचक्रमहिमानमभेयमानं राजेन्द्रचक्रमवनीन्द्रशिरोर्चनीयम् । धर्मेन्द्रचक्रमधरीकृतसर्वलोकं लब्ध्वा शिवं च जिनमक्तिरुपैति भव्यः ॥४१॥

अन्वयार्थः—(जिनभिक्तः मन्यः) जिनेंद्राची भक्ति करणारा भन्य जीव (असेयसानं) अपिश्मित (देवेंद्रचक्रमित्नं) देवेंद्राच्या विभूतीका (अवनींद्रशिरोर्चनीयम्) राजं लोकांच्या मस्तकांकडून पूजनीय अशा (राजेंद्रवक्रं) चक्रवर्तीच्या चक्ररत्नाला (च) आणि (अघरीकृतसर्वकीकं) ज्यांनी अखिल जगाला नमिवेलें आहे अशा (धर्मेंद्रचक्रं) तीर्थकरांच्या धर्म-चकाला (लब्ध्वा) प्राप्त करून घेऊन (शिवं) मोक्षाला (उपैति) मिळ-वितो. (भन्यः) निर्वाणपद मिळविण्यास समर्थ असणारा.

अर्थ: सम्यग्दर्शनी, जिनंद्रभक्त देवगतीत देवेंद्र-इंद्रपदाला पोहोंचतो, मनुष्यगतीत चक्रवर्तिपदाला पोहोंचतो व तीन्ही लोकांत उत्कृष्ट व इच्छित अशा तीर्थकरपदाला पोहोंचतो व नंतर मोक्षलक्ष्मी त्याला वरिते झणके मोक्षास जातो.

सम्यग्दर्शनाचे परिणामः

यावरून सम्यग्दर्शनी जीव या संसारांत कोणास आपला शत्रू असा मानीत नाहीं. इतरांनीं त्याचा हेवादावा धरिल्यास 'जशास तसें 'या न्यायानें न वागतां केवळ हैं आपल्या पूर्वजन्मीच्या कर्माचें फळ झणून तो कर्माला दोष दंतो, शत्रूला दोष देत नाहीं. यामुळें संसार सुखावह होण्यास मोठीच मदत होते. आठही गर्वीचा ज्याच्या मनाला स्पर्श होणार नाहीं तो संसारा असतांनाही त्याचा वैरी कोण होईल १ या ब्रतपालनामुळें संसार-त्याग करम्याची जरूरी मुळींच नाहीं. सदाचरणानें रहावें, देव, गुव व शास्त्र यावर नितांत श्रद्धा ठेवावी असाच प्रवृत्तिमागांचा उपदेश आहे. निवृत्ति-संन्यास-मागांचा उपदेश नाहीं. संसार असार आहे, इत्यादि बोध केला आहे तो फक्त संसारांत आधिक न ठेवण्यापुरतांच आहे. संन्यास न घेतांहि संन्यास धर्माचें फल सलेखना-मतामुळें मिळणार आहे.

येधवर सम्यन्दर्शन झणजं काय व त्याचें पळ काय, इत्यादि चर्चा केली आहे. भिध्यादर्शनाचें पळ काय, हैं ओधानेच सांगावें लागणार. भिष्यादर्शनामुळें जीव हा संसार-चक्रांत सांपडतो. भिष्यात्व हें संसाराचें मूळ आहे.

योगसार टीकेंत झटले आहे की---

कालु भणाइ भणाइ जीउ भवसायरु जि भणंतु। मिच्छादंसणमोहियउ ण वि सुह दुक्क जि पत्तु ॥ ४ ॥

भावार्धः — काल अनादि आहे, प्रत्येक मिनिटाच्या दृष्टीनं भूत, वर्तमान व भविष्यकाल ठरविला जातो. काल नाहीं असा संमव अगर परिस्थिती मुळींच उत्पन्न होत नाहीं. यामुळे कालाला सुरवात—पहिली घटी— अशी कर्षीच नाहीं. कालाला आदि नाहीं व अंतही नाहीं. यामुळे काल अनादि आहे.

काल अनादि मानस्यावर त्यांत राहणारे जीवही अनादिच आहेत हैं उघड आहे. नवीन जीव उत्पन्न होत नाहीत.

जीव व अजीवादि द्रव्यें व कालद्रव्य अशा सहा द्रव्यांच्या समु-दायाच्या हश्य स्वरूपाला जग असे झणतात. हें जग या सहा द्रव्यांचे बनलेलें आहे; व हीं द्रव्यें अनादि असल्योंने जगत्ही अनादिच आहे.

संसारी जीव अनादि कालागसून पाप-पुण्याचे कल भोगीत भ्रमण करीत राहिला आहे. संसारी जीव एकवार शुद्ध होता व फिल्म तो अशुद्ध शाला असे होतच नाहीं. मिष्यादर्शन नांशाच्या कर्माच्या उदयामुळे संसारी जीव आपल्या आत्म्याच्या खऱ्या स्वरूपाला ओळखूंच शकत नाहीं. आत्म्याच्या खऱ्या स्वरूपाची त्याला कल्पनाच येत नाहीं. यामुळे खऱ्या सुखाची त्याला प्राप्तीच होत नाहीं. इंद्रियजनित सुख हे खेरे व शाश्वत सुख नव्हे. पुण्याहून मुंबईस जातांना खंडाळ्याजवळील बनशी पाहून होणारे मुख खेरे सुख नाहीं. आगगाडी पांच सात मैल पुढें गेली कीं, तें सुख नाहींसें होतें, व अल्प काळच सुख मिळाल्यावर त्या सुखामागृन दु:ख येतें. उत्तम गाणें ऐक्न कान तृष्त होतात व मिष्टाच खाऊन तोंड गोड होतें, परंतु क्षणाधीत तें सुख नष्ट होतें. यामुळे इंद्रियामार्फत मिळणारें सुख हें खेरें सुख नसून तें दु:ख-रूपी आहे.

दर्शनमोहनीय व चारित्रमाहनीय असे मोहनीय कर्माचें दोन भेद आहत. तसेंच मिथ्यादर्शनाचें (१) अप्रहित व (२) अधिगमज असे दोन मेद आहत. अप्रहित झणजे नैसर्गिक. दुसऱ्याच्या उपदेशाशिवाय अगर सांगण्या-शिवायही केवळ मिथ्यात्वकर्माच्या उदयामुळें जीव-अजीवादि तत्वावर अद्धा न राहणें.

अधिगमज झणजे दुसऱ्याच्या सांगण्यावरून व शिकवणीमुळें जीवादि-तत्वावर श्रद्धा न ठेवणें.

सम्यक्त्वेन ही युक्तस्य ध्रुवं निर्वाणसंगमः । मिथ्यादशोऽस्य जीवस्य संसारे भ्रमणं सदा ॥

सारांदा:—सम्यद्धि जीवाला निर्वाणपदमाप्ति ही अवश्य होणारच व मिध्यादधी जीव सदा सर्वकाल संसारांत भ्रमण करीत राहणार, यासाठीं मिध्यात्वाचा त्याग व सम्यक्तवाचा संतिकार करावा; व जन्मजरादिकांच्या वावहींतृत सुद्रका करून घ्यावी.

अध्याय दुसराः

सम्यन्द्रानाचे स्वद्धपः

अन्यूनमनतिरिक्तं याथातथ्यं विना च विपरीतात् । निःसंदेहं वेद यदाहुस्तज्ज्ञानमागमिनः ॥ ४२ ॥

अन्ययार्थः—(यत्) जे (अन्यूनं) कमीपणानिं नब्हे (अनितिरिक्तं) अधिकतेनें रहित (विपरीतात् विना) उल्लेटेपणानें रहित (याधातध्यं) जर्से असेल तसें (निःसंदेहं) निःसंशय रीतीनें (वेद) जाणतें (तत्) त्याला (आगिमनः) शास्त्रज्ञ (ज्ञानं) ज्ञान असं (आहुः) झणतात.

अर्थः — आगमाचें पूर्णज्ञान श्रुतकेवली व गणधर देवांना असते. न्यूनता, अधिकता, विपरीतता व संशय या चार दोषांनी रिहत असे जें ज्ञान तें सम्यग्ज्ञान होय. आत्मा अनंतज्ञानस्वरूपी आहे. असे असतां तो तथा नाहीं असे मानणे हें मिध्याज्ञान होय. पुद्रल रूप, रस, गंधादिकांनी युक्त आहे, असे मानणे झणजे ज्याचें जे स्वरूप आहे त्यापेक्षां त्यात अधिक आहे असे मानणें झिमध्याज्ञान होय.

दहाला पांचानें गुणिलें असतां पन्नास ही संख्या येते व तसें मानणें हें सम्यक्षान होय. त्याऐवली ही संख्या ४८ भरते असें मानण्यानें न्यूनतेचा दोष येतो. तो संख्या ५२ भरते, असें मानण्यानें अधिकतेचा दोष येतो. पन्नासाच्या ऐवली दहा अगर पांच समजण्यानें निपरीततेचा दोष येतो. तसेच ही संख्या पन्नास भरते, आहेचाळीस भरते कीं बावन भरते असा संशय क्ररण्यानें संशय दोष घडतो. दहाला पांचानें गुणिले तर पन्नास संख्या भरते असें निश्चयानें मानणें सण्जेच सम्यक्षान होय. ज्याला संख्येची मोजणी करितां येत नाहीं त्यानें अञ्चानानें वर लिहिस्याप्रमाणें चुकीचा हिशोब करण्यानें

सम्यकानाला बाघ येणार नाहीं. मात्र समजून उमजून व हेत्पुरस्तर चुकीचा हिशोब करणारा मिथ्याशानी होईल. यापुर्दे याबदलचा अधिक खुलासा केला आहे. विषय-प्रवेश करण्यास सुलम जावें झणून वरील उदा-इरणे दिली आहेत.

वर सम्यन्त्रानाचें स्वरूप-लक्षण- व त्याचा अर्थ दिला आहे, परंद्ध याहीपेक्षां थोडाशा अधिक खुलासा होणें जरूर आहे, असे बाटस्थानें तसा यथामति प्रयत्न केला आहे.

सम्यन्त्रान झणजे सरळ, खरेंखुरें अगर वस्तुस्थितिनिदर्शक जें ज्ञान-तें सम्यन्त्रान. जी वस्तु अगर जो पदार्थ जसा आहे तशाच स्वरूपांत त्याला जाणणें, तो तसाच आहे, असें समजणें, याला सम्यन्त्रान असें ज्यावहारिक भाषेत झणतो; परंतु धर्मशास्त्राच्या दृष्टीनें विचार करितां या शब्दाचा थोडासा निराळा अर्थ आहे.

चतुर्भ अगर चौथ्या गुणस्थानापासूनचें पुढील ज्ञान हें सम्यग्ज्ञान आहे.
स्यापूर्वीच्या गुणस्थानाला मित्रज्ञान अगर अत्रज्ञान असे हाणतात. अशीही
पिरिस्थिती श्रवय आहे कीं जेथें सम्यग्दर्शन व मिथ्यादर्शन यांचें मिश्रण असतें, तद्वत सम्यग्ज्ञान व मिथ्याज्ञान यांचेंही मिश्रण शक्य आहे. पं.
दरवारीलाल यांनी जैनधर्म मीमांसा भाग २ यांत पान २ वर खालील उदाहरण दिलें आहे:—कोणी एक गृहस्थ सम्यग्द्रश्ची आहे, परंतु हष्टीमंदतेमुळें वा
पुऱ्या उजेडाच्या अभावामुळें तो दोरीला साप असें हाणतो, अगर समजतो.
दोरीला साप समजणें व्यावहारिक हष्ट्या खोटें आहे, परंतु घर्मदृष्ट्या तो
सम्यग्ज्ञानीच आहे. यांचें कारण असे कीं, अशा गैर-समजुतीमुळें त्याचा जो
कस्याणाचा मार्ग-धर्म-यांत बाधा येत नाहीं, अगर त्यामुळें धर्महानी होत नाहीं.

वरील अगर अशाच तन्हेची गूढ उदाहरणें सोडून दिलीं व इतिहास, भूगोल, अर्थशास्त्रादि अनेक शास्त्रांचें व विषयांचें सम्यव्दशिला अगरी धोडे- सेंद्री ज्ञान नाहीं, सम्यग्द्रष्टी त्या शास्त्रांत अगर त्रिपयांत अज्ञानी आहे, अगर त्या शास्त्राबद्दल व विषयाबद्दल त्याची मतें मलतीच आंहत तथापि त्यामुळें तो सम्यग्ज्ञानी नाहीं, असे क्षणतां येणार नाहीं.

असे कां १ असा प्रक्ष साहिषिकच उत्पन्न होईल. ज्या ज्ञानामुळें आत्म्याला सुखाचा लाम होणार आहे व कें ज्ञान खन्या सुखाची प्राप्ति करून देणार आहे, तेंच ज्ञान सम्यक्तान होय. आपल्या शरीराच्या कुठल्या भागांत अन्नश्च आहे व फुफुलें कोठल्या भागांत आहेत, याबहलचें अज्ञान अनेक सम्यक्तान्यांनाहीं आहे, त्यामुळें त्यास मिध्याज्ञानीं असे झणतां येणार नाहीं; कारण शरीरशास्त्राच्या अज्ञानामुळें आत्म्याला चिरंतन सुख धाति करून देणारे कें ज्ञान त्या ज्ञानांत कभीपणा अगर वैगुण्य येत नाहीं. शारीरिक, वैद्यक वैगेरें शास्त्राचें ज्ञान असो वा नसो त्यामुळें धर्मानें ज्या ज्ञानाची आवश्यकता धति-पादिली आहे, त्यांत अशा इतर शास्त्रज्ञानांचा समावश केलेला नाहीं.

सर्वश्च अगर सर्वश्चता या शब्दाच्या अर्थाच्या व्याप्तिवहलही असाच गैरसमज होण्याचा संभव आहे, तथापि त्यावहलची चर्ची प्रस्तुत अप्रस्तुत आहे; तथापि जरूर तेवटा उल्लेख प्रसंगोपात् केला आहे.

तत्वार्थसूत्र अध्याय १ सूत्रसंख्या ९ मध्यें सम्यग्ज्ञानाचें स्वरूप क त्याचे भेद दिले आहेत. ते (१) मतिज्ञान (२) श्रुतज्ञान (३) अविधिज्ञान (४) मन:पर्यायज्ञान (५) केवलज्ञान, असे पांच प्रकारचे आहेत.

- (१) मतिकान-पांच इंद्रियें व मन यांच्या साहायानें होणारें शान.
- (२) **ध्यतज्ञान** पंचेंद्रियें व मन श्वामुळें झालेल्या मतिज्ञानाचें व आधिक स्पष्टतर होणारें ज्ञान.
- (३) अविश्विशान—पंचेंद्रियाच्या मदती शिवाय परंतु द्रव्य, क्षेत्र व कालादिकांच्या मर्यादेत राहुन ज्या पदार्थीना रूप आहे, त्यांचें एकदेश ज्ञान,

रूपयुक्त पदार्थीचे स्पूल मानाने परंतु इंद्रियांच्या मदतीशिवाय सालेले ज्ञान व इच्य, क्षेत्र इरयादिमुळे विविधित मर्यादेत असलेले ज्ञाम.

- (४) मनःपर्याय पंचेद्रियांच्या अगर दुषऱ्यांच्या कोणत्याही मदती शिवाय इतरांच्या मनांतील अरूपी पदार्थीचें विशेष ज्ञान. अविश्वानांपेक्षां वा ज्ञानांत रूपयुक्त पदार्थीचें विशेष ज्ञान होतें.
- (५) केवलज्ञान—सर्व द्रव्य व त्यांचें पर्याय यांचें सर्व प्रकारेंच ज्ञान, यापैकीं पहिल्या चार भेदाचे अनेक पोटभेद मानिले आहेत. उदाइ-रणार्थ मतिज्ञानाचें ३३६ पोटभेद मानिले आहेत.

मित व श्रुतज्ञान हें इंद्रिय व मन यांच्या साहाय्यानें होत असल्यानें त्यास परोक्षज्ञान व बाकीच्यांना प्रत्यक्ष ज्ञान असें म्हटलें आहे. यासंबंधीं अधिक माहितीसाठीं जिज्ञासूनीं तत्वार्थसूत्राचें अध्ययन करावें.

सम्याज्ञानाचे (१) प्रत्यक्ष व (२) परोक्ष असे दोन भेद-प्रकार मानिले आहेत. या पोटभेदाचे अनेक पोटभेद आहेत. यासंबंधीची अधिक चर्चा अस्थांनी होईल.

(१) प्रथमानुयोग (२) करणानुयोग (३) चरणानुयोग (४) द्रव्यानुयोग अशा चार प्रकारच्या शासांचें ज्ञान सम्यन्जान्यांत असते. महापुराण,
पद्मपुराण, महावीर चरित्, प्रद्युम्नचरित् अशा प्रथांचा प्रथमानुयोगांत
समावेश होतो. गोमटसार, त्रिलोकसार व आत्मानुशासनादि प्रंथांचा समावेश
करणानुयोगांत होतो. मूलाचार, अनगार-धर्मामृत, रत्नकरंड आवकाचार
(समंतभद्रकृत) अभितगति व वसुनंदी-आवकाचारादि आचार-ग्रंथांचा
समावेश चरणानुयोगांत होतो. द्रव्यसंग्रह, पंचास्तिकाय, मोक्षशास्त्र
हत्यादिकांचा द्रव्यानुयोगांत समावेश होतो.

आजच्या वैशानिक जगांत व युगांत या चारही प्रकारच्या अनुयोगां-तील सर्वच लिखावट तीर्थंकर प्रणीतच आहे व ती लिखावट शंका न वेतां स्वरीच माना असा आग्रह घरणें हास्यास्यद होईल. वाचकांच्या व ओत्यांच्या मनावर धर्मतत्वें विवाविण्यासाठीं पुराणांचा हेत् आहे व तत्वें प्रतिपादन करीत असतां जी हतर हकीगत सांगितली जाते, तीही खरी मानणें या वैज्ञानिक काळांत पटणार नाहीं. साररूपानेंच त्याचा बोध घ्यावा. असें झाल्यास तत्वावर अद्धा ठेविली नाहीं असे झाणतां येणार नाहीं. बुद्धिवान् लोक सार लक्षांत बेतील, पण तें सार ग्रहण करितांना सांगितलेल्या कथेतील अक्षरन् अक्षर खरें मानण्यास ते तयार होणार नाहींत.

१ प्रथमानुयोगाचें स्वरूप.

प्रथमातुयोगमर्थाख्यानं चरितं पुराणमपि पुण्यम् । बोधिसमाधिनिधानं बोधित बोधः समीचीनः ॥४३॥

अन्ययार्थः—(समीचीन: बोध:) सम्यक्तान (अधीख्यानं) धर्मादि चार पुरुषाधीचें ज्यांत निरूपण आहे अशा (चरितं) चरित्राला (पुराणं) पुराणाला (अपि) तसेंच (पुण्यं) पुण्यदायक व (बोधिसामोधिनधानं) रत्नत्रय आणि धर्मश्चक्रध्यान यांचें माहरघर अशा (प्रथमानुयोगं) प्रथमानु-योगशास्त्राला (बोधित) जाणते.

अर्थ: - धर्म, अर्ध, काम व मोक्ष या पुरुषार्थीचे ज्यांत वर्णन आहे; तसेंच ज्यांत एक अथवा अनेक चारही अर्थ साध्य करणाऱ्यांचें चरित्र-त्रिषष्टिशलाका पुरुषांचें पुराण-दिले आहे, सम्यन्दर्शनादिक रत्नत्रय प्राप्तिचे मार्ग ज्यांत दाखविल आहेत, सम्यन्दर्शनादिक रत्नत्रयाचा लाभ झालेल्यांचें ज्यांत वर्णन आहे; असे जे ग्रंथ, त्या ग्रंथांना-आगमानां-प्रथमानुयोगशास्त्र झणतात.

सारांदा:—ज्या प्रधामध्ये धर्माचे वर्णन दिले आहे, संशाराच्या फेन्यांत्न मुक्त होण्याचा उपदेश केला आहे, एका पुरुषाचे चरित्र वर्णिले आहे, अनेक-त्रिषष्टिशलाका पुरुषांचें-चरित्र वर्णिलें आहे व ज्यांत चार आराधनांची पुरुषार्थोची प्राप्ति व पूर्तता होण्याचा उपदेश केला आहे, अशः शास्त्रांना प्रथमानुयोग झणतात.

या वरून असे दिसेल की प्रथमानुयोगांत धर्म, अध, काम व मोख हे पुरुषार्थ कोणकोणत्या महात्म्यानी मिळविलें, हे कथारूपाने सांगितलेलें आहे. अशा कथांत गुणाला प्राधान्य देऊन चरित्र रूपाने धर्मतत्वे विविव-ण्याचा व हतरांना सत्प्रवृत्त करण्याचा यशस्वी प्रयत्न झालेला असतो. सामान्य लोकांची धर्माभिक्षचि वादविण्याचे प्रथमानुयोग हें अमोध साधन आहे.

करणानुयोगाचे स्वरूप.

लोकालोकविभक्तेर्युगपरिवृत्तेश्रतुर्गतीनां च । आदर्शमिव तथामतिरवैति करणानुयोगं च ॥ ४४ ॥

अन्वयाश्चं:—(तघा) त्याचप्रमाणें (मितः) सम्यग्ज्ञान (लोका-लोकविभक्तेः) लोक व अलोक यांच्या भेदाला (युगपरिवृत्तेः) षट्कालांच्या परिवर्तनाला व (चतुर्गतीनां) चार गतीना (आदर्शे इव) दर्पणाप्रमाणें स्पष्ट करणाऱ्या (करणानुयोगं) करणानुयोग शास्त्राला (अवैति) जाणतें.

अर्थ:—लोक व अलोक यांचें विभाग, उत्सीपेणी व अवसिपेणी यांचें प्रतेकी सहा काल व त्यांचे परिवर्तन; देव-नरकादि चार गर्तीचें परि-भ्रमण यांचें यथार्थ वर्णन ज्यांत आंह, त्या प्रधास करणानुयोग झणतात. आरक्षांत जरें आपेलें अगर इतर वस्तूंचें हुवेहुव प्रतिविंव दिसतें तसें लोक व अलोक यांच्या विभागाचें, उत्सिपिणी व अवसिपिणी कालाच्या परिवर्तनाचें, चार गर्तीच्या परिभ्रमणाचें प्रतिविंव करणानुयोगांत पहावयास मिळतें. पट-इत्य समुदायाला लोक व आकाश इत्यच फक्त लेथें आहे त्यास अलोक असें झटलें आहे. पृथ्वं। गोलाकार आहे की मनुष्याकार आहे, सूर्य चल आहे

की पृथ्वी चल अगर अचल आहे, तारें व नक्षत्रें ही शाश्वत आहेत की अशान श्वत आहेत इत्यादिकांबद्दल आजच्या वैशानिकांची मतें जैनधर्म बाब्धयांतिक वर्णनाहून मिन्न आहेत. गणित शास्त्राचा या अंगांत समावेश होतो.

३ बरणानुयोगाचे स्वरूप.

गृहमेष्यनगाराणां चारित्रोत्पत्तिवृद्धिरक्षांगम् । चरणानुयोगसमयं सम्यग्ज्ञानं विजानति ॥ ४५ ॥

अन्ययार्थः—(सम्यग्जानं) सम्यग्जान (गृहमेध्यनगाराणां) गृहस्थ आणि मुनींच्या (चारित्रोत्पत्तिदृद्धिरक्षांगम्) चारित्रांची उत्पत्ती, वृद्धि व रक्षण यांना कारणीभृत अशा (चरणानुयोगं) चरणानुयोग (समयं) शास्त्राला (विजानाति) जाणतें.

अर्थ:--ज्या प्रंथामध्ये श्रावक, श्राविका, मुनि व अर्जिका यांचें चरित्र-आचार-यांची उत्पत्ति, वृद्धि व त्याचें रक्षण यांचें वर्णन आहे, अशा प्रंथांना चरणानुयोग शास्त्र झणतात.

४ द्रव्यातुयोगाचे स्वरूपः जीवाजीवसुतत्वे पुण्यापुण्ये च बंधमोक्षी च । द्रव्यातुयोगदीपः श्रुतविद्यालोकमातनुते ॥ ४६ ॥

अन्वयार्थ — (द्रव्यानुयोगदीप:) द्रव्यानुयोगरूपी दिवा (जीवाजी-वसुतत्वे) जीव व अजीव या खऱ्या तत्वांना (पुण्यापुण्ये) पुण्य व पापाला (च) आणि (बंधमोध्यौ) वंध व मोक्षाला (ध्रुतविद्यालोकं) भावश्रुत शानरूप प्रकाश जेणेंकरून आत्म्यांत उत्पन्न होईल अशा रीतीनें (आत-नुते) विस्तार करता.

अर्थः -- ज्या प्रंथांमध्यें जीव-अजीवादि तत्वां में व पाप, पुण्य, वंष आणि मोक्ष यांचें वर्णन केलें आहे, त्या प्रंथांना द्रव्यानुयोगशास्त्र हाणतात. सारांश ४२ व्या क्षोकांत सम्यग्ज्ञानाचें खरूप सांगितकें आहे, व पुढील चार क्षोकांत प्रधमानुयोग, करणानुयोग, चरणानुयोग व द्रव्यानुयोगाचें स्वरूप सांगितलें. चारी प्रकारच्या शास्त्रांना जाणणोरं जें ज्ञान, तें सम्यग्ज्ञान होय.

या बार प्रकारचे शास्त्र-शान-ग्रंथ अस्तित्वांत कसे आले ?

समवशरणांत तीर्थेकर प्रभू आपल्या दिन्य ध्वनींनी उपदेश देत. तो ध्वनी, विशिष्ट अशा कोणत्याहि भाषेत नसे. सर्व चराचर प्राण्यांना उद्देशन हा उपदेश असे. ती दिन्यध्वनीच द्वादश अंगाचें व चारश अनुयोगांचे मूल-स्थान आहे. हा उपदेश लक्षांत ठेवून गणधरादिक मुनी द्वादश अंगाची रचना करितात. दिन्यध्वनीचे गणधरादिकांकडून झालेलें स्पष्टीकरण विचारांत षंजन दुसरे आचार्य प्रथरचना करितात. अशा ग्रंथांचे वर लिहिल्याप्रमाणें चार विभाग पाडिलें जातात.

गणघरित मुनीनी विणिलेले द्वादशांग ग्रंथ आज उपलब्ध नाहीत. ते नष्ट झाले. त्यांचा पुनरुद्वार करण्याकरितां व ते नष्ट झाल्यावर जे ग्रंथ निरिनराळ्या आचार्यीनी लिहिले होते, त्यांत दिसणारा गैरमेळ दुहस्त कर-ण्याकरितां त्या त्या वेळच्या धर्मज्ञ व नामवंत आचार्योच्या समिति-कमिटी-नेमिल्या जात व सुसंबद्ध ग्रंथरचना होई.

आज अधिकांत अधिक जुना धर्मग्रंभ सुमोरें २००० तें २१०० वर्षीपूर्नी रचलेला मिळतो. भगवान महावीरांनी आपस्या दिव्यध्वनीनें दिलेल्या उपदेशाचें श्रीगौतम गणधरांनी विवेचन केलेला ग्रंभ आज उपलब्ध नाहीं. त्या काळाचे ग्रंभ नष्ट झाल्यानंतर अगर तो उपदेश स्मृतींत्न गेल्यानंतर ज्या सिमती नेमल्या गेल्या त्यांचें फळ आजचे ग्रंभ आहत.

या चारही प्रकारच्या अनुयोगांच्या अभ्यासाच्या फलाचें सार द्वाणजे आपण आपस्या आत्म्याला परमातमा असें समजावे असा आहे. ज्याला आपस्या आत्म्याळा परमात्मपदप्राप्ति करून देण्याची व आत्म्याचे खरें स्वरूप समजून घण्याची इच्छा आहे, त्याला या चारही अनुयोगांच्या ग्रंथांचे जिज्ञासापूर्वक व मर्म समजून घेऊन अभ्यास करण्याची जरूरी आहे. अज्ञा अभ्यासामुळे त्याला आपस्या आत्म्याचे खरे स्वरूप काय आहे व त्याला परमात्मपदास पोहोंचविण्यास कोणकोणच्या उपायांची योजना करणे जरूर आहे, याचे सम्यग्ज्ञान होईल.

समयसारामध्यें द्वाटेल आहे कीं-

जो हि सुदेणाभिगच्छन्दि अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं। तं सुद्केवलिमिसिणो भणंति लोगप्पदीवयरा॥ ९॥

भावार्थः — भापत्या आत्म्यासभीवती रागद्वेषादि कर्मीचें जें किटन चिकटलेलें असंतं तें द्वादशांग वाणीच्या अम्यासामुळें धुवृन जाऊन आत्मा शुद्ध स्वरूपांत-मूल स्वरूपांत-दिसूं लागता. कपटमाव सोङ्गन, भी परमात्मा आहे असें समजून घेण्यास सर्वप्रकारें मदत द्वादशांग वाणीच्या अभ्यासा-नेंच होतो.

सर्वज्ञ व केवलज्ञानी या शब्दांच्या अर्थावहरू माविकपणाची जी कल्पना आहे, त्या अर्थाने ह शब्द उपयोगांत आणिले नसावत. हिटलर या नांवाचा मनुष्य जर्मनीत जन्मास येईल व तो हर्लीचें महायुद्ध अमूक तारखेस पुकारील हत्यादि हत्यादिकांचे ज्ञान तीर्थकरप्रमू व सर्वज्ञ यांना होतें, असे भाविक-पणांने मानणारं मानीत !!

ज्ञान व ज्ञानाचे भेद.

आध्यात्मिक व वैश्वानिक-आधिमौतिक असे ज्ञानाचें दोन भेद मानिले आहेत. या भेदानांच कोणी विद्या व अविद्या असेंही हाणतात. अविद्या हाणजे दुविद्याज्ञान असे हाणणारे कांहीं सनातनी आहेत. धर्म शिक्षण-आध्यात्मिक शिक्षणावर सनातनी जोर देतात व कवित प्रसंगी वैज्ञानिक कानाची व सुसंस्काराची जोड असाबी, असें नाइलाजानें धणतात. संसार चकाचीं खी व पुरुष हीं जशीं दोन चाकें आहेत व तीं दोन्हीं चांगलीं असल्याखेरीज सुखाचा संसार होत नाहीं, कोणतेंही कर्म चांगलें होण्यास दोन्ही हाताची जरूरी आहे, तद्वतच आध्यात्मिक व वैज्ञानिक या दोन्ही प्रकारच्या ज्ञानाची जरूरी आहे.

अध्यातमिवदेशाच आधिमौतिक व विज्ञान विदेशा भौतिक विद्या अर्थेहीं झटलें जात आहे. ज्ञानाच्या या दोन्ही प्रकारचा सुखद संयोग होणें जरूर आहे. एक दुसऱ्यांवाचून पंगू आहे. श्रारीताला दोन पायाची, दोन हाताची व दोन डोळ्याची जरूरी आहे. तद्दत ज्ञानाची पूर्वता होण्यास या दोन्ही प्रकारच्या ज्ञानाची जरूरी आहे. एके ठिकाणीं म्हटलें आहे की.

विद्यां च अविद्यांच यस्तद्वेद उभयं सह । अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृत्तमभुते ॥

सारांदाः—भौतिक व वैज्ञानिक ज्ञानाच्या जोरावर आपण हा मृत्यु-लोक तरतो. संसारांतील दुःखें निवारण करितो, रोग परिहार करितो. अर्थ-शास्त्र समजतो. आधिभौतिक अगर आध्यात्मिक ज्ञानाच्या साहाय्यानें अम-रत्व-मोक्षपद-मिळतें.

पाश्चिमात्य लोकांची सारी भिरत वैशानिकश्चानवृद्धिकहे आहे. अध्यातम विद्येकहे त्यांचे असार्वे तितकें लक्ष नाहीं; यामुळेंच हलीं सारखीं युद्धें बारंबार उत्पन्न होत आहेत. सारांश या दोन्ही प्रकारच्या श्वानाच्या सुखद संयोगाची राष्ट्रोद्धारासाठीं व आत्मोद्धारासाठीं जरूरी आहे. एक शान दुस्या शानाच्या अभावीं पंगु आहे. आपस्या पूर्वाचार्यांची अनेकांनी वैद्यक, गणित, अर्थशास्त्र, राजनीति, पश्चरोगचिकित्सा, ज्योतिष, वनस्पतिधर्म व शिल्प इत्यादि अनेक विषयावर आजच्या विद्वानांनाही मान्य असे प्रथ अहिहले आहेत. ही अविद्या आहे व यांचा विचारही अस्पूर्य आहे अहें

त्यांनी मानिलें नाहीं; कारणें उपड आहेत व ती हीं कीं, मनुष्य व इतर शिणिमात्रांच्या सुखासाठी, अम्युदयासाठीं व उत्कर्ष इत्यादिसाठीं यथाहाकि व अविश्रांत सटेंगे, हा धर्म आहे.

विद्या व अविद्या.

' सा विद्या या विमुक्तये ' असे एक वचन आहे, मुनि लोकांच्या उप-देशाच्या वेळी इंप्रजी शिकू नका अगर घर्मशास्त्राच्या अभ्यासाशिवाय इतर अम्यास अगर विद्या, है। अविद्या आहे, असे सतत सांगण्यांत येते. या वच-नांतील 'विमुक्तये ' या शन्दाचा बोघ न शाल्यानें मुनीजनांनी मनमानेल तो अर्थ सांगावा व अंधमक्तांनी तो ऐकावा, असा परिपाठच होऊन बसला आहे. ' गांधी विचार-दोइन ' या पुस्तकांत पान १७२ वर या वचनाच्या अर्थाचा विचार करितांना जी विचारसरणी भवलंबिली आहे. तिचा परिचय करून दिल्याने विद्या व अविद्या झणजे काय ? याचा बोघ होण्यास मदत होईस अशी आशा आहे. त्यांत लिहिलें आहे की " जी चित्ताची शुद्धि करीत नाहीं, जी मनाला आणि इंद्रियांना वश ठेवण्याला शिकवीत नाहीं. जिच्या योगे निर्भयपणा आणि स्त्रावलंबन उसन होत नाहीं, जी निर्वाहाचें साधन दाखवीत नाहीं, आणि गुलामगिरींत्न (मग ती मानसिक असी वा इतर प्रकारची असी) सुटण्याची आणि मुक्त राइण्याची तळमळ व शाकि उत्पन्न करीत नाहीं, अशा विदेंत कितीहि महितीचा खिजना, तार्किक कुश-रुता आणि भाषा-पांडित्य भरलेके अवले तरी ती विद्या नव्हे अगर अवली तरी ती अपूरी विद्या आहे. "

या वरून विद्या, ज्ञान अगर सम्यन्ज्ञान यांत कोणकोणत्या गोर्धीचा समावेश केला जातो, याची स्यूल मानानें तरी कल्पना बंईल. आमचे मुनि व उपदेशक गुलामगिरीत्न मुक्त होण्याचा उपदेश तर करीतच नाहीत उल्टर मानिसक गुलामगिरीचा सालळदंड माने भोंवती व मनावर, इतका आवळूब घरितात की विद्या या शब्दाचा व्यापक अर्थ करणाऱ्यास घड बासीच्छ्रास कर्रेणीइ अवघड होजन जाते, मग आपल विचार बोलून दाखविण्यास संधि ती कोठून !!

चारी अनुयोगाच्या ज्ञानायुळें मनुष्यप्राण्याला मुक्तीचा मार्ग दिखेल व मुक्तीचा मार्ग चाल लागण्यापूर्वी तो सम्यग्दर्शनी झाला असल्यानें निर्भय असतो. उत्कृष्ट संसार करितो. आपला, आपल्या देशाचा व आपल्या धर्मांचा उद्धार कसा दोईल, यांचें ज्ञान तें सम्यग्ज्ञान. तीच खरी विद्या. केवळ संसाराकंड पाठ फिरविण्यास सांगणारे तेंच खरें ज्ञान व तीच खरी विद्या, असा, ज्ञान आणि विद्या याचा अर्थ करणे योग्य नाहीं.

अध्याय ३ रा.

चारित्र कां घारण करावें ? मोहतिमिरापहरणे दर्शनलाभादवाप्तसंज्ञानः रागद्वेषनिवृत्त्ये चरणं प्रतिपद्यते साधुः ॥४०॥

अन्वयार्थः—(मोहतिमिरापहरणें) दर्शनमोहरूपी अंधःकाराचा नाश्च झाला असतां (दर्शनलाभादवाससंज्ञानः) सम्यग्दर्शनाच्या लामामुळे शात स्राल्कें आहे, सम्यग्ज्ञान ज्याला असा (साधुः) भन्यपुरुष (रागद्वेषनिवृत्ये) रागद्वेषांची निवृत्ति होण्यासाठीं (चरणं) चारित्राला (प्रतिपद्यते) स्वीकार करतो.

अर्थः — अंधकार अगर वादळ नाहीं हाल्यानंतर ज्याप्रमाणें प्रकाश ब अन हें दोन्ही अनुभवावयास भिळतात, ध्याचप्रमाणें दरीन मोहनीय कर्माचा-भिच्याखाचा उपशम-क्षय अथवा खयोपशम शाल्याने सम्यद्रर्शन व सम्यक्षान हें एकदम उत्पन्न होतात. या दोहोंचा साम शाल्याने रागद्ववादिक षड़िपूंचा नाश करण्यासाठीं मन्य जीव सम्यग्चारित्राचे अवसंवन करता. सम्यद्रर्शन व सम्यग्तान हें एकदम उत्पन्न होतात. यामुळे कित्येक आचा-यांनी धर्म रत्नत्रयमय न मानतां सम्यद्रर्शन व चारित्र हें दोन मिळून मुक्तांना वा सुखाचा मार्ग आहं असे मानिलें आहे.

अनादि कालापस्न दर्शन मोहनीयकर्मानें-मिथ्यात्वानें जीवाला संसा-रांत गुरफटून टाकिलें आहे. संसार-चकाच्या भोवन्यांत्न त्याची सुटका होत नाहीं. परंतु मिथ्यात्वाचा उपशम, क्षय वा क्षयोपशम झाला कीं सम्यन्दर्शनाची प्राप्ति होते. सम्यन्दर्शनाच्या हातांत हात घालून अगर त्याच्या पाठोपाठ सम्यन्ज्ञान येते. सम्यन्ज्ञानप्राप्तिमुळें खरें, कल्याणकारी व दुःखकारी काय आहे याचें ज्ञान जीवाला होते. राग हाणजे कोणत्याहि इष्ट पदार्थावहल लोभ, प्रेम वा अनुराग आणि द्वेष हाणजे कोणत्याहि अनिष्ट पदार्थावहल वैर व अप्रीति होय. लोभ व मोहादि षड्रिपंचा त्याग केल्याशिवाय खन्या व विरंतन आत्मिक सुखावा लाभ होणार नाहीं, हें त्याला कळून चुकतें. राग-हेषादि षड्रिपंचा नाश करण्यासाठीं तो जीव चारिक्याचा आश्रय करितो. चारित्रवान होण्याच्या मार्गाला लागतो.

आचार वा चारित्र झणजे संयम. मन, वचन व शरीर याची अशुभ-कृत्याकडे जी प्रवृत्ति होते, त्या प्रवृत्तिका आळा घालणे याला संयम झणतात. मन तान्यांत ठेवणें; सदाचार प्रवृत्त बनणें झणजेच संयम. चारित्राच्या या अध्यायांत मन तान्यांत ठेवण्याचे निरानिराळे उपाय सांगितलेल आहेत व त्या प्रमाणें घडणाऱ्या वर्तनाला आचार वा चारित्र्य असे झटलें आहे.

लोकाचार व धर्माचार अर्थे आचाराचे दोन मुख्य भेद आहेत. स्रोकाचार परिवर्तनक्षम आहे, धर्माचार तसा नाहीं; लोकाचार परिवर्तनक्षम असल्यानें हा आचार निरिनराळ्या ठिकाणीं निरिनराळ्या स्वरूपांट दिसतो. क्षेत्राचाराळाच अनेकवेळां धर्म असे चुकीनें समजलें जातें. क्षेत्राचार हा परिवर्तनधील वा परिवर्तनधाम आहे असे वेन्हां समजलें जातें तेन्हां तें धर्मा-चाराल्य विरोधी असतां कामा नये. तसें न होईल तर लोकाचाराच्या आड दङ्गन धर्माचाराल्य धान्यावर वसविण्याचा अश्लाच्य प्रयत्न होणारच नाहीं असे नाहीं. खोवें, प्यावें व चैन करावी. देह एकवार जळला झणजे संपलें, पुनर्जन्म नाहीं. पाप व पुण्य नाहीं, असे मानून चैन करण्याचा आचार हा परिवर्तनशील लोकाचारांत येणार नाहीं.

मात्र प्रत्येक लोकाचार हा धर्माचा पूरक आहे, अशी वृधा समज्जत करून घतल्याने लोकाचाराचे पलीकडे जाऊन धर्माचाराच्या दारांत जाण्या-पूर्वीच आपली सर्व-शक्ति लर्च व्हावयाची.

विश्वधमं व व्यवहार-धमं असे धर्माचे दोन भेद पाडिले जातात. धर्माचार व लोकाचार हे व्यवहारधर्माचे दोन भेद होत; व यापैकीं लोकाचार हा परिवर्तनशील आहे. मन, वचन व गरीर यांच्या अशुभ कृत्या-कडे होणाऱ्या प्रवृत्तीला आळा घालणें हा धर्माचार आहे. अणुव्रतादिकांचें पालन यांचा समावेश धर्माचारांत होतो. शुचिर्भूतता इत्यादिकांचा समावेश व्यवहारधर्मात होतो.

> रागद्वेषादिकांच्या नाशांत चारित्राचा जन्म. रागद्वेषनिवृत्तेर्हिंसादिनिवर्तना कृता भवति । अनपेक्षितार्थवृत्तिः कः पुरुषः सेवते नृपतीन् ॥४८॥

अन्वयार्थः -रागद्वेषांची निवृत्ती झाळी असतां (हिंसादिनिवर्तना) हिंसादिक पांच पापांची निवृत्ति (कृता) केल्यासारखी (भवति) होते. (अनपेक्षितार्थवृत्तिः) ज्याळा कोणत्याही फळाची इच्छा नाहीं असा (कःपुरुषः) कोणता पुरुष (नृपतिन्) राजाची (सेवते) सेवा करीळ १

अर्थः — सत्ता, रंपित व कीर्ति इत्यादिकांबद्द क्यांका अपेक्षा नाईं, तो राजेकोकांची नोकरी व सेवा कशाला करील ! त्याचप्रमाणें षड्रिपृंचा क्षयोपशम शाल्यावर तो हिंसादिक पापकमें करण्यास उद्युक्त कां होईल ! होणार नाईं। हिंसादिक पांच पापांचें मूळ कारण रागद्देशादि षड्रिपृंच्या अस्तित्वांत आहे. तें कारण नष्ट शालें कीं, हिंसादि पातकें घडणार नाईंति. रागद्देशादि षड्रिपृं व हिंसादि पांच पातकें यांचा हा कार्यकारणभाव संबंध आहे. ते परस्परावलंबी आहेत. रागद्देशादि षड्रिपृंचें अस्तित्व ज्या प्रमाणांत कमी कमी होत जाईल त्या प्रमाणांत हिंसादि पांच पातकांचेंशे प्रमाण कभी कमी होत जाईल.

' अहिंसा परमो धर्म: ' झणजे हिंसा न करणे हाच हर्वश्रेष्ठ धर्म आहे. रागद्देशदि षड्रिप्पास्न जितकें जितकें दूर राहतां येईल त्या त्या प्रमाणांत अहिंसादि पांच पातकेंद्दी कभी कमी होत जातील. या पांच पातकांचा अन्योन्य संबंध कसा आहे, हें समजून घेतल्यास यांपैकीं अहिंसा धर्मच श्रेष्ठ- धर्म कां ! याचीही कल्पना येण्यास मदत होईल. हिंसा या शब्दाची व्याख्या काय ! याचें यासाठीं प्रधम ज्ञान झालें पाहिजे. केवळ प्राणिमात्रांचा बघ एवदाच अर्थ हिंसा या शब्दाचा नाहीं. एखाशाचें मन दुखेल असे कृत्य कल्यास तें कृत्यही हिंसा या सदराखालीं येतें. आपण ज्या वळीं एखाशावर रागावतो त्यांवळीं त्यांचे मन दुखिलें जातें, एखाशाचा ऐवज चोरतो, तेव्हां आपला ऐवज गोल्याबहल त्याला दु:ख होतें व त्या दु:खाला चोरीमुळें आपण्य कारणीमृत होतो. जेव्हां दुसऱ्याच्या खीचा अभिलाध धरितो तेव्हांही तिच्या नवऱ्याला अगर आसेष्ठांना दु:ख होतें व याला कारण ती ख्री नस्न आपला अभिलाधच कारणीमृत आहे. घनदौलत मिळविली, परिग्रह वादविला की प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष इतराच्या धनाचें हरणच करावें लगते. या अपहारा-मुळें त्याला दु:ख होतें.

बर जी चर्चा केली आहे, तीवरून अर्थे दिस्त येईल की हिराहि पांच पातकांतील शेवटच्या चार पातकांपैकी कोणतेंही पातक घडलें तरी हिसेचे पातक घडतच असतें, या हाट्टेनें विचार केल्यास अहिंसा धर्मच सर्व-श्रेष्ठ धर्म आहे, अर्थे दिस्तन येईल.

मग इतर अणुवतादिकांची जरूरी ती कां ! आचार्य पद्मनंदि यांच्या आवकाचारांत याचा खुलासा भिळतो.—

यतीनां श्रावकाणां च त्रतानि सक्छान्यपि । एकाऽहिंसामसिष्यर्थं कथितानि जिनेश्वरैः॥ ४०॥

सारांदाः केवळ अहिंसा धर्मांच्या सिदिसाठीं इतर वर्ते पाळावींत असे जिनप्रभूंनी सांगितलें आहे. उदाहरणार्थ शक्तिवर्धक औषधांत लोह अधिक प्रमाणांत असते व त्याला पूरक इतरही द्रव्ये असतात. अशा औषधाला कित्येक वेळां एकच नांव असते व कित्येक वेळां संमिश्र नांव असते; मात्र संमिश्र नांवाचा हेतु मुख्य औषधी द्रव्याला प्राधान्य देण्यासाठींच असतो. तद्वतच अहिंसा धर्मावरोवरच सत्यादि धर्माचा उल्लेख येतो. आचार्य पद्मनंदी यांनी दिलेके उदाहरण विचाराई आहे. हारांतील प्रत्येक पूल सुंदर व सुगंध-युक्त असते. त्यांचा सुमनीहार बनवितांना दोरीचा आश्रय प्याचा लागतो. हार बनविण्यास जशी दोरी तद्वतच अहिंसा धर्माच्या आधाराविना इतरांची अवस्था. अहिंसाधर्माशिवाय इतर धर्म खुळून दिसत नाहींत.

चारित्राचं लक्षण.

हिंसानृतचौर्यभ्यो मैथुनसेवापरिग्रहाभ्यां च । पापत्रणालिकाभ्यो विरतिः संज्ञस्य चारित्रम् ॥४९॥

अन्वयार्थः—(पापप्रणालिकाम्यो) पापाच्या नलिकेप्रमाणे असणाऱ्या अर्थात् पापाश्रवास कारणीभूत अशा (हिंसानृत्यचौर्येभ्या) हिंसा, असस्य आणि चोरीपासून (च) तसेंच (मैधुनसेवापरिम्रहाभ्यां) कुशोल व परिम्रहा- पासुन (विरत:) विरक्त होणें हें (संज्ञस्य) सूज पुरुषाचें (चारित्रम्) चारित्र (अस्ति) होय.

अर्थ: —हिंसा, असत्य, चोरी, कुशील-मैथुन सेवन व परिप्रह हीं पापांचीं-अशुभाश्रवांचीं-कारणें आहेत. या पांचही पापांचा एकदेश-अंशतः वा सर्वथा त्याग करण्यानें सम्यग्चारित्राची प्राप्ति होते. झणजे या पातकांच्या त्यागाला सम्यग्चारित्र अर्थे झटलें आहे. हिंसादिक कृत्यामुळें पातक धडतें झणून हिंसादिक पांच कृत्यांनां गटाराची उपमा दिली आहे. गटारांतून जशी घाण वाहत जाते व येते, त्याचप्रमाणें हिंसादि पांच पातकामुळें पाप जडतें.

या पांच पातकांबद्दल वैदिक धर्मातील विचारांची ओळल करून दिल्यास कोणी कोणाची नकल केली आहे हें पहावयास मिळेल, अगर दोन विचारी लोकांच्या विचारांत साम्य नेहमींच कसें आढळून येतें हें तरी कळेल. वैदिक धर्मात पातंजल योगशास्त्राला मानाचें स्थान आहे. पातंजल मुनीनें हा प्रथ लिहिला असल्यानें त्याला पातंजल योगशास्त्र असें हाटलें आहे. या ग्रंथांत चिच्चृत्ति निरोध हाणजे योग अशी योगाची व्याल्या केली आहे. चिच्चृत्तीचा निरोध-मन एका विषयाचर स्थिर करणें-हें पातं- जल योगशास्त्राचें ध्येय आहे. (१) यम (२) नियम (३) आसन (४) प्राणायाम (५) प्रत्याहार, हो योगाचीं पांच बहिरंग साधनें व (१) धारणा (२) ध्यान (३) समाधि अशीं तीन अंतरंग मिळून योगाचीं आठ अंगें सांगितलीं आहेत. यामुळें त्रिविध तापानें तापलेला (जन्म, जरा व मृत्यु हें त्रिविध ताप) जीव संसारचकांत्न सुटतो, व तो कैवल्यपद गांठतो. या कैवल्यपदालाच जैनधर्म परमेष्टीपद-मोक्ष-असें धाणतो.

यमनियमादि हीं योगाचीं पांच बहिरंग साघनें सांगितलीं आहेत. त्याचा थोडासा अधिक खुलासा केल्यास जैनधमीतील पांच पातकांशीं त्यांचा संबंध कसा आहे, हे अधिक खुलाशानें कळून येईल; कारण वरील नांवावरून पूर्ण बोध होत नाहीं. यमः—(१) अहिंसा (२) सत्य (३) अत्तेय (४) ब्रह्मचर्य व (५) अपिरग्रह हें पांच यम होत. असे पातंजल योगशास्त्रांत सांगितलें आहे. या पांच पातकांचा उल्लेख वरील स्लोकांत आचार्य समंतभद्र यांनी केलाच आहे.

नियम:—(१) शीच, (२) संतोष, (३) तप, (४) स्वाध्याय व (५) ईश्वरप्रणिधान याही गुणांचा श्रावकाचाराच्या निरनिराळ्या अंगांतः समावेश झाला आहे.

वर योगाचे ने आठ गुण सांगितले आहत, त्यांच्या पालनाने चित्त-, वृत्तीचा निरोध होतो. चित्ताची व मनाची एकामता झाली कीं, त्रिविष संसार-तापांत्न जीव मुक्त होतो. संसाराच्या फेन्यांत्न सुटका होणे यालाच मोक्ष किंवा मुक्ति असे जैनधर्मानें मानिलें आहे. सामायिक, सल्लेखना—समाधि ही एकामचित्त होण्याची साधनें सांगितलीं आहेत. या तीन अंतरंग साधना-। शिवाय हिंसादि पांच पातकांचाहि त्याग मुक्तिसाठींच् सांगितला आहे. फरक असेल तर तो अनुक्रम नंबर देण्यांत व त्या गुणांची चर्चा निरिनराज्या प्रकरणांत करण्यांत आहे. अर्थात् हा फरक विषयाच्या मांडणीवर व प्रंथ-काराच्या आवडीनिवडीवर आहे.

मनु अ. १० श्लो. ६३

महिंसा सत्यमस्तेवं शौचमिद्रियनिश्रहः। एतं सामासिकं धर्म चातुवण्येंऽमवीन्मनुः॥

याज्ञवल्क्य----

भहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिंद्रियनिप्रहः। दानं दया दमः शान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम्॥

पं. आशाधरांच्या सागारघर्मामृतांत जवळ जवळ वरील प्रकारचाच उपदेश आढळतो. आचार्य समंतमद्र यांची विषयांची मांडणी अधिक सुबोध, शास्त्रीय व पद्धतशीर असल्यानें त्यानीं अहिंसा, सत्य, अस्तियादिक पांच अणुष्रतांनां स्वतंत्र कल्पून त्यांचें विवेचन केलें आहे. दात्र वगैरे संबंधां स्वतंत्र विचार केला आहे. वरील दोन वैदिक धर्मन्यनांत भेसळ दिसत असली तरी धर्मांच्या या सर्व प्रकारचा समावेश जैनधर्मीत केला आहे. मनु व बाह्यबस्क्य यांचा काल विचारांत घेऊन कोणी कोणाची नकल केली हें ठरवांचें अगर विचारी लोकांचें विचार प्राय: सर्वत्र सारक्षेच असतात, असें मानिल्यासही हरकत नाहीं.

गांधी दोहन विचार—पान ६।७।८ वर्राल विचारांचा छार— (१) अहिंसा ही मनाची वृत्ति आहे. ज्या वृत्तीत कोठेंही देषाचा गंध सुद्धां अखगार नाहीं ती अहिंसा (२) अहिंसेची विद्धी झास्याखंरीज सत्याची खिद्धी होणें अश्वस्य. (१) पूर्ण सत्य व पूर्ण अहिंसा यांत फरक नाहीं. (४) सत्य व अहिंसा ही नाण्याच्या दोन बाजूप्रमाणें एकाच सनातन वस्त्ंच्या दोन बाजू आहेत. (५) प्रेमाचें शुद्ध स्वरूप झणजे अहिंसा. (६) अहिंसेंत तीन कार्यसामक शक्ति आहे. अहिंसेच्या साक्षिच्यांत सर्व वैर शमून जातें. अहिंसेची सिद्धी प्रथम व नंतर सत्याची सिद्धी. पंचाणुन्नतांतही अहिंसेला प्रथम व सत्याला द्वितीय स्थान दिलें आहे.

(मराठी भावेंतील वेद अशी ज्ञानेश्वरीची ख्याति आहे.) ज्ञानेश्वरीच्या तेराव्या अध्यायांत ज्ञानाची लक्षणे बऱ्याच विस्ताराने दिली आहेत. त्यांत अहिंसेला प्रमुख स्थान दिलें आहे. मन, वचन, काय, इस्त, पाद, चक्षु इत्यादि कोणत्याही इंद्रियाने दुखऱ्यात्य बु:ल न देणें अशी अहिंसेची व्याप्ति ज्ञानेश्वरीत केली आहे. जैनधर्माला ही व्याप्ति मान्यच आहे. अव्यभिचारी भिक्त असे ज्ञानाचे दुसरे स्वरूप आनेश्वराने सांगितलें आहे. अशी अव्यभिचारी भिक्त असे ज्ञानाचे दुसरे स्वरूप आनेश्वराने सांगितलें आहे. अशी अव्यभिचारी भिक्त आणेजच सम्यग्दर्शन. अहिंसेवहल ज्ञानेश्वर सम्यग्दर्शन अहिंसेवहल ज्ञानेश्वर सम्यग्दर्शन अहिंसेवहल ज्ञानेश्वर सम्यग्दर्शन अहिंसेवहल ज्ञानेश्वर

जगाचिना सुस्रोहेशे । शरीरवाचामानसे ॥ रहाटणे ते अहिंसा ।रूपजाणा ॥ ११४ ॥ अखिल जगान्या मुखासाठी हिंसा करूं नका अर्धे झायण्याचा मितिवार्थ आहे. यांशावाय अभय, दान, तप, दया, सौजन्य, तेज, क्षमा, घृति, शौच, परोपकार इत्यादि सद्गुणांची ज्ञानामध्यें गणना केली आहे. यावरून वरील गुण ज्याच्या अंगी आहेत तो खरा ज्ञानी अर्धे ज्ञानेश्वरांचें मत आहे. या उलट अज्ञान किंवा असुर प्रकृतिचीं जीं लक्षणें ज्ञानेश्वरांनी सांगितलीं आहेत. त्यांत (१) मानित्य-मानसन्यानाची अपेक्षा (२) दांभित्व-स्वस्तुति-दांभिक-एणा (३) अक्षांति-स्तुतीनें फुगणारा (४) अशोच-सत्कर्महीन (५) आहंकार (६) जनमजरादिकांचें आ भाव-त्रिविध तापांचा विचार न करितां संसारा समाण होणें (७) आसक्ति (८) दंम (९) दर्ष (१०) अभिमान (११) कोध (१२) पौरुष्य-निष्ठुरता-इत्यादि-कामकोषादि षड्रियू व आठ प्रकारचे मद यांचा ज्ञानेश्वरीत दुर्गुणांत समावेश झाला आहे. शिवाय मद-गर्भ यांची संख्या आठच आहे अर्थेही नाहीं. यावरून आठरा दोष व आठ गर्भ हे ज्याच्या अंगीं आहेत त्याला असुर प्रकृतींचा अर्थे ज्ञानेश्वर झणतात.

हानेश्वरानें जी स्फुट पर्चे केली आहेत, त्यांतील 'आंधळा' या स्फुट विषयांवरील पद खाली दिलें आहेत.

> पूर्वजन्मीं पाप केळें ते हें बहुत विस्तारछे। विषयसुख नाशिवंत सेविता तिमिर कोंदळें॥ चौऱ्यांशीं छक्ष योनी फिरतां दुःख भोगिळें। ज्ञानदृष्टी हारपछी दोन्ही नेत्र सांधळे॥

हान व अज्ञान यांचा सार या पद्यांत आला आहे. जैनवर्ग तरी याशिवाय दुसरें तें काय झणतो !

स्त्रोक संख्या ४९ मध्ये व इतरत्र आचार्य समतभद्र अहिंसावताला प्रथम स्थान देत आले असले तश अहिंसावतालाच इतरांनी प्राधान्य दिलेकें आहे, असे मात्र नाहीं. पद्मनंदी आचार्य स्त्रोक संख्या ३९ मध्यें लिहितात कीं:— सर्वे जीवा दयाधारा गुणातिष्ठान्ति मानुषे । सुत्रधाराः प्रसुनानां हाराणां च सरा इव ॥ ३९ ॥

सारांदाः — ज्याप्रमाणें फुलांच्या हारांतील फुर्ले त्यांना एकत्रित करणाऱ्या दोरीच्या आधारावर असतात, तद्वतच मनुष्याचे इतर गुण जीव-दया धर्माच्या आधारावरच अवलंबून आहेत. यावरूनही आचार्य पद्मनंदी हे जिबदयेला-अहिंसेलाच-प्राधान्य दंतात हैं स्पष्ट दिसतें.

धोडासा अधिक विचार केला तर 'अहिंसा परमो धर्मः ' ही हाण अगर आचार्य पद्मनंदी यांचें मतच अधिक प्राह्म दिसतें. आचार्य पद्मनंदी इतर ब्रताला मानीत नाहींत असे मात्र नाहीं; कारण क्ष्रोक संख्या २४ मध्यें पांच अणुव्रतें, तीन गुणव्रतें व चार शिक्षाव्रतें, अशीं श्रावकांची बारा अणुव्रतें आहेत असे संगतात. 'अहिंसा परमा धर्मः ' को याबहल इतरत्र अधिक खुलासा केला असल्यानें त्याची पुनक्ति करण्याचें टाळिलें आहे.

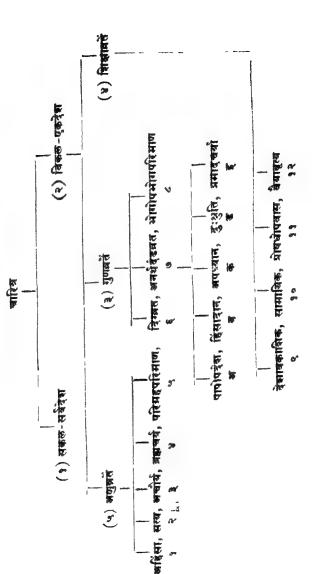
वताचे-चारित्राचे-मेद व त्यांचे पालक.

सकलं विकलं चरणं तत्सकलं सर्वसङ्ग-विरतानाम् । अनगाराणां विकलं सागाराणां ससंगानाम् ॥ ५० ॥

अन्वयार्थ:—(तत्) तें (चरणं) चारित्र (सकलं विकलं) सकल आणि विकल रूप आहे (सर्वसङ्गविस्तानाम्) सर्व परिग्रहापासून विरक्त असणाऱ्या (अनगाराणां) मुनींचें (सकलं) सकल चारित्र होय (तु) आणि (ससंगानाम्) परिग्रहानें सहित अशा (सागाराणां) गृहस्थांचें (विकलं) विकल चारित्र होय.

अर्थ:—सकल व विकल असे चारित्राचें दोन भेद आहेत. सर्व संग-त्यागी-मुनी लोकांच्या चारित्राला सकल चारित्र व गृहस्थी लोकांच्या चारि-त्राला विकल-एकदेश चारित्र असे संबोधिलें आहे. युनीना चोबीस प्रकारच्या

चारित्राचे भेद व पीटभेद.

परिग्रहाचा त्याग करावा लागतो. चोवीस परिग्रहत्यागामुळे मुनिपदाला मुनी पात्र होतात. मुनी हे महावृति सक्कचिरित्री-असतात न गृहस्थी हे विकल अणुवृतधारी-असतात, हिंसादि पांच पातकांचा सर्वस्वी जेव्हां त्याग होतो तेव्हां तो महावृती होतो. हिंसादि पांच पातकांच्या एकदेश-स्थूल त्यागाला-अणुवृत असे झणतात.

आचार्य पद्मनादि यासंबंधी लिहितात की:---

संपूर्णदेशभेदाम्यां स च धर्मो द्विधा भवेत् । आधे भेदे च निर्मेया द्वितीये गृहिणः स्थिताः ॥ ४ ॥

सारांदाः—रत्नत्रय धर्माचे सकल व एकदेश अंस दोन भेद आंहत. सकल हा निर्प्रथ मुनीसाठीं व एकदेश हा गृहस्थी लोकांसाठीं सांगितला आहे.

तत्वार्थसूत्र, सूत्र २ मधील सूत्र खालीलप्रमाणे आहे—देशसर्वतोऽणुम-हती । या सूत्रांत देश-एकदेश व सर्वतः—सकल—असे धर्माचे दोन भेद आहेत, असे सांगितकें आहे.

इहलौकिक व पारलौकिक धर्म.

सकल-निर्प्रय व विकल-गृहस्थी असे चारित्राचे जसे दोन मेद केले आहेत त्याचप्रमाणें विकल-गृहस्थी लोकांच्या चारित्राचे इहलीकिक व पार-लीकिक असे दोन भेद केले आहेत.

> ही हि धर्मों गृहस्थानां लौकिकः पारकौकिकः। लोकाश्रये भवेदाधः परः स्यादागमाश्रयः॥ १॥

अर्थ: — लौकिक-इइंलोकिचा-धर्म त्या त्या काळाच्या परिस्थितीवर-लोकस्थितीवर अवलंबून असतो. अर्थात् देशकाल परिस्थितीप्रमाणें तो निर-निराळ्या स्वरूपाचा होतो. त्यांत बदल होणें अपरिष्ठार्य असतें. पारलीकिक धर्म हा जैनसिद्धांतास अनुसरून असतो. त्याचे स्वरूप कदापि बदलमार नाहीं.

बद्छती कोणता व बद्छत नाहीं असा धर्म कोणता? सर्व एव हि जैनानां प्रमाणं कौकिको विधिः। यत्र सम्यक्तवहानिनं यत्र न वतत्वणम्॥ २॥

अर्थ: ज्या लैकिक धर्मामुळें सम्यक्ताची हानी होत नाहीं; सम्यक्ताला बाधा येत नाहीं अगर व्रतमंग होत नाहीं, असे आचार प्रमाणच आहेत. सम्यक्ताला व व्रतांना बाधा येत नाहीं अशा आचारांत बदल कर-ण्यास धर्माची आडकाठी नाहीं. उलट असा झालेला बदल धर्माला मान्य आहे असेच त्यांचें मत आहे. धर्म परिवर्तनशील आहे असे ज्या ज्या वेळीं हाटलें जातें, त्यांबेळीं लैकिक धर्मास उद्देशनच असे हाटलें जातें, धर्मतत्वें बदला असे हाणणें नसतें.

अणुवताचे विकल चारित्राचे मेदः

गृहिणां त्रेधा तिष्ठत्यणुगुणशिक्षाव्रतात्मकं चरणं । पंचतिचतुर्भेदं त्रयं यथासंख्यमाख्यातम् ॥ ५१ ॥

अन्तयार्थः—(ग्रहिणां) ग्रहरणांचें (चरण) चारित्र (अणुगुण-शिक्षाव्रतात्मकं) अणुव्रत, गुणव्रत आणि शिक्षाव्रतरूप (त्रेघा) तीन प्रकारचें (तिष्ठति) आहे. (त्रयं) या तीहींचें (यथासंख्यं) अनुक्रमानें (पंचत्रि-चतुर्भेदं) पांच तीन आणि चार असे भेद (आख्यातम्) सांगितके आहेत.

क्षर्थ: - गृहस्थी लोकांच्या चारित्राचे (१) अणुत्रत (२) गुणव्रत व (३) शिक्षाव्रत असे तीन प्रकारचे भेद मानिले आहेत. अणुव्रताचे पांच, गुणव्रताचे तीन व शिक्षाव्रताचे चार असे एकंदर १२ पोटभेद आहत. यावरून आवकांची बारा अणुवर्ते आहेत असे समजलें जातें.

या कोकांतील गृही या राज्याचा अर्थ गृहस्यी अशा केला आहे. स्व. वा. पंडित निटवे यांनी पं. आशाधर यांच्या शागरधर्मामृताचे मराठीत केलेस्या भाषांतरांत पान १८६।१८७ वर गृहस्याश्रमांचे तीन भेद शांगितके आहेत. पहिल्या सहा वतप्रतिमाधारी भावक हे अधन्य, त्यानंतरंच तिचे मध्यम व शेवटचे तीन उत्कृष्ट आवक होत असे लिहिले आहे. शेवटच्या दीन आवकांना मिश्रुक-असे झटले आहे. यति हे मिश्रुकापेक्षां श्रेष्ठ असतात.

आवकांतही पश्चिक व नैष्टिक असे भेद मानिले आहेत. येथें अशी शंका येईल कीं, आचार्य समंतभद्रांनीं पाक्षिक व नैष्टिक असे भेद का मानिले नाहींत ?

पंचाणुवताचे स्वरूप-लक्षणः

प्राणातिपातवितथव्याहारस्तेयकाममूर्व्छेस्यः स्थुलेस्यः पापेस्यो व्युपरमणमणुव्रतं भवति ॥५२॥

अन्वयार्थः—(स्थूलेम्यः) स्थूल (प्राणातिपातवितथव्याहारस्तेय-काममूच्छेंम्यः) हिंवा, अवत्य, चोरी, कुशील आणि परिप्रह या (पापेम्यः) पापापास्त (यत्) जें (न्युपरमणं) विरक्त होणें (तत्) तें (अणुवतं) अणुवत (भवति) होय.

अर्थ:—हिंसादि पांच पातकें स्पूलमानाने-एका अंशानें (एक देश) न करणें याला अणुव्रत झणतात. गृहस्थी लोकांना स्पूल हिंसा, स्थूल अस्त्य, स्थूल चोरी, स्थूल कुशिल-मैथुन व स्थूल परिप्रह यांचा त्याग करावयाचा असतो. त्रस व स्थावर जीवापैकीं त्रस जीवाच्या हिंसेचा त्याग आवकास असतो. परंतु स्थावर जीवाच्या हिंसेचा त्याग नसतो. राजदंडाच्या मीतिने स्थूल चोरीचा त्याग त्यास करावा खगतो. स्वलीपासून तो विरक्त झालेला नसतो, तसेंच धन घान्यादि परिप्रहाचे विशिष्ठ प्रमाण बांधून त्या प्रमाणापेक्षां अधिक होईल त्या धनघान्याचा तो त्याग करितो. परिग्रहाचा तो सर्वत्वी त्याम करित नाहीं. त्यामुळें तो अणुवृती होतो. संसारीत असतां त्यास महाव्रती होतां येत नाहीं.

संसारत्याग हा सर्वीना शक्य नाहीं व इष्टही नाहीं; परंतु तो केवळ संसारी ओहे, झणून त्याला हिंसादि पांच पातकांची माफी द्यावी हैं झणणेंही न्याच्य नाहीं. संसारांत असतांनाही त्याच्यावर कांही निर्वेध असणें हें जरें धार्मिक दृष्ट्या जरूर आहे; तद्धतच सामाजिक व व्यावहारिक दृष्ट्याही युक्त आहे. शती व्यापारादि उपजीविकेच्या साधनांत हिंसा ही घडणारच; झणूनच स्थावर-जीव-हिंसेचा त्याग त्यास सांगितलेला नाहीं.

शिवाय महावती होण्यापूर्वी एक पायरी झणूनही अणुवती होणें इष्टं आहे. तें एकप्रकारें शिक्षणच आहे. अणुवति झाल्यानें व्यवहारांत अडधळा उत्पन्न होणार नाहीं. या दृष्टीनें विचार करितां तीर्थकर प्रभूनी घालून दिलेलें हे नियम सर्वतीपरी कसे हितकर व व्यवहाय आहेत याची स्पष्ट कल्पना यहेल.

निरनिराळ्या आचार्योनीं व द्यास्त्री पंडितांनीं मांडलेस्या विचारांचा बारकाईने विचार करितां त्यांत अनेक ठिकाणीं आचारांत अतिन्याप्ति व अन्याप्ति असे प्रकार आढळतात. पं. निर्देव यांनीं प्रसिद्ध केलेस्या सागार-धर्मामृतच्या पान १९९ वर जलगालनवताचे अतिचार दिले आहेत. जलगालन हें एकवत आहे, असा उल्लेख आचार्य समंतभद्र व पद्मनंदि यांच्या आवकाचारांत आढळ होत नाहीं, समंतभद्रांनीं अतिचारांची वह संख्या ७० दिली आहे. रात्रिभोजन व जलगालन यांचा वतांत समावेश केस्यास अतिचारांची संख्या ७० पेक्षां वरीच मोठी होईल. जलगालन वतांचे अतिचार खाली दिलें आहेत.

१ गाळलेलें पाणी चार घटिकानंतर पुनः न गाळणें. २ मळकट कपड़्योंने गाळणे ३ गाळल्यानंतर कपड़्यांत उरलेले पाणी मूळच्या पाण्यांत न टाकतां दुसच्या ठिकाणच्या पाण्यांत टाकणें ४ जिमनीवर पाणी सांडणें. सारांश या आतिचाराच्या बंधनांत्त सुटणें प्रायः अशक्यच दिसते. मुर्नाच्या स्वयंपाकाला जे पाणी वापरलें जाते तें अतिचाराच्या कक्षेत येतें कीं नाहीं, हैं मात्र जरूर पहावें. अतिव्याहिचीं अशीं अनेक उदाहरणें देतां येतील. असे आचार तीर्थकरप्रणीतच आहेत, असे झणणाऱ्यांचें तोंड धरणार कोण ?! आईसाणुव्रतपालनासाठीं झोंपाळ्यावर बसं नये व मौनव्रताच्या उद्यापनासाठीं देवळांत एक घंटा बांधावी इत्यादि अनेक चमत्कारिक गोष्टींचा आशाधरांनीं सागारधर्मासतांत समावेश केला आहे.

अभितगति आवकाचारांत रात्रीं भोजनत्याग यास सहावें अणुवत मानिलें आहे. श्रीसमंतभद्र आचार्याप्रमाणेंच आचार्य उमास्त्रामीही अणु-व्रतांची संख्या पांचच मानतात. रात्रींभोजनत्यागाचा त्यांनी अणुवतांत समावेश केलेला नाहीं.

श्रावकांच्या बारा अणुव्रतांचें स्वरूप अगर लक्षणें व त्यांचे अतिचार याबद्दलची माहिती देण्यापूर्वी तत्वार्धसूत्रांत पांच अणुव्रतासंबंधीं व्यक्त केलेले विचार उपयुक्त होतील असें वाटल्यानें ते सारांशरूपोनें दिले आहेत.

पांच अणुव्रतांमध्यें मनाची स्थिरता उत्पन्न व्हावी व या पांच व्रतांचें पालन हढ व्हावें, व अशी स्थिरता व हढता उत्पन्न होण्यासाठीं त्यांचें-व्रतांचें-वारंवार स्मरण व चिंतन करीत जाणें जरूर आहे. यासाठीं प्रत्येक अणु-व्रताच्या पांच पांच भावना सांगितल्या आहेत. भावना सांगंज एखाद्या गोष्टीचें वारंवार चिंतन करणें.

अहिंसान्नताच्या भावनाः—(१) वाग्गुप्ति, (२) मनोगुप्ति, (३) ईर्यासीमती, (४) आदान-निक्षेपण समिती, (५) आलोकित पान-भोजन.

सत्यत्रताच्या भावनाः—(१) क्रोधप्रत्याख्यान, (२) स्रोभप्रत्याख्यान (३) भीक्त्व-प्रत्याख्यान (४) हास्यप्रत्याख्यान (५) अनुवीचिभाषण.

अचौर्य व्रताच्या भावनाः—(१) शून्यागारवास, (२) विमोचितवास, (३) परोपरोधाकरण, (४) भैह्यशुद्धि (५) सधर्मीविसंवाद.

ब्रह्मचर्याणुव्रताच्या भावनाः—(१) स्त्रीराग कथाश्रवण त्याग, (२) तन्मनोइरांगनिरीक्षणत्याग (३) पूर्वरतानुस्मरणत्याग, (४) वृष्येष्टरसत्याग, (५) स्वश्रीरसंस्कार इत्यादि.

तत्वार्धसूत्रांत क्या भावनांचा त्याग करण्यास सांगितके आहे त्यापैकीं कांहींचा आचार्य श्रीसमंतभद्र यांनी अतिचारांत समावेश केल आहे. सदरचे अतिचार घडूं न दिल्यास व तत्वार्धसूत्रांतील भावनांचा त्याम केल्यास पांच अणुवतें निरपवाद पालन करण्यास मदत होईल.

अणुवर्ते पांच की सहा की सात? चारित्रसारांत अणुवतांची संख्या ६ मानिसी आहे.

वधादसत्याचीर्याच कामाइंगाचिवर्तनम् । पंचधाऽणुवतं राज्यभुक्तिः चष्टमणुवतम् ॥ ४ ॥

सर्थ:—(१) हिंसा, (२) लवाडी, (३) चोरी, (४) मैधुन, (५) परिव्रह व (६) राजी न जेवणें अशी सहा अणुनर्ते होत.

आठ मूलगुण कोणते याबहल आचार्य बचनांत एकवाक्यता नाहीं, हैं स्त्रों, सं. ६६ मधील विवेचनावरून दिस्त येईल. सामान्यत: अणुव्रतांची संख्या पांचच देण्यांत आली आहे हें खरें असलें तरी अणुव्रतांच्या संख्येंतही एकवाक्यता नाहीं, हेंही तितकेंच खरें आहे. चारित्रसाराप्रमाणेंच आचार्य अमितगति रात्रिमोजनत्यागासह अणुव्रतांची संख्या सहा मानितात.

अणुत्रतांची संख्या ६ आहे, असे मानिस्यास श्रावकांची वर्ते बारा अशी न मानतां तीं तेरा मानांची लागेल.

मूळगूण व उत्तरगुण इत्यादि.

तीन 'म' कार व पांच उदुंबर यांचा स्थाग करणाऱ्याला मूळगुण धारक अर्धे कां ही झाणतात. तीन 'म' कार व पांच उदुंबर स्थाग हे आठ मूळगूण प्रथम धारण करून नंतरच पांच अणुकतें, तीन गुणवतें व चार शिक्षावतें पाळावयाचीं असतात. झणून या बारा वतांना 'उत्तर गुण' अर्धे नाम।भिधान कां हीं नी दिलें आहे.

मद्यविरति बेगेरे आठ गुण हे प्रथमारंभीचे गुण होत; महाब्रतांच्या अंपेक्षेने लघु-कमी-असणारी बतें, सी अणुव्रतें होत. अणुव्रताला बादविणारीं- बाढीस लावणारीं-तीं गुणकर्ते होत. दुर्ब्यापारापासून मनाला निवृत्त करं-श्याच्या संवयी करितां व शिक्षणाकरितां जी वर्ते पालन करावयाचीं त्यांना शिक्षावर्ते झणतात. अणुवर्ते यावजीव पाळावयाची असतात व शिक्षावताला कालमर्यादा चालते. यामुळें शिक्षावर्ते हीं अणुवताहून भिन्न आहेत असेही मानिलें जाते.

वरील विवेचनावरून समंत्रभद्राचार्यांनीं सांगितकेल्या पांच अणुव्रता-शिवाय कांईी आचार्य रात्रीं मोजन त्याग व कांईी जलगालन याची स्ट्राच्या अणुव्रतांत गणना करितात. रात्रिभोजनत्यागी व जलगालनी जैन प्रायः सर्वत्र दिसतात. रात्रिभोजन त्याग व जलगालन ही स्वतंत्र अणुव्रतं न मानतां, त्यांचा आईसाणुव्रतांत समावेश होतो, भसें मानणें युक्त होईल; अगर या दोन्हि व्रतासह अणुव्रतं सात मानल्यासिह हरकत येजं नये.

महिंसाणुवताचे लक्षण

संकल्पात्कृतकारितमननाद्योगत्रयस्य चरसत्वान् । न हिनस्ति यत्तदाहुत्थुलवधाद्विरमणं निपुणाः ॥ ५३॥

अन्वयार्थः—(योगत्रयस्य) मन वचन, काया ह्या तीन योगासंबंधीं असलेट्या (कृतकारितमनात्) कृत, कारित आणि अनुमोदनरूप (संकल्पात्) संकल्पाने (चरसत्वान्) त्रस जीवांचा (न हिनस्ति) वात न करणें (तत्) यास (निपुणाः) व्रतांचा विचार करण्यांत दक्ष असलेले पुरुष (स्थूलवधाद्वि-रमणं) स्थूल वधापास्न विरक्त होणें, अथवा अहिंसाणुवत असें (आहुः) ह्यणतात.

सर्थ: - त्रस जीवांची-ज्या जीवांना दोन, अगर तीन, अगर चार, अगर पांच इंद्रिये आहेत-अशा जीवांची हेतुपुर:सर मनानें, बचनानें व शरीरानें स्वतः हिंसा न करणें, दुसऱ्याकडून न करविणें अगर कोणी करीत असल्यास अनुमति न देणें, यास अहिंसाणुत्रत असे झणतात. एकेंद्रिय जीवाच्या हिंसेपासून गृहस्थी छोकांना दूर राहतां थेणें शक्य नाहीं. मुनी लोकांना एकेंद्रिय जीवाचीही हिंसा स्थाज्य मानिली आहे. एकेंद्रिय जीव हासके भाजीपाला-वनस्पति वगैरे, संसारी लोकांना खालील ९ प्रकारांनी हिंसेचा त्याम सांगितला आहे. (१) हेतुपुर:सर मनाने स्वतः त्रस जीवाची हिंसा न करणें (२) दुसऱ्यांकडून न करविणें (३) दुसऱ्यांनी केलेल्या अशा जीवांच्या हिंसेला चांगलें केलें असे न मानणें व हाणणें (४) वचनानें स्वतः हिंसा न करणें-मी ठार मारतो इत्यादि (५) वचनानें दुसऱ्यांकडून त्रस-जीवांची हिंसा न करविणें (६) वचनानें त्रस-जीवांच्या हिंसेला अनुमोदन न देणें (७) शरीरानें त्रस जीवांची स्वतः हिंसा न करणें (८) शरीरानें अशी हिंसा दुसऱ्यांकडून न करविणें (९) शरीरानें अशा हिंसेस पुष्टी न देणें.

हिंसा वा अहिंसा याचा विचार करीत असतां हेत्ला व उद्देशाला प्रमुख स्थान देण्यांत आलें आहे. हेतुपुर:सर अथवा रागदेषादि कषायांच्या आधीन होऊन केलेला जीवघात, हिंसा या सदराखाली येतो. इंडियन् पीनल कोडांत खून या शब्दाच्या व्याख्येतही हेत्ला-उद्देशालाच प्राधान्य दिलें आहे. आचार्य उमास्वामींनी आपल्या तत्वार्थसूत्रांत हिंसची व्याख्या केली आहे, ती अशी:- 'प्रमत्तयोगात्पाणव्यपरोपणं हिंसा ' झणजं रागद्देषादि कषायांचें आधीन होऊन जीवघात करणें, याला हिंसा झणावी. रागद्देषादि कषाय तीव झाले, ते मलीन झाल व जीवघात झाला की तें कृत्य हिंसा या सदराखाली येईल. अशावेली मनाचें धर्मातच विघाड होतो; हाणून हेत्नें केलेला जीवघातच हिंसा या सदराखाली येईल.

दुसऱ्या धर्म-प्रंथांतृन हिंसेचे चार भद केले आहेत, व त्या पैकी संकल्प-हिंसा गृहस्थी लोकांना वर्ज्य मानिली आहे. आचार्च समंतभद्रांच्या या कुर्तात या चार भेदांचा स्पष्ट उक्लेख नाहीं. परंतु हे भेद आचार्यांच्या विचार सर्गी-तच दिस्न येतात. अहिंसा घर्मासंबंधी कांहीं महत्त्वाचे वेचे 'महावीर वाणी 'या पुस्त-कांत दिले आहेत. स्यापैकी यापुढें कांहीं वचवें दिली आहेत.

१ आपल्या सारखेंच सर्व प्राणीमात्रांना बगावें व मर्स नये असे वाटतें. यामुळे प्राणिवध करणें महापाप आहे. २ आपळा शत्रू असो वा मिल असो त्याच्याशीं मित्रत्वानें, व समभावानें वागा. सर्व प्रकारची लहानमोठी हिंसा टाळणें महादुष्कर कार्य आहे. (दुष्कर कार्य करणारेचा महातमे होतात.)

(३) सम्यक्-बोघ ज्याला झाला आहे असा ज्ञानी व बुद्धिवान मनुष्य हिंसेमुळें उत्पन्न होणाऱ्या वैरवर्षक व महाभयंकर दुःखाचें ज्ञान झाल्यानें, हिंसेमारख्या पापकर्मापासून आपला बचाव करून घेतो अगर त्यानें बचाव करून घ्यावा.

सारहाण केली व आपला कोणी द्वेष केला तर आपणांस कोणी त्रास दिला, मारहाण केली व आपला कोणी द्वेष केला तर आपणांस जरें दुःल होतें, तसेंच दुःल दुसऱ्यांना आपण त्रास दिला, मारहाण केली व इतरांचा द्वेष केला तर त्यांना होतो, याची जाणीव ठेवावी. सुलानें जगण्याचा हक जसा आपणांस आहे, तसेंच इतरांनाही सुलानें व विनात्रास जगण्याचा हक आहे हैं जाणून जगण्याच्या स्वांच्या हकाच्या आड कोणीही स्त्रानें यें नये. जगण्याचे हें स्वातंत्र्य इतर सर्वांना द्या झणजे तुझांला त्या स्वातंत्र्याची प्राप्ती आपोआपच होईल. केवल धार्मिक दृष्ट्याच अहिंसाणुवताच्या पालनाचें महत्व आहे, असे नाहीं तर त्याच्या पालनामुळें समतेची वाद, समाजांतील द्वेष, ईर्षा व अस्यादिकांना पायवंद आणि व्यवहारांत ऋजुता इत्यादिक अनंत फायदे होऊन स्वर्गच या पृथ्वीवर उतरेल.

या अहिंसाधर्माच्या जोरावरच हिंदुस्थानलाच काय पण अखिल जगांतील प्राणिमात्रांना राजकीय स्वातंत्र्य देण्याची हिय्या म. गांधीनी धरली नाहीं काय ?

महिसाणुवताचे मतिचारः

छेदनबन्धनपीडनमतिभारारोपणं व्यतीचाराः आहारवारणापि च स्थूलवधाद् व्युपरतेः पञ्ज ॥ ५४ ॥

अन्ययार्थः — (छेदनबन्धनपीडनं) छेदणें, बांधणें, त्रास देणें, (अतिभारारोपणं) जास्त ओझें छादणें (अपि च) तर्धेच (आहारवारणा) आहारांचा निरोध करणें ('एते' पंच) हे पांच (स्पूलवधाद् व्युपरतेः) स्पूल हिंसेच्या त्यागाचे—अहिंसाणुव्रताचे (व्यतीचारः) अतिचार (सन्ति) आहत.

अर्थ: अहिताणुव्रताचे यापुढील पांच अतिचार आहेत. व्रताला दोष लागणें यास अतिचार झणतात, व व्रत थेऊन त्याचें पालन न करणें यास भंग झणतात. अणुव्रताची प्रतिज्ञा केल्यानंतर अंतर्वृत्तीनें अथवा बहिई-त्तीनें जो एक-देशभंग-अंशत:भंग होतो त्याला अतिचार झणतात. संपूर्ण व्रत-भंग होत नाहीं पण त्याचा अंशतः भंग होतो झणून त्यास अतिचार झणतात.

(१) छेदन:—नाक, कान इत्यादि अवयव कांपणें-तोडणें, टोचणें इत्यादि.
(२) बंधन:—दोरीनें वगैरे बांघणें (३) पीडन:—काठीं, चाबृक इत्यादिकांनीं
मारणें (४) अतिभारारोपण:—शक्तिपेक्षां-प्रमाणाबाहेर-अधिक ओझें लादणें.
(५) आहारवारणा:—अन व पाणी वगैरे सर्वस्थी अगर कांहीं काल न देणें.

बरील पांच कृत्यामुळे अहिंसाणुवताचा भंग पूर्णपणें होत नाहीं; तथापि अहिंसाणुवत निर्दोष रीतीनें व पूर्णपणें पाळिलें असेंही होत नाहीं; हाणून या पांच कृत्यांना अहिंसाणुवताचे अतिचार असे हाटलें आहे.

या पांच अतिचारामुळें त्रस जीवाला त्रास होतो; परंतु त्यांची हिंसा-जीवघात-होत नाहीं. मागील श्लेष्कांत ज्या ९ प्रकारच्या हिंसात्यागाचा नियम सांगितला आहे, तोच नियम या अतिचाराच्या बावतींतही मानणें भाग आहे, असे वाटतें. स्त्रोक संख्या ४९ खार्ली बैदिक घर्मीतील कांही सहश्च आधार दिले आहेत. अहिंसा घर्म संपूर्णतया पालन करणें अशस्य आहे व यामुळे अहिंसा-घर्म साक्षेप आहे असेंही प्रतिपादन करणारी वैदिक घर्मीत कांहीं वचनें। मिळतात.

महाभारतात:--

सत्वैः सत्वा हि जीवन्ति दुर्बछैर्बछवत्तराः। तर्सेचः- अप्यरण्यसमुत्थस्य एकस्य चरतो मुनेः।

सारांशः—तकार अशी की मोठा मासा लहान माशाला खातो, बलवान निवंलाला खातो. संसार त्याग करून अरण्यवास पतकरलेल्या मुनी-नांशी हिंसेवाचून जगणे शक्य नाहीं. इत्यादि इत्यादि.

तिसरें एक बचन असे आहे कीं-

सूक्ष्मयोनिनिभूतानि तर्कगम्यानि कानिचित्। पक्ष्मणोऽपि निपातेन येषां स्यात् स्कंषपर्ययः॥

सारांश—जगांत असे अनंत सूक्ष्म व नाजुक प्राणी आहेत कीं, केवळ डोळ्याची पापणी हालविली तरी शेंकडों जीवजंतु अर्धमेले होतात.

वर ने आधार दिल आंहत, ते किती आमक आहेत याची सहजीं करपना येईल. पापणीच्या हालचालीनें अर्धमेले होण्याइतके स्क्ष्म व नाजुक जीवजंतु आहेत, हैं अमान्य नाहीं; परंतु हिंसा क्षणजे काय ? हिंसेची जैन धर्मानें व्याख्या काय केली आहे ? याचा विचारच मुळी झालेला नाहीं.

जीव घ्यावा, या इंत्रेने प्रेरित होऊन केलेल्या जीवघातालाच हिंसा हारली आहे. पापणी हालवण्यांत अगर श्वासीच्छ्वास घण्यांत जी हिंसा होते, त्यांत दुष्ट हेत्चा अभाव आहे, त्यामुळें जीवघात झाला तरी त्यांत हिंसचा दोष येत नाहीं. मुनीना हिंसेवांचून जगतां येतें, हें जैन मुनीच्या जिवंत उदाहरणाकडे पाहिस्थास कळून येईल; मग उगाच कुतर्क कशाला ??

पं. आशाधर यांनी अहिंसा अणुकत विशेष निर्मल ठेवण्याचा विधि श्राण्न चबथ्या अध्यायांतील को. सं. २२ मध्यें १५ प्रमाद वर्ड्य करण्यास सागितलें आहेत. पांडित्याची एक चुणुक झणून ते पुढें दिले आहेत:—कोध, मान, माया, आणि लोभ हे चार कषाय (५) भक्तकथा (६) स्त्रीकथा (७) राजकथा व (८) देशकथा अशा चार विकथा (९) निद्रा (१०) प्रणय (स्नेह) आणि पांच इंद्रिये मिळून १५ प्रमाद आहेत. यांचा निप्रह करून सर्व जीवावर सतत दया करावी. पं. आशाधरांनी या अतिचारांत 'वध 'या नांवाचा अतिचार सांगितला असून त्याचा ताडन या अतिचारांतील हेतु व अर्थ समाविष्ट कला आहे.

सत्याणुवताचे स्वरूप

स्थूलमलीकं न वदित न परान् वादयित सत्यमि विपदि यत्तद्वदित सन्तः स्थूलमृषावादवैरमणम् ॥ ५५ ॥

अन्वयार्थ:—(यत्) जें (स्थूलं) स्थूल (अलीकं) खोटें (न वदिते) न बोलणें (परान्) दुसऱ्यांना (न बादयिते) बोलावयास न लावणें व (विपदे) संकटाचें वेळीं (सत्यं अपि) खरेंदेखील (न वदिते) न बोलणें व (परान्) दुसऱ्यास (न वादयिते) बोलावयास न लावणें (तत्) तें (सन्तः) धोर पुरुष (स्थूलमृषावादवैरमणं) स्थूल सत्यिवरत अर्थात् सत्याणुवत आहे असें (वदिन्ति) झणतात.

अशे:—जो स्वतः स्यूल असत्य बोलत नाहीं, दुसऱ्यांस बोलावयास लावीत नाहीं, तसेच धर्मावर संकट आले असतां अगर दुसऱ्याचा प्राणघात अगर इतर हानी होणारी असल्यास खोंही बोलत नाहीं, त्यास सत्याणुवती असे झणतात.

क्रोध, मान, माया व लोमादिक विकारांच्या आधीन होऊन दुस-ऱ्याचा घात होईल, अपमान होईल, हानी होईल असे बोलणें निंद्य आहे. मनाचा समतोलपणा सुटतो, मनावर संयम-ताबा-राहात नाही; व त्यासुळे शुद्ध श्रद्धा राहत नाही.

रोग्याला रोगी, नपुंसकाला नपुंसक, कान्याला काना, व पांगळ्याला पांगळा आणि चोराला चोर अर्थे झणणें हें जरी खेरें असलें तरी तें आधिय आहे, ज्या त्या व्यक्तीला तें हु:ख देणारें असल्यानें तसें बोल्लं नये, कारण आपलें भाषण हितकारी आणि सत्य असावें, यासुळें या बताला स्थूल-सत्याणुवत असं झटलें आहे.

येथे अशी शंका येईल की कल्पित कादंबरी वा गोष्ट, लघुकथा, राजकीय विषयावरील लेख, राजकारण (Diplomacy) वगैरे अगर प्रस्तुत लिखाणासारखें संभवनीय सदीष लिखाण, यामुळें या अणुव्रताचा भंगच होईल काय १ व्रतभंग होणार नाहीं, अर्थेच उत्तर द्यांवें लागेल. खेरें बोल-ण्यांनें कित्येक वळां अनेकावर मोठमोठालीं संकटें येणाचा संभव असतो, ही नित्याच्या व्यवहारांतील अनुभवाचीच गोष्ट आहं. दूर हंधीनें विचार करून या अणुव्रताची योजना केली आहे.

वैदिक धर्मीत सत्याचे झणुन खालील अपवाद दिले आहेत—विवाह मैथुन, प्राणावर वेतल्यावेळीं, सर्वस्व जाण्याच्या प्रसंगीं, विनोद व राष्ट्रीहत अशा प्रसंगीं खोटें बोलण्यास हरकत नाहीं असें झटलें आहे. एखाद्याचा विवाह संबंध जमविण्याच्या प्रसंगीं आणि 'रितसंप्रयोगें ' मैथुनाच्या वेळीं खोटें बोलण्यास परवानगी देणारा धर्म सत्याचा पाठिरास्त की सत्याचा मारं-करी, हें वाचकार्नाच ठरवावें.

वैदिक धर्मीत सत्यधर्माची कसोटी खालील वचनांत दिली आहे. यद् भृतहितमत्यन्तम् तस्सत्यमिति धारणा ।

सारांदाः—अखिल प्राणिमात्राच्या आत्यंतिक-कमालीच्या सुसासाठीं हितासाठीं सत्य आहे. त्याची व्याप्ति वैयक्तिक सुख, हित व उद्धार यासाठींच केवळ नाहीं. यासाठींच 'न हि सत्यात्यरो धर्मः' सत्यासारखा उत्कृष्ट कल्याण-

कारी व हितकरि। दुसरा धर्म नाहीं असेंही झटलें जाते. अदा व भक्तियुक्त बुद्धीनें व रागद्वेष विराहित अधिकांत अधिक काळ जो विचार टिकता व त्या-प्रमाणें आचार घडतो त्यास सदाचार व सत्कर्म झणतात.

सत्याणुवताचे व्यतिचारः

परिवादरहोभ्याख्या पैश्चन्यं क्टलेखकरणं च । न्यासापहारितापिच व्यतिक्रमाः पंच सत्यस्य ॥ ५६ ॥

भन्ययार्थः—(परिवादरहोम्याख्णपैश्चन्यं) परिवाद, रहोम्याख्या, पैश्चन्य (कूटलेखकरणं) खोटे लेख करणें किंवा दस्तऐवज करणें (अपि च) तसेंच (न्यासापहारिता) ठेव गडप करणें ('एतं' पंच) हें पांच (सत्यस्य) सत्याणुव्रताचें (ज्यतिक्रमाः) अतिचार ('सन्ति') आहेत.

अर्थ:—(१) खोटा-मिथ्या-उपदेश करणें; (२) एकांतांतील गुप्त गोर्धीना बाच्यता देणें (३) चहाडी अगर निंदा करणें (४) खोटा लेख-दस्तऐबन-लिहिणें (५) ठेवांच्या रकमेचा कमो अधिक प्रमाणांत-अंशतः अगर सर्वस्वी अपहार करणें, असे हे सत्याणुकताचे पांच अतिचार आहेत. स्वर्ध वा मोश्व-प्राप्ति होण्यास चारित्र हें कारण आहे. खच्या चारित्राचा उपदेश न करितां भलत्याच गोष्टीला चारित्र माना, असे सांगणें हा मिथ्या उपदेश आहे. वरील कृत्यामुळें अतिचाराचा दोष येतो.

या व्रताचे इतरत्र अतिचार कोणकोणते मानिले आहत, या जिज्ञानेने पं. आशाधरांच्या सागारधर्मामृतांतील चवश्या अध्यायांतील ४५ वा कोक पाहातो त्यांत अतिचारांची संख्या पांचच दिलेली दिसली; तथापि आचार्य समंतभद्रानी दिलेल्या अतिचाराहून कांहींबी भिन्न दिसल्यानें ती खाली दिली आहेत.

- (१) मिथ्यादिश् शाणने परिवाद झणता येईल.
- (२) रहोभाख्या-हा अतिचार दोघांनीही मानला आहे.

- (३) क्टलेखकरणं--उभयतांना मान्य आहे.
- (४) न्यस्तांशविस्मर्तुनुकान डाणजेच न्यामापहार.

समंतमद्रांचा पैशून्य व आशाघरांचा मंत्रभेद हे अश्विचार सहश दिसत नाहीत.

सागारधर्मातील अतिचार व यद्यस्तिलक यांतील या बताचे अतिचार यांत मिनता आहे, याची जाणीव पं. निटवे यांना झाल्यानें मराठी भाषांतरांत या विरोधाचा समन्वय करण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला आहे. त्यांनी लिहिलें आहे कीं, 'याचे समाधान असे कीं, यद्यस्तिलकांत सांगितलेलें अतिचार जरी वरील कोकांत (कोक २४५) सागितलेल्या अतिचाराहून निराळें आहेत, झणून यांतील योग्य अतिचार कोणते याबहल संद्यय येतो; तरी पुढें "याहून निराळे अतिचार जे असतील ते आपण तकांने जाणावेत." असें प्रथकार लिहिणार आहेत, त्यांने या यद्यस्तिलकांत सांगितलेल्या अतिचारांचा संग्रह होतो असे समजावें.

या समाधानानें कोणाचें समाधान होईल तें होवो!! परंतु एक गोष्ट स्पष्ट दिसतें कीं, यहास्तिलक, सागारधर्मामृत व श्रावकाचार यांत या व्रताच्या अतिचाराबद्दल मिलता आहे हें स्पष्ट आहे. दुसराहि महत्वाचा प्रश्न हा कीं, जिनेश्वरप्रणित वचनांत हा फरक कां ? शिवाय " याहून निराळे अतिचार जे असतील ते श्रापण तर्काने जाणावेत " असे सांगण्याने तर आणखीही दुसरे अतिचार आहेत अशी साधार समजूत होते. यामुळें समन्वय न होतां मतमिन्नतेचे खिंडार मोठेंच होत नातें.

भचौर्याणुवताचं लक्षणः

निहितं वा पतितं वा सुविस्पृतं वा परस्वमविसृष्टम् । न हरति यत्र च दत्ते तदकुशचौर्यादुपारमणम् ॥ ५७॥

थन्ययार्थः—(यत्) जें (निहितं) ठेवलेले (पतितं) पडलेले (सुविस्मृतं) विसरलेलें (वा) अथवा (अविस्रृष्टं) न दिलेलें (पस्स्वं) दुसऱ्याचे द्रव्य (न इरति) इरण न करणे (च) आणि (न दत्ते) दुसऱ्यास न देणें (तत्) तें (अकृशचौर्यात) स्थूल चोरीपासून (उपारमणं) विरक्त होणें अर्थात अचौर्याणुत्रत ('अस्ति') होय.

अर्थ: -दुसन्यानें ठेवलेलें, दुसन्याचें पहलेलें, विसरेलें किया दुसन्यानें न दिलेलें कन स्वतः न घेणें, अगर तें घऊन दुसन्यास न देणें, याला अचीर्योणुवत असे कटेंलें आहे. जिमनीत अगर इमारतीत दुसन्यानें धन पुरन टेविलें आहे व तें आपल्या हातीं लागलें व तें आपलें समजून घतलें की चौरी केस्याचें पातक पदरीं येतें. रस्त्यांत व इतरत्र दुसन्याची कोणतीही चौजवस्तु सांपहली व आपली झणून ठेवून घेतली तरी चौरी केस्याचें पातक लागणार आहे. आपल्याजवळ कोणाची ठेव आहे व हिशोनवांत गफलत केसी तरी तें कृत्य चोरी या सदराखालींच येणार आहे.

आचार्व अभितगति आपस्या श्रावकाचाराच्या सहाव्या अध्यायांतील ६१ व्या श्रोकांत झणतात की---

यो यस्य हरति वित्तं स तस्य जीवस्य जीवितं हरति । भाश्वासकरं बाग्नं जीवानां जीवितं वित्तम् ॥ ६१ ॥

सारांदा:—धन हे मनुष्यमात्राचे बाह्य-प्राण आहेत. धनाचे हरण सणजे त्यांच बाह्य-प्राण हरण केल्यासारखें होणार आहे.

या पुढील ६२ व्या श्लोकांत के आपले धन आहे, त्यावरच ज्यानें स्वाह राहणें जरूर आहे, असेंही दुसरें एक कारण आचार्य अभितमान यांनी दिलें आहे. समाजस्वास्थाच्या दर्शनें हीं दोन्हीं कारणे उपयुक्त आहेत, हें उघड आहे. पिनल कोडांत या कृत्यांना गुन्हा या सदरांखाली घातलें आहे. गुप्तमनाची-मूमिगर्तधनाची-मालकी सरकारची आहे, असें ठरविणारा कायदा अस्तियांत आहे.

आचार्य अभितगतिच्या वरील विचारसरणीशीं तंतीलंत जुळणारी विचारसरणी बैदिक प्रंथांत आढळ होते ती--- जीवितं धर्मकामी च धने यस्तात् प्रतिष्ठितौ । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसां विवर्जयेत् ॥ प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसा परस्तथा । महादुःखमवाग्नोति धनहिंसा परस्तथोः ॥

सारांदा: मनुष्याचा जीव घेतला तर एकच हिंसा होते परंदु त्याची संपत्ति चोरल्यास त्याच्या सर्व कुटुंनियांची हिंसा होते; झणून प्राणि-हिंसपेक्षां घनहिंसा ही अधिक कूर व पापमूलक आहे.

घनिहिंसेचे दूरगामी परिणाम ठळक करून दाखिवण्याचा हा प्रयत्न आहे; कारण गेलेलें द्रव्य परत मिळेल अगर अधिकही मिळिवितां येईल. प्राण-मात्र एकवारच जातो. संपात्त ही येतेही च जातेही. ब्यासपीठावरील बक्ते आपला विषय जसा फुगवून विववण्याचा प्रयत्न करितात, तसाच हा प्रयत्न नम्हं ?

अलग्रुबि, शरीरग्रुबि, पात्रग्रुबि व वलग्रुबि, सोवळें ओवळें इत्या-दिकांकडे दुर्लक्ष करावे असे नाहीं, आरोग्यादिकांसाठीं वरील ग्रुब्रतेवहल लबरदारी जरूर व्यावी. परंतु त्याहिंपक्षां अधिकाीच अधिक महत्वाचे आहे. मनूनें झटलें आहे की—' सर्वेपामेव शीचानामर्थशीच परं स्मृतम् '। सारांश— वेंगलोर सिल्क फॅक्टरीतींल रेशमी कपडा वापरला, पवित्र गगेचें पाणी सात-पदरीं फडक्यानें गाळून वापरलें, स्वयंपाक करितांना पवित्र चंदनाचें सर्पण वापरलें व होस्र चंदनाचा सावण वापरून शरीर स्वच्छ ठेविलें पण अन्यायानें, चोरी करून, विश्वासवातानें, लवाडानें व फार काय अमाचा गैरवाजवी फायदा घक्त पैसा मिळविला; पैसा मिळविण्याच्या वावतींत ग्रुब्रता ठेविली नाहीं, तर वरील सर्व ग्रुब्रता व्यर्थ आहत. कारण अर्थशीच हा सर्व श्रेष्ठ शीच आहे.

कार्तिकेयस्वामीनीं अचौर्याणुवताचीं सालील लक्षणें सांगितलीं भाहेतः जो बहुमुखं वत्थुं भप्यमुक्षेण जेय गिण्हेदि । वीसरियं पि ण गिण्हेदि छाहे थूवेहि त्सेदि ॥ ६३५ ॥ भावार्थ:—अधिक किंमतीची बस्तु असतां ती कमी किंमतीस विकत धेऊं नये. चार ठिकाणीं जाऊन चौकशीं न करितां एखादा मनुष्य एखादी बस्तु विकण्यास आपस्याकडे आला व त्या माळाची योग्य ती किंमत द्या असे झणाला; अशावेळीं पांच कपये किंमतीचा माळ चारच कपये किंमतीचा आहे, असे सांगृन तो चार रूपयास विकत धेतला तर ती चोरी होते. दुस-च्याची विसरळेली अगर पहलेली वस्तु घेणें, हीं चोरी आहे. अहाणी अगर नहलेल्याच इसमाचा अधिक किंमतीचा माळ कमी किंमतीस घेणें, हीहि चोरीच आहे.

ज्या कार्तिकेय स्वामींचें वचन वर दिलें आहे, त्या कार्तिकेय स्वामींची जन्मकथा अत्यंत चमत्कारीक आहे. ज्याला व्यावहारिक भाषेत 'लेकावळा ' धणतात तेथें त्याच्या आईबापामध्यें जन्मजात नाते तरी नसते परंतु स्वामी कार्तिकेय यांचे आई व वाप यामधील नाते झणजं कार्तिकेय स्वामींना व त्यांच्या मातेला देणारी व्यक्ति एकच होती. बापानें मुलीशीं जारकर्म केले व त्यांचें फल स्वामी कार्तिकेय अशा संवंधापासून आलेल्या कार्तिकेय स्वामींचें वचन उच्हत केल्यावहल आमच्या धर्ममातेंडांनीं क्षमा करावी. कार्तिकेय कीर्तिमान होजन गेले, याला कोणी काय करणार ? अशाला धर्मशांनीं आपला स्थामी मानिला ?? आजचा मनु मात्र न्याराच आहे.

अचौर्याणुवताचे अतिचारः

चौरप्रयोगचौरार्थादानविलोपसदृशसन्मिश्राः। हीनाधिकविनिमानं पञ्चास्तेये व्यतीपाताः॥ ५८॥

अन्ययार्थः—(चौरप्रयोगचौरार्थादानिवलोषसदृशसिन्मश्राः) चौर-प्रयोग, चौरार्थादान, विलोप, सदृशसिन्मश्रण (द्दीनाधिकविनिमानं) आणि द्दीनाधिकविनिमान असे (अस्तेये) अचौर्याणुवताचे (पंच)पांच (व्यतीपातः) अतिचार (सन्ति) आहेत. अर्थ:—(१) चोरी करण्यास अनुमोदन अगर उत्तेजन देणें, (२) चोरांचा माल विकत वेणें (३) भारी किंमतीचा माल कभी किंमतीच विकत वेणें (४) इलक्या किंमतीचा माल भारी किंमतीच्या मालांत भेसळ करून भारी किंमतीचा माल झणून विकणें, (५) खोट्या वजनांचा उपयोग करणें, मोठ्या वजनांने माल वेणें व ल्हान वजनांने माल विकणें; असे हे अचीर्य- कतांचें पांच अतिचार आहत. अचौर्यवतांचे परिपूर्ण होण्यासाठीं इतर अणु- व्रतांच्या अतिचारप्रमाणें हेंही अतिचार टाळणें जरूर आहे.

सातन्या अध्यायांतील स्होक ५ मध्ये आचार्य अभितगति यांनी या अणुवताचे अतिचार खालीलप्रमाणें दिले आंहत.

> न्यवहारः कृत्रिमकः स्तेनप्रयोगस्तदाइता दानम् । ते मानवैपरित्यं विरुद्धराज्यव्यतिक्रमणम् ॥ ५ ॥

- (१) कृत्रिम व्यवहार:-स्त्रोटें सोनें बगैरे तयार करणें.
- (२) स्तेनप्रयोगः-चोरी करण्यास अनुमोदन अगर उत्तंजन देणें.
- (३) तदाहृतादान:-चोरीचा माल विकत बेणें.
- (४) मानवैपरित्य:--मोठ्या मापानें माल धेणें व लहान मापानें तो विकणे.
- (५) राज्यव्यतिकमण: -सरकारी नियमांचे उद्धंबन करणे, सरकारी महसूल चोरणें इत्यादि.

आचार्य समंतभद्र व आचार्य अमितगति या आचार्यांनीं अतिचाराची वंख्या एकवाक्यतेनें पांच दी दिखी आहे, तरी त्यामध्यें थोडीशीं कां होईना मिन्नता आदळून यते, हें तुलनेनें स्पष्ट होणार आहे. केवळ अतिचारांच्या नांवाकडे पाहून आधीं हें विधान केलें आहे असें नाहीं. याचा समन्वयः करण्याचें काम शास्त्रज्ञांचें आहे.

बह्यचर्याणुवताचे स्वद्धः

न तु परदारान् गच्छिति न परान् गमयीत च पापमीतेर्यत् सा परदारिनवृत्तिः स्वदारसन्तोषनामापि ॥ ५९ ॥

अन्वयार्थः—(यत्) जें (पापभीतेः) पापाच्या मीतीनें (परदारान्) दुसऱ्याच्या स्त्रीचें (न गच्छति) सेत्रन न करणें (च) आणि (परान्) दुसऱ्यांना (न गमयति) सेवन करावयास न सावणें (सा) ते (परदारिनवृत्तिः) परदारिनवृत्ति (अपि) किंवा (स्वदारसंतोषनाम)स्वदारसंतोषनामक अणुवत होय.

अर्थः — पाप लागणार या भीतीमुळें परत्नी लंग न करणें अगर न करिनणें यास ब्रह्मचर्याणुवत अर्थे झटलें आहे. स्वदारसंतोष व परदारिनवृत्ति अशी दुसरी नांचे या व्रताला आहेत. स्वदारसंतोष—आपस्या बायकोत संतोष मानणें. परदारिनवृत्ति—दुसऱ्याच्या बायकोबहल विरक्ति ठेवणें, यालाच परस्त्री-त्याग अणुवत असेंश्ली संबोधिकें जातें.

ब्रह्मचर्यधर्म ध्रुव आहे, शाश्वत आहे, नित्य आहे. याधर्माच्या पालना-मुळें अनेकांचा पूर्वी उदार झाला आहे, आज होत आहे व पुटेंही होणार आहे.

ब्रस्चर्यवताचा हेतु केवळ वीर्यरक्षण व कामजय इतक्या पुरताच मर्यादित नाहीं. इंद्रियावर तावा व इंद्रियावर संयम हा प्राधान्य हेतु या वतांत आहे. इतर इंद्रियाच्या स्वाचीन राहिलों नाहीं तर कामवास्नेला फारशी अनुक्लता राहणार नाहीं. उदाहरणार्थ कामोदीपक आहार वर्ष्य केला तर कामवासना कमीतरी खास होईल. यामुळें कामवासना कहांत आणण्यापूर्वी इतर इंद्रियावर तावा ठेवेणें जरूर आहे.

हिंदुधर्मग्रंथांत स्वदारसंतीषत्रताशारसं त्रत आढळ झाँछं नाही. त्या धर्मातील मक्षचर्यात स्वज्ञीच्या भोगाचाही त्याग शांगितला आहे. जैनधर्मा-इतका या त्रताचा सूल्म विचार हिंदुधर्मोत झालेला दिसत माही.

ब्रह्मचर्याणुव्रताचे व्यतिचार.

अन्यनिवाहाकरणानंगकीडाविटत्वविपुलतृषः। इत्वरिकागमनं चास्मरस्य पंच व्यतीचाराः ॥६०॥

अन्तयार्थः—(अन्यविवाहाकरणानंगिक डाविटत्वविपुछतृषः) परिववाह करणें, अनंगिक डा, बीभत्सरूप वचन आणि शरीर यांचा व्यापार, कामासिक तीव ठेवणें (च) तसेंच (इत्वरिकागमनं) व्यामिचारी श्लीशीं गमन करणें ('एते'पंच) हें पांच (अस्मरस्य) ब्रह्मचर्याणुव्रताचे (व्यतीचाराः) अति-चार (सन्ति) आहेत.

अर्थ:—(१) ज्यांच्याशीं आपला कोणताही संबंध नाहीं, अशा
मुलामुलींचीं छप्ने करणें, इतरांचीं लप्ने करून त्यांना संसारा बनिक्यांत पुण्य
आंह, असे मानणारे कांहीं धर्म आहेत. जैनधर्माला हें मत मान्य नाहीं.
(२) काम सेवनाच्या अंगाशिवाय इतर अवयवाशीं काम सेवन करणें.
(३) विटल्व-बीभत्स शब्द बोल्लों अगर क्रिया करणें (४) विपुलतृषा-कामवासनाची तीव्र इच्छा धरणें व (५) इत्वरिकागमन-व्यमिचार. स्त्रीशी अथवा
वेश्या यांच्यांशीं अनैतिक संबंध ठवणें.

आचार्य अमितगति आपल्या श्रावकाचाराच्या सात्व्या अध्यायांतील सहाच्या स्ठोकांत या अणुवताचे अतिचार खालील प्रमाणे देतात.

आत्तानुपात्तेत्वरिकांगसंगोवानंगसंगो मदनातिसंगः । परोपयामस्य विघानमेते पंचातिचारा गदिताश्चतुर्थे ॥६॥

सारांशः—विवाहित अगर अविवाहित परंतु व्यभिचारी अशा स्त्रीचा उपमोग घेणें, इस्तादिक-मुष्टिमैथुन, कामासिक, दुसन्यांचीं लग्ने करणें, इत्यादिक ब्रह्मचर्याणुवताचे अतिचार होत.

विषवा, वंश्या व त्यक्ता अशा स्त्रियांशी अनैतिक संबंध ठेविल्यांनें व्रतमंग होतो अगर अतिचार घडतो, यासंबंधों पं. आशाधरकृत सागारधर्मामृत पहाँचें- यासंबंधींची चर्चा मुद्दाम टाळिली आहे.

परिव्रह्वपरिमाणाणुवतार्चे स्वरूपः

धनधान्यादिग्रन्थं परिमाय ततोऽधिकेषु निस्पृहता । परिमितपरिग्रहः स्यादिच्छापरिमाणनामापि ॥६१॥

अन्ययार्थः — (धनधान्यादि ग्रंघं) धन, घान्य इत्यादि परिग्रहांचें । (परिमाय) प्रमाण करून (ततः अधिकेषु) त्यापक्षां अधिकामध्यें (निस्पृहता) इच्छा न ठेवणें हें (परिमितपरिग्रहः) परिग्रहपरिमाणानुव्रत होय. याळाच (इच्छापरिमाणनाम) इच्छापरिमाणव्रत हें नांव आहे.

अर्थ:—धन, धान्य, दासदासी, घरदार, बस्तप्रावरण इत्यादिक परि-प्रहांचे आपल्या मनानें प्रमाण करून-सर्यादा घाळून त्यापेक्षां अधिकांचा संग्रह करण्याची इच्छा न घरणें याला परिग्रइपरिमाणाणुत्रत हाणतात.

ही मर्यादा सारासार विचारानेच घातली पाहिजे. अगदीं भणंग भिकारी आहे व त्याने नऊकोटी नारायण होण्याचें प्रमाण घालणें हें व्यर्थ होईल.

संग्रह करण्यांत अंतर्यामीच्या लोभाच्या वासनेला बळी पढावें लागतें. परिमाण केल्यानें संग्रहाच्या निर्वेधाप्रमाणें मोहाला निर्वेध होतो. मोहाला लगाम लागतो. या वतांत भोगांत त्याग घडतो.

अस्तेयादि अणुवर्ते—चोरी न करणें, खोटें न बोल्लें, ब्रह्मचर्य व 'परिग्रह अणुवर्तांचें पालन करणें, हीं सर्व अहिंसा बताला पूरक आहेत -म्हणुतच अहिंसा धर्माला परमोधर्मः—सर्वश्रंष्ठधर्म असे ठरविलें आहे.

हीं चार अणुवतें अिंसा धर्माला पोषक व पूरक कशीं आहेत, याची घोडीशी कल्पना येणें जरूर आहे. अिंसा म्हणजे केवळ प्राणिमात्रांचा वध करणें, एवढाच त्याचा अर्थ नाहीं. मनुष्य असी वा इतर प्राणी असीत, त्यांना कोणत्याही प्रकारचें व अल्पस्तल्पिह कष्ट, त्रास व पीडा न देणें याला अहिंसा म्हणतात. कोणाचा ऐवज चोरला, परस्तीचा अभिलाष घरला तर दुसऱ्यास्त दुःख होणारच. कष्टार्ने भिळिबिसेसी संपत्ति भेली म्हणून दुःख न होणें अपरिहार्य आहे. ज्याच्याशीं आपण लोटें बोलतो त्याचें मन दुखावरें जातें. आपल्या भावना दुष्ट होतात. परिग्रह वादिवतांना देखील अनेक वेळ हुसऱ्याच्या परिग्रहाचा अपहार करावा लागतो. 'अ 'च्या वरची संपत्ति 'व 'च्या घरीं जाते. अशा कृत्यामुळें दुसऱ्यास कष्ट होतात. यामुळेंच इतर धर्म हें अहिंसा धर्माचें पूरक व पोषक आहेत. अहिंसा धर्म हा सर्वश्रेष्ठ धर्म आहे, अशी प्रसिद्धी देण्यास व अहिंसा धर्माचें श्रेष्ठत्व शाबीत करण्यास इतर अणुवतें कारणीमृत आहेत.

चौदा अंतरंग परिग्रह-(१) क्रोध, (२) मान, (३) माया, (४) लोम हें चार कथाय; सहाविकार-(१) हास्य (२) रित (३) अरित (४) शोक (५) भय (६) जुगुप्सा; तीन वेद (१) पुंवद (२) स्त्रांवेद व (३) नपुंतक आणि (४) मिथ्यात्व.

दहा बाह्य परिग्रह:—-(१) घर (२) शेत (३) धन (४) धान्य (५) द्विपद (६) चतुष्पद (७) शयन (८) आसन (९) यान (१०) धातु⇒ तांबे वगैरे,

सारांद्रा — अस्तेय व परिग्रह यांत फरक फार थोडा आहे.स्वत:ला आज जें अवश्यक नाहीं, त्याचा संग्रह भविष्य काळाची चिंता करून संग्रह करणे, हा परिग्रह आहे. परिग्रहाला बंधन कां घालावयाचें ? हें बत कां स्वीकारा-चयाचें ? आपल्या व आपल्या मुलांबाळांच्या उपयोगी पडेल असें समजून जो एखाद्या चिंधीलाही गांठ मारून ठेवितो व दुस-याला त्याची जरूरी असताहीं त्याचा उपयोग त्याला करूं देत नाहीं, तो परिग्रही होय. गृहस्था-अमांत असणाऱ्यांनें आपल्यापाशीं असेल ते रस्त्यावर आणून टाकाबे, असें नाहीं. आपल्या जवळच्या ऐवजाचें आपण केवळ रक्षक आहो, विश्वस्त-ट्रस्टी-आहों व ज्या बेळेला दुस-याला त्याची जरूरी लागेल त्यावळीं त्याला द्यांचें. हें थोरपणाचें लक्षण आहे; परंतु तें आचरणांत आणणें सर्वोनाच शक्य होणार

नाहीं झणुन जैनचर्माने या उदार वृत्तीचा विकास करण्यासाठीं प्रथम परिप्रहाला मर्यादा चालण्यासाठीं पांचच्या आणुवादांत जागा दिली. विश्वह परिमाण स्पूलमानानें केस्यावर त्या मर्यादेपेक्षां अधिक होईल त्या संपत्तीचा मालक आपण नम्हे तर केवळ संरक्षक-विश्वस्त-ट्रस्टी-आहों, असे समजाने असे सांगितलें. मनानें धातलेस्या मर्यादेतील परिप्रहाचा उपमोग कमी करावा असा दंडक नंतर घातला. कारण मर्यादेतील संपत्तीवरील ममत्वाचा व मालकीचा त्यामुळें संकोच होतो. उपमोग कमी करूनहीं आपल्याजवळ ठेवण्यापेक्षां सत्पात्रीं दान द्यावें, असे सांगितलें. गृहस्थाभमाच्या होषटच्या पायरीला पोहोंचण्यापूर्वी कुटुंबांत असतां व आपल्या संपत्तीचा ज्यावहारिक व कायदेशीर दृष्ट्या मालक असतांही त्या संपत्तीपैकीं आपल्याला जरूर तेबढीच संपत्ती आपल्या उपयोगास लावानी व संन्यासदीक्षा चेतल्यानंतर त्या सर्व संपत्तीवर लाध मारून लोकाश्रयावर जीवित रक्षण करावें, असे सांगितलें आहे. हाच विकासाचा कम. यामुळें सामाजिक स्वास्थ्य व धार्मिक आनंद यांची वृद्धि समाजांत होत राहील.

साधारणतः अशी समजूत आहे की जसजर्शी संपत्ति बाढत जाते तसतमें संपत्तिमानांचा आनंद व त्याचे मुख यांतही भर पडते; परंतु हा प्रह चुकीचा आहे. प्रमाण व्यस्त असते. वादीभिसेंह झणतात—

> धनार्जनादिप क्षेमं क्षेमादिप च तत्क्षये। उत्तरोत्तरबृद्धा हि पीडा नृणामनंतकाः॥ २-६७॥

सारांदाः -- संपति मिळविष्यास-परिप्रहाचा संग्रह करण्यास-अत्यंत अम व सायास करावें लागतात, संपति मिळविल्यावर त्याचें संरक्षण करण्यास त्याहीपेक्षां असंख्य पटीनें अम व सायास व्यावें लागतात. मिळविलेली व संरक्षण केलेली संपति जाऊं लागली झणजे तर जे अम व सायास व दुःख होते, त्यांची कल्पनाही होत नाहीं. यावरून संपतीच्या बादी बरोबर सुख व

शान्ति यांची बाढ होत असावी, ही जी सामान्य समजूत आहे, ती सर्वस्वी सुद्रीची अस्त तिच्या वाढीमुळें अम, सायास व दुःख यांची वरंपरा बाढतच जाते. परिप्रहाला मर्यादा घातली की अम, सायास व दुःख यांना आपोआपच मर्यादा येते व त्या प्रमाणांत सुख व शांति यांचा लाम होतो.

परित्रहपरिमाणाणुव्रताचे अतिचारः

अतिवाहनातिसंग्रहविस्मयलोभाविभारवहनानि । परिमितपरिग्रहस्य च विश्वेपाः पंच लक्ष्यन्ते ॥६२॥

अन्वयार्थः—(परिमितपरिग्रहस्य) परिग्रह-प्रमाणाणुवनाचें (च) देखील (अतिवाहनातिसंग्रहिवस्मयलोभातिभारवहनानि) अतिवाहन, अति-संग्रह, विस्मय, लोभ व अतिभार-वहन ('एते' पंच) हे पांच (विक्षेमाः) अतिचार (लक्ष्यन्ते) निश्चित केलें गेलें आहेत.

अर्थः—(१) अतिवाहन, (२) अतिसंग्रह, (३) विस्मय, (४) लोभ व (५) अतिभारवाहन अस पांच या व्रताचे अतिचार मानिले आहेत. (१) अतिवाहन झणंज नोकर, बैल इत्यादिकांना लोभामुळें-प्रेमामुळें नव्हे-त्यांच्या शरीरापेक्षां काम घेत अधिक दूरवर नेणें, (२) अतिसंग्रह झणजे आहे याहीपेक्षां अधिक असावे व मिळावें अशी आशा घरणें, (३) अतिविस्मय झणंजे दुसन्याचें वैभव पाहून आश्चर्य मानणें, (४) अतिलोभ झणजे झालेल्या लाभांत व फायद्यात संतोप न मानतां अधिक फायद्याची हांव धरणें व (५) अतिभारवाहन झणजे लाभ व लोभाला बळी पडून नोकर-चाकरावर अगर बैल घोडयावर त्यांच्या शक्तिपेक्षां अधिक आंझें लादणें.

पहिल्या अतिचाराला अतिबाहन व शवटच्या अतिचाराला अतिभार-वाहन अशीं नांवें दिलीं आहेत. अतिबाहनाने लांबी-पल्याचा अर्थ येतो तर शेवटच्या अतिचारांत भार-ओशें-याचा समावेश होतो.

अहिंसाणुवताच्या अतिचारांत 'अतिभारारोपण ' ह। एक अतिचार दार्खावला आहे. मग 'अतिभारारोपण ' व या अणुवतांतील 'अतिभार बाइन ? हा भतिचार यांत फरक तो कोणता ? अशी शंका येणें साइजिकच आहे; परंतु धोक्पाशा विचारांती यांत फरक आहे असे दिस्त येईल, अहिंसाणुकतामध्ये 'आंतभारारोपणामुळें ' पश्चला दुःख देण्याची इच्छा प्रामुख्यानें असते व या परिश्रहपरिमाणाणुकताच्या 'अतिभारताहन ' या भतिचारामधील हेतु दुःख व शास देण्याचा नस्त लोभ अगर लाभ हा हेतु असतो. बारा मण ओहों न्यावयाचें आहे, त्याकरितां तीन बैलांची जरूरी असतां तें ओहों दोनच बैलावर लादून नेण्यानें एका बैलाच्या माळ्याचा खर्च बाचतो, हा मोह ब लाभ या आंतचारांत असतो. या उदाहरणावरून या अतिचारांतील भेद कळून येण्यास मदत होईल अशी आशा आहे.

अणुवताचे अतिचाररिहत पालन केल्याने मिळणारे फल. पंचाणुवतनिधयो निरतिक्रमणाः फलन्ति सुरलोकम् । यत्राविधरष्टगुणा दिव्यक्षरीरं च लभ्यन्ते ॥ ६३ ॥

अन्वयार्थः—(निरितक्रमणाः) निरितचार (पंचाणुव्रतिधयः) पंच अणुव्रत हेंच कोणी एक निधि (सुरलोक) दंबलोकरूप (फलन्ति) फल अर्पण करितात. (यत्र) ज्या ठिकाणीं (अवधिः) अवधिज्ञान (अष्ट_गुणाः) अणिमादिक आठ ऋदि (च)व (दिव्यश्रीरं) रस, रक्त, मांस इत्यादि सन्त धातृंनीं रहित असें सुंदर शरीर (लम्यन्ते) प्राप्त होते.

अर्थः — अतिचाररहित पांचही अणुत्रतांच पालन करणारा जीव स्वर्गलोकांत-देवयोनींत-जन्म घेतो. तेथें त्यास जन्मस्यावरावर अवधिज्ञानाची प्राप्ति होते. तेथें त्यास आंणमा, महिमा, लांघमादि आठ गुणांचा-ऋदिंचा—लाम होतो. सप्तधादुरहित अशा दिव्य-वैकिथिक शरीराचा लाम होतो.

पांच अणुवतांचें पालन करणारे प्रसिद्ध पुरुषः मार्तगो धनदेवश्च वारिषेणस्ततः परः । नीली जयश्च संप्राप्ताः पूजातिशयग्रुचमम् ॥६४॥ आस्वयार्शः—(मातंगः) यमपाल चांडाळ (च) आणि (धनदेवः) धमदेव (ततः परः) त्यानंतर (वारिषेणः) बारिषेण राजपुत्र (च) तर्षेच (नीली) नीलीकुमार (च) आणि (जयः) जयनामक राजपुत्र हे (उत्तमं) उत्तम (पूजातिश्यं) पूजातिश्याला; अर्थात् पूज्यपदाला (संप्राप्ताः) प्राप्त झाल.

अर्थ:—(१) अहिंसाणुव्रतांत यमपाल चांडाळ, (२) सत्याणुव्रतांत धनदेवराठ (३) अचीर्याणुव्रतांत श्रेणिकाचा मुलगा वारिषेण (४) ब्रह्मचर्याणु-व्रतामध्ये एका वेश्येची मुलगी नीली व (५) परिग्रहपरिमाणाणुव्रतामध्ये राजपुत्र जयकुमार, अशा प्रामुख्याने प्रसिद्ध च्यक्ति आहेत.

अणुवताच्या पालनामुळें ज्यांचें इहलोकीं कल्याण झाले ओहे, अशा आक्त अनेक आहेत. पुराणांतरी त्यांच्या नांवाचा उल्लेख मिळतो. केवळ उदाहरणें झणून वर फक्त पाच नांवाचा उल्लेख केला आहे. अणुवत व त्यांतील एयातनाम व्यक्ति यावरून हीं नांवें पसंत करण्यांतील स्वारस्य सहजी कळणार आहे. वेश्येची मुलगी वेश्याच होणार असा समज साहजिकच असतो, परंतु ती ब्रह्मचर्याणुवती झाली, हें वैशिष्ट्य दाखिवण्यासाठीं नीलीच्या नांवाचा उल्लेख आचार्यांनीं केला आहे. राजपुत्र असल्यामुळें त्याचा परिम्रह मोठाच असणार व तो तसा ठेवावाही लागणार; तथापि जयकुमारानें आपल्या परिम्रहास मर्यादा घातली, हें वैशिष्ट्य आहे. यमपाल हा जातीनें चांडाळ, हिंसा हा त्याचा धर्म, परंतु त्यांने अहिंसाव्रताचे पालन केलें, हें त्याचे वैशिष्ट्य. व्यापार व खोटें बालणें, हीं जुळीं भावंड परंतु धनदेव शटजी त्याला अपवाद झणून धर्मग्रंथांतही त्याच्या नांवाला जागा आहे. उदाहरणें दंऊन विषय विविवण्याच्या पदतीचे हें एक वैशिष्ट्य आहे.

या व यापुढील क्लोकांतील उदाहरणाकडे दुसऱ्या एका दृष्टीनें पाइणें च त्यांचा भावार्थ विचारांत घेणें हें आपके आद्य कर्तव्य आहे. 'नळी फुंकिली सोनोरें व इकडून तिकडे गेले वारे 'असा हास्यास्यद प्रकार होऊ नये अशी आशा आहे. आचार्य एमंतमद्र यांनी स्त्रोक संख्या २५ मध्यें गर्वाचे-मदाचे-आठ प्रकार सांगितले आहेत. स्त्रोक संख्या २७ मध्यें व स्त्रोक सं. २८ मध्यें जाति-कुल्लादिकांचा गर्व व अभिमान घरूं नयें असें बांगितलें आहे. स्त्रो. सं. २६ मध्यें गर्व वाहणारा पापी कसा ठरतो हें दाखिवलें आहे. स्त्रो. ६४ मध्यें ज्या ख्यात नांवाचा उल्लब केला आहे, त्याचें कारण त्यांतील व्यक्तिनीं एकाद्या अणुनताचें पालन केलें; परंतु याकडे दुस्व्याही दृष्टीनें पाहतां जैनधर्म उदार आहे, विशाल आहे, सर्वाचा सारखाच उदारक आहे, जाति, कुल, गोत्र, धंदा इत्यादिकांकडे तो पहात नाहीं. धर्मानुसार ज्याचा आचार व विचार तो धार्मिक व जैनधर्म धार्मिकांचा उदारक आहे, तो जातीनें व जन्मानें बाह्मण ह्मणून त्याला कवटाळीत नाहीं अगर शुद्ध हमणून त्याला लाधाडीत नाहीं. काळा की गोरा, श्रीमंत की गरीव हें पहात नाहीं. तो आचाराचा भोक्ता व सर्वाचा उदारक आहे. हमणूनच सार्वधर्म होण्यास तो खिचत पात्र आहे.

यमपाल चांडाळचिंच उदाहरण घेऊं. राजांशप्रमाणें गुन्हेगारांना फांशी देण्याचें काम यमपाल करीत होता. जातीनं, जन्मानं शुद्ध व मांसाहारी होता. तो अस्पृश्य होता व त्याचा पोटापाण्याचा घंदा नीच होता. अहिंसाणुव्रताचा त्यानें स्त्रीकार केला व पुराणांतरीं त्याचें नांव अजरामर होऊन राहिलें आहे; कारण या व्रतपालनामुळें जैनधर्मानें त्याचा उद्धार केला. आचार्य समंतमद्र यांनी स्त्रो. सं. ६४ मध्ये त्याच्या नांवाचा प्रामुख्यानें प्रथम उल्लेख केला आहे. उद्धाराच्या व अहिंसापालनाच्या आड त्याची जात, त्याचे कुल, त्याचा घंदा ही आलीं नाहींत.

या यमपाल चांडाळाची त्याच्या राजानेंच पूजा केली नाहीं, तर सिंहा-सनावर वसवून देवांनीही त्याची पूजाअची केली हैं पुढील क्षोकावरून कळून येईल.

> तं प्रभावं समालोक्य राजायैः परया मुदा । भभ्यर्चितःस मातंगो यमपालो गुणोज्वलः ॥२८॥

सारांश या चांडाळाच्या व्रताचा प्रभाव पाहून राजा व प्रजा यांनी मोठ्या आनंदाने व सन्मानाने त्या सहुणी यमपाल चांडाळाची पूजा केली. जातीन चांडाळ पण हढ व्रति झाल्याने त्याची अस्पृश्यता गंळी व सो खुद राजाच्याही सन्मानाच्य पात्र झाळा. त्याचा सन्मान येथेच थांवला नाहीं. देवादिकांनीही त्याची पूजा केली.

> तदा दद्वतमाहात्म्यात्महातु भवरागतः । सिंहासने समारोप्य देवताभिः शुभैर्जेकैः ॥२६॥ भभिषिच्य प्रहर्षेण दिष्यवस्नादिभिः सुधीः । नानारत्नसुवर्णाचैः पूजितः परमादरात् ॥२०॥

सारांद्य —या यमपाल चांडाळाची ग्रुद्ध व ग्रुम पाण्यांने सिंहाचनावर बसवून देवानी पूजा केली व त्याला आहर-वस्नभूषणे दिली. या प्रसंगाला उदेशन एका आचार्याने झटलें आहे कीं:—

> चांडालोऽपि वतोपेतः पूजितः देवतादिभिः। तस्मादन्यैनं विपायैजीतिगर्वो विधीयते ॥३०॥

सारांश--जातीनें चाडाळ परंतु वती, याचा सन्मान देवादिकांकडून होतो. सबब मी ब्राक्षण आहे. भी उच्च कुलीन आहे, असा गर्व घरूं नका.

यावरून उच्चनीच हा भेद मानलेला नाहीं, स्पृश्य वा अस्पृश्य हा विचार नाहीं, वर्णभेद नाहीं अगर कुलभेद मानलेला नाहीं. गुणाला, सदुणाला व आचाराला मान दिला आहे.

आचार्य अभितगति यांनी हाच भावार्थ दुसऱ्या शन्दांत व्यक्त केला आहे. ते शणतात की:---

> शीळवंतो गताः स्वर्गे नीचजातिभवा अपि । कुळीना नरकं प्राप्ताः शीळसंयमनाशिनः ॥

सारांदाः—नीच जातीत व हल्स्या कुळांत जन्मलेला परंतु शील-वान वा आचारसंपन असणारा स्वर्गाला जाता व या उलट आचारहीन एण उच्यक्कीन नरकाला जाती. बर जी विचासरणी दिली आहे, त्यांत केवळ **नर नारायण** होतो, एवढेंच दिस्त थेतें; परंतु आचार्य शिरोमणी स्वामी समंतभद्र आपस्य! आवकाचारांतच झणतात--

श्वाऽपि देवोऽपि देवःश्वा जायते धर्मकिल्यिषात्।

सारांश:— घर्माचरणामुळें पशुयोनीतील कुन्ना देवयोनीत जन्मतो व पापाचरणामुळें देवयोनीतील देवाला कुन्याच्या योनीत जन्म घ्यावा लागतो. यावरून जाति-कुलादिकाचा गर्व वाहणे हें अधर्म आहे, पाप आहे व घर्म-संमत नाहीं. आचारच उद्धारक आहे.

यापुढील कोकांत (६५) पातकामुळें प्रिषद पावलेल्या व्यक्तींचीं नांवें दिलीं आहेत. त्यांतील धनभी-हा हिंसक झाला, आईबापांनी सत्यघोष सणून नांव ठेवलेला असत्य बचनी ठरला, तपस्वी अस्तही चोरीचा मोह त्याला आवरतां आला नाहीं. यामुळें त्याची संपत्ति, त्याचें नांव अगर त्याचा पेशा पापाच्या आढ आला नाहीं व धर्माच्या दरवारांत ते दोषी ठराविले गेले.

ं हा काटेकोर न्याय इतर धर्मीत भिळेलच असे नाहीं; इत्यूनच जैन-धर्म उदार आहे, उद्धारक आहे व तो गुणोपासक आहे अशी त्याची ख्याती आहे. यामुळेच तो सार्वधर्म होण्यास पात्र आहे.

या व पुदील स्त्रोकांत ज्या नांवाचा उक्लेख केला आहे, तीं केवळ नमुन्यादाखल आहेत. पुराणांतरीं अशीं उदाहरणें अनेक आहेत. स्त्रो. सं. ६४ मधील महात्म्यांनीं अणुवत पालन केलें व स्त्रो. सं. ६५ मधील महा-भागांनी ? पांच पातकांपैकीं एक एक पातक आत्यंतिक प्रमाणांत केलें होतें असें समजणेचें आहे.

कोष्ट्रयाचें काम करणारा कवीर, कुंभाराचें काम करणारा गोरा कुंभार, सावंत माळी, रोहिदास चांभार, सेना न्हाबी, तुलाधर वाणी, तुकाराम, दळप करणारी जनाबाई, सजन खाटीक, नामदेव शिंपी ब वेश्यापुत्री कान्होपात्रा यांचा उद्धार झाल्याचे हिंदुधर्मीय मानितात. वरील वंत हे आपका चंदा करीत असत, हेंही स्थांत ठेवण्यासारले आहे.

श्रंत. सं, ६४ मधील यमपालादि ख्यातनाम व्यक्तीही असाच नीच घंदा करणाऱ्या होत्या. या उदाहरणांतील साम्य अनकप्रकारें आहे.

एक एक पातक करण्याचे सोडून दिलें, तेवळ्यापुरतें तरी ते सदाचारी झाले. धर्मानें त्यांना आपला मानिला व त्यांचा उद्धार केला. जात, कुळा गोत्र, वय, वर्ण व त्यांचा घंदा धर्मानें पाहिला नाहीं, सदाचार पाहिला। हिंदुधर्मीतील संत-संतीणींची वर जी नामावली दिली आहे, ते सत्पुद्ध अगदीं अलिकडच्या काळांतील आहेत. हिंदुधर्मीतील वर्णाभ्रमधर्माची पकड कमी झाल्यानंतर व वारकरी सांप्रदायाचें महत्त्व वाढल्यानंतरचीं हीं उदाहरणें आहेत; है चाणाक्ष वाचकांच्या लक्षांत येईलच.

हिंसादि पांच पापें केल्यानें प्रसिद्धीस मालेल्या व्यक्तिः धनश्रीसत्यघोषौ च तापसारक्षकावपि ।

उपाख्येयास्तथा भ्मश्चनवनीतो यथाक्रमम् ॥ ६५ ॥

अन्ययार्थः—(घनश्रीसत्यघोषौ) धनश्री, सत्यघोष (अपिच) तसेंच (तापसारक्षकौ) तापस व कोतवाल (तथा) त्याचप्रमाणें (रमश्रुनवनीतः) रमश्रुनवनीत हे (यथाक्रमं) अनुक्रमानें (उपाख्येयाः) सांगितले गेले आहेत.

सर्थ:—(१) हिंसा केल्यामुळें एका व्यापाऱ्याची बायको धनशी, (२) खोटें बोलण्याने सत्यघाष-श्रीभृति नांवाचा पुरोहित, (३) चोरी केल्यानें एक तपस्वी (४) मैथुनामुळें यमदंड नायक नांवाचा कोतवाल व (५) परिम्रह् पापांमुळें समशुनवनीत नांवाचा व्यापारी, अशा कुमसिद्ध व्यक्ति होजन गेल्या.

भाषकांचे बाट मूलगुण

मद्यमांसमधुत्यागैः सहाणुत्रतपञ्चकम् । अष्टौ मूलगुणानाहुर्गृहिणां श्रमणोत्तमाः ॥ ६६ ॥ मन्ययार्थः—(भण्णोत्तमाः) जिनेद्र भगवंतानी (मद्यमांसमधुत्यागै : सह अणुवतपंचकं) दारू, मास, मधु यांच्या त्यागावरोवर पांच अणुवतांचे पालन करणें यास(अष्टी) आठ (मुलगुणान्) मूलगुण (आहु:) हाटलें आहे.

सर्थ:—(१) मदात्याग (२) मांसत्याग (३) मधुत्याग (४) हिंसा-त्याग (अहंसाणुव्रत) (५) असत्यत्याग (सत्याणुव्रत) (६) चौर्यत्याग (अचौर्याणुव्रत) (७) कुशीलत्याग (ब्रह्मचर्याणुव्रत) व (८) परिप्रहत्याग (परिप्रहपरिमाणाणुव्रत) असे आवकांचे आठ मूलगुण मानिले आहेत.

(१) दारु (२) मांस व (३) मधु-मध अशा या तीन वस्तुंचा त्याम करफें झणजे ती सेवन न करणे व पांच अणुव्रतांचे पालन करणे, असे आवकाचे आठ मूलगुण-सुख्यगुण होत.

श्रावकांच्या मूळ-मुख्य-गुणांची संख्या ८ आहे, याबह्छ निरिनराळ्या आचार्याच्या वचनांत मतभेद नाहीं. मद्य, मांस व मधु यांच्या त्यागाचा समावेश आठ मूलगुणांत अनेक आचार्यानीं केला आहे. यावरून यातीन 'म'कार त्यागाबह्लहीं आचार्य वचनांत फारशी भिन्नता नाहीं. मान्न तीन 'म'कार वजा जातां श्रावकांच्या बाकंच्या पांच मूलगुणांत कोणकोणस्या गुणांचा समावेश होतो, याबह्ल बराच तीव मतभेद आचार्य बचनांत दिस्त येतो. उदाहरणार्थ सोमदेवांच्या मतें:—

(१) मद्यमांसमधुत्यागैः सहोदुम्बरपंचकैः । बद्यावेते गृहस्थानासुका मुखगूणाः अते ॥

सारांदाः—मद्य, मांस व मधु यांच्या त्यागावरोवरच पांच उदुम्बर-उंबर-वडपिंपळादिक प्रकारच्या झाडांच्या-फळाचा समावेश करून आठ संख्येची मरती सोमदेवांनी केली आहे.

पं. आशाबरांच्या मते खालील आठ मृत्रगुण आहेत.

मधपलमधुनिसासन-पंचफकाविरतिपंचकासनुतीः । जीवद्याजकगाकनिमिति च कविष्ट सुक्षमुकाः ॥

अभितगति-भाषकाचारांत पांचव्या काव्यायांतीक पहिला को. खालील-प्रधाणें आहे.

मद्यमांसमधुरात्रिभोजनम् श्लीरबृक्षफलवर्जनं त्रिधा । कुर्वते वतजिष्ठश्चया बुध स्तत्र पुष्यति निषेवते व्रतम् ॥ १ ॥

आचार्य अमितगतीनीं मद्यपानाच्या अनिष्ट परिणामासंबंधीं के विवेचन केलें आहे तें पाहतां आचार्याच्या सूक्ष्म अवलोकनाची खरीखुरी कल्पना येते. मिदरापानापासून लोकांनीं परावृत्त व्हावें. ह्यणून ते क्लोक ४ मध्यें लिहितात की, 'मूत्रयन्ति पिततस्य मंडला विस्तृते विवरकांक्षया मुखे'-दारक्याच्या तोंडांत कुत्राही लघवी करतो. मद्यपानापासून परावृत्त करण्यासाठीं अशी ही कहक भाषा वापरली असाधी. व्यासपीठावरून दारवंदीवहल व्याख्यान देणाऱ्या वक्त्याला आचार्य अमितगतींच हे विचार बरीच नवी दिशा दाखवितील.

आचार्य पद्मनंदि यांच्या भावकाचारांतील आठ मूलगुण कोणते याबद्दलचा उक्षेख पुढें दिला आहे.

> त्याज्यं मांसं च मद्यं च मध्दुंबरपंचकम् । अद्यो मूलगुणाः प्रोक्ता गृहिणो दृष्टिपूर्वकम् ॥२१॥

सारांश-तीन 'म'कार व पांच उदुवर त्याग ही सम्यग्दर्शन सहित गृहस्थाचे आठ मूलगुण आहेत.

सप्तब्यसन व आठ मूलगुण.

स्त्रा, सं. १० मध्ये आचार्य पद्मनंदी यांनी सप्तव्यसनांची नामावली दिली आहे. ती:—

> द्यूतमांससुरावेश्याखोटचीर्यपरांगनाः । महापापानि सप्तेव भ्यसनानि स्रजेद्वुषः ॥१०॥

सारांदा— (१) जुगार खळणें, (२) मांस खाणें, (३) दारू पिणें, (४) बेश्यागमन, (५) शिकार करणें, (६) चोरी करणें, व (७) परस्त्रीभोम अश्ची ही सात व्यसने आहेत. यावरून आठ मूळगुणांतीक तीन मकारांपेकीं दोन मकार व पंचाणुवतांपेकीं (१) हिंसा (२) चोरी (३) खोटें बोळणें द (४) कुशील यांचा समावेश केला आहे.

आवकाचारांत या व्यसनांचा समावेश कां केला नाहीं ? आचार्य पद्म-नंदीनीं ही सात पातकें एकत्रित केली आहेत, व आचार्य समंतभद्रांनीं जे आठ मूलगुण मानिले आहेत त्यांत या सप्तव्यसनांचा समावेश झाला आहे. विषयाच्या मांडणींतील हा फरक असावा असें दिसतें.

सागारधर्मामृत अध्याय दुसरा स्हो. सं. २ यांत मूलगुणांची संख्या वादिविलेली दिसते. तीन मकार, पांच उदुंबर याशिवाय लोणी, रात्रीभोजन व अगालित जल-यांचा त्याग, यांचा मूलगुणांत समावेश केला आहे. यांबरून रात्री-भोजन-त्याग वताचें कार हाल शास्याचें दिसतें. रात्रीभोजनत्यागाला कांहींनीं अणुवतांत, कांहींनीं मूलगुणांत घातले तर आचार्य समंतभद्र यांनी सहाव्या प्रतिमावतधाच्यांना रात्रीभोजनत्याग सांगितला आहे. (पहा स्हो. सं. १४२)

श्री जिनसेनाचार्यांच्या मतें पांच अणुवर्ते (६) जुगार (७) मद्य व (८) मांसत्याग असे आठ मूलगुण आहत.

यावरून आठ मूलगुणात मधु-मध-यांचा समावेश श्रीजिनसेनाचार्य करीत नाहींत. रात्रींभोजनत्याग वताचाही ते आठ मूलगुणांत समावेश करीत नाहींत. अध्याय दुसरा श्लो. सं. १८ यांत पं. आशाधरांनी (१) मध, (२) मांस, (३) मधु, (४) रात्रिमोजन, (५) पंच उद्वंबर यांचा स्थाग व (६) त्रिकाल देवदर्शन (७) जीवदया व (८) बद्धगाळ पाणी असे आठ मूलगुण सांगितले आहेत.

तीन 'म'कार व पांच अणुवर्ते अशा आठांची मूलगुण व्रतांत गणना आचार्यांनीं केली आहे. या तीन 'म'कार त्यागाची बाद ती कशी कशवयाची ? पांच अणुव्रतांची बाद करण्याची योजना गुणव्रतांत दिली आहे. शिक्षाव्रतांत याही पुढें विकासाल संघी दिली आहे. 'म'कारत्रयाशिवायच्या इतर मूलगणांच्या वादीची शक्यता आहे परंतु 'म'कार त्रयाच्या त्यागाच्या वादतिंत विचार करूनही शक्यता दिसत नाहीं.

अशास्थितीत आठ मूलगुणांत तीन 'म'कार व पांच उदुंबरत्याग यांचा क्यांनी समावेश केल आहे, त्या आचार्यीचें मतच अधिक सयुक्तिक बाटतें. या पुस्तकांत या आठ मूलगुणावद्दत्र असलेल्या मतभेदाचें परिशिष्ट ।देलें आहे.

यावरून भावकाचाराचें (१) तीन 'म'कार व पांच उदुंबर त्याग हा पाईला पर्याय अगर पहिली पायरी (२) अणुवत पाळणाऱ्यांची दुसरी बा गुणवत व शिक्षावत पाळणाऱ्यांच्या या पुढील पायऱ्या अगर पर्याय आहेत, असे मानणें अधिक सयुक्तिक होईल असे वाटतें. या मतमेदांचा समन्वय कता करतां येईल हैं शास्त्रशांनीं ठरवावें. (पहा क्षो. स. ८४ व त्या सालील विवेचन.)

अध्याय ४ था. गुणवतांचे वर्णन, सक्षण व भेदः

दिग्वतमनर्थदण्डवतं च भोगोपभोगपरिमाणम् । अनुर्वृहणाद्गुणानामारूयान्ति गुणव्रतान्यार्याः ॥६७॥

अन्वयार्थः—(आर्याः) तीर्थकरादिक (दिग्वतमनर्थदण्डवतं) दिग्वत, अनर्थदण्डवतं (च) तसेंच (भोगोपभागपरिमाणम्) भोगोपभागपरिमाणवतास्वा (गुणानां अनुवृंहणात्) अष्ट मूलगुण वृद्धिगत करण्यासाठीकारणीभृत असल्यामुळें (गुणवतानि) गुणवतें असें (आख्यान्ति) झणतात.
अर्थः—(१) दिग्वत (२) अनर्थदण्डवत व भोगोपभोगपरिमाण वतः असे गुणवताचे तीन भेद आहेत. आवकांच्या पांच अणुवतांची वृद्धि ववाद होण्यासाठीं गुणवताची जरूरी आहे. अणुवतें कोणतीं व त्यांचे अतिचार

कोणकोणतः, याचे विवेचन यापूर्वी करण्यांत आले आहे. गुणवत पाछन कर-ण्यांने आतिचार हळूं हळूं व ऋमाऋमानें नष्ट होत जातील, एवढेच नब्हे तर अतिचार रहित अणुवतांचें सूक्ष्म पालनही अधिकाधिक होत जाईल. अणुवत पालनामध्यें पांच पातकांचा स्थूल मानानें त्याग होतो; परंतु गुणवत धारण केल्यानें सूक्ष्म पातकांचाही मर्यादित त्याग होतो, हा मर्यादित त्याग अगर विकास कथा होतो, हें पुढील विवेचनायरून कळून येईल.

दिग्वताचें स्वरूप.

दिग्वलयं परिगणितं कृत्वातोऽहं बहिर्न यास्यामि । इति संकल्पो दिग्वतमामृत्यणुपापविनिवृत्त्ये ॥ ६८ ॥

अन्वयार्थः—(अणुपापविनिवृत्ये) सूक्ष्म पापांचें निराकरण होण्या-करितां (दिग्बल्यं परिगणितं कृत्वा) दिशेच्या शीमा मर्यादित करून (अतः बहिः) त्या सीमेच्या वाहर (आमृतिं) मरेपर्यंत (अहं) मी (न यास्यामि) जाणार नाहीं (इति संकल्पः) अशा प्रकारचा जो हद निश्चय त्यास (दिग्वत) दिग्वत असें झणतान.

अर्थः अमूक-विशिष्ट-मर्यादेपर्यंतच मी जाईन, त्यापुढे मी जाणार नाईं, अशी आमरण प्रतिहा करणे याला दिग्हत असे सणतात. दाहि दिशा विचारांत घेऊन त्या त्या दिशेत कोठपर्यंत जावधावें हें ठरविणें व त्या मर्यादेच्या पिलकंड जावधावें नाईं, अला संकल्प केल्यानें का इत चेतल्यानें-त्या मर्यादेच्या पिलकंडच्या प्रदेशांतील सूक्ष्म पातकांचाही त्याग होतो. मुंबई अगर कलकत्त्यापर्यंतच्या भागांतच मी व्यवहार करीन, त्या पिलकंडच्या शहराशीं मी व्यापार करणार नाईं, व्यापाराशाठीं प्रवास करणार नाईं अगर त्यासाठीं दुसन्यास पाठिषणार नाईं अगर पत्रव्यवहारानेईं व्यवहार करणार नाईं; इत्यादि प्रतिशा करणें याला दिग्हत असे झणतात. या हतामुळें लोभावर निर्वेच बेतो; हिंसा पडावयाची असली तर ती विविधित मर्यादेवच-इहीतच-वडेल, सारांश असुवतांमध्यें दशिदशांची जी मोकळीक

मिळालेली असते त्या मोकळीकीला-स्वातंत्र्याला हळूंहळूं, कमाकमानें पायबंद धालून पांच पातकांना क्षीणता आणम्याच्या उदेशानें गुणवतांची व त्याच्या मेदाची योजना धर्मझांनीं केली आहे. पहिल्या गुणवतांमध्यें मीगोलिक मर्याद धालण्यांत आली आहे. वर व्यापार व व्यवहार यांचें उदाहरण दिलें आहे, परंतु दिग्वतामुळें हिंसादि सर्वच पातकें कमी होणार आहेत. बातलेल्या मर्यादेशहेर न गेल्यानें त्या बाहेरच्या हदींत हिंसा घडणार नाहीं, चोरी करणें घडणार नाहीं, परस्वीसंगानें पातक घडणार नाहीं अगर तेथे परिग्रहही बाढितां येणार नाहीं. पांच प्रकारच्या पातकांपैकीं जी पातकें घडतील, तीं या संकल्पित भौगोलिक क्षेत्राच्या मर्यादेतच घडतील. पातकांना अशाप्रकारें क्षेत्रमर्यादा घालच्यांत आली.

दिग्वताच्या मर्यादाः मकराकरसरिदटवीगिरिजनपदयोजनानि मर्योदाः । प्राहुर्दिशां दशानां प्रतिसंहारे प्रसिद्धानि ॥ ६९ ॥

अन्त्रयार्थः—(दशानां दिशां) दहाही दिशेंचा (प्रतिसंहारे) त्यांग करण्याकरितां (प्रसिद्धानि) प्राप्तिद्ध (मकराकरलरिदटवीगिरिजनपदयोजनानि) समुद्र, नदी, वन, पर्वत, देश, योजन ह्या (मर्यादाः) सीमा (प्राहुः) सांगितस्या आहेत.

सर्थ:—प्रसिद्ध नदी, नद, वन, पर्वत, देश इत्यादिकांच्या नांवांने मर्यादा ठरवाव्यात. अमूक योजन स्रांबीच्या-पछ्याच्या-वाहेर मी जाणार नाहीं, असेही ठरवांवे. उदाहरणार्थ अरबी समुद्रापलीकडे, सात-पुड्यापलीकडे इत्यादि इत्यादि. एक योजन झणजे चार कोस. स्थानिक विह्वाटीप्रमाणे एका योजनाचे ६ ते ८ मैल भरतात. आचार्योच्या कार्ली हे मापन होतें व हर्ष्टी मैलांचे जसे दगड आहेत, तशी योजनांची खूण दाखविणारे दगड-खुणा-त्या कार्ली होत्या असे दिसतें.

दिग्वतधारणाचे फल.

अवधेर्बेहिरणुपापप्रतिविरतेर्दिग्त्रतानि धारयताम् । पंचमहात्रतपरिणतिमणुत्रतानि प्रपद्यन्ते ॥ ७० ॥ अन्वयार्थः—(अवधः बहिः) मर्यादेच्या बाहेर (अणुपापप्रतिकिरतेः)
सूक्ष्म पापांचा त्याग होत असल्यामुळे (दिग्नतानि) दिग्नतें (घारयतां)
धारण करणाऱ्यांची (अणुनतानि) अणुनतें (पंचमहानतपरिणति) पांच
-महान्नताच्या सहशतेला (प्रपद्मन्ते) प्राप्त होतात.

अर्थ:—ज्यांनी दिग्नत चंतले, त्याजकडून त्या विशिष्ट क्षेत्रमर्यादेच्या बाहर सूक्ष्म पातकेही चढत नाहींत; अणून त्या मर्यादेच्या-इहीच्या-पिलकेड त्यांची अणुनते महानतासारखीं दिसतात. मनाने घालून घेतलेख्या मर्यादेंत मौगोलिक इहींत-ते अणुनती असतात, व घातलेख्या मर्यादेच्या पिलकेड ते महानती सारखें भासतात. परंतु त तसे प्रत्यक्ष असत नाहींत, तथापि मर्यादे बाहरच्या हहींत कोणतेंच पातक त्याजकडून घडून येत नाहीं. व्यवहाराला जितकें क्षेत्र अधिक तितकें पापालाही क्षेत्र अधिक. क्षेत्र मर्यादा घातल्याने पापालाही आपोआपच मर्यादा बसते. सामान्यतः जेथे आपण इजर नाहीं तेथे आपल्या कडून पातकें घडत नाहींत. सांगलींत मी असतांना मंत्रईस माझ्या हात्न पातक कसें घडणार १ या व्रतांत पत्रव्यवहारानें अगर अशाच दुसच्या संकेतानेंही व्यवहारास मनाई असल्याने व्रतांने ठरविलेख्या मर्यादेच्या बाहर अप्रत्यक्षही पातकें घडत नाहींत.

मयोदेबाहेर महात्रती कां होत नाहीं ? प्रत्याख्यानतनुत्वान्मन्दतराश्वरणमोहपरिणामाः । सत्त्वेन दुरवधारा महात्रताय प्रकल्प्यन्ते ॥७१॥

अन्ययार्थः—(प्रत्याख्यानतनुत्वात्) प्रत्याख्यानावरण क्रोध, मान, माया, लोभ हें मंद असल्यामुळं (मन्दतराः) अत्यंत मंद झालेले (चारि-अमोहपरिणामाः) चारित्रमोहनीयार्चे परिणाम (महाव्रताय प्रकल्प्यन्ते) महाव्रताची कल्पना उत्यव्न करितात, झणजे महाव्रतासारखें दिसतात आणि ('तें') ते चारित्रमोहनीय (परिणामाः) परिणाम (सत्वेन) अस्तित्वार्ने

(दुरबधारा:) जाण्यास कठीण आहेत अर्थात् ते इतकें सूहम आहेत कीं त्यांचे अस्तित्वही कवकर रूक्षांत वेत नाहीं.

सर्थ:—प्रत्याख्यानावरण-कोध, मान, माया व लोभ यांचा क्षयो-पश्चम झाल्यानंच महाव्रती होतां येते. आवक, क्रोध, मान, माया व लोभ या कषायांत्न मुक्त झालला नसतो; परंतु तो दिग्वती झाला असल्यानें मर्यादेवाहेरच्या प्रदेशांतही तो सूक्ष्म पापांचाही त्याग करितो. त्यामुळें त्यांचें कषाय अत्यंत मंद होतात, झणून त्याची अणुवर्ते जरी महाव्रतासारखीं दिसत असलीं तरी साक्षात्-प्रत्यक्ष-तीं महाव्रते होत नाहींत.

क्षेत्रमयांदेचा संकल्प व त्यामुळें पातकांना बसणारा आळा, हा एक प्रकारचा कृतिम उपाय आहे. कामकोधादि कषायांत्न जीव मुक्त झालला नसतो. सांगलीवाहेर जावयाचें नाहीं, असे ठरविल्यानें सांगलीवाहेर माझ्या हात्न पातक घडणार नाहीं परंतु त्यामुळें माझें मन कामकोधादि कपायाच्या तावडींत्न सुटलेलें नसतें; हाणून क्षेत्रमयीदेवाहेर मी महावती असल्यासारखा दिसतो, तसा प्रत्यक्ष कोठेंच असत नाहीं. क्षेत्राला मयीदा आली परंतु मनाला ती आली नाहीं.

महावताचं लक्षणः पंचानां पापानां हिंसादीनां मनोवचःकायैः । कृतकारितानुमोदैस्त्यागस्तु महावतं महताम् ॥७२॥

अन्वयार्थः—(हिंसादीनां) हिंसादिक (पंचानाम्) पांच (पापानां) पापांचा (मनोवच:कापै:) मन, वचन, काय यांनीं (तु) व (कृतकारि-तानुमोदै:) कृत, काग्ति, अनुमोदनानें (त्यागः) त्याग करणे हें (महता) श्रेष्ठ पुरुषांचें (महावतं) महावत होय,

अर्थ:—हिंसादिक पांच पापांचा मन, वचन व काय यांनी आणि कृत, कारित व अनुमोदनानें संपूर्णपर्णे त्याग करेंणे यास महाव्रत अर्धे सटें आहे.

दिग्नताचें वा तीनही गुणवतांचें विवेचन पुरें होण्यापूर्वीच महावताचें लक्षण सांगण्याचा प्रयत्न कां झाला असावा ? वास्तविक हा श्लोक वेधें नको होता, असें वाटतें. दिग्नतामुळें मर्यादेशहर दिग्नती महावत्यासारला दिसतो, असें मागील श्लोकांत झटल्यानें येथें महावताचें लक्षण तर दिलें नसेल ना ?

दिग्वताचें अतिचार.

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिपाताः क्षेत्रद्वद्विरवधीनाम् । विस्मरणं दिग्विरतेरत्याञ्चाः पंच मन्यन्ते ॥ ७३ ॥

अन्वयार्थ:—(ऊर्ध्वाधिस्तर्यन्यतिपाताः) अज्ञानानें किंवा प्रमादानें वरच्या, खालच्या किंवा विदेशाच्या मर्यादे नें उद्घंघन करणें (क्षेत्रहृद्धिः) क्षेत्राची मर्यादा वाढविणें वं (अवधीनां विस्मरणं) मर्यादा विसरून जाणें, ('एतं ') हें पांच (दिग्विरतेः) दिग्वतांचे (अत्याशाः) अतिचार (मन्यन्ते) मानले गेले आहेत.

अर्थः — अज्ञानामुळें, विस्मरणामुळें अगर चुकीनें या व्रतांत जे अतिचार वा प्रमाद उत्पन्न होतात ते अतिचार पांच प्रकारचे आहत. (१) उर्ध्वभागव्यतिक्रमण-पर्वत अगर वृक्षादिकांच्या शिखरावर चढणें (२) अधाभागव्यतिक्रमण विहीर अगर विहीरीसारख्या जिमनींत खोल गेलेख्या भागांत जाणें (३) तिर्यग्भागव्यतिक्रम—तिरक्षस रस्ता आहं अगर आकार आहे अशा गृहादि भागांत जाणें, (४) अवधि—केलेख्या मर्यादेचें विस्मरण होणें; क्षणजे अमृक एका दिशेची मर्यादा १०० कोस घातली होती की ५० कोस घातली होती याबदल संशय आख्यानंतर ५० कोसापुढें जाण्याने अवधिविस्मरण अतिचार घडतो. परंतु १०० कोसाच्याही पर्लाकडे जाण्याने व्रतमंग होतो. (५) क्षेत्रवृद्धि एका देशची मर्यादा वाढिणें व दुसऱ्या दिशेची मर्यादा कमी करणें. उदाहरणार्थ व्रत घेतांना १०० कोस पूर्वेला व २०० कोस पश्चिमला, अशी मर्यादा घातली असतां १०० ची मर्यादा १५० करणें

ब २०० ची मर्यादा १५० बर आण्न ठेवणें, पूर्वेळा १०० ब पश्चिमेळा १०० मिळून २०० को साची मर्यादा होती व दोन्ही दिशेळा दीडशे-दीडशेची मर्यादा घातल्यास विघडतें कोठें १ अशा प्रतिपादनास तकार राहणार सण्न मर्यादेच्या क्षेत्रांत असा बदल केळा तरी व्रतांत आतिचार दोष घडतो. संकल्या मर्यादेच्या क्षेत्रफळ विचारांत घेऊन त्या क्षेत्रफळांत फेरफार तर कराव-याचा नाही. दिशांच्या संकल्पित क्षेत्रांत फेरफार करावयाचा. अशा प्रकारास आळा घाळण्याचा हा प्रयत्न आहे.

अनधंदंडवताचे स्वरूपः

अभ्यन्तरं दिगवधेरपार्थिकेभ्यः सपापयोगेभ्यः। विरमणमनर्थदण्डत्रतं विदुर्त्रतधराग्रण्यः॥ ७४॥

अन्ययार्थः—(दिगवधेः) दिशांच्या मर्यादेच्या (अम्यंतरं) आंत (अपाधिकेम्यः) प्रयोजन रहित (सपापयोगेम्यः) पापांच्या संबंधापास्त अर्थात् पापरूप मन, वचन आणि काय यांच्या प्रवृत्तिपास्त (विरमणं) विरक्त होणें यांस (व्रतधराग्रण्यः) वर्ते घारण करण्यांत अग्रगण्य असणारे अर्थात् तीर्थकर देवादिक (अनर्थ दंडवतं) अनर्थ दंडवत (विदुः) हाणतातं.

अर्थ:—दिग्वतांत घातलेल्या मर्यादेच्या आंतही ज्या कृत्यामुळें धर्म यश, सुल व लाम याँपैकीं एक अथवा अधिकाची प्राप्ती होणार नसतांही निष्कारण पापबंध होईल अशीं कृत्यें न करणें याला अनर्थदंडवत अर्थे भागतात. व्रतांत विशिष्ट मर्यादेच्या बाहेरच्या प्रदेशांत पापोपदेशादिकांचा त्याग होतो, परंतु अनर्थदंडवतांत मर्यादेच्या आंतहा निष्कारण पापोपदेशिकाचा त्याग सांगितला आंह.

मन, वचन व काया यांची निष्कारण पाप-कारक व परपीडाकारक प्रवृत्ति होते, झणून या ब्रतास अनर्थदंड असे नांव दिलें आहे. उत्तम, मध्यम, कानिष्ट व जघन्य मानवीप्राणी कोण याची तुलना करितांना एका कवीनें 'जें कां व्यर्थ परार्थ हानि करिती ते कोण कीं दुर्मति' असें हाटलें आहे. स्वत:चा लाभ नाहीं परंतु केवळ दुसऱ्याची हानी करण्याची जी मनःप्रवृत्ति, तिजवर बंघन घालण्याचा उपाय हाणजे अनर्थ दंडवती होणें, हा आहे. दंड हाणजे मन, वचन व काया यांची निष्कारण अग्रुम-पापजनकप्रवृत्ति. संकल्पित मर्यादेच्या आंतिह आपलें वर्तन कसे असावें, याबद्दलचा उपदेश या स्त्रोकांत सांगितला आहे.

अनर्थदंडवताचे भेद.

पापोपदेशहिंसादानापध्यानदुःश्रुतीः पंच । प्राहुः प्रमादचर्यामनर्थदण्डानदण्डधराः ॥ ७५ ॥

अन्ययार्थः—(अदण्डघराः) दण्डाला न घरणारे अर्थात गणधरादिक देव (पापोपदेशहिंसादानापध्यानदुःश्रुतीः) पापोपदेश, हिंसादान, अपध्यान, दुःश्रुति आणि (प्रमादचर्या) प्रमादचर्या ('एतान्') यांना (पंच) पांच (अनर्थदण्डान्) अनर्थ दण्ड अर्थे (प्राहुः) झणतात.

श्रर्थः—(१) पापोपदेश (२) हिंसादान (३) अपध्यान (४) दुःश्रुति व (५) प्रमादचर्या असे अनर्थ दण्डन्नताचें पांच भेद वा प्रकार आहेत. या पांच भेदीचें स्वरूप-लक्षण यापुढें कमवार दिलें आहे. या पांच ही प्रकारच्या अनर्थ दंडन्नतांचा त्याग करणारा अनर्थ दंडन्नती होतो.

(१) पापोपदेश अनर्थदंडाचे स्वरूपः

तिर्घ्यक्क्केशवणिज्याहिंसारम्भप्रलम्भनादिनाम् । कथाप्रसंगप्रसनः स्मर्तव्यः पाप उपदेशः ॥ ७६ ॥

अन्ययार्थः—(तिर्यक्लेशवणिज्यादिसारम्भवलम्भनादीनाम्) तिर्यचांत्रा दुःख उत्पन्न करणाऱ्या, तसेंच व्यापार, हिंसा, आरंभ व फसवीगिरी इत्या-दिका संबंधीच्या (कथावसंगप्रसवः) कथेच्या प्रसंगाला उत्पन्न करणारा (पापः उपंदशः) पापोपदेश आहे असे (स्मर्तव्यः) जाणावे.

अर्थ:—ितर्यंग्व्यापार, क्रेश, व्यापार, हिंसा, आरंभ व छलादिकांचा उपदेश करणे याला पापोपदेश-अनर्थ-दंड-क्षणतात. अमूक ठिकाणच्या बाजारांत अगर अमूक गांवी गाय, होस, व उंट वगैरे जनावरे खरेदी केल्यास आगर तेथे ती विकल्यास, त्या व्यवहारांत फायदा होईल, असा उपदेश करेंगे: क्रेश वाणिज्योपदेश-अमूक ठिकाणी गुलाम-लोक कमी किंमतील मिळतात अगर अधिक किमतीस विकले जातात, तरी असा व्यवहार करा असे सांगणे (३) हिंसोपदेश-हरीण, ससा, रानहुकर आदि पशू अमूक ठिकाणी मिळतील अशी माहिती शिकारी लोकांना देणें. (४) आरंभोपदेश-बागवगीच्या कर-ण्याचा. घरं बांघण्याचा. विवाह करण्याचा वरेगेर उपदेश करणें, सल्ला देणें अथवा गवत जाळिलें असतां त्याची वाद फार होते इत्यादि माहिती सांगेजे. (५) प्रलंभोपदेश-इंद्रजाल, रसायन करण्याचा, सट्टेबाजी करण्याचा उपदेश करणें. अशा प्रकारच्या उपदेशाचा समावेश पापीपदेश अनर्थ दंडांत केला आहे व अशा प्रकारस्या उपदेशांना पापोपदेश झटलें आहे. अशा उपदेशाचा त्याग करणें याला पापोपदेश अनर्थदंडवत असे झटलें आहे. हा स्त्रोक व पूर्वीचे कांई। श्लोक यांचा मतितार्थ विचारांत घेतां आचार्यांचे काळी तरी निदान वर्जेन, मांपे, प्रचारांत होतीं, जनावरांच्या विकाचि बाजार होते, गुला-मांचा न्यापार प्रचलित होता, गुलामगिरीची पदत अनिष्ट आहे, मानवी व्यवहाराला तो कलंक आहे, अशी समजूत होऊन गुलामांचा व्यवहार काय-चानें बंद होण्यापूर्वी सुमारें १५०० वर्षे अगोदर जैनवार्मियांनी या व्यापाराचा निषेध केला आहे, ही गोष्ट चटकन् लक्षांत आस्यावांचून रहात नाहीं.

श्लो. सं. ७४ खाली अनर्धदंडवत या शब्दांतील दंड या शब्दाचा अर्ध खाली दिला आहे. मन, वचन व काया यांची जी निष्कारण पापप्रवृत्ति असंत, त्याला आळा घालण्याच्या स्तुत्य हेत्ने या वतांची योजना केली आहे. दिग्वत पालनामुळें विशिष्ट दिग्वतांतील मर्यादेबाहरच्या पापांचा त्याग होतो. त्या मर्यादेबाहरच्या पातकांना पायबंद घाल्नही धर्मश्लंचे समाधान होणे शक्य नाहीं. पातकांचा सर्वस्वी त्याग झाला पाहिजे हैं तर त्यांचें ध्येय. त्या ध्येयाकडे हळूं हळूं नेणें, प्रगतीची एक एक पायरी चढवीत जाणें, हा

आवकाचार सांगण्याचा एकमेव उदेश. द्वा उदेश सिद्धीए कसकसा नेला जात आहे हें समज़न वेणें जरूर आहे.

दिग्नतांमुळें विशिष्ट मर्यादेच्या बोहेरील पातकें बंद केलीं, परंतु ज्या मर्यादेच्या बोहेर व्यवहार करावयाचा नाहीं असे नत दिग्नतांत घतलें असलें तरी त्या मर्यादेत हीं निष्कारण पातकें घहूं द्यावयाचीं नाहींत. पापोपदेशनतांत ही योजना केली आहे. पापोपदेशनताचा सूक्ष्म विचार कल्यास कृत कारित व अनुमोदित या तीन मार्गापैकीं शेवटच्या दोन मार्गानाच्या प्रतिशंध केला आहे. जनावराच्या वाजाराची माहिती दुसऱ्यास सांगावयाची नाहीं परंतु स्वतःलाच स्वतःच्या जनावराच्या खरेदीविकीसाठीं जावयाचें आहे अगर स्वतच्या अशा व्यवहारासाठीं भावाला, मुलाला अगर नोकरचाकरादिकांना पाठवावयाचें आहे. स्वतः गेलो अगर इतरांना पाठविकें तरीही हें नत पालनच होईल; कारण यामुळे हा उपदेश निष्कारण होणार नाहीं. स्वतः चा असा व्यवहार वगळून इतरांना उपदेश करण्याचें वर्ष्य कल्यानें तितक्या अंशानें पाप कमी घडेल. अर्थातच त्या क्षेत्र मर्यादेतेही निष्कारण पाप घडणार नाहीं.

(२) हिंसादान अनर्थदंडाचे स्वरूपः परशुकुपाणखनित्रज्वलनायुधर्मगृंशललादीनाम् । वधहेतूनां दानं हिंसादानं ब्रुवन्ति बुधाः ॥ ७७ ॥

सन्वयार्थः—(परशुक्तपाणसनित्रज्वस्नाथुधश्रंगश्रंत्रस्तामा)कुः इत्साहात्रस्ता, पावडे, आमि, शस्त्र, शिंग व सांखळी इत्यादि (वधहेत्नां) हिंसेच्या कारणासाठीं (दानं) दान देशें यास (बुधाः) सूज्ञलोक (हिंसादानं) हिंसादानं (बुवन्ति) झणतात.

अर्थ:--कुन्हाड व तलवार इत्यादि तोडण्याची इत्यारें, कुदळ, खोरें इत्यादि उकरण्याची साधनें, अभिआदि जाळण्याची साधनें, विषादि मारण्याचीं साधनें, इतरांना 'वधहेत्नां' दुषपयोग करण्यासाठीं देणें, याला अनर्थ- दंढ क्षणतात. जिनमंदिराचा पाया घाळण्यासाठीं कुदळ व स्तोरें दिलें तरी पापच घडेल काय ? अशी शंका घेण्यांत आल्यास त्यांचे उत्तर नकाराधींच यांवें लागेल. यांवेळीं मनाची प्रवृत्ति अग्रुम नसते, सद्भावना असते. पापच हेत्नें अशा वस्तूंचा पुरवठा करणें त्यांच्य मानिलें आहे.

मागील कोकांत जी चर्चा केली आहे ती विचारांत घेतां, या कोकांत तोडणं अगर उकरणें इत्यादिकांचीं साधनें आपस्या जवळ ठेवणें अगर आपस्या नेहमींच्या व्यवहारांत उपयोग करणें वर्ज्य मानिलेलें नाहीं. ती श्रेती-भातीच्या अगर अशाच इतर कामासाठीं देण्यास हरकत नाहीं; मात्र ती साधनें वधहेत्नां ' झणजे हिंसा अगर पातकें करण्याच्या हेत्नें देऊं नयेत, असह निर्वेध घातला आहे, या उद्देशाकडे दुर्लेख झास्यानें लोखंडाचा व्यापारहें करू नये, असे झणणारे पं. आशाधरासारले अनेक विद्वान दिसून येतात.

(३) अपध्यान अनर्थदंडाचें स्वरूपः वधवंधच्छेदादेर्द्वेषाद्रागाच परकलत्रादेः ।

आध्यानमपध्यानं शासति जिनशासने विश्वदाः ॥७८॥

सन्ययार्थः—(द्रेषात्) द्वेषानें (वधवधच्छेदादः) नार्य, कैद, छेद इत्यादिकांसंवंधीं (च) व (रागात्) रागानें (परकलत्रादेः) दुसऱ्याच्या कीसंवंधी (आध्यानं) चिंतवन करणे यास (जिनशासने) जैनशास्त्रांत (विशदाः) निपुण असलेले लोक (अपध्यानं) अपध्यान असें (शासति) सणतात.

अर्थ:—अमूक इसमाला, त्याच्या मुलाला, बायकोला अगर त्याच्या आपतेष्टाला मरण याँवे, अमक्याला दंड ब्हावा, अमक्याचा अपमान व्हावा, त्याची अबू खराब व्हावी, त्याची संपत्ति नाहींशी ब्हावी, अमक्याची नोकरी जाबी, त्याच्या उपजीविकेचा घंदा बसावा, अशा तव्हेचें दुसऱ्यावहल बाईट चिंतन करणे याला अपध्यान अर्थे झणतात. अशा चिंतनामुळें व विचारामुळें आपला कोणताही कार्यमाग होत नाहीं. आपस्या इच्छेप्रमाणें या मोष्टी

٦

घडतातच असे नाहीं. ज्याच्या कर्माचें फळ त्यास मिळणारें असतें. अशा तन्हेंचं कुविचार मनांत येऊं दिल्यानें आएण मात्र निष्कारण पापाचे घनी होतो. सबब अशा विचारांचा स्पर्श मनाला होऊं दंऊं नये.

या श्रोकांत विशिष्ट क्षेत्रमर्यादेत असतांही इतरांबद्दल कुविचार वर्ष्य करण्यास सांगितलें आहे. रागदेषादि पड्रियूवर अंशतः तरी तावा मिळवितां यावा व ध्येय गांठण्याची एक पायरी ओलांडण्याची संवय मनाला लागावी, हा उच्च हेतु या व्रतांत आहे.

(४) दुःश्रुति अनर्थदंडाचे स्वरूपः आरम्भसङ्गसाहसमिथ्यात्वद्वेषरागमदमदनैः।

चेतः कळुषयतां श्रुतिरवधीनां दुःश्रुतिर्भवति ॥ ७९ ॥

अन्त्रयार्थः—(आरम्भसंगसाहसिमध्यात्वद्वेषरागमदमदनैः) आरंभ, परिग्रह, साहस, मिध्यात्वद्वेष, राग, गर्व व कामविकार यांनीं (चेतः) अन्तःकरण (कल्लघयतां) कल्लापित करणाऱ्या (अवधीनां) शास्त्रांचें (श्रुतिः) ऐकर्णे हें (दुःश्रुतिः) दुःश्रुति नांवाचा अनर्थदण्ड (भवति) होय.

अर्थ:—आरंभ, साहस, परिग्रह, मिथ्यात्व, राग, द्वेष, मद आणि विषयोपभोग याबहरूचा वृतांत प्रतिपादन, चर्चा, अगर विवेचन ज्यांत केलें आहे; अशीं पुस्तकें, ग्रंथ अगर शास्त्र वाचणें, वाचून दुसऱ्यांना सांगणं अगर दुसऱ्यांनी सांगितलेलें ऐकणें, हें त्याज्य मानावें; कारण यामुळें मनाचे धर्म कल्लावित होतात. मन मलीन होतें व मनांत कुविचार उत्पन्न होतात. उदाहरणार्थ शेतीविषयक, राजनैतिक, व्यापारविषयक, वीरकथा, अद्देत शास्त्रें, वशीकरण विद्या, रितरहस्य, रितिवलास, भामिनीविलास हत्यादि पुस्तकें. अशा पुस्तकांच्या पठनपाठनामुळें, अध्ययन-अध्यापनामुळें मनाचें कषाय विघडतात. येथें अशी शंका येईल कीं, जगज्जेता नेपोलीयन याचें चरित्र वाचूं नये कीं काय है कारण त्यानें जग जिंकण्याचें साहस केलें, त्यासाठीं स्थालों सैनिक व युद्धसामुग्री जवळ ठेविली. त्याच्या साहसाचें व परिग्रहाचें

अनुकरण करण्यासाठी वाचुं नय. चरित्राणसून बोध घेण्याचे हेत्नें वाचावें. असे न होईल तर जैन इतिहास तरी वाचनीय कसा होईल ?

प्रमादचर्या अनर्थदंडाचे स्वरूप.

श्विातिसालिलद्हनपवनारम्भं विफलं वनस्पतिच्छेदम् । सरणं सारणमपि च प्रमादचर्या प्रमावन्ते ॥८०॥

अन्वयार्थः—(विफलं) विनाकारण (क्षितिसल्लिट्ट इनपवनारम्भ) पृथ्वी, पाणी, अभि व वारा यांचा आरंभ करणें (वनस्पातिच्छेदं) झाडें तोडणें (सरणं) पर्यटन करणें (च) आणि (सारणं अपि) पर्यटन करविणें यास (प्रमादचर्यो) प्रमादचर्यो (प्रमावन्ते) झणतात.

अर्थ: विनाकारण जमीन खोदणे अगर उकरणें, पाणी निष्कारण वाहूं देणें, विस्तव पेटविणे अगर पेटविल्ला निष्कारण जळत राहूं देणें, वनस्पित तोडणें, वारा वाल्णें, पळणें व पळावयास लावणें इत्यादि कृत्यांना प्रमादचर्या अनर्थदंड, असे झणतात. अनर्थदंडवत व त्याचें भेद यांत धर्म, यश, मुख व लाम यांपैकीं एक किंवा अधिकाची प्राप्ति नसतांना ज्या निष्कारण अनेक गोष्टी आपण नेहमीं करितों, त्यांना निर्वंध धातला गेला आहे.

या स्त्रोक्षांतील 'विफलम्' हा शब्द महत्वाचा आहे. शेतकीसाठीं साड तोडणें अगर स्वयंपाकासाठीं चूल पेटविणें, हैं। वर्ज्य मानिली नाहींत. स्वयंपाक साल्यावर निष्कारण चूल पेटलेली राहूं देणें वर्ज्य मानिलें आहे. 'विफलं '–निष्कारण—ज्याचें फल नाहीं अगर जरूरी नसतांना—वरील किया करूं नयेत हा मतितार्थ आहे.

स्व. वा. हिराचंद नेमचंद दोशी यांनीं प्रसिद्ध केलेल्या या आवशा-चाराच्या प्रतीत पान १६८ वर अनेक पदार्थीचा व्यापार निंद्य व पापजनक ठरविला आहे, त्यांची वरीच मोठी यादी दिली आहे. बोखंड, नीळ, मण, मीठ, सावण, लाख, कातडे, लोकर, केश, कुलुंबी, गूळ, साखर, घान्य, तांदूळ वगेरे व शक, दाल, शिर्ध, कांदे, दास, घोडा, उंट, बैल, हैस, गाडी, पिंजरा, जाळें, सासळदंड, विटा व चुना वगेरे विकत देनें व घेणें व त्यांचा संचय करणें. कारण यांमध्यें फार हिंसा भडत असते. यामुळें अशा पदार्थीचा व्यापार करणें योग्य नाहीं. यापुढें अपराध्याची चहाडी करणें, वैद्यकीवर आपकी उपजीविका चालविणें व द्विदल अज्ञाचें दद्याताकांशीं भिभण करून लाणें, इत्यादि गोष्टी करणें हें पापजनक आंह. पान १६८ ते १७९ वर वरील पुस्तकांत जें विवेचन केंछें आंह व तसें करतांना चगेरे अव्यापतीचा मानिला आहे अंधे निर्विवाद दिसतें. मीठ, तांदूळ, गूळ व सालर इत्यादि पदार्थीचा व्यापार करणेचा झाल्यास त्यांचा संग्रह करावा लागतो व संग्रह केल्यानें त्यांत ऋतुमानाप्रमाणें जीवजंद्र उत्पन्न होतात व व्यापाराच्या देवचेवींत ते मरतात, अशा तन्हेची ही विचारसरणी आहे. आचार्य समंत-मद्रांना ही विचारसरणी पसंत पडली असती असें आमच्या अल्पनुदीला तरी बाटत नाहीं.

आचार्यवचनांची अशी ओढाताण करणारे पंडित उदयास आले व त्यांचें अशा तन्हेंचें लेखन पाहून जैनधर्म हा अव्यवहार्य धर्म आहे; संसारी लोकांना आचरण्यास अशक्य असा तो आहे, अशी साधार समजूत झाली असस्यास नवल नाही.

लोखंड, शिषे व साखळदंड यांचा व्यापार निंदा कां ! तर त्यांचें इत्यारांत रूपांतर होते व इत्यारामुळें हिंसा घडते !! या बादींत साबणाचा उछेल केला आंह. साबण ही वस्तु आचार्याच्यांवळी होती तरी काय ! हेत्कडे पाइणाऱ्या घर्माला वाजुस सारून आपर्शी मतें दडपून देण्याचा हा प्रयक्त दिसतो. या श्लोकांतील 'विफलं ' या शब्दाकडे दुर्लक्ष शान्याचें हें एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे.

मनर्थदंडवताचे मतिचारः कन्द्रपं कौत्कुच्यं मौखर्यमतिप्रसाधनं पश्च ।

असमीक्ष्य चाधिकरणं व्यतीतयोऽनर्थदण्डकृद्विरतेः ॥८१॥

अन्त्यार्थः—(कंदर्भे) रागामुळं इस्याभिश्रत बीमत्स बचन बोलणें, (कौश्कुच्यं) बीमत्स बचनानींशहित अशी कुचेष्टा करणें, (मौलर्थ) धृष्टतेंने व्यर्थ बडबड करणें (अतिप्रकाधनं) जरूरीपेक्षां जास्त मोगोपमोगाची सामुभी गोळा करणें (च) आणि (असमीक्ष्य अधिकरणं) विचार न करितां निर्धिक काम करीत राहणें हं (पंच) पांच (अनर्धदण्डकृद्दिरतेः) अनर्ध दंडत्यागनताचे (व्यतीतयः) अतिचार आहेत.

अर्थ:—(१) कंदर्प-राग-थट्टवारी अगर विनोदानें, अश्लील, बीमत्स अगर खोटें बोल्णें (२) कौरकुच्यं-द्यरीराच्या अवयवाची चेटा करून बीमत्स क्रिया करून दाखविणें अगर दारीरासंबंधीं बीमत्स बोल्णें (३) मीखर्थ-धाड-सानें, उतावळेपणानें-फाजील बोल्णें (४) अतिप्रसाधनम्-जरूरीपेक्षां भोगोप-भोगाच्या सामुग्रीचा संग्रह करणें (५) असभीक्षयाधिकरणं-हेन्शिवाय, निष्कारण कोणतेंही कार्य करणें असे अनर्थ दंडवताचें पांच अतिचार आहेत.

सारांद्राः—अनर्थदंडव्रताच्या या पांच भेदांत दिग्वतांत धेतलेल्या क्षेत्र मर्यादेंतही निष्कारण पातकें घडूं नयत, अशी खबरदारी घेण्यांत आली आहे. हें व्रत घेतल्यांनें संसारांतील आपल्या नित्याच्या व्यवहारांत अडधळा मुळींच होत नाहीं. संसारांत असतां त्या अनेक क्रिया नित्य घड-ण्याचा संभव असतो, त्यांपैकीं ज्या क्रिया निष्कारण आहेत, त्या वर्ष्यं मानिस्या आहेत.

रेतिकीच्या कामाची आपली आऊते दुष-यास रेतीच्या कामासाठीं देण्यांत पाप नाहीं; मात्र आपली कुन्हाड झाड तोडण्यास देऊं नथे. लाक्ड-फोड्याचा घंदा करणाऱ्यास लाक्ड फोडण्यास देण्यास हरकत नाहीं. इतर इत्याच्या बावर्तीतही असाच बोध बेणेचा आहे. हेतूला प्राधान्य ।देलें आहे; कारण जैनधर्म हेत्कडे पाहतो व त्यात्रहरून चांगळें-पुण्य-कोणते वाईट-पाप कोणते हें ठरवितो.

भोगोपभोगपरिमाणवताचे स्वरूपः अक्षार्थानां परिसंख्यानं भोगोपभोगपरिमाणम् । अर्थवतामप्यवधौ रागरतीनां तनुकृतये ॥८२॥

अन्वयार्थः—(रागरतीनां) रागाच्या उदयाने होणाऱ्या विषयाच्या आसक्तीला (तन्कृतये) कमी करण्याकरितां (अवधी अपि) 'परिप्रहपरि-माणाणुव्रताच्या ' मर्यादेंतदेखील (अर्थवतां) प्रयोजनभूत (अक्षार्थानां) इंद्रियांच्या विषयांचें (परिसंख्यानं) प्रमाण करणें हें (भोगोपभोगपरिमाण) भोगोपभोगपरिमाण वृत्त होय.

अर्थ:—परिग्रहपरिमाणाणुवतांत जे प्रमाण मनाने घातलेले असतें, त्यांतही संकोच करून तीही मर्यादा कभी कभी कशीत आणणें, याला भोगो-पमोगपरिमाणवत हाणतात, ही मर्यादा कांहीं विशिष्ट मुदतीची अगर आम-रणाची असते.

परिग्रहावरील आसक्ति कमी कमी करीत जावी, हा यांत हेतू आहे.
परिग्रहावरील आसक्ति ज्या प्रमाणांत कमी होईल त्याप्रमाणें कमी अधिक
प्रमाणांत पातक कमी होत जाणार; हैं उघड आहे. मुनींना सर्वसंग परिग्रहत्यागी व्हावें लागतें; त्या तयारीची ही पूर्व तयारी आहे. परिग्रह परिमाण,
त्यानंतर भोगोपभोग परिमाण व त्यानंतर सर्वसंग—परिग्रह—त्याग अशी ही
प्रगतीची परंपरा आहे.

परिग्रहपरिमाणवताचा पुढील पायरी हाणून या वताची योजना आहे. आचरणांत विकास करण्याची ही योजना आहे. भोगांत त्याग व भोगत्यागानंतर दान, त्यागांत जें सुख आहे, त्यापेक्षां शतपटीनें अधिक सुख दानांत आहे. भोगांतील त्याग वैयक्तिक व दानाचें क्षेत्र विस्तृत. स्वतःचें मन मारून स्वतःवरच त्यागांत उपकार होतो व दानांत दुसऱ्यावर उपकार होतो-यामुळे त्यागापेक्षां दानाचें महत्व विशेष आहे.

भोग व उपभोग यांचे स्वरूपः

श्वक्त्वा परिहर्तव्यो भोगो भुक्त्वा पुनश्च मोक्तव्यः। उपमोगोऽश्वनवसनप्रभृति पंचीन्द्रयो विषयः॥ ८३॥

अन्वयार्थ:—(अश्न वसन प्रमृति) भोजन, अस्त इत्यादिक (पंच-न्द्रिय: विषय:) पंचेंद्रियांचें विषय (भुक्त्वा) भोगून (परिहर्तन्यः) सोङ्ग देणें हा (भोग:) भोग होय, (च) आणि (भुक्त्वा) भोगृन (पुनः)-पुन्हा (भोकन्यः) भोगणें हा (उपभोगः) उपभोग होय.

मर्थ:--ज्या एका पदार्थों ने अनेकवार भोग घेतां येतात त्यास उप-भोग झणतात; उदाहरणार्थ दागिने, कपंडे, घरदार इत्यादि एकवार भोग घेतल्यानंतर फिरून भोग घेतां येत नाहीं; अशाला भोग झणतात; उदाहरणार्थें अज्ञ, गंध इत्यादि.

एक कपडा दहा वेळ वापरतां येतो. घराचा उपभोग अनेक वर्षे घेतां येतो. उगाळलेला गंध व शिजवलेलें अन्न एकच वेळ उपयोगांत आणतां येते. वरील खुलाशावरून भोग व उपभोग यामधील अर्थाचा फरक कळले

भोगोपभोग परिमाणांत त्याज्य गोष्टी.

त्नसहितपरिहरणार्थे श्लौद्रं पिश्चितं प्रमादपरिहृतये । मद्यं च वर्जनीयं जिनचरणौ श्वरणमुपयातैः ॥८४॥

सन्वयार्थः—(जिनचरणौ शरणं उपायतैः) जिनेंद्र भगवंताच्या चरणाला शरण जाणाऱ्या पुरुषाकडून (बसहतिपरिहरणार्थे) त्रस जीवांच्या हिंसेच्या निवारणार्थ (क्षोद्रं) मधु व (पिशितं) मांस (च) आणि (प्रमादपरिहृतंथ) प्रमादाचा नाश करण्याकरितां (मद्यं) दारू (वर्जनीयं) सोडण्यास योग्य आहत.

अर्थः — मधु व मांस खाण्यानें त्रस जीवांची हिंसा होते व दारु प्याल्यानें त्रस-हिंसा होऊन मनावर, बुद्धीवर व मेंदूंत मोह उत्पन्न होतो. सारासार विचारही नष्ट होतो. यामुळें भोगोपभोग परिमाणवत धारण करणा--यांनी या तीन प्रकाराचा संपूर्ण त्याग केला पाहिजे.

इतर वस्त् चे परिमाण करण्यावहरू सांगितले आहे, परंतु मद्य, मांस व मधु यांचा सवधा त्याग सांगितला आहे, या 'म'कारत्रयाच्या वावतीत परिमाण-मर्यादा यांची अपेक्षा घरण्यांत आलेकी नाही. 'म'कारत्रयाच्या सेवनामुळे होणारी हानी व जडणारी पातकें व घडणारे परिणाम यांचा विचार करून या मकारत्रयावहरू कडक निर्वेष घातला आहे. आवकांचे मूलगुण-मुख्य अगर प्राथमिक-आठ मूलगुणांत या मकारत्रयाचा समावेश केलेला असतां येथे पुनः निर्वेष घालण्याची जरूरी अनावश्यक वाटतें. आठ मूल-गुणांत या 'म'काराचा संपूर्णता त्याग सांगितला नवेल तर हा निर्वेष येथें आवश्यक होईल, याशिवाय दुसरा कोणता हेत् असल्यास न कळे ११

या त्रताचा गुणव्रतांत समावेश करण्यांत आला आह. अणुव्रतांची बाढ करणारी जी वर्ते तो गुणव्रते होत. आचार्य समंतभद्रांनी क्ष्रो, छं, ६६ मध्ये आढ मूलगुण सांगतांना 'म'कारत्रयाचा त्यांत समावेश केल आहे. या आठमूलगुणापैकी अहिंसादि अणुव्रतांची वाढ करण्यास गुणव्रतांत भरपूर अविधि दिला आहे. शिक्षाव्रतांत याहीपुटें मजल मारण्यास सांगितलें आहे. अहिंसादि पांचही स्पूल अणुव्रतेंच असस्यानें व अंशतः अगर स्पूलमानानें पाळावयाची असस्यानें त्यांच्या वाढीला व विकासाला जागा आहे. परंतु मस्, मांस व मधु यांचे अणु झणके अंशतः स्वीकार व अंशतः वर्ध ही परिस्थिती शक्य तरी कशी ? अंशतः त्यागच शक्य नाहीं. ती व्यावयाची नाहीं असे झटलें की प्रभच मिटला, मग त्या वर्ज्यांचा विकास व वृद्धि ती कशी करावयाची ?

आचार्य वचनावद्दल वा आगमावद्दल ही शंका घेतस्यावद्दलस्या दोषाची पक्षिती बाळगीत नाहीं अंधे नाहीं. दाव, मांस व मद हे वर्ष्यम्याचे पर्यायपायन्या दिसत नसस्याने घोड्याश्या अधिक विस्तारानें हें विचार मांडिलें आहेत. अनर्थदंह, पापोपदेश, हिंसादान, अपध्यान, दुश्रति व प्रमादचर्या या व्रतांच्या पालनामुळें आध्यात्मिक उन्नतिवरोवरच परोपकाराची मर्यादा वादत जाते. 'अहिंसा परमो घर्मः' अगर 'नहि सत्यात् परो घर्मः' याचप्रमाणें परोपकाराचाही महिमा वर्णिला आहे. 'परोपकाराय सतां विभूतयः ' ही झण सुप्रसिद्ध असली तरी ज्यास मुनींचें वचन अविस्मरणीय आहे. ते झणतात अष्टादशपुराणानां सारं सारं समुद्रतम् । परोपकारो पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ साराश-आठराही पुराणांचे सार कादिलें-झणजे सर्व धर्मग्रंथांचा सार कादिला तर हेंच निष्पन्न होते की, दुस-याला पीडा करण्यासारलें दुसरें पातक नाहीं व परोपकारासारलें दुसरें कोणतेही पुण्यकर्म नाहीं. वरील व्रतांच्या पालनामुळें परोपकार पराकाटीला पोंचेल, यांत संशय नाहीं.

(पहा को. हं. ६६ व त्याखालील विवेचन.)

भोगोपभोगपरिमाणवतांत दुसऱ्या त्याज्य गोष्टी. अल्पफलबहुविद्यातान्मूलकमाद्रीणि शृंगवेराणि । नवनीतनिंबकुसुमं कैतकमित्येवमवहेयम् ॥ ८५ ॥

अन्वयार्थः—(अल्पफलबहुविघातात्) थोडासा फायदा होतो परंतु: पुष्कळ जीवांचा घात होत असल्यामुळे (आद्रीणि) ओली (शृंगवेराणि) सुठ अर्थात् आले (मूलक) मुळा (नवनीतिनिवकुसुमं) लोणीं, निवाची फुलें (कैतकं) केवडा (इति एवं) इत्यादि सर्व (अवहेयं) सोडण्यास योग्य आहेत.

सर्थ:—ज्या पदार्थां च्या खाण्याने व सेवनाने कायदा थोडा परंदु: त्रस जीवांची हिंसा फार होतें, असें पदार्थ:-उदाहरणार्थ आलें, मुळा, लोणीं, फुलें इत्यादि पदार्थांचाहीं त्याग करावा—असलें पदार्थ खाऊं नयेत. मकारत्रया-प्रमाणे याही वस्त्वद्दल परिमाणाचा निर्वध न घालतां, कांही सवलत न देतां, ती सर्वस्वी अमस्य अशी मानिली आहेत. येथे अशी शंका येते की परिप्रहपरिमाणअणुवरयाला अगर इतर अणुवत पालकांना आलें, मुळा, कांदा इत्यादि पदार्थ वर्ष्य मानिल नाहींत काय ! परिप्रह-परिमाणाणुवत्याला आले, कांदा इत्यादि पदार्थ वर्ष्य मानिल असें कां असेंत तर भोगोपभोग-परिमाणवतांत हे पदार्थ वर्ष्य मानिले असें कां सांगितलें असावे ! दोन प्रहरानंतरनें लोणी इतर श्रावकाचारांत वर्ष्य मानिलें आहे. या स्तोकांत मात्र कालमर्यादा धातलेली नाहीं. भोगांतिह त्याग, हें या व्रतानें वैशिष्टय आहे.

वताचं स्वरूप-लक्षण-वत कशाला झणावं ? यदनिष्टं तद्वतयद्यचानुपसेन्यमेतदिष जद्यात् । अभिसन्धिकृता विरतिर्विषयाद्योग्यात वतं भवति ॥८६॥

अन्वयार्थः—(यत् अनिष्टं) जें अनिष्ट आहे (तत्) तें (व्रतयेत्) सोडणें (व) तसेंच (यत्) जें (अनुपसेब्यं) अनुपसेब्य आहे (एतदपि) तें देखील (जह्यात्) सोडणें कारण (योग्यात् विषयात्) योग्य विषयापास्त (अभिसन्धिकृता) अभिप्रायपूर्वक केलेला (विरतिः) त्याग याला (व्रतं) व्रत (भवति) व्रत हाणतात.

अधे: अभिप्राय, सकस्प, प्रतिज्ञा वा हेत्पुरस्सर त्याग करणे याला जित झणतात. त्याच्य व अभक्ष्य पदार्थीचा त्याग केला आहे, परंतु तो त्याग प्रतिज्ञापूर्वक अथवा हेतुपुरस्सर केलेला नसेल, तर त्या त्यागाला जत असे झणतां येत नाहीं. किया व सदाचरण हेत्पुरस्सर झाली पाहिजेत. अहेत्क घडलेल्या कियेला महत्व नाहीं. जत घेतलें कीं, त्याच्या अतिचाराबद्दल व अनाचाराबद्दल आस्था व दक्षता ठेवावी लागते. जत घंतले नसल्यास त्याच्य पदार्थ वाटले तर खातां येतील. या उलट प्रकृतीला मानवत नाहीं अगर त्याची अडचणच नाहीं झणून वरील जिन्नस आजन्मही कोणी न खाईल. तथापि तें करणे सकल्यानें व हेत्पुरस्सर झालेलें नसतें, त्याबद्दल नियम चातलेला नसतो; यापुळें असे पदार्थ वर्ष्य केलें तरी त्यास जत झणतां येणार नाहीं.

तसेंच भोगोपभोग परिमाणवत ज्यांनी स्वीकारलें आहे, त्यांनी अनिष्ट, अहितकारी सेवन करण्यास अयोग्य अशा पदार्थीचाही त्यांग करणें जरूर आहे. प्रकृतीला अपायकारक रोग उत्पन्न करणारे पदार्थ व के पदार्थ चांगलें लोक सेवन करीत नाहीं, उदाहरणार्थ गोमूत्रादि अशा पदार्थीचा या व्रत-धारीनी त्यांग करावा.

या श्लोकांत प्रतिशा करून केलेल्या त्यागालाच व्रत असे कां झटलें आहे ? जिनपूजा, स्वाध्याय इत्यादि गोष्टी करावयाच्या असतात. त्या करीन अशी प्रतिशा केली जाते. अशांत त्याग नसतो; मग करीन अशा प्रतिशेला व्रत कां झणूं नये ? प्रतिशापूर्वक त्यागालाच व्रत कां झणांवें ? अव्यातीचा न्दोष तरी या श्लोकांत राहिलेला नाहीं ना ?

वत हाणजे काय?

श्रावकाचारांत अणुवतं, गुणवतं व शिक्षावतं मिळून जी वारावतं सांगितळी आहेत, त्याशिवाय वत या नांवाखाळी अनेक बाबींचा समावेश करून त्यांना वत असे झटलें जात आहे. आदितवारवत, कोहाळवत व वालवत हो त्यापेकी आहेत. सात वारापेकी एक वार, फळापेकी एक फळ, धान्यापेकी एक धान्य झणून ही वरील उदाहरणे दिली आहेत. यावावत चिक्तिसा करणाऱ्यांची धमेलंडांत गणना केली जाते. वर्ते घेतांना अदृष्ट, भविष्यकालीन व पारलीकिक सुखाकडंच पाहण्यांत योंवे असे नाहीं. वतामुळें मनःशांति, निष्ठह, संयम, इत्यादिकांचा प्रादुर्भाव होईल, स्वाभिमान व स्वधमीभिमान चांढल अशी वर्ते असावीत. धमेनुद्धीसाठीं मी ५०० पुस्तकें छापवीन, सुनी-जनांच्या संरक्षणासाठीं मी माझ्या सर्व संपत्तीवर तुळसीपत्र ठेवीन, स्वातंत्र्या-साठीं जीव देईन, इत्यादि अनेक वर्ते कां धेऊं नयेत १ वतांचा हेत् काय १ मन, वचन व काय यांची शुद्धी, मन शांत व निर्मल ठेवणें. गणपतिला चाहिल्याखेरीज ऊस खाणार नाहीं, भौमि-भूमि-पौणिमा झाल्या खेरीज नवें पिक खाणार नाहीं. अशा वतांतही आत्मसंयमन आहे, परंतु आत्मसंयमन या

परिणामाकडे दृष्टी नसते, तर फक्त तुळशीची अगर भूमीची पूजा करणें हेंच ध्येय ठरते व त्यामुळें वताचा खरा अर्थ व हेत् बाजुस राहतो.

अशा या त्रतांचा उपक्रम कोणीही केला असो, त्याच्या हेत्चा विप-र्यास होतो, ही अनुभवसिद्ध गोष्ट विसरून चालणार नाहीं; झणून चिकित्सा करून त्रताच्या हेत्कडे पाइणे जरूर आहे. त्रत कवायती असूं नये, एवढेंच.

सारांद्रा जें आचरण सत्य विचारास्त्रा पटतें त्या आचरणाला हदपणें चिकटून राहों व तें पाळीत असतां येतील त्या अडचणींना तोंड देऊन त्या अडचणी सहन करणें, अडचण आली झणजे या आचरणाकडे पाठ न फिरविणे. व्रत झणजे आपल्या मनाला आपण होऊन स्वखुवीनें घातलेली बेडी आहे, यामुळें घेतलेल्या व्रतांत स्थिर राहण्याची शिकवण मिळत जाते.

यम व नियम यांचे लक्षण

नियमो यमश्र विहितौ द्वेघा भोगोपभागसंहारे । नियमः परिमितकालो यावजीवं यमो घ्रियते ॥८७॥

अन्वयार्थः—(भोगोपभोगसंहारे) भोगोपभोगाच्या त्यागामध्यें (नियम:) नियम (च) व (यमः) यम अर्से (द्वेषा) दोन प्रकार (विहितो) सांगितलें आहेत. (परिभितकाल:) ज्या त्यागामध्यें कालाची मर्यादा असते तो (नियम:) नियम होय, व जो त्याग (यावज्जीवं) मरेपर्यंत (ध्रियते) धारण केला जातो तो (यमः) यम होय.

अर्थः — भागोपभाग परिमाणव्रताच्या त्यागाचे (१) यम व (२) नियम असे दोन भेद आहेत. कांहीं विशिष्ट कालमर्यादा घालून जेव्हां त्याग केलेला असतो, त्यास नियम झणतात. जेव्हां यावज्जीव त्यागाचें व्रत घेतलें जातें तेव्हां, त्यास यम असे झणतात. कालयर्मादा घालून व्रतपालन झेपते, असा आत्मविश्वास उत्पन्न झाला कीं, यावज्जीव त्यागाचें व्रत घण्यास उत्पन्न सेहल. यामुळे 'नियम ही 'यमाची ' पहिली पायरी आहे, पूर्वतयारी आहे.

या व्रतांत नियम करण्याचा विधि.
भोजनवाहनश्चयनस्नानपवित्रांगरागकुसुमेषु ।
ताम्बूलवसनभूषणमन्मथसंगितगीतेषु ॥८८॥
अद्य दिवा रजनी वा पक्षोमासस्तथर्तुरयनं वा ।
इति कालपरिच्छित्या प्रत्याख्यानं भवेकियमः ॥८९॥

सन्वयार्थः—(मोजनवाहनशयनस्तानपवित्रांगरागकुसुमेषु) भोजन, वाहन, पलङ्ग, स्तान, उटणें, फुलें (तांम्बूलवसनभूषणमन्मधसंगतिगीतेषु) ताम्बूल (पानविडा) वस्त्र, दागिना, काममोग, संगीत आणि गायन या विषयामध्यें (अद्य) आजं (।देवा) दिवस (रजनी) रात्र (पक्षः) पंघरवडा (मासः) महिना (तथा) तसेंच (ऋतुः) दोन महिने (वा) अथवा (अयन) सहा महिने (इति) याप्रमाणें (कालपरिक्टित्या) कालाची मर्यादा करून (प्रत्याख्यानं) त्याग करणें (नियमः) हा नियम (भवेत्) होय.

अर्थ: भोगोपभोगपरिमाण व्रतामध्यें भोजन, शय्या स्तान, सुगंच, अंजन, उटणें, फुलादिक, पान-विडा, वस्त्र, दागिनें, कामोपभोग, संगीत (नृत्यासह गाणें), गायन; यांचें एक दिवस, एकरात्र, एक पंधरवडा, दोन महिने व सहा महिने इतक्या मुदतिचे त्याग करितां येतात.

वर ज्या कालमर्यादा दिल्या आहेत त्यांत फेरफार करितां येणरा नाहीं ? अशी शका येणें साहजिक आहे. दोन दिवस, दोन रात्र, एक आठवडा, तीन आठवंड अगर सहा महिन्यापेक्षां अधिक काळ, अशी काल-मर्यादा घालून हें वत घेतां येणार नाहीं ? अशी मर्यादा घालणें धर्मनाह्य होणार नाहीं. क्यो. नं. ८९ मध्यें कालमर्यादेची जी उदाहरणें दिली आहेत, तीं केवळ नमुन्यादालल आहेत, असेंच समजणें हृष्ट होईल.

वरील गोष्टीबद्दल नियम वेतल्यानें होणाऱ्या फळाचा पं. आशाघर यांनी केलेला खुलासा अत्यंत विचाराई आहे. समजा की 'अ 'नें वरील पदार्थ वर्ष्य करण्याचा फक्त दोन महिने मुदतीचा नियम घेतला व तो नियम पाळीत असतां व ही मुदत भरण्यापूर्वीच 'अ' मरण पावला करें होईल व त्याचें फळ त्यास मिळेल. दुसरें अरें कीं संसारांत लागणाच्या व जगण्याला जरूर अशा सर्वच पदार्थावहल नियम अगर यम घेण्यास सांगितलेलें नाहीं. २१ दिवस अन वर्ष्य करूनही जगणारे महातम जैन आहतच. शब्या वाहनादिक अंनक गोर्शीचा कांहींकाळ उपभोग न घेतल्यास कोणतीहि आपात्त येणार नाहीं मात्र पुण्यसंचय करण्यास यामुळें संबि मिळते.

भोगोपभोगपरिमाणवताचे वतिचारः विषयविषतोऽनुपेक्षाऽनुस्मृतिरतिलौल्यमतिनुषानुभवः भोगोपभोगपरिमा व्यतिक्रमाः पंच कथ्यन्ते ॥९०॥

अन्वयार्थः — (विषयविषतः) विषयस्य विषयासंबंधीं (अनुपेक्षा)
उपेक्षा न करणें अर्थात् आदरबुद्धि ठेवणें, (अनुस्मृति.) पूर्वकाळीं भोगकेल्या विषयोपभोगांची वारंवार आठवण करणें, (अतिलील्यम्) वर्तमानकालीन
विषयांत अतिशय लालसा ठेवणें, (अतितृषा) भविष्यकालीन विषयासंबंधीं
अतिशय इच्छा बाळगणें आणि ('अति' अनुभवः) विषयांचें सेवन न
करितांच मी विषयांचें सेवन करीत आहे असा अनुभव करणें हे (पंच)
पांच (भोगोपभोगपरिमा व्यतिक्रमाः) भोगोपमागपरिमाणवताचे अतिचार
(कथ्यन्ते) सांगितले गेल आहेत.

अर्थः—(१) विषयविषयानुपेक्षां- संभोगानंतर आलिंगनादिकांनी प्रेम न दाखिवेणें, कारण अशा कृत्यापुळे कामसेवनांत आसक्ति दिसते, झणून या कृत्याला अतिचार या सदरांत काढिले आहे. (२) अनुस्मृति- भूतकालांत भोगलेल्या विषयोपभागांची पुनः पुनः आठवण करणें (३) अतिलील्य— भोग बेतल्यानंतरही फिल्न भोग घेण्याची इच्छा घरणें, (४) अतितृषा— भविष्यकालीन भोगावहल तीव इच्छा घरणें व (५) अत्यनुभव-विषयांचे सेवन करीत नक्तांही त्यांचे सेवन करीत आहों, अश्री समजूत करून घेणे— अस्यंत आविक दाखिणें-असे हे या वताचे पांच अतिचार आहेत. वरील कृत्यामुळें वतमंग न साला तरी मनाची प्रकृती ठीक राहात नाहीं; यामुळें निरितचार वत पालन करणेंच योग्य आहे. औषघ घेतलें पण पथ्य सांभाळलें नाहीं तर औषघाचा संपूर्ण परिणाम होत नाहीं. तद्वतच या व इतर अति-चारांचा परिणाम आहे; झणूनच निरितचार वतपालनाची जरूरी आहे.

स्ठोकसंख्या ८२ मध्ये भोगोपभोगपरिमाणवताचें लक्षण दिल्यानंतर स्ठोकसंख्या ८३ मध्यें भोग व उपभोग या शब्दद्वयांची व्याख्या देण्यांत आली आहे. स्ठोकसंख्या ८४ व ८५ मध्यें हें वत धारण करणाऱ्यांनी कोणकोणत्या गोष्टी त्याख्य मानाव्यात याबह्ल विवेचन केलें आहे. स्ठो. सं. ८७ मध्यें यम व नियम यांची व्याख्या करून स्ठो. सं. ८८ व ८९ मध्यें या वताचा विधि सांगितला आहे. स्ठो. सं. ८४।८५ मध्यें ज्या बाबी त्याख्य करण्याबह्ल सांगितलें आहे, त्या बाबी यावजनम त्याख्य करावयाच्या आहेत; मात्र स्ठो. सं. ८८ मध्यें त्याग करण्यास सांगितलेल्या बाबी स्त्रो. सं. ८९ मध्यें सांगितलेल्या कालमर्यादेपुरत्याच सांभाळावयाच्या आहेत. स्त्रो. सं. ८८ मधील भोजन वाहनशयनादि बाबीना कालमर्यादेची सवलत कां !

श्रावकांच्या आचारांत प्रगति करावयाची. आचाराचा विकास करा-वयाचा, गुणवत पालन करण्याची तयारी झाली की त्याला शिक्षावताची दीक्षा द्यावयाची व शिक्षावताच्या कसोटीला उतरला झणंज मुनिदीक्षा द्यावयाची. मुनिदीक्षा घेतल्यानंतर श्लोकसंख्या ८८ मध्यें—भोजनवाहनादि—ज्या बाबी मुदतीने वर्ज्य कराज्यात झणून सांगितलें आहे, त्या बाबतीतील मुदत काहून त्या ध्यावयाची व आमरण बाबी पाळावयाच्या. प्रगतीचा व विकासाचा हा शास्त्रीय-Scientific-कम आहे.

स्त्रो. सं. १०६ मध्ये प्रोषघोपवासाचे लक्षण सांगितले आहे. प्रोष-घोपवास व्रतधाऱ्यांनी उपवास कसा करावा, उपवासाचे दिवशी काय काय करावें व काय करूं नये याबद्दल सांगितलें आहे. उपवासाच्या व पर्वदिवशीं ज्या गोष्टी कराज्यात व करूं नयेत, असे सांगितलें आहे, त्या बाबी मुनि-दीक्षेनंतर केवळ पर्वदिनाच्या दिवशींच तेवढ्या न पाळतां नेहमींच पाळा-वयाच्या असतात.

पांचवा परिच्छेद.

शिक्षावताचे भेद.

देशावकाशिकं वा सामियकं प्रोषधोपवासो वा । वैयावृत्यं शिक्षाव्रतानि चत्वारि शिष्टानि ॥ ९१ ॥

अन्वयार्थः—(देशावकाशिकं) देशावकाशिक (वा) तसेच (सामियकं) सामायिक (प्रोषधापवासः) प्रोषधोपवास (वा) व (वैयाकृत्यं) वैयावृत्य हीं (चत्वारि) चार (शिक्षाव्रतानि) शिक्षावतें (शिष्टानि) सोगितलीं गेलीं आहेत.

अर्थ:—(१) देशावकाशिक (२) सामायिक (३) प्रोषघोपवास व (४) वैयावृत्य असे शिक्षाव्रताचे चार भेद आहेत. ज्या व्रतामुळे मुनिव्रत पाळण्याचे शिक्षण मिळतें, ते शिक्षाव्रत होय.

कांहीं आचार्यांनी शिक्षावताचे खालील चार भेद मानिले आहेत.— (१) सामायिक (२) प्रोषधांपवास (३) भोगोपभोगपरिमाण व (४) अतिथि-संविभाग.

आचार्य समंतमद्र भोगोपभागपरिमाण व्रताचा गुणव्रतांत समावेश करितात तर इतर कांहीं आचार्य त्या व्रताचा शिक्षाव्रतांत समावेश करितात. आचार्य वचनांतील मतभेदाकडे पाइतां असं दिसतें की गुणव्रत व शिक्षाव्रत यांची व्याख्या व त्यांचे पोटभेद यांची व्याप्ति स्पष्ट ठरलेली नाहीं. असा हा मत-भेद कां ? याचा खुलास शास्त्रज्ञांनीं करावा. .

देशावकाशिक-देशवत-शिक्षावताचे स्थल. देशावकाशिकं स्थात्कारुपरिच्छेदनेन देशस्य। प्रत्यहमणुत्रतानां प्रतिसंहारो विशासस्य॥ ९२॥

अन्ययार्थः — (विशास्त्र देशस्य) 'दिग्नतांत प्रमाण केलेल्या ' मोठ्या देशाचा (कालपरिच्छंदनंन) कालाची मर्यादा करून (प्रत्यहं) दररोज (प्रतिसंहारः) त्याग करणें हें (अणुनतानां) अणुनतें घारण करणा-च्यांचें (देशावकाशिकं) देशावकाशिक न्नत (स्यात्) होय.

अर्थ:—दिग्नत वेतल्यावेळी दाही दिशांबह्ल जी मर्यादा चालण्यांत आली अरेल, ती मर्यादा यावज्जीवाची असते; त्या क्षेत्रमयादेचा
कांही काळ संकोच करणें याला देशनत अगर देशावकाशिकत्रत असे म्हणतात.
उदाहरणार्थ दिग्नत चंतांना एखाद्यानें पूर्व अगर पश्चिम दिशेस १०० कोसापलीकडे आमरण स्वतः जावयाचें नाहीं, कोणास पाठवावयाचें नाहीं; अगर
त्या मर्यादेच्या बाहेर असलेस्यांना आपल्याकडे बोलावृनही ध्यावयाचें नाहीं,
असें त्रत घंतलें आहे; परंतु या क्षेत्र-मर्यादेचा संकोच तर करावयाचा आहे,
अशावेळीं त्यानें आज मी ५० कोसाची मर्यादा घालून घेतो अगर शहरांतील
अमूक पेठेच्या अगर गल्लीच्या बाहेर जाणार नाहीं; अशा त-हेचा कालमर्यादेचा
च क्षेत्रयर्यादेचा निर्वध घालून घेणें, याला देशावकाशिक-शिक्षात्रत म्हणतात.
मुनिपदाच्या पूर्वतयारीची शिक्षात्रत ही एक प्राथमिक शाळा आहे. अशा
क्षेत्र व काल मर्यादेच्या निर्वधामुळें संयमाचें शिक्षण मिळत जाऊन पापक्रत्याला आळा बसत जातो.

देशावकाशिक वतामध्यं क्षेत्रमर्यादाः
गृहहारिग्रामाणां क्षेत्रनदीदावयोजनानां च ।
देशावकाशिकस्य स्मरन्ति सीमां तपोवृद्धाः ॥९३॥

सन्त्रयार्थः—(तपोवृद्धाः) तपानं वृद्ध असलेले अर्थात गणधरादि देव (गृहहारिप्रामाणां) घर, गाली, गांव (च) आणि (क्षेत्रनदिवासयोजनानां) श्चेत, नदी, बन व योजन या (देशावकाशिकस्य) देशावकाशिक व्रताच्या (शीमां) मर्योदा आहेत अले (स्मरन्ति) स्मरण करतात अर्थोत सांगतात.

अर्थः—दिग्वतांत घेतलेखा श्रेत्रमर्यादेच्या आंत असूक घरापर्यंत, नदीपर्यंत, शहरापर्येत इत्यादि क्षेत्रांची हदीची मर्यादा या व्रतांत करावी लागते.

देशावकाशिक वतामध्यं कालमर्थादाः संवत्सरमृतुरयनं मासचतुर्मासपश्चमृशं च । देशावकाशिकस्य प्राहुः कालाविधं प्राज्ञाः ॥ ९४ ॥

अन्ययार्थः—(प्राज्ञाः) गणधरादिक देव (संवत्सरं) एक वर्ष, (ऋदुः) दोन महिने, (अयनं) सहा महिने, (मासचातुर्मासपक्षं) महिना, चार महिने, पंघरवडा (च) आणि (ऋक्षं) नक्षत्र, हे (देशावकाशिकस्य) देशावकाशिक वताच्या (कालावधि) कालाच्या मर्यादा आहेत असे (प्राहुः) सांगितलें आहे.

अर्थ:—देशावकाशिक व्यतंत एक वर्ष, दोन महिने, चार महिने, सहा महिने, एक महिना व पंथरा दिवस इत्यादिक कालांचें प्रमाण करावें लागतें.

कोक नं. ९३ मध्यें क्षेत्राच्या-इद्दीच्या मर्यादंचा संकोच सांगितला आहे व या क्षोकांत कालमर्यादेचा संकोच सांगितला आहे व क्षेत्रमर्यादेचा संकोच किती काल असावा, हें सांगितलें. क्षो. नं. ९३।९४ मध्यें सांगितल्याप्रमाणें क्षेत्र व कालमर्यादेचा संकोच करीत गेल्यास वितक्या प्रमाणांत पापकृत्यांना आळा वसत जातो.

देशावकाशिकवताचें कल.

सीमान्तानां परतः स्यूलेक्सपश्चपापसन्त्यागात् । देशावकाशिकेन च महाव्रतानि प्रसाध्यन्ते ॥ ९५॥

अन्वयार्थः—(सीमान्तानां परतः) मर्यादेच्या पिकके (स्पृष्ठेतर-पेचपापसंत्यागात्) स्पृष्ठ व सूक्ष्म पंच पापांचा उत्तमरीतीने स्थाग होतः असल्याभुळें (देशावकाशिकेन च) देशावकाशिक व्रतामध्यें मुद्धां (महा-व्रतानि) महावर्ते (व्रसाध्यन्ते) साधली जातात.

अर्थ:—जितक्या क्षेत्राची मर्यादा करितो त्या क्षेत्रमर्यादेक्या बाहेर व जितक्या कालाची मर्यादा घेतो त्या कालांत, अशा देशावकाशिक व्रतपारी आवकाकद्भन स्पूल व सक्ष्म हिंसा होत नाहीं; झणून तो त्या हहीच्या पर्लोकके व त्या विविक्षित कालांत महावती होतो—झणजे त्या मर्यादेपलीकढचे व त्या कालांत महावताचें पुण्य अंशतः तरी तो जोडितो. दिग्वतांत दिग्वती त्या मर्यादेच्या बाहेर महावत्या साहस्ता दिसतो अर्से झटलें आहे व या व्यतामुळें तो महावती होतो अर्से झटलें आहे. दिस्ला व अर्थण यांत महत्वाचा फरक आहे. दिग्वतांतर देखावकाशिक व्यत चेतत्यांने हा महत्वाचा फरक नष्टच कसा होतो, हें समज्ञणें कटाण आहे. कारण देशावकाशिक व्यत चेतलें तरी मनाचे कथाय त्या क्षेत्रांत व त्या काळांत नष्टच होतील, अर्से नाहीं.

देशावकाशिक बताचे बतिचार प्रेषणग्रब्दानयनं रूपाभिज्यक्तिपुद्गलक्षेपौ । देशावकाशिकस्य ज्यपदिश्यन्तेऽत्ययाःपंच ॥ ९६ ॥

अन्वयार्थः—(प्रेषणशब्दानयनं) मर्थादेच्या बाहर पाठविणें, शब्द करणें, आणविणे (हपामिन्यक्तिपुद्रलक्षेपी) आपलें रूप प्रगट करणें व सहा-वर्गेरे पुद्रल फेंक्णें हे (पंच) पांच (देशावकाशिकस्य) देशावकाशिक मध्यें (अत्ययाः) अतिचार (व्यपदिश्यन्ते) सांगितले गेळे आहेत.

अर्थ: देशावकाशिक वताचे पांच अतिचार आहेत. ते (१) प्रेनका-अर्से, अर्से किंवा असूक करा असे सांगृन त्या मर्यादेच्या आंत असलेल्यांना मर्यादेवाहेर पाठविणें (२) शब्द:-क्षेत्रमर्यादेच्या बाहर असणाऱ्यांना शब्दानें अगर खुणवृन मर्यादच्या आंत बोळावृन वेणें (३) आनयन-हें आण, तें आण, अमूक आण, असें सांगृन क्षेत्र मर्यादेवाहरींळ बस्तु मर्यादेक्या आंत माग्रिकों (४) रूपाभिव्यक्ति-मर्यादच्या बाहेर असणाऱ्यांना, काम करणाऱ्यांना आपलें शरिरादि अवयव दाखिकों व (५) पुद्रलक्षेप-मर्यादेच्या बाहेर काम करणाऱ्यांना इशारा देण्यासाठीं, दगड आदि पुद्रल पदार्थ टाकून व फेंकून कांहीं इशारा देणे. वरील अतिचार घडत असतां व्रती हा मर्यादेच्या आंत असतो, हें लक्षांत ठेकों जरूर आहे. क्षेत्रमर्यादेच्या बाहेर जाऊन वरील कृत्यें घडल्यास अतिचार या सदराखालीं न येतां तीं अनाचार-व्रतभंग-या सदराखालीं येतील.

सामायिक शिक्षाव्रताचें लक्षण.

आसमयग्रुक्तिग्रुक्तं पंचाघानामश्रेषभावेन। सर्वत्र च सामयिकाः सामयिकं नाम श्रंसन्ति ॥ ९७॥

श्रान्यार्थ:—(आसमयमुक्ति) कांहीं नियत कालापर्यंत (सर्वत्र) सर्व ठिकाणीं (पंचाघानां) पांच पापांचा (अशेषभावेन) सपूर्णपणें (मुक्तं) त्याग करणें यास (सामयिकाः) शास्त्र जाणणारे अर्थात् गणधरादिक देव (सामायिक नामं) सामायिक नांवानें (शंसिन्त) संवेषितात.

अर्थः—मन, वचन, काया, कृत, कारित व अनुमोदन या सर्व प्रका-रांनीं पांच पापांचा कांहीं निश्चित कालपर्यंत संपूर्णपणे व सर्वत्र त्याग करणे यास सामायिक शिक्षात्रत असे झणतात. दिग्नत व देशावकाशिक-देशत्रत या क्रतांनीं घातलेल्या केन्न व काल-मर्यादेल्या आंत व त्या मर्यादेल्या पलीकहेहि झणजे सर्वत्र कोठेंही आपल्या कडून पांच पातकें घडूं न देणें याला सामायिक शिक्षात्रत झणतात. सामायिक झणजे शपथाचार-प्रतिक्रापूर्वक आचार. देशावकाशिक-देशनतामध्यें जी कालमर्यादा (पहा स्त्रो. ९४) घातलेली असते, त्या कालमर्यादेंत पांचही पापांचा सर्वत्र त्याग झालेला नसतो. परंद्व सामायिक शिक्षात्रताल्या पालनामुळें पांचही पापांचा संपूर्णपणें सर्व ठिकाणीं व विशिष्ट वेळे पुरतां त्याग झालेला असतो.

सामायिकाचे मेदः

सामायिकाचे वेळां उत्तर अगर पूर्वाभिमुख तोंड करून उभे राहून पंचपरमेशीना नमस्कार करावा. या नमस्कारानंतर खाली बसून नमोकार मंत्राचा जप करावा, व नंतर ध्यानमञ्ज व्हावें.

- (१) प्रतिक्रमण:—केलेल्या पातकांचें स्मरण करून त्याबद्दल पश्चाताप करणें, तशीं पातकें फिरून न होतील अशी खबरदारी घेणें.
- (२) प्रत्याख्यान:—यापुढें विशिष्ट स्वरूपाची पातकें करणार नाहीं, असा मनाचा निश्चय करणें.
- (३) सामायिक कर्म:-वैयक्तिक मोहाचा त्याग करून शत्रू व मित्रा-बहुल समभावाचा प्रादुर्भाव होईल असा प्रयत्न करणे.
 - (४) खुति:-चतुविंशति तीर्धकरांच्या अंगचें गुणगान करणें.
 - (५) बंदना:-चोवीस तीर्थंकरांपैकी एखाद्या तीर्थंकराबद्दल विशेष मक्ति
- (६) कायोत्सर्गः-देहावरील ममत्व वा आविक्तचा त्याग करून आत्मध्यानांत तक्षीन होगें. असे सामायिका वे हे सहा भेद आहेत.

सामायिकाचे वेळची आसर्ने.

(१) पद्मासन (२) स्वर्गासन व (३) अर्ध पद्मासन. अशक्तता असतां निजूनही सामायिक करण्यास इरकत नाहीं.

सामायिकाची कालमयाँदा किती बसावी ? इत्यादि.
मूर्घरुहमुष्टिवासोवन्धं पर्यकवन्धनं चापि ।
स्थानमुप्वेशनं वा समयं जानन्ति समयद्भाः ॥ ९८ ॥

अन्त्रयार्थः—(समयज्ञाः) शास्त्राला जाणणारे (मूर्घस्द्रमृष्टिवासी-वन्धं) श्रेंडी बांधणें, मूठ बांधणें, वस्त्राला गांठ देणें व तसेच (पर्येकवन्धनं) पद्मासन घालणें (अपि) व (स्थानं) स्थान आणि (उपनेशनं) आसन ह्यांना (समयं) कालमर्यादा (जानन्ति) जाणतात.

- अर्थ: ज्या स्रोकाचे निरिनराळ अर्थ केल गेले आहेत. त्यांत खरा कोणता व चुकीचा कोणता, याचा विचार करण्यांत कालक्षेप करणें व्यर्थ आहे. कोणताही अर्थ समजून घेतांना त्यांतील हेत्कड लक्ष दिल्याने निरिन्निराळ्या अर्थाचें महत्व समजून येईल. तें महत्व समजल्यावर तदनुसार आचार ठेवल्यास अनेक हेतु एकाचवेळी साध्य करून घेण्यास मदत होते. स्रो. नं. ९८ अशा स्रोकापैकी एक आहे व स्याचे दोन अर्थ पुढें दिले आहेत.
- (१) शेंडीला गांठ मारून ती सोडीपर्यंत लगणारा काळ, मूठ शांकृन ती उघडीपर्यंत लगणारा काळ, वस्त्राला गांठ मारून ती सोडीपर्यंत लगणारा काळ, मांडी वाल्चन ती काढीपर्यंतचा काळ, अशा या दोन्ही क्रियमधील धोड्या अवधीच्या काळांतही आपल्या मनाच्या परिणामाची स्थिरता करण्यांने समा-यिक व्रत सिद्धीस जाईल, वर सोगितलेल्या कालमर्योदेपेक्षां अधिक कालाची मनाच्या एकाव्रतेला जरूरी नाहीं असे नाहीं; तथापि ही किमान कालमर्यादा दिली आह. अर्थातच पांच पातकापासून जितका अधिक काल दूर शहतां येईल तितका काल दूर राहों साइजिकच अधिक इष्ट आहे.

दुसरा अर्थ.

(२) सामायिकाला सुरवात करण्यापूर्वी शेंडीला गांठ मारून व डाव्या हाताच्या पृष्ठभागावर उजव्या हाताचा तळहात ठवावा. अंगावर घोतर शाल व यासारखें वस्त्र असल्यास त्याच्या पदरांना गांठ मारावी. इतकी पूर्वतयारी झाल्यावर कायोत्सर्ग-उमे राहून-अगर पद्मासन-मांडी घालून-मनाची एकाअता कराकी व कावोत्सर्गामुळें व पद्मासनामुळें अरीराच्या अवववावर ताण वस्तुं लागला आहे, असे वाटे पर्वत, ती एकाअता सुरू ठेवावी. शरीराला शास होतो असे वाटच्यानंतर सामायिक करण्याचें सोङ्गन द्यांचे. या क्रियमधील काल-मर्यादा ही सामायिक कालमर्यादा समजावी. हा श्लोक काल मर्यादा धालण्या-साठी आहे असे ठरल्यास पहिला अर्थ बरोबर दिसतो. शेंडीला अगर घोत-

राज्या पदराला गांठ मारणें, मूठ उघडणें बगैरे फिया महत्वाच्या नाहींत. या कियेला धार्मिक स्तरूप नाहीं. त्यांची मांठ सुटेपर्यंत अगर मूठ उघडीपर्वंत ध्यानमाम राहण्यांत महत्व आहे. रहदारीच्या रस्त्यावरील पोलीसानें हात वर केला की बाहतुक धावतें व वर केलेला हात लाली केव्हां येईल, याकडे आतुरतेनें चित्त एकाम गहतें, तदतच या गाठींचें महत्व आहे.

सामायिकाचा कियाविधिः

जोंपर्यंत शेंदिची गांठ सोदलेकी नाहीं अगर बातलेकें आसन कादून बेतलेकें नाहीं तोंपर्यंत मी पांचही पापांचा त्याग केलला आहे, अशी भावना करून मन एकाम करणें, ही एकामता शेंदीला गांठ मारस्या नंतर होवो अगर तशी गांठ मारतानाही होवो, गांठ मारणें अगर न मारणें याला महत्व नाहीं, तर वित्ताच्या एकामतेला महत्व आहे. केसाला अगर बखाला गांठ कां मारावी ? गांठ न मारस्यानें केस व वस्त्र यांची हालचाल होऊन व ती सांमाळण्याकांड लक्ष लागस्यास एकामतेत व्यत्यय येईल, अशी भीति वादत असस्योंने ती आपत्ती टाळण्यासाठीं शेंदीला व बखाला गांठ मारावी असे सांगितलें आहे; असे कित्येकांचें झाणों आहे. सहा घाटका ती उत्तम, चार घटिका ही मध्यम व दोन भटिका ही किनष्ट अशा सामायिक कर-ण्याच्या कालमर्यादा आहत. २४ मिनटांची एक घटिका होते.

सामायिकाला योग्य स्थानः

एकान्ते सामयिकं निर्व्याक्षेपे वनेषु वास्तुषु च। चैत्यालयेषु वापि च परिचेतव्यं प्रसम्बिया ॥ ९९ ॥

अन्ययार्थः—(निर्व्याक्षेपे) उपद्रवरहित (एकान्ते) एकांतात (क) तर्छेच (बनंषु) बनांत (वा) किंवा (बास्तुषु) घरांत (च) आधि (चैत्यालयेषु) चैत्यालयांत (अपि) व पर्वत, गुहा इत्यादिकांत देखील (प्रसन्निया) प्रकल बुद्धीनें अर्थात मनाची एकाव्यता करून (सामयिकं) समाधिक (परिचेतव्यं) वादविलें जार्वे.

अर्थ: कोणताही उपद्रव होणार नाहीं, अशा ठिकाणीं, जेथे बायासुंखें च पशुपक्षीं यांजकदून त्रास होणार नाहीं, अशा एकांतांत, अरण्यांत, बरांत, धर्मशाळेत, जिनमंदिरांत, पर्वतावर अगर गुहेंत एकाप्रविक्त होजन सामायिक करावें व सामायिकाचा काळ हळूं हळूं बाढवीत जावे. वर जी स्थळें दिलीं आहेत तेथें प्रसन्न चिक्तानें व एकाप्रतेनें सामायिक करावे. सामायिकास वरील जागा अधिक अनुकुछ असल्यानें त्यांचा फक्क नामनिर्देश केला आहे.

सारांदाः जेथं मनुष्यमात्राची व पशुपक्षांची वर्ळ नाहीं, अशी जागा सामायिकाला योग्य व पवित्र आहे. जेथें संगीत. गीत व वादिववाद चालला आहे, अशी जागा; तसेंच ऊन, वारा व थंडी यांची बाधा होत आहे अशी जागा व किडा, मुंगी, डांस, साप, विंचू इत्यादिकापासून बाधा होईल अशी जागा, सामायिक करण्यास वर्ष्य होत. वर जो खुलासा केला आहे, त्यावरून मनाची एकामता होण्यास जी जागा अनुकूल व मदत करणारी आहे, ती जागा सामायिकासाठी योग्य आहे, असे समजणेचे आहे; मात्र वर निर्देष्ट ठिकाणाखेरीज अन्य ठिकाणी केलेलें सामायिक, सामायिकच नम्हे, असे मात्र समजण्याचें कारण नाहीं.

सामायिकाला अनुकृत भरा दुसऱ्या वाबी व्यापारवैमनस्याद्विनिवृत्त्यामन्तरात्मावीनिवृत्या। सामियकं बन्नीयादुपवासे चैकग्रुक्ते वा ॥ १००॥

अन्वयार्थः—(व्यापारवैमनस्यात्) कषायादिक चेष्टा व मनाची एकाप्रता यांच्यापास्त (विनिवृत्यां) निवृत्त झाल्यावर (अन्तरात्मविनिवृत्या) मनाच्या विकल्पाला दूर सारून (उपवासे) उपवासाचे दिवशीं (वा) अथवा (एकभुक्ते वा) एकाशनाचे दिवशीं (सामयिकं) सामायिक (बन्नीयात्) करावें.

अर्थ:--- उपवासाच्या अगर एक।शनाच्या दिवशी मन प्रसन्न व उरहासित ठेवून व अंतरंगांतील संकल्पविकल्पांना थारा न देतां समायिक करावें. मन, बचन व काय यांनी होणारी अञ्चम प्रवृत्ति सोक्रून व आरंभ्य व परिग्रह यांना वर्ष्य करून सामायिक करावें.

स्त्री. नै. ९९ मध्यें सामायिकासाठीं योग्य जागा कोणती याबद्दल-विवेचन प्रामुख्यानें केलें आहे. या स्त्रीकांत सामायिक करणाऱ्याचें अंतरंग-मनःस्थिती कशी असावी, याबदल विवेचन केलें आहे. अंतरंग व बहिरंग-अनुकूल असतां सामायिक करण्यांत यावें. 'एकान्त झणजे विश्रांति. त्यावेळेस आपण आपस्या खोल स्वरूपाशीं जण् मिळून जावयाचें.....आकाशांत शेंकडो दग येतात, इजारो वारे सुटतात, धुळीचे लोट उठतात, पांखेरें उड-तात, परंतु या सर्वांचे मागें आकाश निळें निळें असतें. त्या आकाशाला या गोष्टींचा स्पर्श नाहीं. आपलें हृदयाकाश असेंच करावयाचें. यासाठीं एकान्ताचा आश्रय करावयाचा.' 'आपलें मन जण् उकिरडा. साच्या जगाची घाण तेथे येऊन पडलेली असते. परंतु मनाला आत्म्याची ओळख नसंते... आनंदाचा झरा आंत आहे, याची जाणीव त्याला नसते.'

' संसार वा परमार्थ, त्या त्या वेळच्या महत्वाच्या गोष्टी उलगडतांना जर मनाची, बुद्धीची एकाग्रता करतां आली नाहीं तर प्रश्न सुटत नाहीं.' एकांतांत आपणांस सामर्थ्य मिळतें, आशा मिळते. एकान्त क्षणजे एक-प्रकारचें मरण...बुद्धीवरचीं व हृदयावरचीं सर्व करमलें शाङ्कन टाकून आपण बाहेर येतो, देवाजवळ क्षणभर बसून आलेला, मग तो दानवांना भारी होतो. अपार चैतन्य त्याच्याजवळ असतें. दुर्दम्य आशाबाद तो घेऊन येतो. एकान्त ह्मणजे संजीवन. सिंघु मिळण्याची जागा. 'एकान्त ह्मणजे माणूस-घाणेपणा नव्हे. जगाला तुच्छ लेखणें नव्हे. एकान्त ह्मणजे स्वतःचें यरवरलेलें जीवन घुवृत टाकण्याची जागा....अत्यंत मलीन झालेलें जीवन एकांतांत जाऊन धुवावयाचें.'

यावरून एकान्त व एकामता याची पुरेपूर कल्पना येईल. ' श्राधिकस्य अधिकं फलम् ' या न्यायानें विचार करितां एकान्त व एकामता यांना अर्मग्रंथ स्वाध्यायाची जोड देणे. एकान्त, एकाग्रता व स्वाध्याय यांचा घोडा-काल झालेला प्रीतिसंगम सर्व कदमलें-पातके-झाडून टाकून सदाचार घवृत्त होण्यास व नवचैतन्य देण्यास समर्थ आहे. हें थोर हेत् व दूरगामी परिणाम विचारांत घेऊनच आचार्योनीं एकान्त, एकाग्रता व धर्माध्ययन याची महित वर्षिली आहे.

सामायिक दर दिवशीं करावे सामयिकं प्रतिदिवसं यथावद्प्यनलसेन चेतन्यं। व्रतपंचकपरिपूरणकारणमवधानयुक्तेन ॥१०१॥

अन्वयार्थ:—(सामयिकं) सामाधिक (व्रतंत्रकपरिपूरणकारणम्) पांच वर्ताना परिपूर्ण करण्यास काग्ण आहे, ('अतएव') द्धणून (प्रतिदिनं) दररोज (अनलसेन) आळस सोइन (अपि) आणि (अवधानयुक्तेन) एकाप्र चित्तानें (यथावत्) जसें सांगितलें गेलें आहे, त्या विधीनें-विधिपूर्वक (चेतल्यं) वाढवांवें.

अर्थ:—पांच व्रतांना परिपूर्ण करण्यास सामायिकवत हें कारण आहे.
हाणून दर दिवशीं एकाम चित्तानें, आनंदानें व विधिपूर्वक सामायिक करावें.
सामायिक करीत असल्यावेळीं अहिंसादि पांच पापांचा पूर्णपणें त्याम झालेला असतो; त्यामुळें तेवळा। वेळपुरती तरी आवकांची अणुवतेंही महाव्रतपदास पोंचतात. दिवसांतून तीन वेळां मिळून ६ घटिका सामायिकांत घालविणें हें उत्तम प्रतीचें सामायिक आहे. याप्रमाणें दिवस रात्रीच्या ६० घटकांपैकीं ६ घटकाचा वेळ सामायिकात गल्यास तितक्या काळांत तरी आवक पाय-वंधनापास्त मुक्त राहील. असे झाल्यास महिन्यांतून ६ दिवस अगर सुमीरें एक आठवडा गृहस्थी लोकांनाही मुनीसारखें वागण्याचें अय मिळणार आहे. पुढील कष्टतर पण चिरसुखदायी मुनिवताच्या आचरणाची ही पूर्वतयारी आहे. अणुवतांचा विकास होऊन तीं परिपूर्ण होण्यासाठीं काय करावें व तीं पूर्ण हात असतां व पूर्ण झाल्यावर काय केल्याने संसारांत राहूनही महावत

पासनाचे अंग्रतः वरी अय मिळावें, या इंत्नें भावकांना एकएक पाबरोनें पुढें नेण्याचा हा स्तुत्य व व्यवहार्य प्रयत्न आहे. सर्वसंग परित्याग करून मुनिदीक्षा घेण्यापूर्वीक्षा अशाप्रकारच्या पूर्वतयारीची जरूरी आहे. या श्रंथांचें यनन करीत असतां ठिकाठिकाणीं हा प्रयत्न दृष्टीस पढल्यावांचून रहात नाहीं. क्यो. नं. १०० मध्ये पर्वदिवशीं सामायिक करण्याचा व क्यो. नं. १०१ मध्ये दर दिवशीं तीन वेळां सामायिक करण्याचा उपंदश्च केळा आहे. यावरून पर्वदिवशींची सामायिकची किमान व दर दिवशीं तीन वेळां मिळून ६ घटिका सामायिक करण्याची ही कमाल मर्यादा घालण्यांत आली आहे.

सामियकाच्या वेळेवा श्रावक कसा दिसतो? सामियके सारम्भाः परिग्रहा नैव सन्ति सर्वेपि । चेलोपसृष्टमुनिरिव गृही तदा याति यतिभावम् ॥१०२॥

अन्वयार्थ:—(शमिथेके) समायिकामध्यें (सारम्भा:) शेती वसैरे आरंभसित (सर्वेषि) सर्व बाह्य अभ्यंतर प्रकारचे (परिप्रदाः) परिप्रद (न एव सिन्त) नसतातच ('अतएव') हाणून (तदा) त्यांकेळीं (गृही) गृहस्थी (चेलोपसृष्टभुनिः इव) कपड्याचा उपसर्ग ज्या सुनीवर झाला आंह अशा सुनीवमाणें (यतिभावं) सुनिपणाला (यति) प्राप्त होतो.

अर्थः — वीतरागी मुनींच्या अंगावर बोटमरही कपडा नसतो; परंतु त्यांना उपसर्ग देण्याच्या हेत्नें त्यांच्या शरीरावर कोणी कपडा वातला तर त्या उपसर्गाचें वेळी मुनी जसे दिसतात, तहतच गृहस्थी-श्रावक-सामा-ियकाचें वेळी असतो. श्रावकांने त्यांवळी जर अंगावरील बस्त्राचा त्याम केला तर तो त्याच क्षणी वीतराग मुनीसारला मुनि दिसं लागेल. उपसर्ग करण्यासाठीं मुनीच्या अंगावर वातलेल्या कपड्यावहल मुनींना महत्व नसते, त्या कपड्यामध्यें आसिक नसते; उलट त्यांच्या इच्छोविकद हा प्रकार हालेला असतो. आपस्या अंगावर असलेल्या कपड्यावहल सामायिकाचें वेळी श्राव-काच्या मनांतहीं ममत्व व आसाक नसतें. उपसर्ग करण्यासाठीं मुनीवर जब-काच्या मनांतहीं ममत्व व आसाक नसतें. उपसर्ग करण्यासाठीं मुनीवर जब-

रीने व त्यांच्या इच्छेविरुद्ध कपडा घातलेला असतो व आवक केवळ व्यवहार सांमाळण्यासाठीं सामायिकांचें वेळीं कपडा घालतो. फरक हा की आवक स्वेच्छेने अंगावर कपडा घालतो व मुनीवर कपडचाची जबरी झालेली असते. कपड्याचा हा बाह्य देखावा वगळस्थास मुनी व आवक हैं दोघेंही अंतर्यांमी सामायिकांचें वेळीं सारखेंच असतात. यामुळेंच सामायिकांचे महत्व विशेष आहे.

सामायिकाचे वेळी परिषद्ध अगर उपसर्ग सद्दन करावा. श्रीतोष्णदंशमञ्जकपरीषद्दशुपसर्गमपि च मौनधराः । सामयिकं प्रतिपन्ना अधिकुर्वीरत्नचलयोगाः ॥१०३॥

अन्वयार्थः—(मीनघराः) मीन घारण करणारं व (अचलयोगाः) अचल योगाला घारण करणारे असून (सामयिकं) सामायिकाला (प्रतिपन्नाः) प्राप्त झालेल्या पुरुषांनीं (शीतोष्णदंशमशकपरीष्रः) शीत, उष्ण व दंशमशक परिषह (च) आणि (उपसर्ग अपि) उपसर्ग देखील (अधिकुर्वीरन्) सहन करावेत.

अधः—समायिक करण्याच्या वेळांत सामायिक करीत असलेल्या काळांत थंडी, ऊन, वारा इत्यादिकांचा त्रास, ढेंक्ण, पिसवादिकांचा दंश, रोगपीडा झाला असल्यास ती पीडा व दुष्ट लोकांनी केलेली निंदा व शिविगाळ वगैरे परिषद्द शांत चित्तानें सहन करावेत. तसेच सिंह, व्याप्त व सपीदिक धातूक व दुष्ट प्राण्यांकडून व अप्रि आणि जल इत्यादिकांमुळें व देव, मनुष्य व तिर्यंच यांजकडून झालेला उपसर्ग, मन, वचन व कायेनें, धैर्यानें, शांतिचत्तानें व समभावनेनें सहन करावेत. मीन सोडू नये, भीतिमुळें मनाची चलिचलता होऊं देऊं नये व परिषद्द आणि उपसर्ग करणाऱ्याबद्दल आपल्या मनांत दुष्ट बुद्धि धरूं नये. क्षुषा, तृषादि २२ प्रकारचें परिषद आहेत. उपसर्ग-उपद्रव झणजे द्वेषादिकांनीं प्रेरीत होवन दिलेला त्रास.

योग झणजे हालचालीची व व्यवहाराची किया ज्याच्या साहाय्यांने घडतें, ते साधन. योगाचे (१) मनोयोग (२) वचनयोग व काययोग असेंग तीन प्रकार आहेत. सामायिकाचे वेळीं मन, वचन व काया मांच व्यापासवर कोणत्याहि सुखदु:खाच्या प्रसंगाची पर्वा न करितां ताथा ठेवावयाचा असतो. येथे अशी शंका येईल की, खो. सं. ९९ मध्ये पसंत केलेल्या जागैत वरील उपसर्गापैकी कांहीं उपसर्गाची शक्यता ती कशी १ किडा, मुंगी, साप व विचू इत्यादि नाहींत, असे पाहून पसंत केलेल्या जागेत ते नजरचुकीने राहणारच नाहींत असे नाहीं अगर सामायिकास सुरवात झाल्यावरि स्था जागेत येणार नाहींत असेहि नाहीं. उपद्रव होणार नाहीं अशी खबरदारी प्रथम ध्यावयाची व याहि उप्पर, उपद्रव झालाच तरी तो सहन करावयाचा.

सामायिक करित असतांना काय काय चिंतावें ? अश्वरणमशुभमनित्यं दुःखमनात्मानमावसामि भवम् । मोक्षस्तद्विपरीतात्मेति ध्यायन्तु सामयिके ॥ १०४॥

अन्वयार्थ:—('अइं') मी (अशरणं) अशरण, (अशुभं) अशुभ, (अनित्य) अनित्य, (दुःखम्) दुःखमय व (अनित्यानं) परस्प अशा (भवं) संसारांत (आवसामि) राहतो आणि (मोक्षः) मोक्षः (तिद्वपरीतात्) याच्या उलट आहे; (इति) याप्रमाणें (सामियके) सामायिकाचे वेळीं (ध्यायन्द्र) विचार करावा.

अर्थ: संगर हा अशरण, अशुभरूप, अनित्य व दु: खमय आहे. मोक्ष मात्र शरण, क्षम, नित्य व शुभरूप आहे. यामुळें खरें व शाश्वत मुख वंशारांत नाहीं. खन्या व शाश्वत मुखाची प्राप्ति, मोक्ष प्राप्तिमुळेंच होणारी आहे. इत्या-दिकांचा विचार गामायिकाचे वेळीं करावा. वंशार हा दु:खदायक, पापवंघक व पररूप आहे. याच्या उलट मोक्ष आहे. झणजे मोक्ष शरण आहे, शुभ आहे, नित्य आहे, मुखमय आहे व आत्मस्वरूप आहे. याग्याठीं मोक्षप्राप्ती हेंच माहें ध्येष आहे; अशा शुप्त विचार मनांत आणावा.

संसार अशरण कां ९ तर संसागंत असतां पापापासून संरक्षण करण्यास कोणी समर्थ नाहीं. संसारांत नेहमी अश्चम इत्यें घडणार झणून संसार अश्चम ब अग्ररण आहे. चारहि मतीमध्यें सतत अनण करावयास लावितो अणून ती अनित्य आहे. सर्व प्रकारच्या दुःखाला संसार कारणीभूत असल्यामुळें संसार दुःखामय आहे. आत्म्याहून भिन्न स्वरूमचा संसार असल्याने तो परस्प आहे. अनंतानंत काळ परिभ्रमण करीत असता एखादावेळी संसारी जीव चांमस्या क्षेत्रांत, उत्तम कुलांत, संदर व सुदृढ शरिरांन जन्म बेतो. संतति, संपात्ते, ऐश्वर्य, मानसन्मान, मित्र, सुंदर व मार्याप्राप्ति, विद्वत्ता वैगेर वैगेर स्पृहनीय गोधिचा लाम होतो; परंतु हे सर्व क्षणमात्र व नश्वर आहेत. संपत्ती व आरोग्य केव्हां नष्ट होतोल याचा नेम नाही. आजचे मित्र उद्याला वैरी होतील. अग्रा तन्हेच्या विचारामुळें संसारावदल आसत्ति ठेवूं नथे. माझा शत्रही कोणी नाहीं व मित्रही कोणी नाहीं. अग्रा चिंतनामुळें समताभावाची वृद्धि होते. सामायिक करीत असतां सर्व प्राणिमात्रांना तो क्षमा करिता व त्यांच्या क्षमेची याचना करितो.

्वर, घ्येय व आसकि हे दोन शब्द जाड अक्षरांत कां घातले आहत ? घ्याचा संसार सुखमय आहे; त्यांनीं हें सुख क्षणभंगुर आहे, असें मानून त्या सांसारिक सुखांत आसकि ठंवूं नये. संसार सोडावयाचा उपदेश नसून त्यांत आसक्ति ठेवूं नये, असा उपदेश आहे. संसारांत असतां मातृधर्म, पितृधर्म, भायांधर्म, पुत्रधमं वगैरचें पालन करणें जरूर आहे. धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या चार पुरुषार्थींचें साधन करांवें लागणार; परंतु तें साध्य करीत असतां त्यांत आसक्ति राहूं नये; त्यांचा मोह ठेवूं नये.

मोक्ष हैं ध्येय. हैं ध्येय गांठतांना संसारात्न जावें लागणार. धर्म, अर्थ वा काम पुरुषाधींची प्राप्ति करणें हें आपेंठं ध्येय नव्हे, तर मोक्षप्राप्ति हैं आपेंठं ध्येय आहे; असे मानीत राहित्यांनें इतर पुरुषाधांबहल आसक्ति राह-णार नाहीं. अर्थ वा काम पुरुषाधींची प्राप्ति झालीं की तेषेच धांबावयाचें नाहीं. त्यांना मार्थे टाकून मोक्ष प्राप्तिसाठीं धांव घ्यावयाची आहे, तेथवर पह्ला गांठावयाचा आहे. तेंच अंबरचें व सर्वोत्कृष्ट ध्येय आहे.

सामायिकाचे अविचार

वाकायमानसानां दुष्प्रणिषानान्यनादरास्मरमे । सामयिकस्यातिगमा व्यज्यन्ते पंच भावेन ॥१०५॥

अन्वयार्थ:—(वाकायमानसानां) वचन, शरीर व मन यांचे (कुष्प-णिधानानि) चलायमान होणें (अनादरास्मरणे) अनादर करणे व विस्मरण होणें हें (भावेन) परमार्थानें (सामियकस्य) सामायिकाचें (पंच) पांच (अतिगमाः) अतिचार (व्यज्यन्ते) सामितले गेले आहेत.

अर्थ:—(१) वचनांत चलविचल होऊं देणें (२) कषायामुळें शरीर अस्थिर होऊं देणें (३) आर्त व रीद्र ध्यानामुळें मनाची चलविचलता होऊं देणें (४) सामायिक क्रियेंत आदर व मिक्त न ठेवतां सामायिक करणें व (५) सामायिक पाठांत चूकभूल करणें; असे सामायिक व्रताचें पांच अतिचार आहेत. या पांच अतिचारपैकीं श्रद्धा, भिक्त व आस्था न ठेवतां केलेल्या सामायिक विधीला आचार्योनीं अतिचारांतव कां धालांवे ? हैं समजणें कठीण आहे. श्रद्धा, भिक्त व आस्था नस्ता केलेला सामायिक द्वाणंब अनाचारच — व्रतभंग-होणार नाहीं ?

सामायिक शिक्षावताबद्दल विशेष विचारः योगसार टीकेंत लिहिलें आहे कीं.

> सन्वे जीवा णाणमया जो समभाव सुनेह । सो समाइउ जाणि फुद्ध जिणवर एम भणेह ॥ ९९ ॥

भावार्थः — सर्वाविषयां सम अगर समताभाव यास सामायिक झण-तात. जगतांतील सर्व चराचर वस्त्रंकंड जेव्हां निश्चयनयाने आणि द्रव्याधिक-नयानें पाहतां येईल तेव्हांच समभाव प्राप्तिचा संभव आहे. चार गती कर्माच्या उदयानें जीव हे नारकी, पशु, मानव व देव स्वरूपांत दिसतात. जातिनाम-कर्माच्या उदयानें एकेंद्रिय तं पंचेद्रिय अलेर स्वरूप जीवाला प्राप्त होतें. आठ कर्मीच्या उदयामुळें जीवाची बाह्य व अंतरंग अवस्था सिन्न सिन्न होते. (१) मोइनीय (२) शानावरणीय (३) दर्शनावरणीय (४) अंतराय (५) आयु (६) नाम (७) गोत्र व (८) वेदनीय अशीं हीं आठ कमें आहेत. यांपैकीं एक किंवा अधिक कमींचा उदय झाला तरी जीवावर त्याचे सारखेन्य परिणाम होतात, असें नाहीं. कषायाची तीवता अगर मंदता यावर परिणाम अवलंबून असतात. व्यवहारिक नयाने पाइतां रागदेशादि विकार उत्पन्न होणारी कारणें सम्यग्दृष्टीच्या समोर असतात. सम्यग्दृष्टि, जीवाच्या बाह्य गुणाकडे अधिक पाइतो. निश्चयनयानें विचार करीत असतां सम्यग्दृष्टीचा आत्मा दुसऱ्या जीवांतील आत्माचाच तेवढा विचार करितो. तो आत्मा च्या श्चिरांत अगर देहांत आहे, तो जीव श्रीमंत आहे, उच्चकुलीन आहे, गरीव आहे की अहाणी आहे, इत्यादि विचार करीत नाहीं. कारण कर्माच्या उदयाने या अशा अवस्था प्राप्त होतात.

या विचारामुळें त्यांना—सामायिक करणाऱ्यांना—आपल्या आत्म्या-सारखाच इतरांचा आत्मा कर्मरहित, शरीररहित व रागंद्वेषरहित आहे; तसेच तो आत्मा परमज्ञानी, परमसुखी, परमशुद्ध आहे, असे दिस् लागतें. आपल्या आत्म्यामध्यें ज गुण व जी शक्ति आहे, तसेच गुण व तितकीच शक्ति इतरिह आत्म्यांत आहे, असे दिस्न येतें. या भावनेलाच समताभाव असे झटलें जातें व झण्नच सामायिक झण्जे सम अगर समताभावप्राप्तीचें साधन आहं, असें मानिलें जाते.

समताभाव उत्पन्न झाला की रागद्वेषादिकांच्या मूळ कारणांचेंच उचाटन होतें, झणून रागद्वेषादिकांच्या त्यागालाच सामायिक अधे झटलें आहे.

> राय-रोस वे परिहरिवि जो समभाउ मुणेइ। सो समाइउ जाणि फुडु केवलि-एम भणेइ॥ १००॥

भावाथे:—रागद्वेषांचा त्याग द्वाणजेच सामाथिक. आपला हेतु साध्य होण्याच्या कामी ज्यांची मदत होते, त्यांच्याबह्ल प्रेम व जे त्या मार्गीत आड येतात, त्यांच्याबह्ल द्वेष, अशी भावना उत्पन्न होते. घोर तप करणारेहि त्या भावनेपासून सर्वेस्वी मुक्तच असतात असे बाही.

सामायिकाचे लक्षण.

सामायिकवताचे लक्षण आचार्य अभितगतीनी आठव्या परिच्छेदाच्या ३१ साव्या कोकांत दिले आहे. तो क्षीक

अीविते मरणे लाभेऽलाभे योगे विपर्यये। शत्रौ मित्रे सुले दुःले साम्यं सामायिकं विदुः ॥ ३१ ॥

स्तारांदाः—शत्रु असी वा मित्र असी, संपत्तकाल असी वा. विपत्त-काल असी, जिवंतपणीं—संसारांत अगर डोळ्यांत प्राण शहिला असी, अनुकूल वा प्रतिकूल समय असी; सारांश कोणत्याहि परिस्थितींत मनाची समता ठेवणें, कोणाचाही राग-अनुराग-प्रेम न करणें अगर द्वेष न धरणें, याला सामायिक नत हाणतात.

या व्रताचें महत्व विशेष आहे. सामायिक हाणजे दिवसांतृत कांहीं वळ प्रंथवाचन नव्हे. ग्रंथवाचनांत मन तर्छान झालें हाणजे त्यांबेळेपुरता समताभाव उत्पन्न होणारच नाहीं असे नाहीं. तथापि त्यांबेळव्यतिरिक्तहा समताभाव धरावा हाणून आचार्यानीं कोणत्याही परिस्थितींत व सदासर्वकाळही समतेची भावना असावी हाणून 'जीविते मरणे ' इत्यादि शब्दप्रयोग उपयोगांत आणिले आहेत.

असा समताभाव मनांत सदैव राहील तर संसारांतील रोजन्या अनेक कटकटी तरी मिटतीलच पण चालूं युद्धासारखीं अखिल प्राणिमात्रांचा संहार करणारी युद्धेहि टळतील.

आचार्य पद्मनंदि यांनी श्रावकाचारांत सामाधिकाचे स्वरूप पुढील-प्रमाणे दिलें आहे.

> न्सब्रता सर्वभृतेषु संयमे शुभभावना । आर्तरीद्रपरित्यागस्तब्हि सामायिकं व्रतम् ॥ ८ ॥

सारांदाः — अखिल प्राणिमात्राविषयीं समताभाव, संयमांत द्युभ-भावना घरणें व आर्त व रीद्र ध्यानाचा त्याग करणें याला सामायिकत्रतः असे द्वाटों आहे. सवीविषयीं समताभाव बरावा. राग छोमादिकांच्या आधीन हो ऊं नये. आचार्य संमंतमद्र यांनी या व्रत पालनाचा अधिक खुलासेवार तपक्रील दिला आहे. (पहा स्त्रोक ९७ ते १०५ अखेर) आचार्य अमितगतीनी कोणत्याहि परिस्थितींत सदासर्वकाळ व शात्रुमित्राबहल आपल्या मनाची मायना कशी असावी यावर अधिक जोर दिला आहे. आचार्य पद्मनंदि यांनी काल व क्षेत्रमर्यादा पातलेली नाहीं. सारांश कोणत्याहि आचार्यीचे मत विचारांत वेतलें व त्यांतील तपशील सोडून दिला तर एक गोष्ट स्पष्ट होते व ती ही की आपल्या मनाचे कषाय विषड्युं देऊं नयेत. कषाय मलीन होऊं देऊं नये. समाजस्वास्थ्याच्या हष्टीने या व्रताचें महत्व अत्यंत महत्वाचें आहे. दुही व वैरामाव व त्यामुळें उत्पन्न होणारी हानी ही या व्रतपालनामुळें टाळतां येतील.

आचार्य पद्मनंदी यांनी सप्तव्यसनांचा त्याग केल्याशिवाय सामायिक होणार नाहीं, असे मत प्रदर्शित केलें आहे. स्लो.सं. ९मध्यं ते लिहितात कीं—

सामायिकं न जायेत व्यसनम्लानचेतसः।

श्रावकेन ततः साक्षात् त्याज्यं व्यसनसप्तकम् ॥९॥

सारांदाः—जो एक किंवा अधिक व्यसनाच्या आधीन झाला आहे, त्याचेकडून समायिक वताचे पालन होणार नाहीं. (१) मांसाहार (२) जुगार (३) मदापान (४) वेश्यागमन ५ धिकार (६) चोरी व (७) परस्त्रीगमन ही सात व्यसनें आहेत, असे पद्मनदि आचार्यांनीं स्ठोकसंख्या १० मध्यें सांगितलें आहे. आचार्य पद्मनंदी यांचा या सात व्यसनांवरतीव कटाक्ष दिसतो. आचार्य समंतमद्र यांनीं धंडी, वारा व ऊन हत्यादिकांची खंती न बाळगतां सामायिक करावें असें लिहिलें आहे. बराच तपशील दिला असतांहि आचार्य पद्मनंदि यांच्याप्रमाणें व्यसन व सामायिक यांचा अन्योन्य संबंध जोडलेला नाहीं. आचार्यांच्या मतामतांचा हा गलबला व त्यांचीं कारणें याबहलचा विचार न करितांहि आचार्य पद्मनंदी यांचें मत प्राह्म मानिल्यास अधिकस्य अधिकम् पत्म या न्यायांने व्यसनत्याग करणे सास उचीत आहे. झाल येथे

एक शंका येते व ती ही कीं, प्रचित्त व्यावशास्त्रा वद्धतीत वहेवाकीला करेंच महत्व आले आहे. प्रचित्त कावधांत सहयाच्या व्यवहाराका कावदेशीर स्वरूप दिलेलें नाहीं. सहा वेकायदा मानिका असका तरी नैतिकहृष्ट्या सटोडी निषिद्ध मानिले जात नाहींत. अनेक सामायिकवर्ती सहयाचा व्यापार करितात. प्रचित्त तहेवाजी व धर्मप्रंथांतील जुगार यांत फरक मुळींच नाहीं; व अर्थे मानिल्यास सामायिक वृत्यांनीं सह्याच्या व्यवहारापासून अलित शहिले पाहिले. पं. सुखानंदजी यांचे विचार विचारांत घत्रवास सटोड्यांच्या प्रशं अनसेवन करणेंहि सुनीनीं वर्ष्य मानिलें पाहिले. जुगार व सहेवाजी हीं ।भेन्न आहेत असें काणून सहयाचर धर्मांचे शिकामोर्तव करणाऱ्यांच्या आड येण्याची आमची इच्छा नाहीं.

सारांश, समताभावामुळें रागहेषादिकांची भावना राहत नाहीं. समहष्टी संसारांत मिळणाऱ्या सुखावर आसक्ति ठेवित नाहीं. आपण आपलें कार्य केलें आहे. याहि उप्पर सुखदु:ख झालेंच तर ग्रुभ वा अग्रुभ कर्मांचें तें फल आहे असे तो समजतो.

सामाजिक व राजकीय स्वास्थ्याच्या दृष्टीने तर या व्रताचे महत्व अपीर-मित आहे, हें थोड्याग्रा विचारांती दिस्त यहेल.

मोषघोपवास-शिक्षात्रताचें लक्षण.

पर्वण्यष्टम्यां च ज्ञातच्यः प्रोषधोपवासस्तु ।

चतुरभ्यवहायीणां प्रत्याख्यानं सदेच्छाभिः ॥ १०६॥

अन्वयार्थः—(पर्वणि) चतुर्दशीला (च) व (अष्टम्यां) अष्टमीला (सदा) सर्वकाल (इच्छाभिः) वत धारण करण्याची इच्छा करणान्याकद्वव (चतुरम्यवहार्याणां) चार प्रकारच्या आहारांचा (प्रत्याख्यानं) त्याग करणें हैं (प्रोषघोपवासः) प्रोषघोपवास वत आह असे (शातब्यः) आणार्वे.

अर्थ:--वर्षातील प्रत्येक चतुर्दशीच्या व अष्टमीच्या पर्व दिवशी व्रत सण्न व अन्तःकरणयूर्वक स्वेच्छेनें-मनाने-चारी प्रकारेंचे अझ वर्ष्य करेंगे, वास प्रोपन्नोपवास सणसात (१) खादा (२) स्वादा (३) लेखा व (४) पेय असें अज्ञाचे चार प्रकार आहत. (१) खाद्य-मात, भाकर, चपाती, व डाळ आहिर (२) स्वाद्य-छाडू, वरफी व पेदा आदि स्वादयुक्त जिलस (३) लेख-चटणी, आमरस, मुरंबा, आदि (४) पेय-दूध, पाणी, ताक, सरसत इत्यादि.

आचार्य अमितगति आपस्या श्रावकाचाराच्या सहाव्या अध्यायांतील श्रीक नं. ९१ मध्ये झणतात.

उपनासं जिननाथा निगदंति चतुर्विधाशनस्यागम् । सज्ज्ञमनुपनासोऽयमेकस्थानंसकृद्भुक्तिम् ॥ ९१ ॥

भावार्थ:—चार प्रकारच्या आहार त्यागाला उपवास सणावें; फक्त पाणी वतस्यास अनुपदास सणावें; व एकवेळ भोजन केस्यास एकस्थान सणावें. अनुपवास सणावें अस्पना उपवास-कांई। अंशाचा अन्न त्याग.

यावरून प्रोवधोपवास, उपवास, अनुपवास व एकस्थान असे पर्व दिव-साच्या आहारत्यागाचे चार भेद होतात. प्रोवधोपवास-पर्वदिनाच्या आदल्या दिवशीं नित्याधमाणे एक वेळ भोजन करणे व त्यानतर १६ प्रहर-४८ तास अन्नप्रहण करावयाचे नाहीं, असे व्रत अगर अशी प्रतिज्ञा करून पर्वदिवशीं चारही प्रकारच्या अन्नापैकीं कोणतेंहि अन न घणे. पर्वाच्या दुसऱ्या दिवशीं नित्याप्रमाणें आहार घेणें, याला प्रोवधोपवास झणतात. यावरून सप्तमी तिथीला एकवेळ जेवण करावयाचें अष्टमीच्या दिवशीं अन्नप्रहण न करावयाचें झणजे दरम्यान ४८ तास अन्नपाण्याशिवाय राहावयाचें, याला प्रोवधोपवास झणजात. याशिवाय हा सर्वकाल धर्माच्ययनांत घालवावयाचा असतो.

उपवासः—पर्वतिभीच्या दिवशीं चारही प्रकारच्या आहाराचा त्याग करणे. अनुपवासः—यांत पर्वाच्या दिवशीं फक्त पाणी घ्यावयाचे असतें; अर्थात ज्याला उपवास सोसत नाहीं अगर अशक्ततेमुळें निदान पाणी घेणें तरी प्रकृतीच्या दृष्टीनें दृष्ट असतें.

पकस्थान:--पर्वाचें दिवशीं फक्त एक वेळच आहार भेणें. यात्वाच प्रोपष्ट अंधेंही हाणतात. (स्प्रो.नं. १०९ खालीत मजकूर पहाबा.)

प्रोवधोपवास-पर्वदिवशी-त्याज्य माष्टीः पंचानां पापानामलंकियारम्भगन्धपुष्पाणाम् । स्नानांजननस्यानाम्चपवासे परिहृतिं कुर्यात् ॥ १०७॥

अस्वयार्थः—(उपवास) उपवासाचे दिवशी (पंचानां पापानां) हिंसादिक पांच पापांचा (अलंकियारम्भगन्धपुष्पाणाम्) शृंगार, आरम्भ, गंध आणि फुलें यांचा व (स्नानांजननस्यानां) स्नान, अंजन व नस्य यांचा (परिद्वतिं) त्याग (कुर्यात्) करावा.

अर्थः—प्रोषघोपवासाचे दिवशी हिंसादिक पांच पापांचा त्याग करावा; शृंगार व कोणत्याहि कार्याला आरंभ करू नये, गंघ लावुं नये, फुलांचा उपभाग घंऊं नये, डोळ्यांत अंजन घाछं नये, विडी व तपकीर ओहं नये, अनुराग उत्पन्न करणाऱ्या गोष्टी झणजे संगीत, गीत इत्यादि करूं नये.

प्रोषघोपवासाच्या वेळेचीं कर्तव्यं.

धर्मामृतं सतृष्णः श्रवणाभ्यां पिबतु पाययेद्वान्यान् । ज्ञानध्यानपरो वा भवतूपवसश्रतन्द्रालुः ॥ १०८ ॥

अन्वयार्थः—(अतन्द्राष्टः) उद्यमी अशा (उपवसन्) उपवास करणाऱ्याने (सतृष्णः) आस्थापूर्वक (अवणाम्या) कानांच्या योगाने (धर्मा-मृतं) धर्मरूपी अमृताचें (पिबतु) पान करावें (वा) अथवा (अन्यान्) दुसऱ्यांना (पायथेत्) पान करावयास लावावें (वा) अथवा (ज्ञानध्यानपरः) ज्ञान आणि ध्यानामध्यें तत्पर (भवतु) व्हावें.

अर्थ:—प्रोषघोपवास करणाऱ्या व्यक्तिनी आळस घरूं नये. आळस सोडून उत्साहित मनाने धर्माचें अध्ययन, अध्यापन, वाचन, मनन व अवण करावें. धर्माचरणामुळें प्राण्यांचें हित होतें झणून धर्माला अमृताची उपमा दिली आहे. या दिवशीं याप्रमाणें धर्मामृत प्यार्वे व पाजावें, अश्री धर्माश्चा आहे. मागील श्रोकांत काय काय वर्ष्य करावें हें सांगितलें आहे व या श्रोकांत काय करावें हें सांगितलें आहे.

भोषध, वपद्मस व शोषघोपवास-यांचे रूसणः चतुराहारविसर्जनप्रुपवासः शोषधः सकुद्धक्तिः॥ स शोषकोपवासो यदुपोष्यारंभमाचरति ॥१०९॥

अन्ययार्थः—(चतुराहारिवसर्जनम्) चार प्रकारच्या आहाराचा त्याग करणे हा (उपवासः) उपवास होय. (सकृत्-मुक्तिः) एकदांच नेवणे हा (प्रोषधः) प्रोषध होय (उपोष्य) उपवास करून (यत्) जें (आरंभ) पारण्याचे दिवशीं आरंभ अर्थात एकाशन (आचराते) करणें (सः) तो (प्रोषधोपवासः) प्रोषधोपवास होय.

अधे:—चार प्रकारच्या आहाराचा १२ प्रहर त्याग करणे याला उप-वास क्षणतात.दिवसांत्न फक्त एकवेळ आहार घेणें याला प्रोषध अगर एकस्थान झणतात. १६ प्रहर चारही प्रकारच्या आहाराचा त्याग करणे याला प्रोषधो-पवास क्षणतात, याबद्दलचा अधिक खुलासा श्लो, नं. १०६ खालीं केला आहे.

प्रोषधोपवासाचे अतिचारः

प्रहणविसर्गास्तरणान्यदृष्टमृष्टान्यनाद्रास्मरणे । यत्त्रोषधोपवासव्यतिलंघनपंचकं तदिदम् ॥११०॥

अन्वयार्थः—(यत्) जें (अदृष्टमुष्टानि) न पाहतां व न झाडतां (महणविसर्गास्तरणानि) वेणें, टाकणें, विद्याना घालणें, (अनादरास्मरणं) अनादर करणें व बिस्मरण होणें (तत्) तें (इदं) हें (प्रोषघोपवासव्यतिलं-घनपंचकं) प्रोषघोपवासाचे पांच अतिचार आहत.

अर्थ:—प्राथवीपवास जताचे पांच अतिचार आहत. तें (१) प्रहण-जीवजंदु आहेत अगर करें हें न पाहतां पूजादिकांची सामुप्री घेणें (२) विसंगै-न पाहतां व न झाडतां जिमनीवर मलमूत्रादि टाकणें-विसर्जन करणें, (३) न पाहतां व न झाडतां आंधरूण घालणें, (४) अनादर-आवश्यक व जरूर त्या धर्मिक्रयेवहल आदर न घरणें व (५) अस्मरण-चित्ताची एकाग्रता न ठेवणें असे हे या जताचे पांच अतिचार आहेत.

डपवास-पर्य-दिनीचें-कर्तव्य.

उपवास व प्रोषधोपवासादि पर्वदिवशीं आपण करें वागार्वे व कायः करावें याबद्दल आचार्य पद्मनंदी यांच्या मताचा परिचय करून घेणें जरूर आहे, आचार्य झणतात कीं—

पर्वस्वथ यथाशकि मुक्तित्थागादिकं तप:। वस्तुपूर्तं पिबेत्तोयं रात्रिभोजनवर्जनम् ॥ २५ ॥

सारांदाः — अष्टभी व चतुर्दशीच दिवशी यणाशक्ति उपवासादि तपः करावेत. तसेंच वस्त्रगाळित पाण्याचा उपयोग करावा. प्यार्वे-व रात्री जेवण करूं नये.

आचार्यांच्या कोकांतील पहिल्या पदाबह्ल विशेष विचार करण्याचे कारण नाहीं; परंतु दुसऱ्या पदाबह्ल अधिक विचार कर्तव्य आहे. पर्वाच्या दिवशीं वस्त्रगाळित पाणी प्यार्वे व रात्रीं जवण करूं नये असे झटल्यानें इतर दिवशीं वस्त्रगाळ करून पाणी न प्यालें अगर रात्रीं अन्न खालें तर चालेल कीं काय ! कोकांचा सरळ अर्थ विचारांत धतला तर वरील शंकेला साधार जागा आहे. इतर आचार्यांचीं मतें विचारांत घेतां या कोकांतील दुसऱ्या चरणाचा अर्थ निराळाच लावावा लागेल, पर्वदिवशीं तरी वरील निर्वेध पाळलेख पाहिकेत. इतर दिवशीं तें निर्वेध पाळूच नयेत अर्से मात्र नग्हे.

आचार्य समंतभद्रांचा श्रावकाचार आचार्य पश्चनंदी यांनी पाहिलाच मसाबा असे क्षणणे धाष्ट्रयांचे होईल. आचार्य समंतभद्र याच्या श्रावकाचारांतील भिनेष ढोळ्यापुढें असतांहि ते शिर्धिल करण्याचा प्रयत्न कां व्हावा ? यांचें संभाज्य कारण असे असावें की आचार्य पद्मनंदी यांनी आपल्या वेळची समाजाची परिस्थिती विचारांत घेऊन कमीत कमी निर्वेष घातले असावेत. हा तर्क आहे. खऱ्या कारणांचा विचार करण्याचें काम शास्त्रकांचे आहे.

वरील आचार्य वचनाचा विचार करीत असतां तीन गोर्ष्टीचा विचार. कर्तव्य आहे.

(१) ' यथाशकि भुक्तित्यागादिकं ' या शब्द समुख्यावरून उपवास प्रोवघोपवास वा एक्भुक्ति यापैकेचि कोण्ड्यादि प्रकारं अञ्चलकं करावें असाच अर्थ निश्चितपणें होईल असे दिसत नाहीं. रोज खात असलेस्या असापैकीं एखादें अस उदाहरणार्थ फक्त मातच तेवढा बर्ज्य केला तरी यथाशकि भुक्ति-रयाग को होऊं नये ?

- (२) वस्तपूर्त पिवेत्तीयं झणजे पर्व दिवशी बस्तगाळ पाणी प्यावें, हें पर्व दिवशीं चें दुसरे कर्तव्य; मात्र आचार्य समंतभद्र ही अट घालीत नाहींत. एवेंटेच नव्हें तर स्त्रोक संख्या १२७।१२८ मध्ये समीधि मरणाचें वेळी आहार त्यागाचा जो क्रम सांगितला त्यांत तापिवेलेलें पाणी वेण्याची आज्ञा आहे; परत वस्त्रगाळ करून पाणी तापवावें अशी आज्ञा केलेली नाहीं. आठ मूल-गुणांत बस्तगाळ पाण्याचा समावश करणाऱ्या आचार्योना तर आचार्य पद्मनं-द्रीचें हें मत बंडलोरीचेंच बाटेल ११
- (३) रात्रिभोजनवर्जनम्-हें पर्वदिवशी तिसरे कर्तव्य आचार्य पद्मनदीनी सांगितलें आहे. रात्री भोजनत्यागाचा कांही आचार्य मूळगुणांत समावेश करि-तात. श्रीजनसेन रात्रीभोजनत्यागाचा सहावें अणुनत झणुन मानितात. आचार्य पद्मनदी अष्टभी-चतुर्दशीच्या पर्वदिनी रात्रीभोजनत्याग वर्ष्य ठरीवतात. आचार्य समंतभद्र स्त्रोक संख्या १४२ मध्ये सहाव्या व्रतप्रतिमाधारी श्रावकाने रात्री-भोजनत्याग करावा असे छिहितात.

यावरून रात्रीभोजनत्याग व बस्त्रगाळ पाणी याबद्दल आचार्य वचनांत तीत्र मतभेद दिसत आहे, हें स्पष्ट दिसेल. आचार्यवचनात अशी तीत्र मत-भिन्नता दिसत असली तरी आज जी रूटी आहे, तीच अधिक इष्ट दिसते.

भाचार्य पद्मनंदी व भाठ मूळगुण व सप्तन्यसर्ने.

आचार्य समतमद्भ व आचार्य अमितगति यांच्या मते आठ मूळगुण कोणते, याची चर्चा वर केलीच आहे. आचार्य पद्मनंदी व आचार्य अमित-गति यांच्या मतांत एक वाक्यता दिसते.

त्याज्यं मांसं च मधं च मधुदुम्बरपंचकम् । मदौ मूलगुणाः प्रोका गृहिणो दष्टिपूर्वकाः ॥ २३ ॥ सारांशः — भावकाने तीन मकार व पंच उदुंबर यांचा त्याग करावा. सम्यन्दर्शनीयांचे हे आठ मूलगुण होत.

सप्त व्यसनाच्या यादींत या आठ मूलगुणांपैकी मद्य व मांस यांचा समान बेश केला आहे. मद्य व मांस ह्युं जो खातो व जुगारादि इतर पांच व्यसनें ज्याला आहेत तो सामायिक व्रतघारी होणार नाहीं. असे आचार्य पद्मनंदी यांनी स्रोक ८ मध्यें लिहिलें आहे. वरील आठ मूलगुण असल्याखेरीज श्रावकच होणार नाहीं. जो भावकांच्या कसोटीला उतरत नाहीं. तो सम्यग्हश कसा होणार ? व जो सम्यग्दष्टीहि नाहीं तो सामायिकवती तरी कसा होणार ? असा विचार करितां व ही विचारसरणी बरेबर आहे असे मानिल्यास सामायिक व्रत घारण करण्यापूर्वीच मद्य व मांसादिकांचा त्यामा झालेलाच असतो, सामा-यिक व्रतधान्यांनी सात व्यसनांपैकी दार व मांस यांचा त्याग केला पाहिजे असे द्वाणों असंबद्ध होईल. कारण त्यांचा त्याग या व्रतसेवनापूर्वीच झालेला असतो. सात प्रकारच्या व्यसनावर आचार्य पदानंदी यांचा विशेष कटाक्ष असावा व त्यामुळें सामायिक व्रतासारख्या अखेरअखेरच्या पायरीवर असणाऱ्यानाहि मद्म व मांसांचा त्याग त्यांनी सांगितला असावा असे दिसतें. या सर्व आचा-यांच्या भिन्न भिन्न मतांचा समन्वय कसा करतां येईल हॅ लिहिलेंच आहे: तथाफ़ि एक गोष्ट स्पष्ट दिसते कीं, तीर्थंकर मतांचा अनुवाद करितांना भिन्न भिन्न मतें प्रतिपादिली जावीत व त्यांचा समन्वय करून आचार्यवचनांत मतभेदता नाहीं असे दाणण्याचा प्रसंग का यावा ?

बाजचा व्यवहार कसा आहे ?

अष्टमी व चतुर्दशीच्या पर्वदिवशी उपवास, प्रोषधोपवास, एकस्थान वगैरे करणार श्रावक अनेक आंहत. यापूर्वी उपवासादिकांचा जो विधी सांगितला आहे त्यावरहुकूम आचरण करणारे किती १ दिवसभर तोंड हालविणाऱ्यापेक्षां आजचे प्रोषधोपवासी निर्विवाद बरे. दगडापेक्षां वीट मऊ या न्यायानें हें सर्व दें)क आहे. या विधीत जें कें करूं नय असें सांगितलें आहे व जें वर्ज्य मानिलें आहे तेंच अचूक धर्म हाणून आचरिलें जातें. उदाहरकार्थ अंग्रसंस्कार—स्नान करणें, गंध लावणें, फुलांचा वास बेणे इत्यादि करूं नथेत अशी धर्माका असतां आही पर्वदिनी विनचूक स्नान करितें।, नेहमीपेक्षां गंधाचा मोठा टिळा लावितो, रोजचा पोटापाण्याचा व्यवहार बहुध्वा सोडीत नाहीं व ध्यान, बाचन व अवण तर हाचितच.

आरोग्याच्या दृष्टीनेहि या त्रताचें महत्य आहेच; परंतु त्याचाहि कितपत लाम होतो, याची शंकाच वाटते. उपवास करावयाचा अणून त्या दिवशीं यथेच्छ मिष्टाल व जडाल इतकें खावयाचें की दोन दिवसाची बेजमी एकाचवेळीं करावयाची!! यामुळें आरोग्यलामहि नाहीं व त्रतपालनहि नाहीं. या दोहोंसहि मुकांवें लागतें.

वैदिकधर्म व उपवास.

वैदिक धर्मांतिह उपवासाचें महत्व कमी मानिलें आहे असे नाहीं. मात्र प्रायिक्षत्त झणून त्या धर्मीत उपवासाची योजना केली आहे असे दिस्तें. आपल्याकडून कांहीं दोष घडले तर त्या घडलेल्या पापकृत्यावद्दल दंड झणून उपवास करावयाचा. आचार्य समंतभद्रांना ही विचारसरणी पसंत पडणार नाहीं. केव्हांतरी मजींप्रमाणें उपवास करण्यापेश्वां नियमित दिवशीं। व वत झणून उपवास करणें श्रेयस्कर, असे हिंदुधर्मशास्त्रज्ञांचें मत आहे.

याचाच अर्थ असा की मनाचा संकल्प करावा; अमूक दिवशी उपवास करीत जाईन, असे व्रत व्यावें. वरील फरक लक्षांत ठेवूनही उपवासावहल वैदिक धर्मग्रंथांतील वचनांचा विचार केल्यास या दोन्ही धर्मीत नितांत साम्य आहे, अरेंच दिस्त येईल.

उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैःसङ्घ । उपनासः स विज्ञेषः सर्वभोगविवर्जितः ॥

या श्लोकांत उपवास शब्दाचा अर्थाह दिला आह, उप सणने जनक व वास सणजे राहणे. कशाच्या जनक रहावयाचें! व कशापासून दूर रहावयाचे! गुणै: सहवास-झणजे सद्गुणाला जवळ करावयाचे च पापेम्पो झणजे पापापास्न दूर राह्वयाचे सर्वभोग निवर्जित:- उपवास करण्यांने काय करावें तर सर्व प्रकारचा भोग वर्ज करावा.

दोन्ही धर्मीतील नितांत साम्य दाखाविण्यास वरील एकच उतारा पुरेसा आहे. उपवास कसा करावा याबद्दल मात्र या दोन्ही धर्मीत तीव मतभेद दिसतो. एकच वेळ खावें अगर दिवसभर विशिष्टच पदार्थ खात जावेत ! हिंदुधर्मीय उपवासाचें दिवशीं अनेक वेळां उपवासाचे जिन्नस झणून खाडें जातात. चहा, बटाटा इत्यादि अलिकडील जिनसांचा उपवासाच्या पदार्थाच्या यादींत हिंदुधर्मीयांनीं केव्हांच समावेश करून घेतला आहेऽ.

पर्व दिवशींच्या आहारासंबंधीचे निर्वधांची चर्चा येथपर्यंत झाली. आव-काचा नित्य आहार कसा असावा ! शुद्धाहार-अन कोणी शिजवांचे इत्यादि-काबद्दल एक अवाक्षरिह या आवकाचारांत सागितलेलें नाहीं. या विषयावरील इतर प्रंथांत मात्र यासंबंधी चर्चा आढळते.

व्यापारी लोकांनी कोणकोणत्या जिल्लसांचा व्यापार करावा व कोणकोणत्या जिल्लसांचा व्यापार करूं नये इत्यादिकाबद्दल निर्वेध घातले आहेत.

शौचिविधी, इजामत, घर बांधणें, नवा कपडा अंगावर केव्हां घालावा, कोणतें जनावर बाळगावें व बाळगू नयं, कोणत्या जनावराच्या दुधाचा उप-योग करावा व करूं नये इत्यादि इत्यादि रोजच्या व्यवहाराबद्दल निर्वध घातले आहेत.

ैनधर्मानेंच असे निर्वध घातल आहेत असे नाहीं. हिंदु-वैदिक-धर्म प्रंथांतिह जवळ जवळ तेच निर्वध आहेत. कोणी कोणाची नकल केली अगर दोन विचारी लोकांच्या विचारांत अनेक वेळां साम्य असेत, असा प्रकार सास्त्र हें ठरविण्यांत अगर हे निर्वध तीर्थकरप्रणीतच आहेत की नाहीं, याची क्यों करण्यांतिह अर्थ नाहीं.

वैयावृत्याचं स्रक्षणः

दानं वैयावृत्यं घर्माय तपोधनाय गुणनिधये। अनपेक्षितोपचारोपक्रियमगृहाय विभवेन ॥ १११॥

अन्ययार्थः—(गुणनिषये) गुणांचे निषी असलेल्या (अग्रहाय) घररित असलेल्या (तपोधनाय) तप हेंच ज्यांचें धन आहे अशा यतींना (विभवेन) ऐपतीप्रमाणं, (धर्माय) धर्मांसाठीं (अनपेक्षितोपचारोपिकयं) प्रत्युपकाराची अपेक्षा न बाळगतां(दानं)दान देणें हें (वैयाकृत्यं) वैयाकृत्य होय.

अर्थ:--प्रत्युपकाराची-उपकारफडीची अगर मोबदल्याची इच्छा न घरतां व केवळ घमंबुद्धीने-कर्तव्य हाणून-सम्यकत्वादि गुणांनीं युक्त अशा मुनीजनादिकांना आहार, पिछी, कमंडलु, धर्मग्रथादिकांचे दान देणें, यास वैयावृत्य ह्मणतात, मुनीकडून कोणता प्रत्युपकार अगर मोबदला मिळवावयाचा अशी शंका येंगे साहजिक आहे. मंत्रलाम, दानलाम, कीर्ति व आशिर्वादामुळे भौतिक मुख मिळावें वा मिळतें, या हेत्नें दिलें जाणारें दान व्यर्थ आहे. केवळ धर्म, कर्तव्यकर्म व धर्मवृद्धी हाणून वरील प्रकारची दाने चार्वीत. चतु-विंघ दान द्यावें, व तें आपल्या ऐपतीप्रमाणें असावें. दुसऱ्यानें सरी घातली द्माणून दोरी बांधून घेऊं नये. सारांश दान निष्काम दावें, व धर्मवृद्धी हा दान देण्यांत हेतु असावा. धर्मवृद्धीसाठीं व निष्काम हेत्ने दानधर्म करावा असे सांगण्यांत उच हेतु आहे. व तो हा कीं, नांवलीकिकासाठीं, इहजनमी व भावी जन्मांत सुख मिळावें, हाणून दानधर्म करूं नये. धर्माज्ञच्या या कसोटीला उतरणारे महाभाग फारच विरळा !! गुप्तदानाचें महत्व तर यासाठींच. नांव-लोकिकासाठी व पारलीकिक सुखासाठी दान करूं नये, तर मग तें करार्वे तरी कशासाठीं ? आपस्याजनकील संपत्तीचा संग्रह कमी करण्यासाठीं, ज्यांना स्याची नड आहे ती भागविण्यासाठीं, घर्म व ज्ञानप्रसार है आपलें कर्तव्य-कर्म क्षणून.

वैयावृत्याचे दुसरे उक्षण अगर दुसरा प्रकार. व्यापत्तिव्यपनोदः पदयोः संवाहनं च गुणरागात् । वैयावृत्यं यावानुपग्रहोऽन्योपि संयमिनाम् ॥ ११२ ॥

सन्वयार्थः—(गुणरागात्) गुण रागामुळें (संयमिनां) संयमी लोकांच्या (व्यापत्तिव्यपनोदः) आपत्तीना दूर करणें, (च) आणि (पदयाः) पाय (संवाहनं) दावणें वगैरे (अन्यः अपि) दुसरें देखील (यावान्) जितकें (उपग्रहः) उपकार आहत, त्याला (वैयावृत्यं) वैयावृत्य सणतात.

अर्थ: — त्रती वा मुनी लोकांच्या गुणाबद्दल प्रेम व आदर ठेवून त्यांना झालेले कष्ट आपले कर्तव्यकर्म झणून नष्ट करण्याचा प्रयत्न करणें, उदाइरणार्भ ते प्रवास करून आले तर त्यांचे हातपाय रगडणें, ते, आजारी पढल्यास हैत्यांची सेवा करणें व इतरिह अशाच बाबतींत इरप्रकार त्याच्यावर जितका उपकार करतां येईल तितकें कर्तव्यकर्म झणून करणें.

श्लोक सख्या १११ मध्यें वैयावृत्याचें जें स्त्ररूप-स्क्षण—सांगितलें आहे, त्याच प्रकाराला कांहीं आचार्थानीं अतिथिसंविभागवत या नांवानें संबोधिलें आहे. पं. आशाधर यांच्या सागारधर्मामृतांतील पाचव्या अध्यायांतील श्लो. संख्या ४१ मध्यें अतिथिसंविभागवताचे लक्षण दिलें आहे. मात्र आचार्य समंतभद्र यांनीं श्लो. सं. ११२ मध्ये वैयावृत्याचे जें लक्षण सांगितलें, त्यास जमणारें लक्षण सागारधर्मामृतांत तरी आढळ झाला नाहीं.

तिथि-अतिथी-शब्दांचे अथे

अतिथि या शब्दाचे दोन अर्थ केले जातात (१) तिथी झणजे पर्व, उपवासादिकाचा दिवस न पाइतां मिश्चेसाठीं स्वतः जाणे व (२) देइसंरक्षणा- साठीं उपयोगी असलेल्या अज्ञाकरितां आपल्या पायाने दुस-याच्यां वरीं जाणे. यापैकी पहिला अर्थ अधिक सार्थ दिसतो.

दानाचें स्वरूप-लक्षण.

नवपुण्यैः प्रतिपत्तिः सप्तगुणसमाहितेन गुद्धेन । अपद्धनारम्भाणामार्याणामिष्यते दानम् ॥११३॥ 17 अन्वयार्थः—(सत्रगुणसमाहितेन) सात गुणांनी युक्त असलेल्या (शुद्धेन 'श्रावकेन') शुद्ध आवकाने (अपस्नारम्माणां) पंचस्ना व आरंभ यांनी रहित अशा (आर्थाणाम्) सुनींचा (नवपुण्यैः) नवधामक्तीने (प्रति-पत्तिः) आदरसत्कार व गौरव करणें हें (दानं) दान (इध्यते) असे झटलें आहे.

अर्थ: पांच पातकांचा क्यांनी त्याग केला आहे व जे आरंभरित आहेत, अशा मुनींना सात गुणांनी सहित व नऊ प्रकारच्या भक्तीने युक्त, आहारादि चतुर्विध दान आवकांनी द्यावें. स्टोक नं. १११-११२ मध्यें सांगितस्याप्रमाणें प्रत्युपकाराची कोणतीहि इच्छा न धरतां केवळ कर्तव्य झणून निष्काम बुद्धीनें धर्मवृद्धीसाठीं चतुर्विध दान द्यावें.

या स्त्रोकाच्या आरंभींच 'नवपुण्यैः' या सहित श्रावकांनी दान द्यां , अधी आचार्यांची आज्ञा आहे. तीं नऊ पुण्यें कोणतीं? नऊ पुण्यालाच नवधा-भक्ति असे दुसेर नांव आहे. तीं नऊ पुण्यें—

पिंडगहमुखठाणं, पादे।दयमखणं च पणमंच । मणवयणकायसुद्धी, एसणसुद्धी य णविहं पुण्णं ॥१॥

- (१) पिडिगाहन-पडिगाहन-प्रतिग्रह-झणजे सामोरं जाणें. (२) उचा-स्थान-उच्चस्थानीं वस्तिणें, (३) पादोदय-पादप्रक्षालन-पाय धुणें, (४) पूजा करणें, (५) पणमं-प्रणाम-नमस्कार करणें, (६+७+८) = मणवयणकायसुद्धी, मन, वचन व कायग्रद्धी आणि (९) एपणसुद्धी-आहारग्रद्धी-ग्रद्धाहार; अशीं हीं नऊ पुष्यें आहेत. मुनीना आदरदाखिवण्याचे, त्यांचा सत्कार करण्याचे झणजे आहार स्वीकारण्यापूर्वी त्यांना आमंत्रण देण्याचे हे नऊ प्रकारचे भक्तीचे मार्ग आहेत.
- (१) आपस्या निवासस्थानापासून मुनी आहारासाठी बाहेर पडले व आपस्या राहत्या घराजवळ आले कीं, त्यांना आदरानें सामोरें जावें (२) ते आपस्या येथें आले कीं, त्यांना जमिनीवर न बसवितां उच स्थानावर बसवावें झाणजे पाट वगैरे त्यांना बसावयास घालावा. (३) त्यानंतर त्यांचे पाय धुवृन

(४) त्यांची पूजा करावी व (५) त्यांना नमस्कार करावा, (६-७-८) मनानें, वाणीने व शरीरानें ग्रुद्ध राहून त्यांना (९) ग्रुद्ध आहार द्यावा.

सागारधर्मामृतांत (१) सात्विक (२) राजस व (३) तामस असे दानाचे तीन प्रकार-भेद सांगितले आहेत. सागारधर्मामृतांत दानविधीबद्द श्रोकसंख्या ४५ अध्याय पांचवा यांत दानविधीचें वर्णन आहे.

प्रतिप्रह, उचासनादि विधीनरोवर अन्नशुद्धि सांगितली आहे. संस्कृत टीका व मराठी भाषांतर यांत अन्नशुद्धि हाणजे चतुर्देश प्रकारच्या मलानी रहित असे अन्न, असा अर्थ केला आहे. अन्न देणारा कोणत्या कुलांतील व कोणत्या घदाचा असावा, याबहरूचा निर्मेष घातलेला दिसत नाही.

पांचन्या अध्यायांतील श्लोकसंख्या ५४ मध्ये पं. आशाधर यांनी या बताचे ने अतिचार सांगितले आहत; ते आचार्य समंतभद्र यांनी श्लो. सं. १२१ मध्ये सांगितलेल्या अतिचारांशी नमतातच असे नाही.

वैदिक धर्मातिह भक्तीचे नऊ प्रकार सांगितले आहेत ते:-(१) श्रवण (२) कीर्तन (३) स्मरण (४) पादसेवन (५) अर्चन (६) वंदन (७) दास्य (८) सख्य व (९) आत्मनिवेदन.

जैन व वैदिक धर्मीतील या मक्तीच्या प्रकारची तुलना केल्यास केवळ नामभात्र भेद दिसता.

सात गुण कोणते ?

श्रद्धातुष्टिर्भक्तिर्विज्ञानमलुब्धता क्षमा सत्यम् । यस्यैते सप्तगुणास्तं दातारं प्रशंसन्ति ॥ १ ॥

अर्थ:—(१) श्रद्धा (२) संतोष (३) मंकि (४) ज्ञान (५) निर्लोम (६) क्षमा (७) सत्य असे हे सात गुण ओहत. ह्या सातही गुणांनी युक्त आहारदान देणारा श्रावक स्तुतीस पात्र आहे. या सात गुणांपैकी चौथा गुण ज्ञान ओहे. ज्ञान क्षणजे विधीपूर्वक-विधी समेजून घंऊन आहारदान देणें. केवळ अंबश्रद्धा व कवाईत असुं नमे.

पंचस्ना पांच पातकं कोणती ? संदर्णा पेषणी चुल्ली उदकुम्भः प्रमार्जनी । पंचस्ना गृहस्थस्य तेन मोक्षं न गच्छति ॥ १ ॥

अर्थ:—खंडणी-कुटणें (२) पेषणी-दळणें (३) चुछी-चूल पेटिबिणें (४) उदकुंभ-पाणी भरणें व (५) प्रमार्जन-झाडणें. अशीं पांच प्रकारचीं पातकें ग्रहस्थी लोकांकडून घडतात व त्यामुळें तो मोश्वाला जात नाहीं. सारांश या पांच कृत्यांत हिंसा घडते व हिंसेमुळें घडणाऱ्या पातकामुळें त्याला मोश्वप्राप्ति होत नाहीं.

स्त्रोक नं. ११३ चा सारांश—घर सांगितलेली पातकें ज्यांच्याकडून घडत नाहींत व जे आरंभ—द्रव्योपार्जनाचें साधन-रहित आहेत—अशा सम्यक्तियारी (आर्य) मुनींना सात गुण व नऊ प्रकारची मिक्ति यांनीं सहित होऊन आवकांनीं चतुर्विध दान दावें.

आहार-शुद्धाहार असावा. तो आहार मन, वचन व काया शुद्ध ठेवून द्यावा. हत्यादि चर्चा वर केली आहे. अज तयार करणारा व ते दान झणून देणाग, याचे कुल काय असावें? तो विवाहित असावा की अविवाहित असावा; तो विश्वर असावा की नसावा ? तो पुनर्विवाहित आहे की नाहीं ? त्याचा घंदा काय आहे, हत्यादि हत्यादि चौकशी करणें; धर्मविहित आहे की नाहीं, याचा विचार वाचकांनीं करावा. (पुढील स्ठोकाखालील विचार पहावेत.)

या विषयाचा अधिक विचार करण्यापूर्वी हिंदुधमीत या पूर्वीच्या सर्वच आचारांना क्सें एकत्र महत्व दिलें आहे, याची ओळख करून घेणें उचित आहे.

भाहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिदियनिमहः। दानं दया दम:शान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम्॥

भावार्थ:—(१) अहिंसा (२) सत्य (३) अस्तय (४) शौच (५) इंद्रियनिग्रह-कामकोधादिकांच्या आधीन न होणें, (६) अन्यभिचार, (७) दान (८) दया (९) दम व (१०) शान्ति, हे दशघम होत, असें याश्ववत्क्यांचें मत आहे. श्रावकाचारांतील आधाराशीं याश्ववत्क्यांकित दशघमांची स्पूल मानाके

तुलना केल्यास आवकाचारांतील परिप्रहपरिमाण या व्रताचा वरील दश्यमौत समावेश झालेला नाहीं, असे फार तर हाणतां येईल. मात्र याज्ञवल्य आंषारां-तील 'शौच ' शब्द हा व्यापक आहे. आवकाचारांत परिग्रहाला मर्यादा पालावी, अशी अनुज्ञा आहे. 'शौच ' या शब्दांत शरिरशुद्धा, अवशुद्धि व वस्तशुद्धि हत्यादिकांचाच समावेश होत नसून त्यांत अर्थशुद्धिचा प्रामुख्यानें समावेश केला जातो. संपात्त-परिग्रह-यांचा संग्रह सन्मार्गानेंच करावा, असे हाटलें आहे. यामुळें वरील दश्यमीत जरी परिग्रहपरिमाण या आवकाचारांतील निर्वेषाचा प्रत्यक्ष समावेश झाला नसला तरी पर्यायाने स्थाचा समावेश केला गेला आहे, असेंच हमणों युक्त होईल.

दानाचें फल.

गृहकर्मणापि निचितं कर्म विमार्धि खलु गृहविग्रुक्तानाम् । अतिथीनां प्रतिपूजा रुधिरमलं धावते वारि ॥ ११४॥

अन्वयार्थः—('यथा') जसें (वारि) पाणी (अलं) निश्चयानें (विधरं) रक्ताला (धावते) धुवून टाकतें ('तथा') तसें (यहविमुक्तानां) घरानें रहित अहाः (अतिथीनां) अतिथींची (प्रतिपूजा) पूजा (खल्ल) निश्चयानें (गृहकर्मणां) घरांतील आरंभादि कार्यांच्या योगानें (निचितं अपि) संचित केलेलें (कर्म) पाप (विमार्षि) नष्ट करतें.

अर्थ: गृहस्थी लोकांना द्रव्यापार्जनादिकासाठीं व जीवन मरणादिकाचा हागडा चार्लावत असतां, कराव्या लागणाऱ्या कृत्यामुळें सतत पाप घडत असतें. उदाहरणार्थ—दळणें, काडणें व चूल पेटिविणें इत्यादि कृत्यें करावीं लागणारच. व्यापार व शेती करतांनाहि अनेक पातकें घडतात. अशा या सर्व कृत्यामुळें पातकांचा सांठा सतत वाढतच जाणार. अर्थात हा कमी करण्याचे मार्ग व उपाय असेंगें जरूर आहे. आचार्थानीं या स्ठोकांत वरील पापांना रक्ताची व चतुर्विष दानाला पाण्याची उपमा दिलो आहे. अंगावर अगर कपड्यावर पडलेलें रक्त जसें पाण्यामुळें साफ धुतलें जातें, त्याचप्रमाणें गृहस्थान्नमांत अस-

स्थामुळे जॉ अनेक पातक घडतात, तीं धुवृन काइण्यास-तीं नष्ट करण्यास-चतुर्विघ दान समर्थ आहे. चतुर्विघ दानामुळें एहस्थाश्रमांतील सर्व पातकें नाहींशीं होतात. आमंत्रणाचा स्वीकार न करितां यहच्छेनें जाणारे ते अतिथी.

गृहस्थाश्रमांतील पापांचें परिमार्जन करण्याचे दुसरे मार्ग नाहींत असें नाहीं; परंतु चतुर्विष दानाचा मार्ग सर्वीना साध्य असा असल्यांने पाप नष्ट करण्यास समर्थ झणून चतुर्विष दानाचें महत्व विशेष मानिलें आहे. यथाशक्ति दान करणें हें प्रत्येकाच्या स्वाधीनचें आहे.

चतुर्विच दानाविषयीं थोडासा अधिक विचार.

आचार्य अभितगति यांनीं आपल्या आवकाचाराच्या नवस्या अध्यायांत चतुर्विध दानाच्या महत्वासंबंधीं व त्या दानामुळें मिळणाऱ्या फळा—पुण्या— संबंधी अधिक विस्तारपूर्वक विवेचन केलें आहे. तसेंच दान देण्याची तीन इच्छा असतांहि, दान दंण्याचा प्रत्यक्ष योग जमून आला नाहीं, तरी केवळ भावनेच्या-हेत्च्या, मनाच्या-छुद्धीमुळें-प्रत्यक्ष दान दिल्याइतकेंच अय मिळतें. पुण्यलाम होतो व पातकें नष्ट होतात असें प्रतिपादन केलें आहे. दूर ठिकाणीं मुनि असल्यामुळें त्यांना आहार दंणें अनेकांना शक्य होत नाहीं. तसेंच रोजारीं मुनि असल्यामुळें त्यांना आहार दंणें अनेकांना शक्य होत नाहीं. तसेंच रोजारीं मुनि असल्याहें अनेक कारणामुळें आहारदान दंण्याचा योगायोग जमून येत नाहीं. अशा अडचणींत असलेल्या गहस्थी लोकांचे पापक्षालन होण्याचा मार्गच बंद झाला काय ? आचार्य अभितगतींच्या मताप्रमाणें पापक्षालनाचे मार्ग बंद होत नाहींत; हं वाचून अनेकांना खास आनंद होईल. यासाठीं आचार्य अभितगतींच्या अतातिच्या आवकाचारांतील कांहीं स्त्रोक या खालीं देऊन आचार्यांच्या विचार सरणीची ओळख वाचकांना करून दंण्याचा प्रयत्न केला आहे.

निराश द्वोण्याचें वा दु:स मानण्याचें कारण नाहीं.

अमितगति-श्रावकाचार-अध्याय ९ वा स्होक ३० वा.

यः सर्वदा श्रुषां एत्वा साधुवेडां प्रतीक्षते ।

सः साध्नामकामेऽपि दानपुण्येन पूज्यते ॥ ३० ॥

अर्थ: अपस्या स्वतः च्या भुकेच्या व तहानेच्या बाधेकडे न पाइतां व भूक व तहान यांची बाधा-त्रास-सहन करून साधुजनांना आहार देण्याच्या तयारीत जो राहतो व साधुजनांचा आहार झाल्याचें कळल्यावर जेवण कारितो, त्याला प्रत्यक्ष आहारदान दिल्याचें पुण्य मिळते.

मुनीना आहार देण्याची तीत्र इच्छा आहे; परंतु या, ना त्या कारणा-मुळें आहारदान प्रत्यक्ष देण्याचा योग जमून येत नाहीं; आहारदान देणें त्याला शक्य होत नाहीं. परंतु तो केवळ मुनीच्या आहाराची वेळ टळेपयेंत जेवणखाण करीत नाहीं; अगर मुनीचा आहार झाल्याची बातमी कळल्यानंतर जेवणखाण करितो, त्याला आहारदान न देतांहि आहारदान दिल्याचें श्रेय मिळतें.

स्त्रोक २१ मध्यें आचार्य अभितगति लिहितात कीं, भवने नगरे मामे कानने दिवसे निशि। यो धत्ते योगिनश्चित्ते दत्तं तैभ्योऽमुना भ्रुवम्॥

अर्थ:—जो कोणी घरीं असो, शहरांत असो, खेड्यांत असो, अरण्यांत असो, कोठेंहि असो-जो दिवसा व रात्रीं मुनीश्वरांबहल मनानें आदर राखितो त्यांचें स्मरण करितो, त्याला आहारदान दिल्याचें श्रेय मिळतें. असें श्रेय कां मिळावें ? भकीचा हा महिमा आहे. मनोभावनाशिद्धचा हा प्रभाव आहे. मनोभावनाशिद्धचा हा प्रभाव आहे. मनोनें व भक्तिपूर्वक मुनीचें स्मरण करणान्यांच्या मनःचक्षुपुटें मुनी सदेह जरी दिसले नाहींत; तरी मुनीचें चित्र त्याच्या डोळ्यापुटें उमें असतें. खाक्षांत नमस्काराचा योग नसला तरी डोळ्यापुटें उमे राहिलेख्या चित्राला नमस्कार केल्याचा पुण्यलाम त्यास मिळतो.

पुढील क्षेत्रकांत यहि पुढें जाऊन आचार्य लिहितात कीं, यः सामान्येन साधूनां दानं दातुं प्रवर्तते । त्रिकालगोत्तरास्तेन योगिनो मोजिताः स्तुताः ॥ ३२ ॥ आर्थ: मुनीजनांना दान देण्यांत ज्याला आनंद वाटतो, हर्ष वाटतो व दान देण्याकडे ज्याच्या मनाची प्रवृत्ति वाहते, त्यांना केवळ विविश्वित मुनीनांच आहार दिस्यांचें फल मिळतें असें नाहीं, तर सर्व विद्यमान मुनीसंघा नांच आहारदान दिस्यांचें फल मिळतें असेंहि नाहीं तर भूत, बतंमान व भविष्य काळांतील सर्व मुनीना दान दिस्यांचें व त्यांची स्तुति कंख्यांचें श्रेय मिळतें.

आपस्या येथे आहारदानाचा योग जमून आला नाही हाणून दुःख मानणारे अनेक आंहत, आपल्या गांवी मुनी आले नाहींत व त्यामुळें आप-स्याला आहार देण्याचे भाग्य लाभत नाहीं झणून कष्टी होणारे अनेक आहेत, स्रांबच्या ठिकाणी मुनी आहेत व त्यामुळें त्यांचें दर्शन घडत नाही झण्न आंपल्या नशिबाला दोष देणारे थोडथोडके नाहीत. अशा रितीने दुःल मानून आपर्ल्या नशिवाला दोष देणाऱ्यांनीं, आचार्य अमितगतीनी प्रदर्शित केलेले विचार व त्या विचारांतील तत्व लक्षांत धेतरयास स्वतःला अगर मुनीना दोष देण्याचें कारण नाहीं, तीत्र इच्छा आहे, मुनीजनांना दान देण्यांत आनंद बाटत आहे, त्यांचें दर्शन घडावें असे अंतःकरणपूर्वक वाटतें. परंतु तो योग प्रत्यक्ष जमून न आला तरी प्रत्यक्ष योगाची सर्व फले मिळतात, याला कारण तीव व प्रबल इच्छा व त्यामुळें मनांत उत्पन्न होणारी सद्भावना हीं होत. दान कोणी दावें: कोणास दावें व दान देतांना दास्याच्या मनाची भावना काय असावी याबद्दल शक्य तो खुलासा वर केला आहे. आहारदान घेतांना इलीं मुनीजन ज्या अनेक बाबतींत चौकशी करतात व दाता योग्य वा अयोग्य हैं ठरवितात, तशा प्रकारच्या चौकशीला व निर्णयाला घर्माधार श्रीसमंतभद्रा-चार्य व आचार्य अमितगति, पद्मनदी व पं. आशाघर यांच्या श्रावकाचारांत तरी आढळ झाला नाहीं. हा वाद उकरून काढण्याचे हें स्थल नव्हे. तथापि पुराणांतरीचीं दोन उदाहरणें देऊन वस्तुस्थिती वाचकांपुढें मांडणें हें कर्तव्य आहे.

दोन उद्बोधक उदाहरणें.

(१) मधु नांवाचा राजा होऊन गेला. त्या राजाचे कांहीं मांडलिक राजे होते. त्यांपैकी एका मांडलिक राजाच्या बायकोला मधुराजानें बलात्कारानें आणृन आपस्या राजवाड्यांत ठेविली व तिच्याशी विषयभोग वेत राहिला. हे दोखे मुनीना आहारदान देत असत. शेवटी या दोघांनी मुनीदीश्वा घतली व मरणी-स्तर अच्युत स्वर्गीत दोघांचा जन्म झाला.

(२) सुमुख नांवचा राजा होऊन गेला. बीरक नांवचा एक शेट त्याच्या राज्यांत राहत होता. बनमाला नांवची या शेटजीची बायको. बनमालेला सुमुख राजाने राजवाड्यांत नेऊन ठंवन तिच्याशीं कामभीग घेऊं लागला. कामभीग घेत असतां एक विशुद्धज्ञानी मुनी आहारासाठीं राजवाड्यांत गेले. राजा सुमुख व बनमाला यांच्या अनैतिक संबंधांचे ज्ञान या मुनीना होतें. तरी या उभय-तांचा आहार मुनीनीं घंतला. विजेच्या अपद्यातानें तं दोषे मरण पावले व विद्याध्य व विद्याधरी झाले. अशा व्यभिचारी लोकांनी आहारदान देऊन पुण्यसंचय केला व मरणोत्तर या पुण्यांचें फळ त्यांना मिळालें.

राजा सुमुख व वनमाला यांचा मुख्या 'हरि'हा हरिवंशाचा आद्य पुरुष. हरिवंशाची स्तुतिस्रोत्रें गाथिली जात आहेत SS

कार्तिकेय स्वामीची जन्मकथा सर्वश्रुतच आहे. वाडवडिलांच्या दोषा-बहुल त्यांच्या वंशजाला दोषी ठरावेणें व्यवहार व धर्मशास्त्र यांना कदापि मान्य होणार नाहीं. पतितांना पावन करणारा जैनधर्म आहे. पतित झणून त्याला आजन्म बहिष्कृत करणारा धर्म जैनधर्म नाहीं. प्रायश्चित्त व अंतःशुद्धि हे पावन करण्यांच उपाय आहेत. वर ने पुराणांतरीचे दाखले दिले आहेत, त्यावरून जैनधर्मीय योग्य तो बोध घेतीलच.

इतराइतकें व इतरासारखें दान देतां ग्रेत नाहीं; झणून खेद व दु ज मानण्याचें कारण नाहीं, कां?

आचार्य अमितगति लिहितात कीं:---

कार्ल पात्रं संधिं ज्ञात्वा दत्तं स्वक्पमि स्फुटम् । उप्तं बीजमिव प्राज्ञैविधत्ते विपुत्नं फर्सम् ॥ ३८ ॥

सर्थ: — इतराइतके व इतरासारखें दान देतां आलें नाहीं सणून खेद मानण्याचे कारण नाहीं. कारण काल, पात्रापात्रता व विधी हें समजून वेऊन योग्य-प्रकारें थोडेसें दान देणान्यांनाहि इतरांच्या मोठ्या दानाइतकें संपूर्ण फल मिळतें. वटबृक्षाचें बी मुळांत अगरींच सहान असतें. परंतु योग्य काळीं तें जिमनींत पडलें बाणजे अशा बीजापासून १०००।१५०० बीं-फल-फळतें. तहतच विधीपूर्वक अल्पस्वल्प जरी दान दिखें तर त्याचें फल वटबृक्षाप्रमाणें प्रचंड प्रमाणांत मिळतें, यासाठींच इतरासारलें मोठ्या प्रमाणावर दान करितां येत नाहीं, झणून दुःल मानण्याचे व लेद करण्याचें मुळींच कारण नाहीं.

स्लोक संख्या ११६ मध्यें हीच विचारसरणी दिसते. दानाचें महत्व यापूर्वी दिलें आहे. मात्र एका महत्वाच्या गोष्टीचें विस्मरण होऊं देऊ नये. दानामुळें पुण्यप्राप्ति होते हें खरें; परंतु हा पुण्यलाम संसारचक्कांत घालण्यास कारणीभूत होतो. दानाप्रमाणेंच जप, तप, व्रत व शील वरैरिमुळें पुण्यबंध होतो; परंतु त्यामुळें कर्मक्षय होत नाहीं, पापवंधामुळेंहि संसारचक्कांत व जन्मजरादिकांच्या फेन्यांत सांपडावें लागतें. या दृष्टीने विचार करतां पुण्यबंध व पापवंध हे सारलेच आहत. या दोन्हीमुळें संसाराची बंडी सुटत नाहीं. फरक हतकाच की एक लोखंडाची तर दुसरी सोन्याची. मग करावें काय १ पाप व पुण्य था दोहोंबहल ममता सोडावी व आपल्या आत्म्याबहल विचार करावा. तो परमात्मपदाला कसा पोहोंचेल याचा ध्यास धरावा.

दानाची दुसरी दृष्टि

नांव लैकिकासाठीं, इह व पारलैकिक सुखाच्या आशेनें दान देण्यांत स्वार्थ आहे झणून अशा हेत्नें दान देजं नये. गुप्तदानाचें महत्व तर यासाठींच. आपल्या संपत्तीचा सत्काथीं विनियोग झाला. त्यामुळें आपला परिप्रह कमी झाला. इतराजवळ जे नाहीं ते त्यांना दिल्यांने त्यांना सौख्य झालें. ज्ञान व धर्मप्रसारार्थ संपत्तीचा विनियोग झाल्यांनें ती संपत्ति मिळ-वितांना झालेल्या पातकांचा परिहार होतो. परिप्रह प्रमाण करून त्याप्रमाणापेक्षां अधिक मिळालेली संपत्ती धर्मकार्यां लावणें हो मोष्ट सामान्य आहे, असे नाहीं. परंतु त्याहिपेक्षां अनन्य सामान्य गोष्ट झणजे या प्रमाणातील संपत्तीचाहि धर्मकार्यीं क्यय करणें यांत आहे.

दानांतील रूहि-

चतुर्विध दान करावें अशी धर्माज्ञा; परंतु नित्य व्यवहारांत मात्र या . धर्माज्ञेकवे कळत वा न कळत दुर्लक्षच होत आहे, आहारदानाची व्याप्ति मुनी-जनापुरतीच दिसते, औषधदान फारच धोड्याकडून घडतें. इतर दोन दानाकडें: तर प्राय: दुर्लक्षच ११ असे का १ याचें उत्तर एकच व तें हें की किंदि-

नवधा भक्तीचें फळ.

उचैर्गोत्रं प्रणतेर्भोगो दानादुपासनात्पूजा । भक्तेः सुन्दररूपं स्तवनात्कीर्तिस्तपोनिधिषु ॥ ११५ ॥

अन्वयार्थः—(तपोनिधिषु) तपस्वी मुनीना (प्रणतेः) नमस्कार करण्यानें (उच्चेगोत्रं) उच्च गोत्र (दानात्) दान देण्यानें (भागः) भोग (उपाधनात्) पूजा करण्यानें (पूजा) पूज्यपणा (भक्तेः) भक्तिपासून (सुंदररूपं) सुंदर रूप आणि (स्तवनात्) स्तुति करण्यानें (कांतिः) कीर्ति (भवति) होते.

अर्थ:—मुनीजनांना नमस्कार केल्यानें उचकुल, इंद्रत्वादि उचगोत्र, यांची प्राप्ति होते; दान दिल्यानें भोगोपभागाचीं साधनें मिळतात; उपासना— सेवा केली झणजे प्रतिष्ठा मिळते; भिक्त केल्यानें सुंदररूपप्राप्ति होते व त्यांची स्तुति केल्यानें यश व कीर्तीचा लाभ होतो. मुनीजनांची आपण स्तुति केली तर जनता आपली स्तुति करते. नवचा भक्तीचे हे परिणाम होत. या व अशा प्रकारच्या सुफलाला उद्देशनच यांना सोन्याची बेडी असे झटलें आहे.

अस्पदानाचे फळ.

श्वितिगतमिव वटबीजं पात्रगतं दानमल्पमि काले। फलति च्छायाविभवं बहुफलमिष्टं शरीरभृताम् ॥११६॥

अन्वयार्थः—(शरीरमृतां) जीवांना (पात्रगतं) पात्राला दिलेलें (अल्पं अपि दानं) थोडें देखील दान (काले) योग्यवेळीं (क्षितिगतं) जिमनीत टाकलेल्या (वटबीजं) वडाच्या बीजाच्या (छाया विभवं इच) छायेच्या वैभवाप्रमार्थे (इष्टं) सनोवांच्छित (बहुफलं) पुष्कळ फळाला (फळति) देते.

अर्थ: योग्यकाली व विधीपूर्वक मुनि-अर्जिका वगैरे सत्पात्राला अरूपें असे नरी दान दिलें तरी त्यांचे फल मोठें मिळतें. योग्यकाळीं वडाचें लहानमें वीं जमिनीत टाकलें तरी त्याचा प्रचंड वृक्ष बनतो व अनेकांना शीतल लाया देऊन संतुष्ट करितो. योग्यकाळीं व विधीपूर्वक अल्पेंस दानही वट-वृक्षाप्रमाणें फलदायी होतें. यासंवंधी आचार्य ऑमतगति यांचें मत यापूर्वीच दिलें आहे. पात्राचे तीन मेद आहेत. (१) उत्तम पात्र उदाहरणार्थ—मुनी, (२) मध्यम पात्र-आवक व (३) जमन्यपात्र-अविरत सम्यग्दृष्टी; या तीनही तचेंच्या लंगकांना चतुर्विध दान द्यांवें.

पंडित आशाधर यांनी वरील पात्रापात्रतेचा विचार करितां "जैन " यास अजैनांपक्षां अग्रतेचा मान देऊन सदुणी अजैनांपक्षां केवळ जैन झणवि-'णारा हजार पटीनीं अधिक पात्र आंह, असे मानिलें आंह, ही विचारसरणी 'पटण्यासारखी नाहीं. जात्यंघता व धर्मीघता, यांचा यांन वास येतो.

दानाचे भेद-प्रकार.

आहारौषधयोरप्युपकरणावासयोश्च दानेन । वैयावृत्यं हुवते चतुरात्मत्वेन चतुरस्नाः ॥ ११७ ॥

अन्वयार्थ:-(चतुरस्नाः) पंडित लोक (आहारीषधयोः) आहार, औषष (अपि) आणि (उपकरणावासयोः) उपकरण व स्थान यांच्या (दानेन) दानानें (चतुरात्मत्वेन) चार प्रकारचं (वैयावृत्यं) वैयावृत्यं आहे असे (बुवते) सांगतात.

अर्थः — वैयावृत्य-दान-चार प्रकारचे आहे (१) आहारदान-सत्पात्राला विधीपूर्वक आहारदान करणें (२) औषधदान-रोगी लोकांना औषधोपचार करणें (३) ज्ञानदान-झास्त्र देणें व शास्त्र शिकवणें इत्यादि (४) अभयदान-स्त्रिवांचें सरक्षण करणें, राहण्यासाठीं जागा देणें इत्यादि.

दानशुरांची नामावली

श्रीषेणवृषभसेने कीण्डेशःश्रूकरश्र दृष्टान्ताः । वैयावृत्यस्यते चतुर्विकल्पस्य मन्तव्याः ॥ ११८ ॥ अन्वयार्थः—(श्रीषणवृषभसेने) श्रीषणराजा, वृषभसेना (कीण्डेशः) कीण्डेश (च) आणि (श्रूकरः) डुकर (एतं) हे (चतुर्विकस्पस्य) चार प्रकारच्या (वैयावृत्यस्य) वैयावृत्याचं (इष्टान्ताः) इष्टान्त (मन्तम्याः) मानावेत.

अर्थ:—आहारदानामुळें राजा श्रीषेण, औषघ दानामुळें वृषभसेन, ज्ञानदानामुळें कौंडेश कोतवाल, मुनींना आश्रयासाठीं जागा दिल्यामुळें एक हुकर, असे प्रसिद्धीस आले आहेत.

तत्वार्धसूत्रांतील सातब्या अध्ययांत श्री उमास्वामीनी दानासंबंधी के विचार प्रदर्शित केले आहत, त्यांची ओळल वाचकांना करून देण्याच्या। उद्देशोन पुढील प्रयत्न केला आहे.

दानाचें लक्षण.

अनुप्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो दानम् ॥३८॥

भावार्थः — आपस्या स्वतः वर व इतरावर उपकार करण्यासाठीं धना-दिकांचा त्याग करणे, याला दान झणतात. धनादिकांचा त्याग करण्यानें स्वतः वर उपकार कसा ! उपकार असा कीं, त्यामुळे पुण्यलाभ होतो. दुसन्या-वर उपकार असा होतो कीं, ज्याला दान दिलें, जातें त्याच्या सम्यग्ज्ञानादि गुणांची बुद्धी होण्यास मदत होतं.

दानामध्ये विशेषताः

विभीद्रम्यदातृपात्रविशेषात्तद्विशेषः ॥३९॥

भावार्थ:—(१) विधीविशेष (२) द्रव्यविशेष (३) दातृविशेष व

- (४) पात्र विशेष, या चार प्रकार स्या वैशिष्ट्यामुळे दानाची विशेषता दिसून यते.
- (१) **विधीविरोषः**—नवधामक्तिच्या ऋमामुळे यणारे वौरीष्ट्य.
- (२) द्रव्यविशेष:- स्वाध्याय व तपादिकांच्या वृद्धिसाठी दिलेले आहारदान,
- (३) दातृविशेषः—अद्धादि सात गुणांनीं युक्त अशा दात्याकडून झालेलें दान.
- (४) **पात्रविदेाषः**--७म्यक्चारित्रादि गुणांनी युक्त असलेस्या मुनीना दिलेलें दान.

आहार, अभय, औषच व विद्या यासाठी दिलेल्या दानांत वरील चार प्रकारचें वैद्याद्व्य येतें. निर्प्रथ मुनीना आहारदान देण्याचा लाभ भिळाला तर पात्रविशेषामुळे त्या दानाला वैशिष्ट्य येते. निर्शेष मुनीना आहारदान देण्याचे माग्य लामलें; परंतु दान देणाऱ्याच्या अंगी अद्धादि सर्व सात गुण नाहीत, तर दानांत दातृत्व-विशेषता येणार नाहीं. निर्शेष मुनीना व अद्धादि गुणानी युक्त असलेल्या दात्यानें दान दिलें तर वैशिष्ट्य आहे. व त्याहिपक्षां अधिक वैशिष्ट्य येण्यास नवधा मिक्त व सात गुणांनी युक्त असलेला दाता व निर्शेष मुनी असा त्रिवेणी संगम जमून यावा लागतो.

गोडासा अधिक विचार

जैनधर्माप्रमाणेच वैदिक धर्मीतिह चार प्रकारचींच दोंने सांगितलीं आहेत. याशिवाय कन्यादान, गोदान वगैरे अनेक दानें सांगितलीं आहेत. न्यायदान हा शब्द नित्याच्या व्यवहारांतील असला तरी आजच्या परिस्थितींतं सार्थ नाहीं. ज्यावेळीं न्याय मोफत मिळत असे त्याकाळीं न्यायदान हा शब्द सार्थ होता.

निद्ध छान्या-घामाचा-पैसा आहे, हे नेहमीं आपण हाणतो व एकितों. याचा अर्थ असा कीं, पैसा मिळवण्यास अत्यंत अम करांव लागतात; परंतु त्याहिपेक्षां अधिक कष्ट त्याचें संरक्षण व सत्पात्रीं दान देण्यांत घेणें जरूर आहे. दान, भोग व नाश अशा संपत्तीच्या तीन अवस्था आहेत. भोगांत नाश नाहीं-दान हा एकप्रकारचा भोग आहे. दान देतांना झालेला आनंद हाणजे एक-प्रकारे भोग आहे. भोगांतहि आनंदच असतो.

दानप्रथा ही समाजाच्या उन्नतीची एक आदर्श संस्था आहे. जैनसमा-जांतील धनिकांनी संपत्तीचें दान करून अनेक उपयुक्त संस्था चालविल्या आहेत व स्या संस्था समाज व धर्मधारणा करीत आहेत, जैनधर्मीय उदार धनिकांच्या दानाचें प्रस्तुतचें लिखाण व लेखक हैं अल्पसें फळ आहे.

हिंदुशास्त्रांत दान व त्याची फळे यासंबंधींच्या उछेखाकडे पाहिल्यास त्या शास्त्रांना शास्त्र तरी कसे झणावें, याची शंका आल्यावांचून राहत नाहीं. सातारपण-जरा-प्राप्त होऊं नये झणून जिऱ्याचें, धनसाम व्हाबा झणून गुळाचें न कांति मिळावी धणून इरभन्याच्या डाळीचें दान अशीं दानें द्यावीत, असें सांगितलें आहे. ब्राक्षणाला विडा देण्याने जन्मतः मिळालेलें रूप बदलणार करें!

याशिवाय ब्रताच्या उद्यापनाच्या असंरीत दान देण्याची प्रथा आहे. ऱ्या दानांतील हास्यास्पद प्रकार बंद होणें जरूर आहे.

> मर्हेताची पूजा करण्याचा उपदेशः देवाधिदेवचरणे परिचरणं सर्वदुःखनिर्हरणम् । कामदुहि कामदाहिनि परिचितुयादादृतो नित्यम् ।११९।

अन्वयार्थः—(कामदुहि) इच्छा तृप्त करणाऱ्या (देवाधिदेवचरणे) देवांचे अधिदेव अर्थात् अरहंत भगवंताच्या चरणाङ्गी (सर्वदु:खनिईरणम्) सर्व दु:खांचा नाश करणारी (परिचरणं) पूजा (नित्यं) नेहमीं (आहतः) आदरपूर्वक (परिचिनुयात्) करावी.

अर्थ: — सपूर्ण इच्छा व आकांक्षा यांची पूर्तता करणारे व कामवास-नला भस्म करणारे भगवंताचे चरण आहेत. सर्व प्रकारच्या दुःखांचा नाश भगवानांची पूजा केल्यानें होतो. हाणून भगवंताची पूजा नित्य करावी.

भगवतांच्या पूजेमुळें सर्व इच्छा तृप्त होतात व दुःखें नाहींशीं होतात. असे या श्लोकांत झटलें आहे. धनदौलत व मानसन्मान इत्यादिकांच्या प्राप्तीचें पूजा है आभिष आहे ? ती लांच आहे ? असे बाटण्याचा संभव आहे. धन-धान्य, संतति, संपीत्त इत्यादिकांचा लाभ व्हावा या आशोनें, हेतूनें व भावनेनें जिनपूजा करूं नंय. इच्छा, मग ती चांगली वा वाईट असो, इच्छा धरून पूजा करणें धर्मसंमत नाहीं. फळांची आशा न धरतां निष्काम कार्य करांवे. त्या कार्याचीं फळें सावलीप्रमाणें आपश्या पाठीमांगें धांवत येतील. मोहामुळें मोक्षप्राप्तीचाहि अभिलाष धरला तरी मोक्षापासून तो दूरच जातो.

मोक्षेऽपि मोहादभिलाषदोषो विशेषतो मोक्षनिषेधकारी । यतस्ततोऽध्यारमरतो मुमुक्षुर्भवे किमन्यत्र कृताभिलाषः ॥ ३ ॥ अर्थः--- '' मोहामुळे मोक्षाविषयीहि जरी एखाद्यास अभिलाष उत्पन्न झाला तर निश्चयाने तो अभिलाषी जीव मोक्षापासून प्रष्ट होतो, हाणून मुमुक्षु- मोक्ष इच्छिणाऱ्याना-जीवाने निरंतर अध्यात्मरत असावें. दुसऱ्या कशाचाहि अभिलाय करणें वरें नाहीं. '' (पहा, सागारधर्मामृत पान २२०).

अर्थात जो अध्यात्मरत राहतो तो निर्विकार व तटस्य वृत्तीचा असंतो. फलाविषयी आद्या न घरतां केवळ कर्तत्र्य द्वाणून धर्माचरण करितो.

पुजामाहात्म्य व पूजापुण्याचे मिसद्ध भोक्ते. अर्हचरणसपयीमहानुभावं महात्मनामवदत् । भेकः प्रमोदमत्तः कुसुमैनैकेन राजगृहे ॥ १२०॥

सन्वयार्थः — (राजग्रहे) राजगृह नगरीत (प्रमोदमत्तः) आनं-दानें मत्त झालला (भेकं) बेड्रक (एकेन कुसुमेन) एकाच फुलानें (अई-ब्चरणसपर्यामहानुभावं) अईताच्या चरणाच्या पूजेच्या महात्म्याला (महात्मनां) भव्य जीवांना (अवदत्) सांगता झाला.

अर्थ:—भगवान महावीर स्वामींची पूजा करण्याकरितां एक बेडूक कमलाचें फूल तोंडांत घरून वैरागिगिरीकडे जात असतां वाटेंत राजा श्रेणिक बसून चालंलस्या इत्तीच्या पायाखालीं सांपडून तो चिरडून मेला. परंतु भग-वानाची पूजा करण्याची तीव इच्छा असतांना त्याला मरण आस्यानें तो स्वर्गीत देव ही ऊन जन्मास आला. अविध्वानामुळे पूर्व जन्मीचे त्याला स्मरण झालें. आपण पूर्वी कोण होतों, हें त्याला कळलें. बेडूक चिन्हांकित मुकुट घालून तो—महावीर स्वामींच्या समवशरणांत तीर्थकर प्रभूच्या दर्शना—साठीं आला. राजा श्रेणिकानें गौतमगणधरांना याबद्दलचा वृत्तांत विचारला. गौतमगणधरांनीं त्याचा पूर्ववृत्तांत सांगून पूजेंचें महत्त्व विश्वद करून सांगितलें. केवळ भावनेमुळें जर हें फल बेडकाला भिळालें; तर मग प्रत्यक्ष पूजा कर-णाऱ्याला कोणतें फळ मिळले, याचा विचारच करावयास नको.

वैयावृत्याचे अतिचारः

हरितिपधाननिधाने द्यनादरास्मरणमत्सरत्वानि । वैयावृत्यस्यैते व्यतिक्रमाः पंच कथ्यन्ते ॥ १२१ ॥ अन्वयार्थ:—(इरितिपेषानिनिधाने) दान द्यावयाची वस्तु हिरम्या पानानें झाकणें, हिरम्या पानावर ठेवणें, (अनादरास्मरणमस्सरत्वानि) अनादर करणें, दानाचा विभी विसरून जाणें व ईषांबुद्धानें दान देणें, (एते पंच) हे पांच (वैया-वृत्यस्य) वैयावृत्याचे (व्यतिकमाः) अतिचार (कथ्यन्ते) सांगितले गेले आहेत.

अर्थ:—(१) दान दंण्याची वस्तू हिरव्या-ओल्या-पानाने झाकणें, (२) दान देण्याची वस्तू हिरव्या-ओल्या-पानावर ठेवणें, (३) दान देतांना अनादर दाखावेणें, (४) दानाचा विधी विसरून जाणे व (५) ईर्धांबुद्धीनें दान देणें, असे या व्रताचे पांच अतिचार आहेत.

दान देण्याची तीत्र इच्छा असतांहि दान देण्याचा योगायोग जमून न आला तरी भत्यक्ष दान दिल्याचें फळ का मिळतें? याबद्दल आचार्य अमित-गतीचें मत यापूर्वीच दिलें आहे. या सर्व बावर्तीत हेत्ला व भावनेला प्राधान्य दिलें आहे. या संसाररपी वनाचा नाश करण्यास अग्रिसारखें समर्थ असे दानाचे चार मार्ग अगर उपाय आहेत. संसार करीत असतां पातकें हीं घडणारच; मग त्या पातकांचा नाश करण्यासाठीं संसागचा त्याग करणेंच जरूर आहे काय ? संसारांत राहूनही पातकांचा नाश करितां थेतो. पापनाशक चतुरंग सेना झणजे (१) दान (२) पूजा (३) शील व (४) उपशास हे होत.

आचार्य अभितगति यांच्या श्रावकाचाराच्या नवन्या अध्यायांतील पहिला स्त्रोक खालीलप्रमाणें आहः---

> दानं पूजा जिनैः शीलमुपवासश्चतुर्विध:। श्राबकाणां मतो धर्मः संसारारण्यपावकः॥ १॥

अरण्य जाळण्यास जसा अग्नि समर्थ आहे, तद्वतच संसारी जीवांच्या संसारांतील पातकांना जाळण्यास-नष्ट करण्यास-(१) दान (२) जिनपूजा (३) शिल पालन व (४) उपवास हे चार उपाय समर्थ आहेत. आकाशांतील ढग हे आपलें ओहों कमी करण्यासाठीं जलवृष्टि करीत नाहींत. पृथ्वीवरील लोकांना आनंद व्हावा, त्यांना सुख व्हावें व मूतलावर अवादि अवाद व्हावी क्षणून ढम

पाऊस पाडतात, ही निष्काम सेवा आंह; निष्काम कर्म आहे. जलबृष्टी कर-ण्यांत ढगांचा स्वार्थी हेतू नसतो. तद्वतच दान देण्यांत, पूजा करण्यांत, शील पाळण्यांत अगर उपवास करण्यांत इहपरलीकिक सुख, मानमरातव इत्यादि स्वार्थी हेतू नसावा.

अध्याय सहावा.

सहिखनेचं समाधी मरणाचं स्वरूप लक्षण. मृत्यु महोत्सव.

उपसर्गे दुर्भिक्षे जरिस रुजायां च निष्प्रतीकारे । धर्माय तनुविमोचनमाहुः सल्लेखनामार्थाः ॥१२२॥

अन्वयार्थ:—(आर्याः) गणधरादि श्रेष्ट पुरुष (निष्प्रतीकारे) ज्याचा प्रति-कार करतां येत नाहीं अशा (उपसर्गे) उपसर्गाचे वेळी (दुर्मिक्षे) दुष्काळाचेवेळी (जरित) सातारपणामध्यें (च) आणि (रूजाया) रोग आला असतां (धर्माय) धर्मा-साठीं (तनुविमोचनं) शरीर सोडणें यास (सक्षेखनां) सक्षेखनां (आहुः) सणतात.

अर्थः—आपत्या आयुष्याच्या अंतसमर्थी संन्यासपूर्वक मगण साध-स्याने तपाचे फळ मिळते; यासाठीं शक्त्यनुसार समाधिमरण साधण्याचा प्रयत्न करावा. हें केव्हां ? तर जरी प्रतिकार केला तरी उपसर्ग टाळतां यण्या-सारखा नाही, अशा उपसर्गाचा प्रसंग आढवला असतां, दुष्काळामुळें पोटाला अज मिळत नाहीं व त्यामुळे मृत्यु टळत नाहीं अशाबेळीं, वृद्धापकाळ झाल्या-वळीं वा मृत्यु समीप आला आह असे वाटल्यावेळीं, रोग आला व त्यांतून वरा होण्याची सर्व आशा खुटल्यावेळीं धर्म झणून व धर्माध्ययन करीत प्राण सोहणें, याला संक्षेत्रनावत झणतात.या व्रतानंतरच्या मरणाला समाधिमरण असे झणतात.

सहेखना ह्मणजे आत्महत्या नव्हे

आत्महत्या व समाधिमरण ही परस्वर भिन्न आहेत. अज्ञानामुळें कित्यंक समाधिमरणाक्षा आत्महत्या समजतात. वॅ. चंपतरायजी जैन यांनी Householder's Dharma या पुस्तकांत पान ५८।५९ वर महेखना समाधिमरणावद्दल पुढील मननीय विचार व्यक्त केले आहेत. समाधिमरण हैं आत्महत्येहून भिन्न मानिलें पाहिजे. धर्मकार्य करण्यास दारीर असमर्थ झालें व मरण टळत नाहीं व यमपाश चुकवितां येत नाहीं असे निश्चित वाटल्यावर सहिखनावताच्या स्वीकारामुळें आत्म्याला धैर्य येते. या वत स्वीकारामुळें आत्मा बलवान होतो. मरणाची भीति जीवाला राहत नाहीं. यामुळें पुनर्जन्म टाळतां येतो. सहिखनावत स्वीकारामुळें जीव स्वतंत्र, संतुष्ट व आत्मध्यानीं होतो. तो स्वतःचें वैयक्तिक मुखदुःख विसरतो. स्वतःवर्राल त्याचे ममत्व पुटतें. मृत्यूला मारणाच्या व यमावर विजय मिळविणाच्या या वताच्या निश्चयाचा विलक्षण व अतर्क्य परिणाम मरणाच्या दारीं असलेल्यावर होतो.

क्षणार्थाचें उरलेलें-सुरलेलें आयुष्य जीव जगविष्यासाठीं व मरण टाळ-ण्यासाठीं इतस्ततः भ्रमण करून व नाना खटपटींत उरलेला वळ घालविणारा प्राणी व इंसतमुखानें, शांतिचत्तानें व धर्मध्यानांत मझ राहून मृत्यूला आदरानें आमंत्रण देणारा जीव यांत महत्त्वाचा फरक आहे. समाधिमरणानें उत्तमगति मिळते, तर आत्महत्येने नरकवास घडतो.

देहावरील ममत्व, रागद्वेषादि षड्रिय्क्रीं वैरत्व, रात्रुमित्रांशीं समताभाव, अंतरंग व बहिरंग परिग्रहाचा त्याग, इत्यादिक सत्प्रवृत्तींचा अल्पकाळीं आश्रय करणाऱ्याला सद्गति मिळाली तर नवल काय ? आत्महत्येंत रागद्वेष दिकांचें पुरे प्रावश्य असते. नको हा ससार द्वाणून त्रागा असतो. संकटें, विटंबना व सुलैंकिक टाळण्यासाठी जीवत्याग, अर्थात धर्मासाठीं हा प्राणत्याग नव्हे. या दोहोंतील फरक अशींच अनेक कारणे देऊन स्पष्ट दाखवितां यर्इल. या दोन्हीं-मधील हंत्कडे न पाहिल्योंने कांहींना या दोहोंत फरक दिसला नाहीं. समाधि-मरण साधणारा मृत्यूवर जय मिळवितो; आत्महत्या करणाऱ्यावर मृत्यू अका-लींच विजय मिळवितो. (को. सं. १३५ खालील विवेचन पहार्वे)

समाधिमरणाची आवश्यकता.

अन्तःक्रियाधिकरणं तपःफलं सकलदर्शिनः स्तुवते। तस्माद्यावद्विभवं समाधिमरणे प्रयतितव्यं।। १२३।।

अन्वयार्थः—(अन्तिकियाधिकरण) मृत्यूसमयीच्या कियेला सुधारणें अर्थात संन्यास धारण करणें हेंच (तपःपतलं) नपाचें पळ आहे. (' इति ') असे (सकलदर्शिनः) सर्वत्र देव (स्तुवते) सांगतात (तस्मात्) झणून (यावद् विभवं) यथार्शाक्त (समाधिमरण) समाधि मरणासाठीं (प्रयतितन्वं) प्रयत्न करावा.

अर्थ:—एखाद्याचा संसार चांगला झाला नाईं, हें ठरविण्याची व्यव-हारिक कसोटी झणून त्याच्या संसाराचा शेवट गोड झाला की नाईं हें पाइण्यांत येतें व त्यावरून संसार चांगला झाला की, वाईट झाला हें व्यवहारिक हप्ट्या ठरविण्याचा प्रयत्न होतो. एखाद्याला मुलगे व्हावेत व त्याच्या बृद्धा-पकाळीं अगर त्याच्या आधीं ते मरण पावले तर त्याच्या संसाराचा शेवट गोड झाला नाईं, असें समजले जातें; तद्वतच जन्मभर तप व तपादिकांच साधन केलें व मरणसमयीं त्यास समाधी-मरण साधता आलें नाही तर जन्मभर कलेलें जप व तपादिक, हें व्यर्थ आहेत; करितां मृत्यू समीप आल्यावेळीं समाधि-मरण साधणें अत्यावश्यक आहे. तपश्चरणादिकांचे फळ आपल्या अलेख्या कियवर व भावनेवर अवलंबून असतें. यामुळें अलेर साधली नाहीं तर सर्वच व्यर्थ आहे. यासाठीं यथाशकि समाधिमरण साधण्याचा प्रयत्न अत्यावश्यक आहे.

शरीराचा-देहाचा-उपयोग तो कोणता?

परमात्मप्रकाश पान ४११/१२ वरील सारांश:---

मनुष्याचा हा देह जिमनीत पुरला तर त्यापासून दुर्गेषी उत्पन्न होते व जाळला तर त्याची राख होते. यामुळें या देहांत सार नाहीं. मृत हत्तीची हाडें व वनगाईचे केस उपयोगी पडतात. मनुष्याच्या शरीराचा मात्र कोण-ताहि उपयोग साहीं. किडलेला उत्तस खाण्यास व गाळण्यास योग्य नाहीं परंतु वीं काणून त्याचा उपयोग केल्यास एका उत्ताचे शेकडो रसयुक्त उत्तस निर्माण होतात. किडलेल्या ऊंसाप्रमाणें हा देह निरुपयोगी आहे; परंतु त्याला परलोक साधनाचें बी करून असार देहाला सार करितां येतें. मोक्षप्राप्तीचें साधन ह्यणें हा मानवी देह आहे. निश्चयरत्नत्रयाचें साधक व्यवहार रत्नत्रय आहे. व्यवहार रत्नत्रय आहे. व्यवहार रत्नत्रयांच्या बलावर-जोरावर-स्त्रगंप्राप्ती व निश्चयरत्नत्रयांच्या जोरावर मोक्ष-प्राप्ती करून घंतां येते. यामुळें हा मनुष्यदेह सार ही आहे व असार ही आहे. त्याच्या चांगल्या व वाईट उपयोगामुळें तो सार व असार ठरतो. त्याच्यावर ममत्व ठेविलें कीं, असार व त्यावरील ममत्व संाडिलें कीं तो सार ठरतो.

सक्केखना-समाधिमरणाच्यावेळीं शिररावरील ममत्व सोडावयाचें असते. ममत्व सुटल्योंने तें शरीर-हा देह परलोक सुखाचें साधन होतें; झणूनच या व्रताचें वैशिष्ठय वर्णिलें आहे.

सहिष्यनाचा-समाधिमरणाचा-विधीः स्तेहं वैरं संगं परिग्रहं चापहाय शुद्धमनाः । स्वजनं परिजनमपि च क्षान्त्वा क्षमयेत्त्रियैर्वचनैः ॥१२४॥

अन्वयार्थ: — समाधिमरणाचेवेळीं (रतेहं) प्रेम (वैरं) वैर (संगं) ममत्व (च) आणि (परिप्रहं) परिष्रह (अपहाय) सोडून (शुद्धमनाः सन्) निर्मल अन्तःकरण करून (प्रियैः वचनैः) मधुर माषांनी (स्वजनं अपि च परिजनं) कुटुंबी लोकांना व नोकर-चाकरांना देखील (क्षान्त्वा) क्षमा मागृन (क्षमयेत्) आपणही त्यांना क्षमा करावी.

अर्थ: — प्रेम, वैर, ममत्व व परिप्रद हें सोङ्गन देऊन यांचा त्याग करून निर्मल अन्तः करणानें व गोडवाणीनें नोकरचाकरासह कुटुंबीयांची क्षमा मागावी व त्यांच्या कृत्याबद्दल त्यांना आपण अन्तकरणपूर्वक क्षमा करावी. उपकारक वस्तूबद्दलचा अनुराग, आस्था व ममत्व हीं सोङ्गन द्यावीत. अनुपकारक वस्तूबद्दल देष वा दुजामाव सोङ्गन द्यावा. स्त्रीपुत्रादि आप्त-स्वकीयाबद्दलचा लोभ व त्यांच्या संबंधीचा मोह व ममता सोङ्गन द्यावीत. बाह्य व अम्यंतर परि- अहाचा त्याग करावा. शुद्ध अन्तः करणानें व खुल्या दिलानें सर्वाना त्यांच्या

कृत्याची क्षमा करावी व आपस्या कृत्याबद्दल त्यांची क्षमा मागावी. या सर्व कृत्याचा परिणाम एकच व तो हा की हैं वत वेतस्यानंतर सहलेखनी आपस्या मराच्या सांवर्लीत असला तरी तो महावती होतो; व अशा स्थितीतच त्यास मरण आलें की धार्मिक दृष्ट्या त्याचा शेवट गोड झाला. अंतरंग परिप्रह झाणजे कोध, राग, मोह मत्सरादि क्षाय व बहिरंग परिप्रह झाणजे धन-दौलत, संतति संपास इत्यादिक.

अन्निसंहिता की. सं. ४१ मध्यें 'दया' या शब्दाची व्याख्या पुढील-प्रमाणें आहे. ही व्याख्या अतिव्यातीची आहे, असें झणण्यास जागा राहणारच नाहीं असे नाहीं:—

> परस्मिन् बंधुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा । आस्मवत् वर्तितच्यं हि दयैषा परिकीर्तिता ॥

भावार्थः — आपले रात्रू व मित्र, परकीय व स्वकीय या सर्वांशी समता-भाव घरावा. जैनधर्मीय समता व सक्टेखना घारण करणाऱ्यांनी आचरावयाचे नियम तरी भिन्न आहेत असे कसे झणतां येईल १ भिन्नता दिसतेती विषयाच्या मांडणींत. दया या सदराखाली समताभावाचा समावेश होवो अगर इतर अशाच दुसऱ्या सदराखाली समावेश होवो, समतेची जरूरी आहे, हैं मात्र थिद्ध होतें.

महावत धारण करण्याचा उपदेशः

आलोच्य सर्वमेनः कृतकारितमनुमतं च निर्व्याजम् । आरोपयेन्महात्रतमामरणस्थायि निःशेषम् ॥ १२५॥

अन्वयार्थ:—(च) आणि (कृतकारितं अनुमतं) कृतकारित व अनु-मोदनेनें केलेल्या (सर्वे) सर्व (एनः) दोषांची (निध्यांजम्) निष्कपट बुद्धीनें (आलोच्य) आलोचना करून (आमरणस्थायि) मरेपर्यंत टिकणारी अशी (नि: शेषं) सर्व (महाव्रत) महाव्रतें (आरोपयेत्) धारण करावींत.

अर्थ:— रहेखनावत घेतल्यानंतर त्यापूर्वीच्या काळांत मन, वचन, काया, कृत, कारित व अनुमोदित यामुळें घडलेल्या सर्व पातकांची आलोचना करावी. यामुळें मन शुद्ध राइण्यास मदत होईल, चित्तशुद्धि झास्यावर आमरण महावर्ते धारण करावीत. आलोचना करणें झणने आपल्या हात्न घडलेल्या पातकांचा उचार करणें अगर ती उघडपणें बोल्चन दाखिवणें. उजळ माध्यानें व मोकळ्या मनानें आपलीं पातकें गुक्समार जाहीर करावीत. गुक्जवळ नसल्यास ज्यांना आपण पूज्य समजतो, त्यांच्यापुढें ती पातकें सांगावीत. यामुळें मनावरचा दाव कमी होऊन चित्तशुद्धि होते.

महावर्ते धारण केल्यानंतरचें कार्य.

शोकं भयमवसादं क्षेदं कालुष्यमरितमिप हित्वा। सत्त्वोत्साहमुदीर्य च मनः प्रसाद्यं श्रुतैरमृतैः ॥ १२६॥

अन्वयार्थ:—(शोकं) शोक (भयं) भीति (अवसादं) खेद (क्लेदं) स्नेह (कालुष्यं) रागद्वेषरूप परिणति (अपि) तसेच (अरतिं) अरति यांचा (हित्वा) त्याग करून (च) आणि (सत्वोत्सादं) शाक्ते व उत्साह यांना (उदीर्य) प्रगट करून (अमृतैः) अमृतासारख्या (अतैः) शास्त्रानीं (मनः) मन (प्रसादं) प्रसन्न करावें.

अर्थ:—शोक, भय, खेद, कालुप्य व अरित यांचा त्याग करून शास्त्र अवणांत उत्साहानें आमरण काल घालवावा. धर्मअवण हें अमृतासारखें हित-कारी आहे. धर्मशास्त्र अवणामुळें वैराग्य वृत्तीची वाढ होवृन मन प्रषत्र व आनंदित राहतें. अमृताप्रमाणें यांवळीं धर्मअवण हे तारक आहे. अमृत धेवनामुळें जीवाला मृत्यूची भीति राहत नाहीं. तद्वतच महावत धारण केल्यावर धर्म अवणांत काळ घालविण्यानें जन्मजरा मरणाची भीति राहत नाहीं; कारण धर्म-अवण करणारा जीव मुक्त होतो.

सहेखना वताचा स्वीकार केस्यानंतरः

आहारं परिहाप्य क्रमञ्जः स्निग्धं निवर्द्भयेत्पानम् । स्निग्धं च हापयित्वा खरपानं पूरयेत् क्रमञ्जः ॥१२७॥ अन्वयार्थः—(क्रमश): क्रमाक्रमानें (आहारं परिहाप्य) आहाराला सोडून (स्निग्धं पानं) स्निग्ध पेय (विवर्द्धयेत्) वाढवांव (च) आणि (क्रमशः) क्रमाक्रमानें (स्निग्धं) स्निग्ध पदार्थांचा (हापायित्वा) त्याग करून (खरपानं) काजां वगैरे पदार्थ (पूरयेत्) वाढवांवत,

अर्थ: - सहित्वना वताचा स्वीकार केल्यानंतर क्रमाक्रमानें अन्न कमी कमी करावें, नंतर दूघ व ताक यासारखे पेय पदार्थ वाढवीत जावे, व दोवटीं तेही न घेतां कांजी वाढवाची व अखंर केवळ तापविलेलें पाणीच अधिक घेत जावें.

पाणीहि कमी करून उपवास करावा-

खरपानहापनामपि कृत्वा कृत्वोपवासमपि शक्ता। पंचनमस्कारमनास्तुनं त्यजेत् सर्वयत्नेन ॥ १२८॥

अन्वयार्थः—(खरपानहापनां अपि) गरम पाण्याचा देखील त्याग (कृत्वा) करून (अपि) तसेंच (शक्त्या) शक्तिला अनुसरून (उपवासं) उपवास (कृत्वा) करून (सर्वयत्नेन) सर्व प्रकारच्या प्रयत्नांनी (पंचनमस्कारमनाः) पंचणमोकर मन्त्रामध्ये ज्याने आपस्या मनाची एकाप्रता केली आहे असा होजन (तनुं) शरीराला (त्यजेत) सोडावें.

अर्थ:—कांजी व गरम पाणीहि घेण्याचे सोडून देऊन सोसेल तरें व यथाशक्ति उपवास करावेत. उपवास करीत करीत पंचनमस्काराकडे लक्ष ठेवून व वत, संयम, चारित्र व ध्यान याविपर्यी सावध राहून देह-त्याग करावा.

टीप: — जैन झटला की वल्लगाळित पाण्याचाच तो उपभोग करणार. झणजे वल्लगाळित पाणी व जैन असे समीकरण आहे. स्ठोक संख्या १२७ व १२८ मध्ये तापविलेल्या पाण्याचा उपयोग करावा असे लिहिले आहे, परंदु पाणी वल्लगाळ करूनच प्यावें, असा निर्वेध इतरत्रहि दिसत नाहीं, यामुळें अहिंसा अणुवतांत वल्लगाळ पाणीच वापरावें असा निर्वेध धातला आहे असा निर्वेध काळावा लागेल. रात्रीं भोजनत्याग व वल्लगाळित पाण्याचा उपयोग करणें, यासंबंधीं आचार्य वचनांत भिन्नता दिसते. रात्रीं भोजनत्याग

य बद्धगाळीत पाण्याचा उपयोग करणे याचा आठ मूलगुणांतच ज्यांनी समा-वेश केला त्या आचार्याचें मतच अधिक सयुक्तिक दिसतें असे क्षटस्यास तें चुकीचेंच होईल असे नाहीं.

भावार्थः—या स्त्रोकांत पंचनमस्कार करीत करीत देह त्याग करावा अर्धे सांगितर्हें आहे, हे पंचनमस्कार कोणते इत्यादिकाबद्दल स्पूल मानानें कल्पना देणें अप्रस्तुत होणार नाहां. (१) णमो अरहंताणम (२) णमो सिद्धाणम् (३) णमो आइरियाणम् (४) णमो उवज्झायाणम् (५) णमो लोए सन्वसाहूणम्-झणंज-(१) अरहंत (२) सिद्ध (३) आचार्य (४) उपाध्याय व (५) सर्वे साधु यांना नमस्कार करीत करीत प्राणत्याग करावयाचा असतो.

सञ्च अथवा सर्व हं विषेषण साधु या नामामार्गेच लाविलेलें आहे; तथापि सर्व अरहंत, सर्व सिद्ध, सर्व आचार्य व सर्व उपाध्याय अर्थात् भूत, वर्तमान व भविष्यकालीन अद्यांना हे नमस्कार असतात असेच समजणेचें आहे.

अरहंत व सिद्धादि कोणास ह्यणावें

यासंबंधी थोडीशी कल्पना देणें अनातायी होणार नाहीं, णमोकार मंत्र सर्वोच्याच परिचयाचा आहे. मात्र त्या मंत्रांतील विभूतींच्या अंगी कोणकोणतें गुण असतात; हें कळणें जरूर आहे. नमस्कार हा त्या विभूतीच्या देहाला नसून त्यांच्या गुणाला करावयाचा असतो.

नियमसार-व्यवहार चारित्र आचार्य कुंदकुद-स्रोक संख्या ७१ ते ७५ अखेर-यांत अरहंतादि विभूतींची लक्षणें दिलीं आहेत.

धनधातिकर्मरहिताः केवलज्ञानादिपरमगुणसहिताः । चतुर्स्मिशदितिशययुक्ता भईन्त ईदृशा भवन्ति ॥७१॥

सारांशः—चार घातियाकर्माचा नाश करणोर, केवलज्ञानादि गुण समुचयाने युक्त व चौतीस अतिशयांनी युक्त हीं अईन्त भगवानांची लक्षणे आहेत.

नष्टाष्टकमेबन्धा अष्टमहागुणसमन्विताः परमाः।

कोकाप्रास्थिता नित्याः सिद्धास्ते ईदशा भवन्ति ॥ ७२ ॥

सारांदाः—आठ कर्माचा ज्यांनी नाश केला आहे. आठ महागुणासह जे आहेत, लोकांच्या अग्रस्थानी जे आहेत व नित्य आहेत त्यांना सिद्ध क्षणावें.

> पंचाचारसमग्राः पंचेन्द्रियदंतिदर्पनिर्देखनाः । धीरा गुणगंभीरा भाचार्या ईदशा भवन्ति ॥७३॥

सारांदाः—पांच प्रकारच्या आचाराने युक्त, पंचेद्रियांचे विजेते, जे धीर आहेत व गुणांकित आहेत, त्यांना आचार्य हाणांके. आहिसादि पाच महा-कते, भाषासमिति आदि पांच समिति व मनागुति, वाक्गुति व कायगुति अशा तीन गुति असे हे तेरा आचार आहेत; व यांनी युक्त ते आचार्य होत. साधु-संघावर नियत्रण ठेवण्यास समर्थ व साधुसंघाच्या आचारावर देखरेख ठेवण्याची ज्यांना पात्रता आलेली असते, त्यांना आचार्य हाणतात. आचार्य इतर साधुंना उपदेशामृत पाजृत त्यांना आपल्या पायशिवर आणण्याचा प्रयत्न करितात.

रत्नत्रयसंयुक्ताः जिनकथितपद्धिदेशका स्राः । निःकांक्षभावसदिता उपाध्याया ईदशा भवन्ति ॥७४॥ सारांशः—रत्नत्रयांनी युक्त, जिनदेवांनी सांगितलेला धर्मोपदेश देणारा व जो मोइ व आशारिदत आहे. त्याला उपाध्याय झणावें.

> ब्यापारवित्रसुक्ताः चतुर्विधाराधनासदारक्ताः । निर्मेथा निर्मोहा साधवः एतादशा भवन्ति ॥७५॥

सारांशः — संसारांतील व्यापारापासून मुक्त, चारहि प्रकारच्या आरा-धनांत मग्न, जे निर्मेथ आहेत व ज्यांचा मोह नष्ट झाला आहे, त्यांना साधू झणांवें.

अधिक माहितीसाठीं श्री. उगरसेन एम्, ए. एल्एल् बी. यांनी लिहि-लेला व सेक्रेड बुक्स ऑफ धि बैन्स या मालेमार्फत प्रसिद्ध झालेला नियमसार या पुस्तकांतील पान ३६ ते ४० हीं पाहावींत.

> सहेखनावताचे अतिचारः जीवितमरणाञ्चंसे भयीमत्रस्मृतिनिदाननामानः ॥ सह्चेखनातिचाराः पंच जिनेन्द्रैः समादिष्टाः ॥१२९॥

अन्वयार्थः (जीवितमरणाशंसे) (१) जीविताची इच्छा (२) मृत्यूची इच्छा (भयमित्रस्मृतिनिदाननामानः) (३) भीती (४) मित्र समरण (५) निदान असे (सङ्खनातिचाराः) सङ्खनाचे पांच अतिचार (जिनेंद्रैः समादिष्टाः) जिनेंद्र देशंनी सागितले आहेत.

अर्थ: —या व्रताचे पांच अतिचार आहेत. (१) जीवितशंसा-अधिककाल जगण्याची इच्छा धरणें (२) मरणशंसा—लवकर मरण्याची इच्छा घरणें (३) भय-क्षुधा, तृषादिकांची भीति बाळगणें (४) मित्रस्मृति-मी मरतो आहे. परंतु माझा अमूक स्तेही वा आप्त यांची भेट होत नाहीं, झणून हळहळणें व (५) निदान-पुदील भवांत सुख मिळो अशी इच्छा धरणें, असे हे या व्रताचे पांच अतिचार आहेत. आपण हें व्रत वेनलें असल्यानें पुदील जन्मांत आपणांस सुख मिळो, अशी आशाहि घरणें इष्ट नाहीं. कारण त्यामुळें धर्म व कर्तव्यकर्म झणून हें व्रत घेतलें असे न होतां भावी सुखाच्या स्वार्थ बुदीनें हें व्रत घेतलें असे होईल. मरण कंव्हां येईल तेव्हां येत्रो. अशी तटस्थ बुदीनें हें व्रत घेतलें असे होईल. मरण कंव्हां येईल तेव्हां येत्रो. अशी तटस्थ बुदीनें हें व्रत घेतलें आहे. निरिच्छ वृत्तीनें धर्म झणूनच हें व्रत घेऊन त्यांचे पालन करावे. या व्रतांत्य मनसंयमाची पराकांष्टची कसोटी लागणार आहे.

सहेखना वताचे फल.

निःश्रेयसमम्युद्यं निस्तीरं दुस्तरं सुखाम्बुनिधिम् । निष्पिनति पीतधर्मा सर्वेर्दुःखैरनालीढः ॥ १३० ॥

अन्वयार्थः—(पीतधर्मा) ज्यानी धर्माचे प्राज्ञन केलें आहे असा सहे -खना धारण करणारा जीव (सवैं: दु:खै: अनालीट: सन) सर्व दु:खांनी रहित होऊन (अभ्युदयं) इंद्रादिकांच्या वैभवाला तसेंच (निस्तीरं) अपार (दुस्तरं) दुस्तर (सुखाम्बुनिधी) सुखसमुद्रस्वरूप (निःश्रेयसं) मोक्षाला (निष्पिवति) अनु-भवतो अर्थात करून घेतो. अर्थ: - उल्लेखना धारण करून मरण साधणाऱ्या व्रतीपैकीं कांहींना स्वर्गसुखाची व कांहींना मोक्षसुखाची प्राप्ति होते. उत्तम क्षमादि दशधमींचें अवण करून देहत्याग करणाऱ्या जीवापैकीं कांहींना इंद्र व अहमिंद्रादि पदाची प्राप्ति होते; व त्या पदाचें सुख अनेक काळ त्यांना भोगावयास मिळतें. समाधिमरण साधणाऱ्या कित्येक जीवांना अखंड सुख असलेल्यांना मोक्षाची प्राप्ति होते. वत एकच परंतु त्याचीं फर्ळें मात्र भिन्न भिन्न कां ? या प्रशाचें समधानकारक उत्तर देणें अवघड असले तरी तें अशक्य नाहीं. वत चतत्या-पास्न मरणाचा काळ यामधील अंतर व निरतिचार वत पालन हत्यादिकामुळें फळात भिन्नता येईल.

मृत्यू-महोत्सवाचे वर्णन या अध्यायांत दिलें आहे. मृत्यूची भीति सर्वाना वाटते; परंतु मृत्यु टाळतां येत नाहीं. हरप्रयत्नानें अनेक आपत्ति टाळतां येतात परंतु मृत्यूला केव्हां तरी शरण जावेंच लागतें. असे असतांहि या अध्यायाला मृत्यू-महोत्सच असे कां संबोधिलें आहे, याचा थोडासा खुलासा करणें जरूर आहे. या खुलाशावरून मृत्यूला भितो कोण १ व मृत्यूला न भितां मृत्यूवर विजय कांण मिळवितो, याचा बोध होईल.

सुदत्तं प्राप्ते यस्मात् । दृश्यते पूर्वसत्तमैः ॥ भुज्यते स्वर्भवं सौख्यं । मृत्युर्भीति: कुतः सताम् ॥१॥

सारांशः—इहजनमीं केलल्या सुकृताचीं फळे परलोकीं भोगण्यास मृत्यूमुळें संधि मिळते, यासाठीं सन्माग्रेप्रवृत्तक मृत्यूला को भिईल ? मिणार नाहीं.
युद्धांत शीर्यांची कमाल केली झाणून 'अ' चा सन्मान करण्याचें निश्चित झालें
ओहे. बादशहा 'अ' च्या छातीवर या सन्मानाचा विल्ला स्वहस्तें लावणार आहे.
अशा वेळीं 'अ' हा या सन्मान स्थळाकहे मोठ्या आनंदानें जातो. विल्ला
मिळाल्याबह्ल तो स्वतःस कृत्तकृत्य समजतो. तद्वतच सन्मागीनें वागणान्यांच्या
गुणाची चीज जेथें होणार त्या स्थळीं जाण्यास कां भ्यांवें! याच्या उलट
भितो कोण!

संसारासक्तिवतानां । मृत्युर्भीत्यै अवेषृणाम् ॥ सारांदाः—संसारावरील आसक्ति ज्यांची सुटलेली नाहीं, त्यांनाः मृत्यूचें भय सतत राहणारच.

या मृत्यु-महोत्सवाचें महत्वः यत्फलं प्राप्ते सिक्षवितायासविदंबनात् । तत्फलं सुखसाध्यं स्यानमृत्युकाले समाधितः ॥

सारांशः—व्रतनैकल्यापुळें जपतपासुळें व इतर अशाच कृत्यापुळें कें फळ मिळतें तेंच फळ मरणसमर्थाच्या मनाच्या समतेपुळें मिळतें. याच्या उत्तर-

तप्तस्य तपसश्चापि पालितस्य वतस्य च । पठितस्य श्रुतस्यापि फलं मृत्युः समाधिना ॥

सारांशः — मुनिव्रत घेतलें, उपासतपास केलें, धर्माध्ययन करून धर्मज्ञ झालों परंतु समाधिमरण साधतां आलें नाहीं तर आजन्म केलेले सायास सर्व व्यथ होत.

विद्यार्थी वर्षभर झटून अभ्यास करितो. परिक्षेंत तो उत्तीर्ण होतो. पदवीदान समारंभास हजर राहण्यामाठीं जाता. कुलगुरु त्याचें स्वागत करून त्यास शिफारसपत्र देता. तद्भतच इहलोकीची मुदत संपल्यावर आजन्म आच-रिलेल्या सन्मार्गाचें व केलेल्या सन्कृत्यांचें फळ मिळणार आहे, अशी हढ अद्धा ठेवन मृत्यूचें स्वागत कर्गावें. मरणानंतर कुलगुरु आपलें स्वागत करणार आहेत. स्वागताचा महोत्सव होणार आहे व मृत्यू आपणांस ही संघी देणार आहे. अशा मृत्यूस भिण्याचे मग कारण तें कुठें राहील ?

तीर्थयात्रेला निघतांना आपलें मन आनंदित व उल्हासित असतें. तीर्थात सर्वच पिवत्र असतें. अशा पिवत्र स्थळीं कांईी काळ आपलें तरी वास्तव्य घडांचें हाणून आपण उत्सुक असतो. तीर्थयात्रेला जाण्याची मनांत कल्पना आल्या-पासून आपला देह आपल्या गांवीं असताहि आपलें मन त्या पिवत्र ठिकाणीं पोंचलें असतें. पिवत्र ठिकाणीं राहण्यासाठों मन केव्हाच पुढें भरारी मारून गेलें असतें. पिवत्र ठिकाणीं व पिवत्र आत्म्याच्या सिक्षध जन्मजरामृत्युच्या

तावडीतून कायमचें सुदून चिरंतन सुखांत राइण्यासाठीं आएण अत्यंत उतावीळ होणे जरूर आहे. याचाच अर्थ मृत्यूचें आएण इंसतमुखानें स्वागत केलें पाहिजे. हाच मृत्यू-महात्सन व हेंच करण्यास धर्मानें सांगितलें आहे.

श्रावकाचाराचा सार-

स्थूलमानानें पाइतां या श्लोकाअखरच आवकाचार संपत्ना असे झण-ण्यास इरकत नाहीं. जीवाची इह लोकांतील शेवटची किया झणजे मरण; यामुळें आवकाचाराचा सार येथें देणें अप्रस्तुत होणार नाहीं. पं. आशाधर यांच्या निटवेकृत सागारवर्मामृताच्या पहिल्या अध्यायांतील श्लोक संख्या १२ खालीं हा सारांश दिला ओहे.

" शंकादि दोपरहित सम्यत्क्व, निरितचार अशीं पांच अणुवरें, तीन गुणवरें, चार शिक्षावरें हीं पाळणें आणि शंवटीं हाणजं मरणकालीं विधीपूर्वक सक्छेखना हाणजे समाधिमरण साधणें, अर्थात पुत्र, मित्र, कलत्र, धन व विषय-सुख इत्यादि पदार्थाविषयीं ममत्व न करणें, हा पूर्ण सागारधर्म होय. मरणकालीं विधीपूर्वक ज्यानें सक्छेखना धेतली त्यानें आवकधर्मरूपी प्रासादावर कळसच चढविला असे हाणावयांचे "

विधीपूर्वक सक्षेत्रनावत घऊन समाधिमरण साधणारा आवक' धर्मावर कळस कता चढिततो? मुक्ति, मोक्ष व परमारमपद हें धर्माचे ध्येय आहे. विधी-पूर्वक सक्षेत्रनावत घेऊन मरण साधणाऱ्यांना मुक्ति मिळते; असे या पूर्वीच्या स्ठोकांत सांगितलें आहे. मुक्ति हें अतिम ध्येय व तेंच साध्य झालें झणजे मग इतर फळांची आशा ती कशासाठीं ?

संसारांत-घरच्या सांवर्लात-राहूनहि मुक्ति मिळविण्याचें सहेखना है एक अमूल्य साधन आहे. यावरून मुक्तिसाठीं सर्वसंग परित्यागाची जरूरी ठेवलेली नाहीं. यामुळेंच जैनधर्म हा प्रवृत्तीमागीं आहे,निदान प्रवृत्ति व निवृत्ति मागीचा योग्य मिलाफ करणारा हा धर्म आहे; हे स्पष्ट हाणार आहे. यहस्थयमीनें वागून अथवा निर्प्रथ होऊन मुक्ति भिळवितां येते, हे जैनधर्मानें शिकविलें आहे.

मोक्षांचें स्वरूप.

जन्मजरामयमरणैः भोकेर्दुखैर्भयैश्र परिष्टुक्तम् । निर्वाणं शुद्धसुखं निःश्रेयसमिष्यते नित्यम् ॥ १३१ ॥

अन्वयार्थः—(जन्मजरामयमरणै:) जन्म, वृद्धावस्था, रोगमृत्यू (शोकै: दुर्खिर्भयै: च) शोक, दुःख, भीति इत्यादिकांनी (परिमुक्तं) रहित (नित्यं) नित्य (ग्रद्धमुखं) ग्रद्ध, मुखस्वरूप (निर्वाणं) असा जो मोक्ष (निःश्रेयसं) तोच निश्रेयस (इष्यते) झणविस्न जातो.

अर्थ: -- समाधिमरण साधणाऱ्या कांहीं जीवांनां मोक्षप्राप्ति होते, असे मागील स्त्रोकात सांगितलें आहे. अर्थातच मोक्षाचे स्वरूप काय आहे, हें सांगणें कमप्राप्त होते व आचार्यांनी या स्त्रोकांत मोक्षाचें स्वरूप दिलें आहे तें असे:-

जेथं जन्म नाहीं, जेथें बाळ, यौतन व वृद्धापकाळ अशी अवस्था नाहीं. तेथें रोग होण्याची मीति नाहीं. तेथें मरणाची मीति नाहीं. तेथें दुःख व भय यांची बाधा होत नसते. तेथीं ल सुख, खेरें सुख असून तें चिरंजीव व चिरकाल टिकणोरे असते. तेथें कोणतीहि किया करानी लागत नाहीं अशा स्थानाला मोक्ष असें हाटलें आहे.

वैदिकधर्म-मोक्ष-मार्गः

यापुढें वैदिक धर्मात मोक्षाचें स्वरूप व माक्ष मिळविण्याचे मार्ग या-संबंधीं केलंट्या विवेचनाची वाचकांना ओळख करून देण्याचा प्रयत्न केला आहे. यम व नचिकत यांच्या संवादांत हैं विवेचन असल्यानें तो यापुढें दिला आहे.

कठ उर्फ काठक या उपनिषदामध्ये आत्मविद्येशिवाय दुसरा विषय नाहीं. या प्रंथांत निवेकत व यम यामधील संवाद सारांश रूपाने देण्याचा हेतु, हा की उपनिषदांतील आत्मविद्येचें विवरण जैनधर्म आत्मविद्येच्या स्वरूपांशी कर्से तंतांतंत जमतें ते दिसावे.

नाचिकेत हा वाजश्रवा नांवच्या ऋषीचा मुलगा. स्वर्गपाति व्हावी हाणुन वाजश्रवानें विश्वजित् नांवचा यज्ञ करून, यज्ञ करणाऱ्यांना आपल्या जवळची घनदीलत व गाई देऊन टाकल्या. ज्यांचें दूघ काढून घेतलें आहे अशा गिलतगात्र गाई दान देऊन कोणतें पुण्य मिळणार ! माझें दान तुम्हींंं कोणाला करणार असा मुलानें वापास प्रश्न केला. असा तीनवेळां प्रश्न केल्या-वर बापानें रागानें उत्तर दिलें कीं, मो यमाला तुझें दान करणार आहे. मनुष्य जनन मरणाच्या आधीन आहे; हें जाणून आपलें बोलणे खेरें करण्याचा हृष्ट मुलानें बापाजवळ घरिला. बापानें नचिकतला यमाकडे जाण्यास परवानगी दिली. यमाकडे तो गेला पण यमाची तीन दिवस भेट झाली नाहीं. भेट झाल्यावर यमाने तीन वर मागण्यास त्यास सांगितलें.

आपला बाप शांतसंकरप व वीतकाय (वीतराग) व्हावा. हा पहिला वर मागितला व यमानें तो दिला. जेथें जनम, जरा व मृत्यू यांची भीति नाहीं अगर दुसन्या कशाचीहि भीति नाहीं, क्षुधा तृपादिकांची इच्छा नाहीं व जेथें सदासर्वकाळ आनंद असता, अशा स्थलांची-स्वर्गाची दुसरी मागणी घातली व यमानें हाहि वर दिला.

मृत्यूला मरण आणणारी आत्मविद्या मला द्या. असा तिसरा वर या मुलाने मागितला. या वरमागणीपास्न परावृत्त करण्यासाठी यमाने त् इतायु होशील, तुला इंद्रादिकांचे सौख्य मिळेल वगैरे वगैरे लालुव दाखिबली; परंतु निवंकत आपला आग्रह सोडीना. मला अक्षय मुख देणाऱ्या आत्मविद्यंचाच वर पाहिजे असा आग्रह त्या मुलाने धरला.

नचिकेताचा हा निर्धार व सुखापासून विरक्त भावना पाहून यमानें आत्मविद्येचा मार्ग शांगितला. यम हाणाला कीं,—श्रेयोमार्ग—ज्यांत परम कल्याण आहं असा मार्ग आहे. श्रेयः हाणजे मोक्षसुख. प्रेयो हाणजे विषयसुख-प्रेयो मार्गाचें अवलंबन केल्यानें चार पैसे मिळतील, विषय व शरीर सुख मिळल परंतु मोक्षलक्ष्मी मिळणार नाहीं. श्रेयोमार्गानेंच मोक्षलक्ष्मी मिळते. यावरून या मुलाच्या हट्टांतील वैशिष्ठच दिसेल.

आत्मविद्या-आत्मज्ञान-मिळणें कठीण आहे. आत्म्याला क्रपगुणादिक नाहींत त्यामुळें तो इंद्रियानें ओळखला जात नाहीं. हर्षशाकापासून मुक्त क्षस-णारा आत्मज्ञानी होतो. आरमतत्व आनंदरूप आहे. हा आत्मा कोणाला मारीत नाहीं व त्याला मरण नाहीं; त्यास मारण्यासि कोणी समर्थ नाहीं. स्क्ष्माहूनहि हा सूक्ष्म आहे व भोठ्याहूनि मोठा आहे. अंतर्मुख होणाःच्या विरागी पुरुषालाच त्याचा प्रत्यय-अनुभव-येतो. व ज्याला अनुभव येतो तो हर्षशोकादि इंद्रापासून मुक्त होतो.

नायमात्मा प्रवचनेन लब्धो न मेधया न बहुना श्रुतेनः

बुद्धी तरतरीत असली तर अनेक शास्त्रांत प्रवीण होतां येते. अशा शास्त्रज्ञाला आत्मज्ञान होईलच असे नाहीं. दुश्चरितापासून परतला नाहीं, इंदि-याचा उपशम व चित्ताची एकाप्रता झाली नाहीं, तोंवर ब्रक्षप्राप्ति होणार नाहीं, आत्मज्ञान होणार नाहीं व आत्मा परमात्मपदाला पोंचणार नाहीं.

आत्मज्ञान होण्याचा यमानें सांगितलेला हा मार्ग व जैनतस्व यांत फरक तो कोणता ?

> यस्मिन्सर्वाणि भूतानि कात्मैवाभाद्विजानतः। तत्र को मोहः कः शोकः एकत्वमनुपश्यतः॥

सर्व चराचर प्राणिमात्रांच्या ठिकाणी आपण आहाँ असे जो समजतो द्मणजे ज्याचा आपपर भाव नष्ट झाला आहे, त्याला सुख तरी कशाचें व दुःख तरी कशाचें १ अशी स्थिती प्राप्त होणे यालाच आत्मशान असे सणतात. मुक्ति ती हीच.

उपनिषदांत अहिंसा, सत्य, गुरुसेवा, तप, ब्रह्मचर्य, परोपकार व अपरिग्रह यांची महित जागाजागीं विणिली आहे. उदाहरणार्थ सत्यंवद । धर्मेचर । स्वाध्यायान्माममदः । आचार्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव, उपनि-षद् गीता व अलिकडील संतवाब्यय यांत जन्ममरणादिकांच्या आपत्तीत्न मुक्त व्हावें असाच उपदेश सांगितला आहे. जैनधर्माचें तर हेंच साध्य आहे. मोक्ष अगर मुक्ति हेंच अंतिम ध्येय आहे.

हें साध्य सिद्ध करून घेण्यासाठी अगर अंतिम ध्येय जी मुक्ति ती मिळविण्यासाठीं जे मार्ग जैनधर्म व वैदिकवर्मीनी सांगितले आहेत, त्यांत तत्वत: विरोध नाहीं. आचारधर्मीत फरक येतो व आचारधर्मीला धर्म समजले गेस्थानें हे दोन धर्म मिल दिसतात.

मोक्षाची चिंता-आशा-तरी घरावी काय ? याबद्दल परमात्मप्रकाश या प्रंथांतील 'महाधिकार' छाया नंबर ३१९ पुढीलप्रमाणः—

> मोक्षं चिंतय मा योगिन् मोक्षो न चिंतितो भवति । येन निवको जीवः मोक्षं करिष्यति तदेव ॥ ३१९॥

सारांदाः — हे योगिन तूं मोक्षाची चिता करूं नकीस, त्याचा मोह घरूं नकीस, मोक्ष चिंता केल्यानें मिळत नाहीं, इच्छेचा त्याग केल्यामुळें तो मिळतो.

मोक्षाचीहि इच्छा न घरण्याबद्दलचा हा इशारा झणजे निष्कामकर्म करीत राहण्याचाच इशारा आहे. कर्तव्य झणून सदाचाराने वागा व तसे वाग-तांना फळाची आशा घरूं नका, असेच या छायेत स्पष्ट बजाविलें आहे.

येथे शंका अशी येईल कीं, जिनमंदिर बांघल्यानें बांघणाऱ्यावर रतनवृष्टि होते, अतिचाररहित पांच अणुवतांच्या पालनामुळें स्वर्ग वा मोक्षसुल
मिळतें, आहारदानानें अमूक पुण्यप्राप्ति होते व समाधिमरणामुळें स्वर्ग अगर
मुक्ति मिळतें, इत्यादि खदाचाराचीं फळें मिळतील असे कां सांगितलें आहे ?
फळ सांगणें अगर मुखाची आशा लावणें हं निराळें. तसें होणार नसते तर
सदाचाराकडे मनाची प्रवृत्ति करण्याचा प्रयत्नच काला नसता. तें सुल अगर
तस्कें सुख मिळतें झणून सदाचारप्रवृत्त झालों तर इच्छा मारली नाहीं, मोह
सुटला नाहीं, चांगल्या सुखाबहलीह निरिच्छ राहवां आलें नाही, अनुराग उत्पन्न
होतो, इच्छा, मोह व अनुराग हीं सर्वत्रच वर्ज्य मानिलीं आहत. परिप्रहाचे
हे चौदा अंतरंग दोष आहत. अंतरंग व बहिरंग दोष टाळल्याशिवाय मुक्ति
मिळणार नाहीं, कमें निष्कामच केंलें पाहिजे.

मुक्तजीवाचे वर्णन.

विद्यादर्भनश्वक्तिस्वास्थ्यप्रव्हादतृप्तिश्चद्भियुजः । निरतिश्चया निरवधयो निःश्रेयसमावसन्ति सुखम् ॥१३२॥

अन्वयार्थ: मुक्त जीव (विद्यादर्शनशिक्त्वास्थ्यप्रलहादतृष्ति-शुद्धि-युजः) केवलशान, केवलदर्शन, अनंतशक्ती, परम-स्वरधता, अनन्त-मुख परम -संतोष व उत्कृष्ट शुद्धि यांनी युक्त असलेलें (निरितशयाः) अतिशयांने रिहत अर्थात शानादि गुणांच्या हीनाधिक अवस्थेनें रिहत (निरवधयः) कालमर्यादेनें रिहत अनन्त कालपर्येत राहणारे असे होऊन (निश्रयसं सुखं) मोश्चसुखामध्यें (आवसन्ति) वास करितात.

अर्थ:—नरील क्षेत्रकांत मेश्वस्थान करें असतें याचे वर्णन दिलें आहे. त्या ठिकाणीं राष्ट्रणारा-मुक्तजीव-कशा स्वरूपाचा असतो, हें सांगेण क्रमप्राप्त होतें व या क्षेत्रकांत मुक्तजीव कसा असतो याचें वर्णन केलें आहे.

अनंतशानादि गुण घारण करणारे सिद्ध जीव अनंतकाल व चिरंतन सुखानें मोक्षांत राहतात. मुक्तजीव, केवलशानी-अनंतशानी, केवलहर्शनी-अनंतर्शनी, अनंतशाक्त-अनंतवीर्थी, परमउदासीन, अनंतसुखी, इच्छारहित, विषयासंबंधी अनिच्छ, अशा गुणांनी युक्त व चिरकाल सुखानें राहणारे असतात.

सारांशः — गृहस्थी धर्माचें व मुनीधर्माचें पालन करीत असतां मोक्ष प्राप्तिसाठीं के के गुण-पुण्य-मिळवावें व जी जी पातकें-दोष-टाळावेत, असे यापूर्वी सांगितलें आहे, त्या त्या सर्व गुणानी युक्त व त्या त्या दोषांनी रहित असलेलें व चिरकाल टिकणारे जीय-मुक्तजीव-सिद्धभगवान-तेथे असतात. पृथ्वीवर व स्वर्गीतहि कें सुख नाहीं तसे सुख तेथे मिळतें.

सिद्ध जीवांच्या गुणामध्यं विकारांचा बभाव. काले कल्पशतेऽपि च गते शिवानां न विक्रिया लक्ष्या उत्पातोपि यदि स्यात्त्रिलोकसम्ब्रान्तिकरणपटुः ॥१३३॥ अन्वयार्थः—(यदि) जरी (त्रिलोकसंभ्रांतिकृरणपटुः) तिन्ही लोकांस हालवृन सोडण्यास समर्थ असा (उत्पातः अपि) उत्पात देखील (स्यात्) झाला तरी (च) तसेंच (कल्पदाते काले गते अपि) द्येकडो कल्पकाल गेले तरी (शिवानां) मुक्त जीवामध्यें (विक्रिया) विकाति (न लक्ष्या) दिसून येत नाहीं.

अर्थ:—तिन्ही लोकांत खळवळ उत्पन्न करण्यासारखा उतात-उल्का-पात—जरी झाला व होंकडा कल्पकाल जरी लोटले तरी सिद्ध जीवांच्या गुणांत व स्वभावांत कोणताही फरक-परिवर्तन-होत नाहीं. सिद्ध जोव अनंतकालपर्यंत अनंतसुखांत राहतात; ते संसारी जीव क्षणून त्यांना जन्म ध्यावा लागत नाहीं. स्वर्गलोकांतील इंद्र, अहमिंद्रादि देवांनाही संसारी जीव क्षणून फिरून जन्म ध्यावा लागतां. मोक्षांतील जीवांना—सिद्ध जीवांना—ही यातना नसंत.

गीतेच्या आठराज्या अध्यायांत त्याग, त्यागी, ज्ञान, कर्म, कर्ता, बुद्धी, धृति व सुख याबदल विवेचन करून गुणांत राहून गुणातीत, निर्गुणपद पाव-ण्याचा उपाय सांगितला आहे. निर्गुण अगर गुणातीत हाणजे सत्व, रज व तम या तीन गुणांच्या पलीकडचे. मी गुणाहून बेगळा आहे, अशी जेव्हा जाणीव होते, तेव्हां तो निर्गुणपदाला पोहोंचतो. गुणातीत अगर निर्गुण पदाची प्राप्ति हाणजे कर्माचा क्षय, निर्जरा इत्यादि. सत्व-शुभ कर्म नाहीं, तम हाणजे अशुभ कर्महि नाहीं, अशी स्थिती प्राप्त होणे हाणजेच मुक्ति.

श्लांक संख्या १३१।१३२ मध्यें अनुक्रमें मोक्षाचें-मुक्तजीवांचें-वर्णन दिलें असून श्लोकसंख्या १३३ मध्यें मुक्तजीव विकार व गुणराहित असतात असें सांगितलें आहे.

भगवद्गीता अध्याय १४ कोक २६ मध्यें 'सगुणान्सन्त्रतीत्यैतान्यस-भूयाय कराते।' झणजं गुणांच्या पिलकडे जाऊन ब्रह्मभवाला पावेतो, मुक्तावरथेत आत्मा निर्गुणी असतो व विकार राहित असतो. इकडची सृष्टी तिकडे झाली व उल्कापात झाला तरी भुक्त जीवाला त्याची बाघा होत नाहीं, कारण तो विकार रहित असतो. गीता-अध्याय १८ स्त्रोक संख्या ५४.

ब्रह्मभूतः प्रसङ्खात्मा न शोचित न कांक्षति। समः सर्वेषु मृतेषु मद्रार्कि छभते पराम् ॥ १८-५४ ॥

भावार्थः — ब्रह्मपदाला पोर्होचलेल्या आतम्याला सुख, दुःख, इच्छा चातना इत्यादि राइत नाहींत. त्याच्या ठिकाणी अखिल प्राणिमात्राबद्दल समता व समभाव उत्पन्न झालेला असतो.

बुद्धि शुद्ध झाली, विषयापासून मन परावृत्त झालें, एकांतसेवन, युक्ता-हार विहार, वैराग्ययुक्त षङ्रिपूंचा त्याग, 'मी-मम'ची बाधा नाहीं व यामुळें शांतीला पाबलेल्या जीवाला ब्रह्मभूयाय-ब्रह्मपदांची प्राप्ति होते.

दोन्ही धर्माचें ध्येय एकच, मार्ग व उपायही सारखेच; परंदु त्या मार्गोच्या व उपायांच्या नांवांत भिन्नता असली तर अधीने एकच, अशी परिस्थिती तुलनात्मक दृष्टीने विचार करितां आढळून येते. दिल्लीला जावयाचें हें प्रवासाचें ध्येय आहे. कोल्हापुराहून दिल्लीला जावयाचें तर रेलमार्गीने, मोटार मार्गीने, पायवाटेने व निरिनराळ्या ठिकाणीं रस्ता बदलून जातां येते. निरिनराळ्या वाटेने व निरिनराळ्या ठिकाणीं मुकाम करीत जाणाऱ्या प्रवाशांच्या प्रवास वर्णनांत फरक आढळणारच; तसाच प्रकार वर्णनाच्या वावतींत आहे. फरक काय तो एवढाच, ध्येय एकच, तस्व एकच, तपशीलांत व तोहि थोख्या अंशानें मात्र फरक.

ब्रह्मविद्या-परमेष्टिपद.

वैदिक प्रंथांत दुसऱ्या एके ठिकाणी झटलें आहे कीं:—
यस्मिन्सर्वाणि भूतानिशास्मैवाभूद्विजानतः ।
तत्र को मोहः कः शोकः एकत्वमनुपश्यतः ॥

भावार्थः — जो सर्व प्राणिमात्रांना आपस्या सारखेच जाणतो; त्याला मोइ तरी कशाचा व दुःख तरी कशावद्दल शकारण तो समभावी व समता-भावी झाला असतो. आपपर भावना साईलेली नसते. हा घोरपणा कशानें मिळतो वा मिळत नाहीं ! चित्ताची शुद्धि, मनाची एकाग्रता, गुणातीत-निर्गुणसमता, आपपर भावाचा अभाव इत्यादिकासुळें परमेष्टीपद-चिरंतन सुखपद-मिळतें. याशिवायही ही चिरशांति मिळिविण्याची आणखी कांहीं साधनें आहेत, अशी एक भ्रामक समजूत असते. त्या गैरसमजाचें निराकरण करून तीं साधनें खरीं साधनें नाहींत व त्यायोगें आत्मशान होत नाहीं, असे सांगितळें आहे.

नायमात्मा प्रवचनेन रूभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन । यमेवैष बृणुते तेन रूभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तस्त्रम् ॥

भावार्थ: — पुष्कळ अवण पठन केलें, होम हवन व यज्ञ केले, पूजा-अर्चा केली, जपजाप्य केलें; झणजे परमेष्टिपद साध्य होतेंच अर्से नाहीं. आत्म-ज्ञान होईलच असे नाहीं. आत्मज्ञान होण्याला आत्मानुमहच झाला पाहिजे. आत्मज्ञान व आत्मसाक्षात्कार झणजे आत्म्याच्या खऱ्या गुणाचें-स्करपाचें-ज्ञान. असे ज्ञान विद्याभ्यासादिकामुळें अगर होम इवन अथवा यज्ञ्यागादिका-मुळें होत नाहीं. वृत्ति निष्काम झाली पाहिजे, चित्त ग्रुद्ध झालें, आपपर भाव नष्ट झाला, रागादिदोषापासून अलग राहिले व जातिकर्म कुलादिकांचा गर्व सोडून दिला, तर समताभाव व समताभावाबरोबरच आत्मज्ञान होईल. आत्म-ज्ञान झणजेच परमात्मपद प्राप्ति अगर ब्रह्मपदप्राप्ति. आत्मा ही कांहीं चीज आहे की नाहीं याबद्दलचें विचार पुढें दिले आहेत. हा बाद जुना असला तरी स्थाची धोडीशीं तरी कस्पना येणें जरूर आहे.

भातमा-परमातमा-इत्यादि सब झूट आहे?

आत्मा, परमात्मा इत्यादि करूपना समझट आहेत असे मानणारा पूर्वी एक वर्गे होता व इस्कीच्या शास्त्रीय व वैज्ञानिक जगांतिह त्याच मताचा पुर-स्कार वैज्ञानिक दृष्टीनेंहि केला जात आहे. शरीर मेलें व जळालें तरी आत्मा या नांवाची कोणित तरी चीज जिवंत राहते, ही कल्पना प्राचीन आहे. परंतु इस्कीच्या शास्त्रीय युगांत तिला थारा नाहीं. तो न मानल्याने कांही अडत नाहीं.

असत्स्थाच्या अस्तित्याचा कोणताहि पुराचा नाहीं. वारीर कळाल्यानंतर आरमा जिंकत राहती, त्याळा मक नसतें, दुसऱ्या शरीरांत शिरण्याची त्याळा शक्ति असते, इत्यादि कल्पना अत्यंत हाल्यास्पद आहेत असें अधुनिक शास्त्रकांचें मत आहे. मेंदूशियाय कोणतेहि विचार उत्पन्न होणें शक्य नाहीं. असा आधुनिक शोध आहे. यामुळें आत्मा अमर आहं; व त्याळा मेंदू आहे; असेंहि मानावें लागल, अशीहि तकार आहे. मृत देहांतील आत्मा केव्हां दुसऱ्या शरीरांत प्रवेश करितो तेव्हां त्या शरीरांतील आत्म्याचें काय होते ? इत्यादिक प्रश्न विचाराई आहेत. हे खरें असलें तरी आत्मा ही चीज आहे, असें मानण्याने तरी काय विचडतें? समाजस्वास्थ्यासाठीं व धर्मसंरक्षणाताठीं आत्म्याचें आस्त्रक अनेकांनीं मान्य केळें आहे; व तो नाहीं व त्याला परमात्म पदाला—मोक्षाला—असपदाला जावयाचें नाहीं, असें मानल्यास सन्मार्गावरील श्रदा उडेल व पाय-कर्माचे साम्राज्य माजून शहील. पाय-पुण्याच्या मीतिनें जी सुयंत्र समाजन्यसस्था चालली आहे; तो मोहून पडेल. समाजन्यवस्था सुयंत्र चालविण्या-साठीं कितीही कायदे केल तरी ते धर्माची बरोबरी कर्ल शक्तील असे मानणें अवधड आहे.

आत्म्याच्या अस्तित्वाबद्दल प्राचीन काळीं व आजच्या युगांत ज्या शंका घेतस्या जातात याची जाणीव वाचकांना असावी क्रणून हा अस्पसा प्रयस्न व ओझरता उक्केल केला आहे.

सद्सिद्विक बुद्धि-Conscience-Soul-हें शद्वप्रयोग रूढ आहेत. विवेकबुद्धी व Soul यांचें अस्तित्व शरीराच्या कोउल्या भागांत आहे, हें सांगता येत नाहीं. आत्मा झणजे Conscience अगर Soul असें मान-ण्यास तरी हरकत काय ?

श्रावकाचाराच्या वरील तीन क्षोकांतिह हीच कल्पना प्रामुख्यानें मांडिली आहे.

हिंदु-संस्कृति या नांबानें ज्या संस्कृतीला आर्ज ओळखलें जातें, ती संस्कृती सणजें वैदिक संस्कृती नन्हे. बैदिक, जैन व बौद्ध संस्कृती चें ते संस्कृती कें ते संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती कें ते संस्कृती कें ते संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती कें ते संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती के संस्कृती कें ते संस्कृती के संस्कृत क

या पुस्तकांत कांहीं थोडा कां होईना जैन व वैदिक संस्कृतींतील साम्य दासविष्याचा प्रयत्न केला आहे. परस्परावर परिणाम होत होत गेलंख्या संस्कृतीला आज हिंदु संस्कृति असे नांव मिळालें आहे.

या संस्कृतीत्व हिंद्संस्कृति हें नांव अधिक सार्थ होईल. जैनधर्माच्या अहिंसा तत्वाचा व बीदधर्मातील संन्यासमार्गाचा वैदिक संस्कृतीवर खास परिणाम झाला आहे. समुद्रादिकांना मिळणाऱ्या नद्यांना कोणत्या तरी एका नांवानें ओळिखलें जातें; परंतु समुद्राला भेटीपर्यंत त्या नदीच्या पाण्यांत अनेक नदीनदांच्या पाण्यांचा संयोग झालेला असतो, तद्वतच हिंदसंस्कृतीचें झालें आहे. हिंदु संस्कृतीएवजीं हिंद्संस्कृति असें नांव सुचविण्यांत हिंदु या शद्वांकडे पाहण्याचा माझा दृष्टीकोन निराळा आहे, अशी वृथा गैरसमजूत करून घें जं नेय. हिंदु संस्कृतीवर त्या शब्दप्रयोगाश्चें जो गैरसमज होतो, तो दूर करण्याच्या हेत्नें हा प्रयत्न केला आहे. या संस्कृतीला भारतीय संस्कृति हें नांव देणें अधिक इष्ट होईल. पौर्वात्य संस्कृति या शब्दप्रयोगांत अतिव्याप्तीचा दोष येतो. तद्वतच हिंदुसंस्कृति या शब्दांत अन्याप्तीचा दोष राहतो. यासाठीं या संस्कृतीला पौर्वात्य अगर हिंदु संस्कृति या नांवानें न संबोधितां भारतीय संस्कृतीला पौर्वात्य अगर हिंदु संस्कृति या नांवानें न संबोधितां भारतीय संस्कृतीला पौर्वात्य अगर हिंदु संस्कृति या नांवानें न संबोधितां भारतीय संस्कृतीला पौर्वात्य अगर हिंदु संस्कृति या नांवानें न संबोधितां भारतीय संस्कृतिला या नांवानें संबोधिणें सर्वथा इष्ट होईल.

मुक्त-जीव कसे असतात ? व काय करितातः निःश्रेयसमधिपश्रास्त्रेलोक्यशिखामणिश्रियं दघते । निष्किद्विकालिकाच्छविचामीकरभासरात्मानः ॥ १३४॥

बन्वयार्थ:—(निष्किष्टिकालिकाच्छविचामीकरमासुरातमानः) ज्यांचा आक्ष्मा किष्टिमा आणि कालिका यांनी रहित अद्या सुवर्णाप्रमाणे प्रकाशमान आहे असे (नि:श्रेयसं अविपन्नाः) मोक्षाला प्राप्त झालेले जीव (त्रैलोक्यशिखामणि-श्रियं) तिन्ही लोकांच्या शिरोमणीमृत श्रोमेखा (इपते) धारण करतात.

क्यो:—धोन्यावशिक मळ, जाण व काळेपणा नाहींसा झाला अणवे सोनें नरें तेज:पुंज व दैदिप्यमान दिसतें, त्याप्रमाणें कर्मरूपी मक्सनें रहित असलेले सिद्ध मगवान-मुक्तजीब-मोक्षांतील जीव-अत्यंत तेजः पुंज व दैदिप्यमान असतात. बोक्यावरील मुकुटांतील दैदिप्यमान मण्याप्रमाणें शोमतात. वीक्ही लोकांना शोभा देतात.

सङ्खेलना वतामुळे इंद्रादिक पदाची प्राप्तिः पूजार्थाञ्जेश्वर्थैर्वलपरिवनकामभोगभूयिष्ठैः।

अतिशयितश्वनमद्श्वतमस्युदं फलित सद्भीः ॥१३५॥ अन्वयार्थः—(धद्मीः) धक्षेखनेच्या अनुष्ठानाने उपार्जित केलेलें विशेष पुष्य (पूजार्थात्रैश्वरींः) पूजा, धन, आज्ञा आणि एश्वर्य तसेच (बलपरिजन-कामभोगभृषिष्ठैः) सामर्घ्यं, नोकरचाकर, काम, भोग यांच्या विपुत्कतेनें (अति-श्वायितभुवनं) त्रैलोक्यामध्ये उत्कृष्ट मानलेल्या (अद्भुतं) आश्चर्यकारक अशा (अभ्युदयं) वैभवाला (फलित) प्राप्त करून देतें.

क्षर्थ:—सहेखनावत स्वीकारून समाधिमरण साधल्यामुळें जो विशेष पुण्यलाभ होतो, त्या पुण्यलाभाच्या प्रभावामुळें भावी जन्मांत पूज्यता, घन, ऐश्वर्यं, नोकरचाकर, काम, भोग, हीं इहलोकी विपुल प्रमाणांत व स्वर्गलोकी अनन्य साधारण व आश्चर्यकारक इंद्रपदाची प्राप्ती होते.

श्लोक नंबर १३० मध्यें सहेखनावत स्वीकारण्याचें फळ सांगतांना सहेखनावतघारी जीवापैकीं कांहींना स्वर्गमुखाची व कांहींना मोक्षमुखाची प्राप्ती होते, असें सांगितलें आहे. श्लो. नं. १३१।१३२।१३३ व १३४ या चार श्लोकांत मोक्षाचें स्वरूप, तेथे मिळणाऱ्या सुखाचें वर्णन इत्यादि माहिती देण्यांत आली. अर्थातच सहेखनावत स्विकारस्यामुळें ज्यांना स्वर्गवास मिळतो, त्यांना कोणत्या प्रकारच्या सुखाचा लाम होतो हे सांगणें अरूर होतें व तें या श्लोकांत सांगितळें आहे.

सहेखना ग्रणजे बात्महत्या नव्हे-

सक्षेत्रनामताचें खरें स्वरूप समजून न वेतस्यायुळें हें वत स्वीकारून देहत्याग करणाऱ्यांची आत्महत्या करणाऱ्यामध्ये गणना कांही विधर्मी करितास; पण त्यांची ही विचारसरणी सर्वस्वी चुकीची, सदोष व निरावार ओहे. आत्महत्या व समाधिमरण यांत तात्विक व व्यवहारिक हष्ट्या अर्यंत महत्वाचे व
मूलतःच फरॅक आहेत. वैदिक धर्मानुयायांत जलसमाधि घेणारे कांहीं आहेतच.
शिवाय सल्लेखनावतास आत्महत्या झणतां येईल, असे कांहींच नाहीं. अल
घेण्याचें हलूहलू व ऋमाकमानें कभी करीत जावयाचें व त्यानंतर दूष-ताकादि
पेय पदार्थावरच जगावयाचें व त्यानंतर गरम पाण्यावर निर्वाह करावयाचा
असा जीवित संरक्षणाचा क्रम ठेविला आहे. त्रासाल कंटाळून लवकर मरण्याची इच्छा न धरण्याचीहि आजा आहे. शिवाय या वतस्वीकारानंतर
अन्तःकरणशुद्धीचे जे उपाय आहेत ते त्याचा विचार करितां निर्मलत्व व्हावें
लागतें. अन्तःकाळाची ही भावना आहे.

आत्मइत्येत केवळ आपलें बिलदान करावयाचा हेतु तीव अवतो. नको हा संसार व नको ही सांसारिक पीडा! अशी स्वार्थी, दुष्ट व कथाययुक्त भावना असते. जलसमाधीत केवळ शरीरावरील ममत्व सुटलेलें असतें, परंतु पुदील भवांतील सुखाच्या करपनेनें त्यास पछाडलेलें असेतें. सक्केलनावत-धान्यांनीं भावी सुखाचीहि आशा घरण्याची नसतें.

सर्वानाच महानती होतां येणार नाहीं. परंतु सल्लेखनानत चेतल्यानें मृत्युपूर्वी कांहीं काल तो महानताचा धारकच होतो; असे समजलें जातें.

व्यवहारिक अगर धार्भिक अशा कोणत्याही दृष्टीनें या व्रताचा विचार केला तरी हें व्रत स्थीकारून देहत्याग करणाऱ्याची आत्महत्या करणाऱ्यामध्यें मुळींच गणना करितां येणार नाहीं, आपलें मरण आपल्या डोळ्यांनीं पहात व मरणाची भीति न बाळगतां धर्मध्यानांत मग्न राहणाऱ्याच्या भावनेचा व हेत्चा विचार करितां मृत्यूमुळें तो मरत नाहीं, उल्टट मृत्यूलाच तो मारतो. हतरावर जय मिळविणें अनेकांना शक्य असर्ते. परंतु मृत्यूवर जय मिळवि-ण्याचें महद्भाग्य या व्रतधाऱ्यांनांच मिळतें. यामुळे सहेशेखना झणजे आत्म-हत्या नक्हे असें दिसून यहेल. जिनंतपणीं जो मरावयास शिकतो, तो चिरंजीव का होणार नाहीं हैं भर्मिंद संत तुकाराम यांचे भ-भंग प्रसिद्धच आहेत. त्यांत एके ठिकाणीं असे हाटलें आहे की-आपुलें भरण पाहिलें भ्या डोळा। तो सुखसीहळा अनुपम। स्टेंडिखनावतचारी आपस्या डोळयांनी आपलें मरण पाहत असतो. दुस-याला मरतांना पाहत असतो दु:ख होतें, परंतु सहेडिखना मरण झाणजे सुखसीहळा आहे; कारण बामुळें मृत्यूवर विजय मिळवितो. मृत्यूवर विजय झणजेच चिरंजीव होणें, (स्टो. सं. १२२ मधील विवेचन पहाव)

दुसरें असे की मृत्यु हा मनुष्याला ठेवलेलाच आहे; हैं विश्वित जाणून सुप्रसिद्ध आंग्लकिव शेक्सपीअरनें ज्युलियस सीझरच्या तोंडी पुढील उद्घार बातले आहेत. तो झणतो. "Cowards die many times before their death. The valient taste of death but once. Of all the wonders that I yet have heard, it seems to me most strange that man should fear, seeing that death a necessary end will come when it will come.— भित्र लोक मृत्युच्या भीतीनें जिवंतपणींच अनेकवार मरतात. निर्भय मात्र एकदांच मरता. मरण हैं ठेवलेलेंच आहे. करितां तें येईल तेव्हां येवो, असें न मानतां मृत्युची भीति सदैव बाळगणें है आश्वर्य आहे.

अध्याय सातवाः

भावकांच्या अकरा प्रतिमाः श्रावकपदानि देवैरेकादश देशितानि येषु खलु । स्वगुणाः पूर्वगुणैःसह सन्तिष्ठन्ते क्रमविष्टद्धाः ॥ १३६ ॥ अभ्वयार्थः—(देवैः) वर्षदर्शी मगवन्तांनी (भावकपदानि) श्रावकाच्या प्रतिमा (एकादश) अकरा (देशितानि) वांगितस्या बाहेत. (येषु खलु) ज्यामध्ये खरोखर (पूर्वगुणै:सह कमिववृद्धाः) पूर्वीच्या प्रतिममधील गुणांनी सिहत व कमाकमाने वादविलेलें असे होऊन (स्वगुणाः) स्वीकारलेल्या प्रतिममधील आचारधर्म (संतिष्ठन्ते) राहतात.

अर्थ:—भगवंतांनी आवकाच्या अकरा प्रतिमा संगितस्या आहेत.
पुढील प्रतिमा पालन करितांना मागीच सर्वेह प्रतिमांचें पालन करणें अवश्य आहे. अर्थातच आवक कोणास क्षणोंने व प्रतिमा क्षणोंने काय याचा विचार प्रथम कर्तव्य आहे. आचार्य समंतभद्र यांनी आपत्या या अपूर्व ग्रंथास आवकाचार अर्थे सार्थ नांव दिलें आहे. अणुर्वेत घारण करणाऱ्यास आवक क्षणांने, जो अणुर्वेत घारण करितो-पालन करितो-तो आवक होय. पं. आशाधर यांनी 'जो गुम्पासून भिळालेला उपदेश अवण करितो तो आवक होय ' अशी आवक या शब्दाची व्याख्या केली आहे. या संबंधीच्या अधिक खुलाशाबहुल को. सं. १ खालील मजकूर पाहण्यांत यावा. प्रतिमा क्षणजे अवस्था-पायरी-पर्याय हत्यादि.

या अकरा प्रतिमा अशा सांगेतस्या आहत कीं, पहिस्या प्रतिमेपेक्षां दुसरी प्रतिमा धारण करणाऱ्यांचे कषाय अधिकाधिक मंद होत जातात. त्याच वेळी आत्म्यांचे परिणाम त्यामानांने अधिकाधिक शुद्ध होतात. क्षणंजे कषायांचा क्षय व आत्म परिणाम-ग्रुभ परिणामाची-वृद्धि, असा क्रम सुरू होतो.

अकरा प्रतिमा:—(१) दर्शन प्रतिमा (२) त्रत प्रतिमा (३) सामा-यिक प्रतिमा (४) प्रोषघ प्रतिमा (५) सचित्त त्याग प्रतिमा (६) रात्रीमोजन त्याग प्रतिमा (७) ब्रह्मचर्यप्रतिमा (८) आरंभ त्याग प्रतिमा (९) परिप्रह त्याग प्रतिमा (१०) अनुमति त्याग प्रतिमा (११) उदिष्ठ त्याग प्रतिमा.

स्रोक १३७ ते १४७ अखेर या अकराहि प्रतिमानहरू क्रमश: आचार्यामी विवेचन केलें आहे.

> (१) दर्शन प्रतिमाधारी श्रायकाचे स्वस्तप्रः सम्यद्गर्श्वनशुद्धः संसारश्चरीरमोगनिर्विष्णः । पंचगुरुचरणञ्चरणो दर्शनिकस्तन्वपथगृद्धः ॥१३७॥

अन्ययार्थ:—(सम्यद्गर्शनश्चदः) शुद्ध सम्यन्दशे (संसारशरीरमोग-निर्विण्णः) संसार, शरीर व मोग यापास्न विरक्त झालेला, (पंचगुरुचरणशरणः) अर्हतादि पंचपरमेष्टींच्या चरणास शरण मानणारा (तत्वपथराहाः) तत्वांचा-व्रतांचा जो मार्ग अशा अष्ट मूलगुणांना धारण करणारा- (दर्शनिकः) दर्शन-व्रतिमाधारी आवक होय.

अर्थ:--(१) सम्यग्दर्शनाचे पंचवीस दीष आहत. तं दीषरहित अथवा निरतिचार सम्यग्दर्शनाचें जो पालन करितो, (२) संसार, शरीर व भोग यांच्यापासून विश्क्त क्षणजे संसाराबद्दळ, आपस्या द्रारिरावर व भोगावर ममस्व ठेवित नाहीत. असे जे पंचपरमधी: ते पंचपरमेधीच आपले तारक आहेत, त्यांचाच शरण गेलें पाहिजे, कारण शरण जाण्यास तेच योग्य क पात्र आहेत असे मानितो, इतरांना शरण गेल्यानें आपणांस सद्रति मिळणार नाहीं अशी त्याची ठाम खात्री असते. (३) अष्टमूलगुणाचें जो पालन करितो. अशा या त्रिगुणांनी युक्त जो आवक तो दर्शन प्रतिमाधारी आवक होय. श्रावकाचे आठ मूलगूण कोणते हें स्ठोक संख्या ६६ मध्यें वर्णिलें आहे. जो स्याद्वाद परमागमावर व्यवहार व निश्चय या दोन्हींनयाने दृढ श्रद्धा ठावितो. जो जातिकुल इत्यादिकांचा अभिमान मुळींच घरीत नाहीं, इतर गुणीजनांच्या गुणाशी तलना करून त्यांच्या मानाने आपल्या अंगांत गुण नाहींत असे सम-जुन आपणांस कमी समजतो, संसार, शरीर व भोग यावरील ममस्व अजिबात न सटल्यास जो हे सर्व कांहीं मोहामुळें व अज्ञानामुळें मोहत्याग सर्वस्त्री करितां आला नाहीं, असे समजतो, व जो पंचपरमेष्टी हेच आपले तारक आहेत असे मानिता, तो सम्यग्दर्शनी-दर्शनप्रतिमाधारी-प्रथमप्रतिमाधारी-आवक होय.

(२) व्रत प्रतिमाधारी आवकाचे स्वरूपः
निरतिक्रमणमणुव्रतपंचकमपि शीलसप्तकं चापि ।
धारयते निःशल्यो योऽसौ व्रतिनां मतो व्रतिकः ॥१३८॥
धारयते निःशल्यो जो (निःशल्यःसन्) माया, मिष्यात्व व निदान
या तीन शल्यांनी रहित होऊन (निरतिक्रमणं) अतिचाराने रहित (अणुव्रत-

पचकं अपि) पांचिह अणुव्रतांना (च) आणि (शीलस्पतकं अपि) सात शीलांना देखील घारण करतो. (असी) तो (व्रतिनां) गणघर देवादिकांकडून (व्रतिकः) व्रतप्रतिमाधरी (मतः) मानला गेला आहे.

अर्थ:—माया, भिष्यात्व व निदान असे शल्याचे तीन भेद आहेत. शल्यरिहत व निरितचार पांच अणुकतें, तीन गुणकतें व चार शिक्षाकतें अशा बाराव्रतांचें जो पालन करिता, तो द्वितीय व्रतप्रतिमाधारी श्रावक होय. तीन गुणकतें व चार शिक्षावतें अशा या सात व्रतांना शिल्वत असे शणतात. निदान शणजे तप, संयमादिकांच्या प्रभावामुळें काणत्या तरी इष्ट फळांची इच्छा घरणें. पायांत बोचणारा कांटा जसा आपण कादून टाकितो, त्याप्रमाणें व्रतधारकानें मिथ्यात्व, माया व निदान हीं तीन शल्यें मनांत्न कादून टाकिली पाहिजेत.

(३) सामायिक प्रतिमाधारी श्रावकाचें स्वरूपः चतुरावर्तत्रितयश्रतुः प्रणामःस्थितो यथाजातः । सामयिको द्विनिषद्यस्त्रियोगशुद्धस्त्रिसन्ध्यमभिवन्दी॥१३९॥

अन्वयार्थः—(चतुरावर्तत्रितयः) चार दिशेला तीन आवर्त करून (चतुःप्रणामः) चार नमस्कार करणारा (स्थितः) कायोत्सर्गानें स्थित असणारा (यथाजातः) बाह्याभ्यंतर परिग्रहासंबंधी चितेनें रहित असणारा (हिनिषदः) खड्गासन किंवा पद्मासन घालणारा (त्रियोगशुद्धः) मन, वचन, कायेनी शुद्ध असणारा (त्रिसंध्यं) तीन वेळेला-सकाळ, दुपार, व संध्याकाळ (अभिवन्दी) वन्दना करणारा (सामियकः) सामियक प्रतिमाधारी होय.

अर्थ:—सामायिकाला सुग्वात करण्यापूर्वी सामायिक करणाऱ्यांनी खढ़-गासनानें उभे राहून पूर्व, पश्चिम, उत्तर व दक्षिण अशा चारी दिशेपैकीं प्रत्येक दिशेला तीन आवर्त व एक नमस्कार घाढावेत. यानंतर खड्गासन अगर पद्मासन घाळून सामायिक करावा. सकाळ, दुपार व संध्याकाळ अशा तीन वेळी सामायिक करावें. सामायिकाचें वेळी बाह्याम्यंतर परिप्रहाची चिंता सोडावी. त्याचा विचार करूं नये. मन, वचन व काया ही शुद्ध ठेवण्यांत यावी हु अशा विधीनें जो सामायिक करिता तो सामायिक प्रतिमाचारी आवक होय.

(४) मोषध प्रतिमाधारी आवकार्चे स्वक्रपः पर्वदिनेषु चतुर्ष्विप मासे मासे स्वशक्तिमनिगुद्य । प्रोषधनियमविधायी प्रणिधिपरः प्रोषधानशनः ॥१४०॥

अन्वयार्थ: -(मासे मासे) प्रत्येक महिन्यामध्यें (चतुर्घुअपि पर्वदिनेषु) दोन चतुर्दशी व दोन अष्टमी अशा चार पर्वाचे दिवशीं (स्वशक्ति) आपस्या शक्तीला (अनिगृह्य) न लपवितां (प्रणिधपरः) ग्रुम ध्यानामध्ये लीन होजन (प्रोषधिनयमविधायीं) नियमपूर्वक प्रोषधीपवास करणारा (प्रोषधानशनः) प्रोषधीपवास प्रतिमाधारी समजावा.

अर्थ:—प्रत्येक महिन्यांतील अष्टमी व चतुर्दशो या पर्वाच्या दिवशीं आपत्या शक्त्यमुसार अन्नत्याग करून धर्मध्यानांत ते दिवस धालविणान्यास प्रोषधोपवासधारी आवक असे झणतात. शक्त्यमुसार अन्नत्याग करावा असे झाटलें आहे. त्याचे कारण असे कीं, प्रकृतीच्या, वयाच्या व इतर कारणांनी सर्वानाच सारखा उपवास शक्य नसतो; झणून उपवास, प्रोषधोपवास, अनुपवास वा रसत्याग इत्यादिकांपैकी जे शक्य असेलतें करावें; मान्न असे करितांना जें करप्याची आपली शक्ति व ताकद आहे ती छपवृन ठेवृन इष्ट व जरूर त्यापेक्षां कभी प्रतीचें त्रत घेऊं नये. उपवास, प्रोषधोपवास इत्यादिकांवहल अधिक खुलासा श्लोक नं. १०६ खालीं करण्यांत आला आहे, तो पहावा.

पर्व दिवशीं एकवेळ जवण करणारे अनेक भोहेत परंतु तो दिवस धर्म-ध्यानांत घालविणार फारच थोडे. या व्रताची पूर्तता होण्यास (१) एकाशन व (२) धर्मध्यान या दोहोची जरूरी ओहे. कांहींच्यामते पर्वाच्या-अष्टमी-चतु-देशीच्या दिवशीं कोणत्याहि परिस्थितींत-एकासन-एकवेळच जेवण करणें जरूर ओहे.

(५) सिंचत्याग वतघारी आवकांचे स्वरूपः मूलफलशाकशाखाकरीरकन्द्प्रम्मबीजानि । नामानि योऽत्ति सोऽयं सिचचविरतो द्यामृतिः ॥१४१॥

अन्वयार्थः—(यः) जो (दयामूर्तिः) दयाळु (आमानि) कच्चे (मूल-फलशाकशाखाकरीरकन्दप्रसूनवीजानि) मुळा, फळें, भाजी, फांद्रा, उसाच्या गांठीं, कन्द, फुलें व बीज (न आत्ति) खात नाहीं. (सः अयं) तो हा (सचित्त-विश्तः) सचितविश्त प्रतिमाघारी ('भवति') होतो.

अर्थ: — जो कच्चें न-शिजाविलें ने नळ, व फूल व बीजादिक न खाण्याचें वत बंतो, त्याला सचित्तत्याग प्रतिमाधारी श्रावक असें सणतात. या कोकांत जे जे कच्चे पदार्थ वर्ज्य मानिले आहेत, त्यासंवंधी थोडासा अधिक खुलासा करणें जरूर आहे. या वतामध्यें कच्चे; अग्रुष्क, साचित्त व अंकुरोत्पादक पदार्थ खाणें वर्ज्य मानिलें आहे. असें मानितांना थंड पाण्याचा साचित्त पदार्थात समावेश केला असल्यानें पर्वदिवशीं थंड पाणी न पितां तें तापवृन पिणें जरूर आहे. मूळ झणजं गाजर व मुळा इत्यादि जातीचे पदार्थ, फल झणजं आंबा, लिंबू इत्यादि-शाख झणजं पानभाजी-अंबाडी, शेषू, इरभन्याची भाजी इत्यादी, शाखा झणजे फांया उदाहरणार्थ अळूसारखे पदार्थ. करीर झणजे नवीं, ताजी, कोमल पानें, कंद म्हणजे सुरण, रताळ इत्यादी. प्रसून म्हणजे सर्व प्रकारचीं फुलें, बीज, जोंधळा, गहूं, इरभरा इत्यादिक; कारण यामध्यें अंकुर उत्पन्न करण्याची शक्ति असते. म्हणून अशा पदार्थीना सचित्त पदार्थ म्हणतात. थंड पाणी सचित्त म्हणून वर्ज्य, परंतु पाणी तापाविण्यापूर्वी जे वस्त्रगालित असावें, असा निर्वेध या वतांत अगर इतर कोणत्याही वतांत घातलेला स्पष्टपणें दिसून येत नाहीं. यासंबंधीं यापूर्वी थोडेसें विवेचन केलेच आहे.

या श्लोकांचा विचार करितां अशी शंका येते की, या श्लोकांत सांगि-तलेले जिल्लस कंच न खातां शिजवृन अगर माजून खालें तर चालेल काय ? तसें करणे धर्मबाह्य होईल ? उदाइरणार्थ रताळा शिजवृन अगर माजून खालाः तरी हें व्रतपासनच होईल १ जो विचारसरणी रताळाबद्द तीच इतर कंदाबद्द , मूळाबद्द व इतर पदार्थाबद्द समजण्यास काय इरकत आहे १

स्ठोकाचा सरळ अर्थ विचारांत घेतां या स्ठोकांत नमूद केलेल्या जातीचे पदार्थ शिजवून, वाळवलेले अगर भाजून खाण्यास हरकत येऊं नये अर्से दिसतें; परंतु या स्ठोकांतील सचित्त व अचित्त असे दोन्ही प्रकार त्याज्य करणेंच इष्ट होईल अगोदरची-मागील-प्रतिमा पुदील प्रतिमस पूरक होते झणून पुढील प्रतिमा पालन करतांना मागील प्रतिमा पालन करणें जलर आंह, असा निर्वेध घातला आहे. उदाहरणार्थ पांचवी-सचित्त-त्यागाची प्रतिमा धारण करणाऱ्याला चवधी प्रोधधोपवासाची प्रतिमा कशी पूरक व पुष्टीदायक होते हें पहांवे. चवध्या प्रतिमेत प्रोधधोपवासावहल सांगितलें आहे. एकमुक्ति- एकासन-करावयाचें आहे व तसें करितांना कचे कंदमूलादि पदार्थ वर्ज्य केले तर 'अधिकस्य अधिक' असें फल त्यास साहजिकच मिळेल. प्रोषधोपवास वतधारी श्रावकास मद्य, मांस व मद यांचा त्याग अवश्य आहे; परंतु सचित्त व कंदमूलादि पदार्थ वर्ज्य सांगितलें नाहींत.

(६) रात्रिभुक्तित्याग प्रतिमाधारी श्रावकाचे स्वरूपः अन्नं पानं खाद्यं लेहां नाश्चाति यो विभावयीम् । स च रात्रिभुक्तिविरतः सत्त्वेष्वनुकम्पमानमनाः ॥१४२॥

अन्वयार्थ: —(सत्वेष्वनुकम्पमानमना: च) प्राणिमात्राच्या ठिकाणीं दयाबुद्धि ठेवणारा अक्षा जो (विभावर्यी) रात्री (अत्रं पानं खाद्यं च लेखं) अन्न, पेय, खाद्य व लेख्यं यांना (न अश्वाति) खात नाईं। (सः) तो (रानि - मुंक्तिविरतः) रात्रिभुक्ति प्रतिमाधारी ('आसी') होय.

अर्थ:—अन्न, पान, खाद्य व लेख असे चार प्रकारचें पदार्थ रात्रीं न खाणाऱ्या श्रावकाला रात्रिमुक्तित्याग प्रतिमाधारी श्रावक असें द्वाणतात. या व्रतांत रात्रीं औषध वेणें, पानसुपारी आदि खाणें वर्ज्य मानावेत. अहिं-साणुवत व दुसरी प्रतिमा-व्रतधारी यांत रात्रिभोजनत्याग प्रतिमेचां समोशक होतो. तथापि त्यांत कृत, कारित व अनुमोदन इत्यादि संर्व प्रकारच्या त्यागाचा समावेश होत नाहीं; परंतु रात्रिमोजनत्याग या प्रतिमेंत कृत, कारित व अनुमोदितच पापांचाच काय पण मन, वचन व काया यामुळें घडणाऱ्या पापांचाहि त्याग सांगितला आहे. यामुळें आहिंसाणुवत च दुसरी प्रतिमा ही या व्रतपालनामुळें अधिक निर्मलपणाने पालन केली जातात. आहंसाणुवत वत-प्रतिमा या दोहोंपेक्षां यांत हें वैशिष्ठ्य आहे व या महत्वाच्या फरकामुळें सहाव्या प्रतिमेंत याची गणना केली आहे. याच प्रतिमेला 'दिवामैशुनत्याग ' असें दुसरेहि नांव कांही आचार्य देतात. दिवामैशुनत्याग हा ब्रह्मचर्याणुवताचा अतिचार आहे, असेंहि कित्येकांचे मत आहे. येथे एका रूढीचा विचार कर्तव्य आहे. जैन रात्रीं जेवत नाहींत, हैं इतरांनाहि कळून चुकलें आहे.

रात्रीं जेवण न करणारे आपल्यांन अनेक आहेत. यापूर्वीच्या पांचिह प्रतिमा रात्रींभोजनत्यांगी श्रावक पाळतोच असं नाहीं, रात्रींभोजनत्यांग करणारे ओला अगर बाळलेला हरभरा, मूग खातात. जींघळ्याचा, मक्याचा व गव्हाचा हुरडा खातात; असे जिल्लस खाणारे केवळ दिवमा जेवतात व रात्री जेवत नाहींत. अशा परिस्थितींत त्यांना सहावा प्रतिमाधारी श्रावक हाणतां येईल ? सागसार विचार न करितां रूढींचे अनुकरण कसे होतें, याचें हें एक उत्कृष्ट उदाहरण नव्हे काय ?

आचार्य अमितगति यांच्या अवकाचागंतील पांचव्या परिच्छेदांतील पहिल्याच कोकांत या व्रतपालनांत पृष्टी व हृदता येण्याबाठी ' मद्यमासमञ्ज रात्रिमोजनं क्षीरवृक्षफलवर्जनं त्रिधा ' झणजे मद्य, मांत व मध, रात्रिजोजन-त्याग व ज्या वृक्षांना दूध-चीक-येते, अशा झाडांची फळें-उदुवर-यांचा त्यांग करावा असे झटले आहे. यावरून रात्रिमोजनत्यागाला आवकाच्या अकरा प्रतिमेत न घालतां आवकांच्या आठ मूलगुणांत याचा समावेश केला आहे. हा मतभेद दाखिवल्यानंतर रात्रिजोजन-त्यागासंबंधी अमितगति आचार्याच्या मताची धोडीशी ओळख करून देणें आवश्यक आहे असे बाटतें. वल्रगाळित

पाणी पिणें व स्र्यास्तापूर्वी नेवणें, या दोन वावी व जैन यांचे समीकरण झालेंलें नित्य व्यवहारांत दिस्न थेतें. एका आचार्यानीं स्र्यास्तापूर्वीं व्या जेवणाचा आठ मूल्गुणांत व दुसऱ्या आचार्यानीं श्रावकां व्या प्रतिमंत कां घातलें असावें ! यावहलच्या कारांच्या लोल पाण्यांत शिरण्याचा आमचा अधिकार नाहीं. अमितगित कावकाचाराच्या स्त्रोक संख्या ४६ मध्यें एकवारचं जंवण करण्याची उत्तम पुरुषांत, दिवसा परंतु दोनवेळा जेवण करणाऱ्यांची मध्यम पुरुषांत व दिवसा व रात्रीं जंवण करणाऱ्यांची अधम पुरुषांत गणना केली आहे. स्त्रोक संख्या ४७ मध्यें दोन घटिका दिवस वर आल्यावर व स्र्यास्तापूर्वी दोन घटिका आधीं जेवण करांचें, असें सांगितलें आहे. दिवं लावण्याची वेळ झाली आहे. तळ हातावरील रेपा दिसतात न दिसतात, अशावेळी जेवण आटोपून रात्रीं जंवण केल्याच्या पाणांतून मक्त होण्याची ज्यांची घांदल झालेली दिसते, त्यांचा गैरसमज दूर करण्यासाठीं हा आधार दिला आहे.

मन, बचन व काया या तीन प्रकारांनी तसेंच इत, कारित व अनुमो-दित याहि तीन प्रकारांनी रात्रीं मोजनत्याम कगवयाचा आहे, अर्से सांगितले आहे. सूर्यास्तापूर्वी जेवण झालें नाहीं, याची हळहळहीं वाट्रं देऊं नये. तसेंच इतरांना शत्रीं जेवण घालणें अगर दुस-याकडून जेऊं घालविणें अगर जेऊं घालणा-यास संमित देणेंहि वर्ष्य करणें जरूर आहे. तसें न होईल तर आठ मूलगुणापैकी या गुणाचें पालन होणार नाहीं. सूर्यास्तापूर्वी दोन घटिका आधीं जेवण केल्यानें एका महिन्यांत दोन उपवास केल्याचें श्रेय मिळतं; अर्नेहि आचार्य अमितगतिचे मत आहे.

श्लोक संख्या ६५ मध्ये रात्रीं जेवण करणाऱ्या स्त्रिया झणजे हुकरीण, मिल्लीण, बानरीण, परटीण इत्यादिसारखी निंद्य आहे व ती पुत्रहीन, धनहीन व विधवा होईल असे झटलें आहे. या उलट जी स्त्री अगर पुरुष रात्रीं जेवण करीत नाहीं, त्यांना बहिणभाऊ, पुत्रपीत्र, दागदागिने, आरोग्य इत्यादिक परिक सुलाचा लाभ होतो, असे स्त्रोकसंख्या ६७ मध्ये वर्णिलें आहे. टीप: - स्ठोकसंख्या ७३ मध्ये मात्र तीन मकार व पांच उदुंबर अशा आठ प्रकारच्या पदार्थाच्या त्यागालाच मूलगुण असे आचार्य अमित-गति झणतात. स्ठोकसंख्या एक यांत रात्रीभोजन त्यागाचा मूलगुणांत समावेश केला गेला असतां स्ठोकसंख्या ७३ मध्ये रात्रीभोजनत्यागाचे नांवही नाहीं. आचार्य अमितगति यांच्या लिखाणांत हा मोठाच गैरमेळ दिसतो. रात्री जेवण करणा-चांना कोणकोणत्या दुःख परंपरेची धमकी व न जेवण करणाऱ्यांना कोण-कोणत्या लामाची आशा दाखिवली आहे, हें वर स्पष्ट झालें आहे. तथापि स्यांतील हेत्कडेच पाहणें जरूर आहे. रात्रिभक्तवत नांवाची सहावी प्रतिमा कांहीं प्रंथांतून सांगितली आहे. सागरधर्मामृत-अध्याय सातवा-स्ठोकसंख्या १२।१३।१४ व १५ मध्ये यावहल विवेचन केलें आहे.

रात्रिभक्तवतो रात्रौ । स्त्रीसेवावर्तनादिह ॥ निरूच्यतेऽन्यत्र रात्रौ चतुराहारवर्जनात् ॥१५॥

अर्थ:— 'चारित्रसारादि प्रंथांत ''आक्षी रात्रीच्या वेळींच स्त्री संभोग करूं, दिवसा करणार नाहीं' अर्से वत घेणें ह्यास 'रात्रिभक्तवत' असे मानिलें आहे; आणि रत्नकरंडकांत 'रात्रीं चारी प्रकारच्या आहाराचा त्याग करणें असा अर्थ केला आहे.'

आचार्य समंतमद्र-भावकाचार व चारित्रसार यांत श्रावकाची सहावी प्रातिमा कोणती याबद्दल मतभेद असस्याचें स्पष्ट दिसतें. आचार्य समंतमद्रांनीं चारिह प्रकारचें अन्न रात्रीं न घेणाऱ्यास सहावें व्रतप्रतिमाधारी श्रावक असें ठराविलें आहे. चारित्रसारांत स्वस्त्रीशीं दिवसा संभोग न करितां, तो रात्रींच करीन असें व्रत घेणाऱ्यास सहावें व्रत प्रतिमाधारी ठरविलें आहे.

यांचे संभाज्य कारण असे दिसतें की, श्रावकाच्या प्रतिमंची संख्या तर कायमच ठेवावयाची व दुसरें असें की रात्रिभोजनत्यागाला कांहींनी अष्टमूल-गुणांत व कांहीनी अणुव्रतांत समावेश केला आहे. आचार्य समंतभद्रानी रात्रि-भोजनत्यागाच्या अणुव्रतांत अगर अष्टमूलगुणांत समावेश केला नाहीं. मागील व पुढील त्रिवंचन विसंगत न व्हावें व तें सुसंगत असावें पण प्रतिमांची संख्या तर बाहूं अगर कमी होऊं नये हाणून हा प्रयत्न झालेला दिसते।.

(७) ब्रह्मचर्य प्रतिमाधारी श्रावकांचे स्वरूप. मलबीजं मलयोनि गलन्मलं प्रतिगन्धि बीभत्सम् । प्रथकंगमनंगाद्विरमति यो ब्रह्मचारी सः ॥१४३॥

अन्वयार्थ:—(मलबीजं) मलाचें बीज (मलयोनि) मलोत्पत्तीचें कारण (गलन्मलं) ज्यागसून मल बाहत आंह असें (पूर्तिगन्धि) दुर्गिधयुक्त (बीभत्स) किळसवाणें असें (अंग) शरीर (परयन्) पाहणारा (यः) जो (अनङ्गात्) कामो प्योगापासून (विरमति) विरक्त होतो. (सः) तो (ब्रह्मचारी) ब्रह्मचारी जाणावा

अर्थ:—मातेचें रक्त व पित्याचें वार्य, यापासून देहाची-शरीराची-निर्मिति झाली आहे. यावरून या शरीराचे बीज, रक्त व वीर्य अशा मळांत आहे. शरीराचे मूळ बीज मळ असतांहि पुनः हें शरीर मलयुक्त-इतरीह मलानें भरलेलें-आहेच. योनी व शरीराचें नऊही भएग मलानें भरलेलें आहेत. अशा किळसवाण्या व घाणेरडया शरीराच्या अवयवाबह्ल विरक्त होणें, त्यांचा भोग वर्ष्य कर्णें याला ब्रह्मचर्य प्रतिमाधारी असें झणतात.

हें ब्रत धारण करणाऱ्याला स्वतःची स्त्रीहि वर्ज्य आहे. ब्रह्मचर्य अणु-व्रतांत तें व्रत अणुव्रत असल्यांनें स्वतःची स्त्री भोगाला त्याज्य मानलेली नाहीं; परंतु ही-सातवी-प्रतिमा-धारण करणाऱ्याला स्वतःची स्त्रीही त्याज्य मानावी लागते.

प्रत्यक्ष स्त्रीसंभोगच वर्ज्य मानलेले आहे असे नाहीं तर आपस्या विवा-हित स्त्रीशेजारी झोंपणें, पूर्ववयांतील भोगोपभोगाच्या सुखदु:खाचें स्मरण न करणें आणि कामवासनेच्या गोष्टीचें चितवन न करणें आणि त्याबहलचें विचा-रही मनांत न येऊं देणें, यांचा ब्रह्मचर्य प्रतिमेंत समावेश होतो; त्यामुळें याहि गोष्टी वर्ज्य कराव्यात.

शिवाय कामोदीपक अन्न वर्ज्य करावेत, कामोदीपक वस्त्र वर्ज्य करा-वेत, गीत, नृत्यादिक ऐकों व पाइगेंदी वर्ज्य करावीत. अत्तरादि सुगंधित जिन्नस व फुले यांचा त्याग करावा. तसेच श्रृंगार व हास्यरस असलेली नाटकें, सिनेमा व पुस्तकें ही पाहूं व वाचूं नयेत. तांबुलादिक जिन्नसहि वर्ण्यसमजावेत.

वरीलप्रमाणें ज्याचें आचरण आहे तो-ब्रह्मचर्यवत प्रतिमाधारी श्रावक होय,

या प्रतिमेंतील तत्वाचें विशेष विवरण परमात्मप्रकाश महाधिकार छाथा २०५ पान ४०७।४०८ वर केलें आहे, त्याचा सारांश-स्त्री ही निव्वळ पापाचे निवासस्थान आहे. स्त्री ही यमराजाच्या हातचा बळकट पाश आहे. स्त्रीवांचून असलेल्या घरांत राहणें याला गृहवासच झणतां येणार नाहीं. घरांत असणारी स्त्री झणजे घर व संसार, शुद्ध ज्ञान व दर्शन यांचा प्रतिपक्षी शत्रु-आहे. विषय व हिर्दे यांच्या योगोंने मन व्याकुळ, कळुषित व कषाययुक्त होते. मन शुद्ध करण्याकरितां स्त्रीचा त्याग करणें जरूर आहे.

ब्रह्मचर्य प्रतिमाधारी श्रावकानें स्त्रीचा त्याग करण्याचा असतो. स्त्रीवरील ममत्व सुटल्यावर इतर परिग्रहावरील ममत्व सोडणें म्हणजे हातचा मळ. स्त्री व परिग्रहावरील ममत्व सुटलें म्हणजे स्वतःच्या द्यारीरावरील ममत्व सोडण्याचा उपदेश होणार व त्यांत यदा न आलेच तर आश्चर्य ?!

या छार्येत प्रंथकारांनी 'गृहवासम्' असा शन्दप्रयोग उपयोगांत आणिला आहे व संस्कृत वृत्तींत 'न गृहं गृहामित्याहुगृहिणी गृहमुच्यंत 'ही उक्ति विचारांत घेऊन 'गृहवासम्' याचा अर्थ 'स्त्री' असा केला आहे. नित्य व्यवहारांतिह 'वर्शे कर्से आहे 'असा वाक्यप्रयोग उपयोगांत आणितो, त्यांवेळी बायको-बुंदुव कर्से आहे, हाच अभिप्राय व्यक्त करितों.

छाया २०५ मधील मृहवासम् यावा अर्थ निन्वळ स्त्री अशाव अकुंचित अर्थ न करितां संसार-स्त्रीसह सर्व परिमह-असा केला तरी अर्थांत कांहीं फरक पडतो असे दिसत नाहीं. गृहवासम् हा शब्द व्यापक आहे व त्यामुळे त्यांत 'स्त्री' चा समावेश होतो. स्त्री व परिमह हे यमाचे मजबूत पाश आहत; व त्यांनी यम मनुष्यमात्रांना संसारांत जखडून टाकतो, कारण संसारी मनुष्य स्त्रीवरील व परिमहावरील ममत्वामुळे हंद्रियाधीन राहतो व त्यामुळे त्यांची चित्तशुक्ष होत नाहीं. संस्कृत वृत्तीतील अर्थ बरोबर नाहीं, असा क्षणण्याचा इरादा नाहीं परंतु अशः अर्कुचित अर्थामुळे स्त्रीसमाजावर मोठाच अन्याय होईल क्षणून हा खुलासा केला आहे.

दिंदुधर्मोतील चार आश्रमाबद्दलचा विचार. वैदिक धर्मीतील चार आश्रम:—

हिंदुधमीत मनुष्याच्या विकासासाठीं जीवनाच्या चार पायन्या सांगितस्या आहेत व त्यांनांच आश्रम या नांवोंन संबंधिकें आहे. (१) अक्षचर्यान्थ्रम (२) गृहस्थाश्रम (३) वानप्रत्थाश्रम व (४) संन्यासाश्रम असे हे अनुकामें चार आश्रम होत. संन्यास हें अंतिम ध्येय. हें जैनधर्म व हिंदुधर्म यांनी मानिलें आहे. हिंदुधर्मीतील वानप्रस्थाश्रम व क्ष्रोक संख्या १४७ मध्यें वर्णिलेला उहिष्टिविरत प्रतिमाधारी श्रावक यांत बरेंच साम्य आहे. वानप्रस्थ आणेज घर कायमचे सोडून वनास जावयास निधालेला. वानप्रस्थांनी वनांत रहावयांच असेंत. या दोनही धर्माच्या गृहस्थाश्रमाच्या या लक्षणांत फरक नाहीं.

हिंदुधर्मीतील वानपस्थाश्रम व संन्यासाश्रम व जैनधर्मीतील उद्दिष्टविरत प्रतिमाधारी व मुनि यांत कांही बावतीत साम्य दिसत असले तरी अनेक बाब-तींत महत्वाचे फरक आंहत. दिगंबरवृत्ति ही हिंदुधर्मीत मुळींच नाहीं.

या सर्विपिक्षाहि ब्रह्मचर्याश्रम व जैनधर्मातील ब्रह्मचर्याणुवत स्त्रो. सं. ५९ व ब्रह्मचर्य प्रतिमाधारी (स्त्रो. सं. १४३) यांत कोणतेच साम्य नाही.

हिंदुधमीत ब्रश्च चर्याश्रमाला प्रथमस्थान दिले आहे व उपनयन-मींजि-वंधन-यापास्त्र या आश्रमास सुरवात होते व विवाहानंतर हा आश्रम संपुष्टांत येजन गृहस्थाश्रमास सुरवात होते. ब्रह्मचर्याश्रम झाणजे प्रायः विद्याम्यासाचा काळ. विद्याम्यास झणजे पुस्तकी शिक्षण एवढाच अर्थ वेतल्यास व हा विद्या-म्यास ब्राह्मणवर्णीनेंच करावयाचा झटल्यास इतर तीन वर्णीतील लोकांना ब्रह्म-चर्याश्रम हा नाहींच अर्थे झणांनें लागेल, उपनयनाचा अधिकार सूद्रांना नस-ल्यांने त्यांच्याबावर्तीत तर हा पहिला आश्रम श्रक्यच दिसत नाहीं. (१) ब्रह्मचर्याश्रमांत मुख्यतः ज्ञानाची उपायना. ऋषिऋण, पितृऋण व देवऋण, अशा प्रकारची तीन ऋणें. यांतून प्रत्येकाला मुक्त व्हावयाचे अथेते. ब्रह्मचर्याश्रम-विद्यार्थीदशा-यांत आपण अधिकांत अधिक उत्कृष्ट ज्ञान संपादन करून ऋषिऋण फेडावयाचें. ऋषींच्या ज्ञानाची परंपरा चाद ठेंवणें, क्षणजेच या ऋणांतून मुक्त होणें. ब्रह्मचर्याश्रमी कसा असावा १ तो सत्प्रवृत्त, हढ अभ्यासी, आशावान्, हढ निश्चयी व सामर्थ्यसंपन्न असावा. पृथ्वीवरील लक्ष्मी त्याच्या पार्थी लोळण घत येईल. ऋदि व सिदि त्याच्या घरीं पाणी भरावयास येतील.

ब्रसचर्य द्वाणंक एकेंद्रियाचा सयम नस्त सर्व जीवनाचा संयम आहे; द्वाण्तच उत्कृष्ट ब्रह्मचर्याश्रमांतून उत्कृष्ट ग्रहस्थाश्रम निर्माण होतो. मानसिक, बारिरिक व बौद्धिक सामर्थ्य ब्रह्मचर्याश्रमांत संपादन करणाऱ्याचा गृहस्थाश्रम सुलाचा व उत्कृष्ट होऊन 'धन्यो गृहस्थाश्रमः ' ही युक्ति सार्थ ठरेल. (२) गृहस्थाश्रम झणजे संयमाची शाळा. खरा गृहस्थाश्रम म्हणजे एक प्रकारें तपच आहे. गृहस्थाश्रमांत परोपकार, त्याग व प्रेम इत्यादिकांचे घंड आपण दंत व बेत असतो. मर्यादित कुटुंबांत जे सेबचे, त्यागाचे व परोपकार इत्यादिकांचे घंडे घंतो, ते समाजास, राष्ट्रास व जगास द्यावयाचे आहेत.

(३) वान-प्रश्य-द्वाणंज वनास निघालंका, वानप्रस्थावस्थेनंतर (४) संन्यास. सं-न्यास म्हणंजे स्वतःला विसरणें एवढेंच नाहीं. माक्षे कुटुंब, माक्षा समाज, माक्षा जात व माक्षा देश इत्यादिकांचे ममस्व सोडणें. माक्षा मान, माक्षा पैसा अर्थोत् 'भी' व 'माक्षे' यांचा विसर पडणें म्हणंजे संन्यास. दुसऱ्या शब्दांत सांगावयांचे म्हणंजे संन्यास म्हणंजे समदृष्टी. 'मी' व 'माक्षें' ही सुटस्यायुळें 'तो' सर्वांचा व 'सर्व' त्याचे. संन्यासी वाऱ्याप्रमाणें सर्वांना जीवन व स्यांप्रमाणें सर्वांना तेज व पावसाप्रमाणें पाणी देतो. संन्याक्षांने निर्विकार म्हणंजे विश्वाकार व्हावयांचें. या चार आश्रमापैकीं आज फक्त मोडकातोडका व रोडका गृहस्थाश्रम शिलुक राहिला आहे.

ब्रस्चर्य प्रतिमाधारी श्रावकांची जो लक्षणं जैनधर्मानें दिली आहेत, त्य लक्षणात्मरखीं स्वतंत्र संस्था हिंदुधर्मीत असलेली दिसत नाहीं. परस्नी-त्याग-ब्रह्मचर्याणुवत-या बाबरीत दोन्हीं धर्मीत साम्य दिसतें.

> (८) थारंभत्याग प्रतिमाधारी श्रावकाचें स्वरूप. सेवाकृषिवाणिज्यप्रमुखादारंभतो व्युपारमति । प्राणातिपातहेतोर्योऽसावारम्भविनिवृत्तः ॥ १४४ ॥

अन्वयार्थ:—(प्राणातिपातहेतोः) प्राणिघात हं।ण्यास कारणीभृत (सेवाकृषिवाणिष्यप्रमुखादारम्भतः) नोकरी, शेतकी, न्यापार इत्यादि आरम्भापासून (यः) जो (ब्युपारमति) विरक्त होतो. (असी) तो हा (आरम्भिनिनृक्तः) 'आरम्भिविनिवृत्तः' आरम्भत्याग प्रतिमाघारी ('अस्ति') होय.

अर्थ:—दुमन्याचा नोकर असतां ती नोकरी सोडणें, व्यापार व द्यती इत्यादि उपजीविकेची साधनें सोडणें-द्याणजे दोती अगर व्यापार न करणें, तसेंच आपला लेखन-अगर-शिल्पकला-सुतार गवंडी आदि ही उपजीविकेची साधनें असल्यास तीं सोडून देणें, कारण हीं सर्व हिंसाकृत्याला कारणीभृत आंहत. अशापकारें कोणत्यांहि उपजीविकेच्या साधनाचा आरंभ न करण्याची प्रतिशा करणें, याला आरंभन्याग प्रतिमाधारी आवक असे ह्यणतात.

उपजीविकेच्या साधन त्यागावरोवरच स्त्रीपुत्रादिकांच्या परिम्रहाचाही त्याग केला पाहिजे. थोडेसे व आपस्या स्वतःच्या जरूरीपुरतें द्रव्य जवळ ठेवाँवें, मात्र आरंभाला कारण होईल, अशा कामी त्याचा उपयोग करूं नये. उदा-हरणार्थ आपश्याजवळ ठेविलेल्या अशा द्रव्यापैकी काहीं द्रव्य व्यापार व शेती अगर इतर धनोत्पादक धंद्यासाठीं ब्याजी अगर विनव्याजी देऊं नये. आपस्याकंड ठेवन घंतलेल्या द्रव्याचा सर्वस्वी आपस्यासाठींच उपयोग न करितां त्यांत्नहि जरूरीपुरतें इतरांना औषध्याण्यासाठीं व इतर अशाच जरूरीचें कामासाठीं दान म्हणून द्यावें. असे केल्यानें जवळ ठेविलेल्या परिम्रहाचेहि प्रमाण कमी होत जाईल. शेवटीं त्यावर कोणी डल्लाच मारला तर आपलें कम म्हणून स्वस्थ

बसावें; तें परत मिळविण्याचा प्रयत्न करूं नये. मी रागी होतो, अनुरागी होतो व मोहीह होतो, आयतेंच कर्माने तें द्रव्य हिरावृन नेलें आहे; व परि-ग्रह कमी करण्यास मदत झाली आहे, अर्थे समजून कर्माचे आभार मानावेत. ग्रह्याचें दु:ख करूं नये.

(९) परिग्रहत्याग प्रतिमाघारी आवकाचे लक्षणः

बाह्येषु दशसु वस्तुषु ममत्वम्रुत्मृज्य निर्ममत्वरतः । स्वस्थः सन्तोषपरः परिचित्तपरिग्रहाद्विरतः ॥ १४५ ॥

अन्वयार्थः—(बाह्येषु दशसु वस्तुषु) दहा प्रकारच्या बाह्य परिप्रहा-वरील (ममस्वं) मोहबुद्धी (उत्सुच्य) सोडून (निर्ममस्वरतः) वैराग्यामध्ये प्रेम ठेवणारा (स्वस्थः) मायादिकांनी रहित असणारा व (सन्तोषपरः) संतुष्ट अस-णारा अर्थीत परिग्रहाची इच्छा न बाळगणारा (परिचित्तपरिग्रहात्) परिचित्त परिग्रहापासून (विरतः) विरक्त आंह्रे अर्थीत परिग्रहत्याग प्रतिमाधारी आंह.

सर्थ:—दहा प्रकारच्या बाह्य परिप्रहाचा त्याग केलेल्या व्रतधा-यास परिग्रहत्याग प्रतिमाधारा श्रावक हाणतात. हे बाह्य परिग्रह दहा प्रकारचें असूत त्यांचा मोह सोडून व फिरून परिग्रहाचा संग्रह न करण्याची इच्छा धरणें; याला परिग्रहत्याग प्रतिमा हाणतात. हें वत धारण करणाऱ्यांनी आपल्याजवळ सोनें, चांदी अगर असलेंच इतर द्रव्य ठेवावयाचें नसतें. ऊन, बारा व धंडी यांच्या निवारणासाठीं जरूर तेवढा व इलक्या किंमतीचा कपडा ठेवावयाचा असतो. इलक्या किंमतीचा असें हाणण्याचे कारण कीं, रेहामी अगर भरजरी असा कपडा वापरूं नये. त्याचप्रमाणें पाणी गाळण्यासाठीं व हातपाय पुस-ण्यासाठीं इ.कर तेवढा इलक्या किंमतीचा कपडा जवळ ठेवण्याचा असतो. पाणी पिण्यासाठीं एक माडें ठेवांचे. आपल्या घरीं जाऊन आहारादि घेण्यास त्यास हरकत नाहीं; मात्र हें घर माझें आहे, इत्यादिकांचें ममत्व त्यानी ठेवं नये. दहा प्रकारचे बाह्य परिग्रह हाणजे (१) जमिनी (२) घरें (३) चांदी

(४) सोनें (५) जनावरें (६) घान्य (७) दासी (८) दास नोकर-चाकर

(९) ऋपडालत्ता व (१०) मांडीकुंडी. अंतरग-मनाचें-प्रश्मिष्ठ निराळे आहेत.

उपनिषदांतील सालील वचन उपयुक्त आहे:— मोधमकं विंदते अप्रेचताः

सत्यं अवीमि वध इत सतस्य । न अर्थमणं पुष्यति नो ससाय केवलाघो भवति केवलादि ॥

भावार्थ:—धान्याच्या मिळालेल्या राशी व्यर्थ कोणास आहत १ संकु-चित दृष्टीच्या कंजुषाला. असा मनुष्य धान्याचा सांठा करीत नसून तो मृत्युचा— मरणाचाच-सांठा करिता. संग्रहापैकी आतस्वकीय व सत्मात्राला जो देत नाहीं तो पातकी आहे. परिग्रह ठेवूं नका, एवढा अर्थ वरील वचनांत स्पष्ट नमूद आहे; परंतु या वचनांत जो त्याग सांगितला आहे, तो व्रतपूर्वक नाहीं. संग्रह किती. करावयाचा १ व त्यापेक्षां अधिक करावयाचा नाहीं, अशी मनाची जी प्रतिका असावी लागते, त्या प्रतिक्रेचा वरील वचनांन अभाव आहे. जैनधम हा हेतु. पुरःसर व विचारपूर्वक केलेली असते.

(१०) अनुमितत्याग प्रतिमाधारी आवक. अनुमितरारम्भे वा परिग्रहे वैहिकेषु कर्मसु वा ।

नास्ति खलु यस्य समधीरनुमतिविरतः स मन्तव्यः ॥१४६॥

अन्वयार्थः - (आरम्भ, परिग्रहं, वा एहिकेषु कर्मसु) आर्भ, परिग्रहं अथवा विवाहादि ऐहिक कार्यासंबंधीं (खल्ल) निश्चर्ये करून (यस्य) ज्याची (अनुमतिः नास्ति) अनुमति असत नाहीं. (समधीःस) समदृष्टी असा तो (अनुमतिविरतः) 'अनुमतिविरत' (मन्तन्यः) जाणावा.

अर्थः — शेती, व्यापार इत्यादि घनोत्पादक घंद्याच्या आरंभासंबंघीं, धनधान्यादिक परिग्रहासंबंधीं व विवाहादिक वाबीसंबंधीं अनुमति देत नाहीं क अशा कार्योत ममत्व ठंवीत नाहीं; तो अनुमतित्याग व्रतघारी श्रावक समजावा. आपल्या व इतरांच्या कुटुंबीय व्यवहाराबद्दल कोणी विचारत्यास तुम्ही चांगलें केलेंत, चांगले केले नाहीं, असे करा किंवा असे करूं नका, अशी कोणतीही सह्छा देत नाहीं. मग ती सह्या व्यापाराच्या बाबतींत असी वा इतराह बाबतींत असो. घर असे बांघ किंवा असे बांघू नको म्हणुनहीं सांगणें वर्ज्य करांचे लागतें. ताटांत पडेल ते बरें वा वाईट; चांगले वा गोड; तिखट वा खारट याचा विचार न करितां अस घ्यांचें, स्वादाची इच्छा धरूं नथे. याप्रमाणें चांगल्या कार्याबद्दल दुःख वा खेद न मानतां निर्ममत्वाने राहणें, सास अनुमतित्याग प्रतिमाधारी आवक असे म्हणतात.

(११) उद्दिष्टत्याग प्रतिमाधारी श्रावकाचं लक्षण. गृहतो सुनिवनमित्वा गुरूपकंठे वतानि परिगृद्ध । भैक्ष्याग्रनस्तपस्यन्तुत्कृष्टश्चेलखण्डधरः ॥ १४७ ॥

अन्वयार्थः—(गृहतः सुनिवनं इत्वा) घराचा-संसाराचा त्याग करून सुनींच्या आश्रमामध्यें जाऊन (गुरुपकंठे) गुरुजवळ (ब्रतानि परिग्रह्म) वृते घंऊन (तपस्यन्) तप करणारा (मैक्षाश्चनः) भिक्षाभोजी (चेलखण्डघरः) कौपान वल्ल-घारी (उत्कृष्टः) उत्कृष्ट श्रावक अर्थात् ११ व्या प्रतिमेचा घारक होय.

अर्थ: —या प्रतिमेंतील श्रावक आपत्या घरादाराचा त्याग करून मुनी-सभीप जाऊन त्यांच्याकडून वर्त बेतो; मिक्षावृतीनें आहार घेतो. तपश्चरणांत मम असतो व फक्त अंगावर एक वस्त्र अगर एक लंगाटी टेवितो; यामुळें त्यास उद्दिष्टत्याग प्रतिमाधारी श्रावक म्हणतात. या प्रतिमाधारी श्रावकांनें जे अन्न प्रहण करावयाचें असतें तें अन्न त्यांच्यासाठीं म्हणून तयार केलेलें नसोवें. आहारदान देणारा नित्यव्यवहारांत कें अन्न खातो तेंच अन्न या प्रतिमाधारीनें व्यावयाचें असतें. मुनिवत चेतल्यानंतरिह हा निर्वध पाळलाच पाहिज. या प्रतिमेतील श्रावक व मुनी हा निर्वध पाळीनासे झाल्यामुळेंच कीं काय 'गोड मक्षणाची आशा म्हणून मुंडि दादी मिशा 'हा मंग न पावणारा अमंग अनुभवानें रचिला असावा, असें दिसतें. या प्रतिमाधारी श्रावकांनें जें

बस्न जवळ ठेनावयाचें असते तें असें असानें कीं पायापर्यंत घेतलें तर डोकें उपहें रहावें. फक्त ऊन, वारा पाऊस व धंडी यापासून बचाव करण्यापुरतें हें वस्न असानें. आपल्यासाठीं जेथें मुद्दाम जेवण तयार केलें असेल, तेथें आहार घेऊं नये. जंवतांना मीन घारण करावें. चांगलें-वाईट, गोड-तिखट व खारट-आंबट यांचा अभिलाप न घरतां अन्नग्रहण करावें. दिनसांत्न एकवेळ जेवांचे व अंतराय झाल्यास उपवास करावा.

अकरा प्रतिमा पालनाचे फळः

या प्रतिमा धारण केल्याचे फळ कोणतें? त्यांचा परिणाम काय होतो? या प्रतिमांचा अनुक्रम कोणत्या हेर्ने घातला आहे, इत्यादिग्रहल विचार केल्यानें त्यांचें महत्व कळणार आहे. उदाहरणार्थ उद्दिष्टत्यागाला आकरावा नंबर कां दिला व त्यापूर्वीच्या प्रतिमेत याचा समावेश कां केला नाहीं १ पहिल्या दर्शन प्रतिभेत जो आचार सांगितला आहे. त्यांत त्या नंबरच्या प्रतिभेत जे निर्वेध घातले आंहत, तितके कडक निर्वेध नाहींत, संसा-रांतून गृहस्थाश्रमांतून-संन्यासमार्गाकडे नेतांना पूर्वतयारी म्हणन श्रावकांचे हे अकरा प्रकारचें वर्गीकरण आहे. कोणतीही अख़रची परिश्वा देण्यापूर्वी एखा-द्याला ॐ नम: सिद्धम् पासूनचा घडा घेत घेत पुढे जार्ने लागते. तद्दतच हा अनुक्रम आहे. पांच वर्षाच्या बालकाला जोडाक्षर वाचेगें अवघड जाते. जोडा-क्षर वाचण्याइतकी त्याच्या आकलन शक्तिची वाढ झालेली नसते: म्हणून जोडाक्षर विरहित घडे शिक्षक प्रथम तगार करवन घेतो व नंतर त्याची आक-लनशक्ति वाढल्याचे पाहून जोडाक्षरांचा घडा शिकविता. बेरीज वजाबाकी. गुणाकार व भागाकार येऊं लागला कीं, त्रैराशिक व नंतर पंचराशिक गणिताचे पाठ देण्यांत येतात. शिक्षणक्रमाप्रमाणें शेती, न्यापार व सैनिकवित्त यांत पायरी पायरीने शिक्षण देण्यांत येते. बारा प्रकारच्या व्रतांच्या पालनामुळे राग-द्वेषादि पापवंघाच्या विकारांना ओळा बसत जातो. आवकांच्या अकरा प्रतिमां-मध्यें बाह्य-त्याग क्रमाकमानें धांगितला आहे. या दोहोंच्या पालनामळे-संगमा- मुळें-रागद्देषादि विकार अधिकाधिक कभी होत जातात. बाह्य आचारामध्यें उत्तरोत्तर प्रगति होत जाते. उपवास अगर प्रोषघोपवासण्च्या निमित्तानें महि-न्यांत्न त्यांच कांही दिवस तरी जवळ जवळ संन्यस्तवृत्तींत जातात. राग-द्वेषादि अग्रुम व पापकर्मापासून संपूर्णपणें मुक्त होण्यास मुनीदिक्षेची जरूरी आहे. पूर्णतः त्यामपूर्वी त्याचा अंशतः त्याम करण्याचे वारा अणुव्रतामध्यें व ११ प्रतिमांमध्यें शिक्षण दिलें जाते.

अकरावी प्रतिमाधारी आवकानंतरची पुढची पायरी म्हणजे निर्धय-दिगंबर साधू होणें. मुनीपदांत अहिंसादि वर्ते पूर्णपणे पाळली जातात. आवक अणुव्रती-अद्यत: वर्ती असतो. मुनीपदांत अहिंसादिकांचा तो महावनी होतो. यादिवाय पांच समिती पालन कराज्या लागतात.

- (१) ईर्याः--रस्त्याकडे नजर ठेवृन सावधिगरीने मार्ग आक्रमण करणे.
- (२) भाषा समिती:—म्हणजे वाणी गोड असर्णे, कोणालाही टोंचून न बोल्णें, कडू न बोल्णें इत्यादि.
- (३) रसत्याग समिती:— युद्धाहार वर्णे, सिन्तत्याग प्रतिमाधारी आवकाला कांही सिन्त पदार्थ न शिजविलेले वर्ष्य करावे लागतान. त्यांहि-पेक्षां आहारांत कडक निर्वध घालण्याच्या दृष्टीने रसत्यागसमितीची जरूरी आहे.
- (४) आदान निक्षेपन समिती:—लक्ष ठेवून उठणें, बसणें व पिंची, कमंडलु व ग्रंथादि. जिल्लम जपून वापरणें.
- (५) ब्युत्सर्गः जीवजंत्ंचा घात होणार नाई। या हेत्ने जागा निर-खून पाहून मलमूत्र करणें.

अहिंसादि पांच महात्रेते, वर सांगितलेल्या पांच समिती व तीन गुप्ति अज्ञा तेरा प्रकारच्या निर्वचाचें पालन मुनीना करावें लागते.

यापुदील पायरी म्हणजं आत्मज्ञान-आत्मानुभव, आत्मानंद इत्यादि नावांनी आंळलली जाते. आत्मज्ञान झाल्याशिवाय वा आत्मानंदाचा लाम झाल्या शिवाय वा आत्म्याचा अनुभव आल्याशिवाय मोक्षप्राप्ति नाही. हा विषय गहन असल्याने त्याबद्दल अधिक चर्चा प्रस्तुत प्रसंगी उचित होणार नाही. श्रावकांचिह उत्तम, मध्यम व जपन्य असे तीन भेद करण्यांत आले आहेत. पहिल्या ते सहाव्या प्रतिमेअलेरचा श्रावक तो जपन्य श्रावक, सातवी ते नवव्या प्रतिमेअलेरचा श्रावक तो मध्यम श्रावक; व दहावी ते अकरावी प्रतिमा धारण करणारा श्रावक उत्तम श्रावक होय; असे श्रावकाचे तीन भेद कल्पिलें आहेत.

या प्रतिमाधान्यांचें (१) श्रुलक व (२) ऐलक अंत दोन भेद मान-तात. श्रुलक व ऐलक यांच्या कपड्यांच्या संख्येत फरक आहे. श्रुलक हैं रूंगोटीशिवाय तीन हात लांबीचा कपडा अंगावर ठेवितात. ऐलक फक्त लंगो-टीच तेवढी ठेवितात. दोघहि पिंची व कमंडल ठेवितात.

बं. चंपतराय यांच्या House holder's Dharma या पुस्तकांत पान ७० वर पुढील माहिती दिली आहे. त्रैनणिंकापैकी असलेल खुलक एका कुटुंगांत भिक्षेस जातात; परंतु शृद्ध-खुलकाला एका चंनळी एका मागून एक पाच भिक्षेसाठी जातां येते. एका घरी अन्न प्रहणकेल्यानंतर फिरून त्याच दिवशी अन्नप्रहणासाठी दुस-या घरी जावयाचे नसते. अन्नप्रहण करिताना टरल्या ठिकाणापासून दुस-या ठिकाणीं जाऊं नये. मीनव्रत धारण करून अन्नप्रहण करिताना खुणेने खुणतून अगर इतर दृष्टीने सुचत्रन आवडलेला पदार्थ मागूं नथे. गेलेल्या घरीं आदराने अतिथिसत्कार न होईल तर तेथे न राहतां दुस-या घरी भिक्षेसाठीं जार्व; व जेथे आदराने बोलाविलें गेलं नसेल तेथें त्यादिवशीं जाऊं नथे.

ऐल्लकांनींही विशेष्ठ नियम पाळावयाचे असतात. परंतु एका स्वयंपाक-घरांत जे मिळेल त्यावरच त्यांनी संतुष्ट रहावयाचे असते. क्षुलक व ऐलक यांनी सकाळी १० ते ११ च्या दरम्यान मिक्षेसाठी जावयाचे असते. इत्यादि.

येथे एक लक्षांत ठेवणासारखी बाव झणजे क्षुह्कक व ऐह्नक यांनी कोणाच्या हातचा आहार ध्याबा व कोणाच्या हातचा घेऊं नये, याबद्दल निर्वेष धातलेला नाहीं. आचार्य समंतमद्रानंतरस्या कांहीं आचार्यांनी व पंडितानीं आहारासंबंधी बरेच निर्वेध घातले आहेत. भौरी-भावरी-भ्रमरी-या शब्दाचा मूळ अर्थ काय आहे, याचाहि खुलासा यापूर्वी केला आहेच.

स्ठोक संख्या १४३ लाठी हिंदुधमीतील चार आश्रम या संबंधीं त्रीटक माहिती दिली आहे. पांच अणुवतें, तीन गुणवतें व चार शिक्षावतें व अकरा प्रतिमा, यांचे या चार आश्रम संस्थेशीं कांहीं साम्य आहं कीं नाहीं, याचा घोडासा विचार कर्तव्य आहं. जन्मापासून तो मरेपर्यंत जीवनाचे-काळाचे चार भेद हिंदुधर्मीत मानिले आहेत. तस भेद जैनधर्मानें मानिले नाहींत. आकरावी प्रतिमाधारी श्रावक व हिंदुधर्मीतील वानप्रस्थी हे स्यूल-मानों समानपातळीवर जातात, असे म्हणण्यास हरकत नाहीं. सातवी, आठवी, नववी व दहावी अशा प्रतिमाधारी श्रावकांची जैनधर्मोनें जें वर्गीकरण केले आहं, तसे शास्त्रीय वर्गीकरण हिंदुधर्मीत अढळ होत नाहीं. हिंदुधर्मीय ब्रम्हचर्याश्रमासारखा भेद या श्रावकाचारांत नरी मानिलेला नाहीं. श्रावकाचार म्हणजे गृहस्थाचार. यामुळे गृहस्थाश्रमापूर्वीच्या जीवनाचा विचार या ग्रथांत केला नहावा अगर विवाहित व अविवाहित या सर्वानीं जन्मापासूनच श्रावकाचार पाळावयाचा असल्यानीहि ब्रम्हचर्यासारखी स्वतंत्र कालसंस्था मानिली नसावी.

दोन्ही धर्माचें अंतिम ध्येय मुक्ति हेंच आहे. तें ध्येय गांठण्याचें मार्ग व उपाय मुखातीस भिन्न दिसतात. वानप्रस्थ व संन्यास या आश्रमाच्या अव-स्थेत स्थूल मतैक्य दिसंत. जैनधर्मीतील विकासाचे मार्ग अधिक शास्त्रीय आहेत, असें सहजच दिस्त येईल; तथापि तौलनिकदण्ट्या झांलला विचार खास बोधपद होईल.

खरा ब्रह्मचारी व अपरिग्रही कोण? याबद्दल भरतेश वैभवांतील मार्मिक विचार.

पांच अणुवर्ते पालक, अकरा प्रतिमादि धारक व महावर्ती यांची व चक्रवर्ति भरत यांची 'भरतेश वैभव 'पुराणांतील संघी ८ पृष्ठ संख्या ९८। ९९ वर केलेली तुलना अत्यंत मार्मिक बाटल्यानें त्यांतील महत्वाचा भाग खालीं दिला आहे. चक्रवर्ति भरत यांना साम्राज्याचा संसार पहावयाचा होता. त्यांना हजा-रोंनी राज्या होत्या. श्रीकृष्णाला सोळा हजार तर चक्रवर्ति भरताला शहाण्यव हजार राज्या होत्या. चक्रवर्ति भरत तक्तनशीन व राज्ञी समूहांत असतांहि ते हजारों वर्षे लोहकाष्ठें भक्षण करून तपश्चर्या करणाऱ्या ऋषीमुनीपेक्षां श्रेष्ठ होते, असे या पुराणांत वर्णिलें आहे. केवळ चरित्रनायकांची बेफाम स्तुति करावी, हाच उद्देश पुराणकर्त्यांचा नसून त्याला धार्मिक आधार आहे, असें त्या वर्णनावरूनच दिसून येईल.

चकवर्ति भरत--अक्षभोग भोगिति बाहेरून। अतींद्रिय सुखा आंतून।
जितेद्रियता यांचें अभिधान। निश्चयांनें होय जाणा ॥१९६॥
इंद्रियभोग भोगतांहि मनें। अतींद्रिय सुखाचा स्वाद होणें।
ही गोष्ट ती साधारण गणणें। योग्य नसे हो सर्वथा ॥१९७॥
लोकीं पुष्कळ तपस्वी असती। त्यांत कित्येक स्वशिर मुंबिति।
किती एक शरीर सुकविती। हेश्स सोसती कित्येक ॥१९८॥
वरंतु हें सकळतें। बहिरंगतप होतें।

यांत कांहीं विशेष तें। कदापि न भासते ॥१९९॥
यांचें कारण काय ? किव हाणतात कीं,
मुंदन करण्यापेक्षांहि शिर । मनी—मुंदन श्रेष्ठ हो ॥२००॥
पुढें किश हाणतात कीं,
शास्त्राच्या गडवडींत पढोनी । वस्त्रमात्रा परिम्रह जाणोनी ।
तयासी त्यजोनी जो होई मुनी । तो नोहेचि मुनी पहा ॥२०२॥
स्वियांचा त्याग करणें मानसें । हें ज्यवहार बहाचर्य असे ।
स्वमन आत्म्यांत लावणें खासे । हें निश्चय बहाचर्य ॥२१३॥
बाह्य सर्व परिम्रह सोडोनी । आंत्न्त सर्व परिम्रहांत्न ।
संभ्रमणारे डंबाचारी मुनी । या लोकी असती बहु ॥२१४॥

चक्रवर्ति भरत एवट्या मोठ्या परिग्रहांत असतांहि ते आचार्यसमान कां मासत होते याचें मार्मिक विवेचन कवीनी केलें आह. जेवून ते उपवासी असती। भोगून ते ब्रह्मचारी असती। तत्करी असतां भूमंडल। तो असे अपरिम्रही विमल। मस्तकांत वाढतांहि कुंतल। मुंडिलेसें त्याचें मन ॥२१७-२१८॥ (पं. कालचंद्रकृत मराठी भाषांतर.)

संसारांत असतांहि परिग्रहांत आसक्ति नब्हती; झणून कवीनीं म्हटलें ओहे की.

'जेवून ते उपवासी असती। भोगून ते ब्रह्मचारी असती '॥ किती हे थोर विचार.

अधाच प्रकारचे विचार प्रदर्शित करणाऱ्यांची आजचे अंघभक्त, मुनी-निंदकांत गणना करूनच थांवतात असे नाहीं; तर आपणच न्यायाधीश? बनुन नरकवासाच्या शिक्षेची भीतीहि त्यांना घालतात. भरतेश-वैभव-लिखाणाच्या कालीहि वेषधारी मुनींची अंडी-पिछी बाहर काढणारे टीका लेखकांचें अस्तित्व होतें, हें उघड होत आहं.

भ्रष्ठ शात्याचे लक्षण

पापमरातिर्धमों बन्धुर्जीवस्य चेति निश्चिन्वन् ॥ समयं यदि जानीते श्रेयो ज्ञाता ध्रुवं भवति ॥१४८॥

अन्वयार्थः—(जीवस्य) जीवाचा (पापं अरातिः) पाप हा रात्रू होय. (च) आणि (धर्मःबंधुः) धर्म हा बंधु होय. (इति निश्चिन्वन्) अशाप्रकारचा निश्चय करणारा. (यदि समयं जानीते) जो शास्त्राला जाणतो तो (धृतं) निश्चयानें (श्रेयो ज्ञाता भवति) उत्कृष्ट ज्ञाता होतो.

अर्थः—पाप हा जीवाचा खरा वैशे व शत्र् आहे, व धर्म हा खरा वंघु, मित्र व हितकर्ता आहे, असे निश्चयाने समजून शास्त्रावर अद्धा ठेवणारे, हे अष्ठ ज्ञाते होत. खरा शत्र् व वैशे कशामुळें होतात! जन्मतःच कोणी कोणाचा वैशे नाहीं; परंतु आपले कषाय दूषित झाले, आपली इतशवहलची भावना दुष्ट बनली, अगर इतरांचें कषाय दुष्ट होतील असे वर्तन आपल्याकडून घडलें कीं, पापाचा उदय होतो व पापाच्या पोठीं शत्र् उत्पन्न होतात. खरा वैशे पाप आहे, केवळ बाह्य निमित्तानें आपण 'अ' अगर 'ब' यास आपला शत्रू समजता. 'अ'ची मिळकत हिरावृन घेतली तर बाह्य निमित्तानें 'अ' हा आपणांस शत्रू समजतो. परंतु त्यांची मिळकत हिरावृन घेण्याची जी दुष्ट वासनाती वासनाच आपला खरा शत्रु ओहे.

उपनिषद् काळची शंकाः

किमई साधु नाकरवम्, किमई पापमकरविमिति ! झणजे माझ्या हात्न पुण्यक्तरेंयें कां घडत नाहींत ! व पापकृत्येंच कां घडतात ! मला धर्म कोणते ! व अधर्म कोणतें ! हें समजत असतांहि मी सत्प्रवृत्त कां होत नाहीं ! इत्यादि प्रभ उपानिषद काळींहि विचारिले नात; व या प्रभांचें उत्तर खालील श्लोकांत देण्याचा प्रयत्न झाला ऑह::—

अथ पुरुषस्य कामकोधकोभाल्यं रिपुत्रयं सुधोरं भवति । तेनायमाकान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्तते ॥

भावार्थ: — काम, कोघ व लोभ हे मनुष्यप्राण्यांचे तीन शत्रू आहेत. या शत्रूंनां जिंकणें, सहजराध्य नाहीं. पुण्यकमीपासून परावृत्त करून पापकृत्या-कडे नेणारे हे शत्रूच कारण आहेत. पापकमीची आद्य कारणें क्षणंज काम, कोघ व लोभ हीं होत.

यापूर्वी अनेकवार कामकोधादिकांचा उल्लेख करितांना या शहरूंची संख्या सहा सांगितली आहे. वरील उताऱ्यांत 'रिपुत्रयं' असे झटलें आहे. अर्थात् हे रिपु-शरू-विकार तीनच आहेत की ते सहा आहेत ? याचा विचार करितां पड्रिपू मानणेंच अधिक युक्त आहे. मानवी मनाच्या सर्व कपायांचें आद्यकरण झणजे हे रिपूच होत. जीवांचा खरा वैरी झणजे पाप-पातकेंच जीवाचा घात करणारे आहेत. पुण्य हा खरा मित्र आहे. पुण्यच जीवाला तारक आहे.

ज्ञान, भक्ति व कर्म यांचा अन्योन्य संबंध.

ज्ञानाविना भक्ति आंघळी आहे. अंधभक्ति व अंधश्रद्धा टाळाची. भक्ति नसेल तर ज्ञानहि व्यर्थ आहे. ज्ञानाला भक्तीचा ओलावा पाहिजे. ज्ञान व भिक्त हीं कृतीत-आचारांत-उतरली पाहिजेत. पाप हाणजे काय? व पुष्य हाणंज काय? याचें ज्ञान झालें आहे; परंतु पुण्यकर्मावदृलची भक्ति नसस्यास सदाचरण घडत नाहीं असा नहमींच अनुभव आहे. समजृत उमजून व श्रद्धा ठेवृन सन्मार्गाने बागणाराच खरा ज्ञानी, खरा भक्त व खरा साधू.

भावकाचाराप्रमाणें भाषरण ठेवणाऱ्यास मिळणारें फलः येन स्वयं वीतकलङ्काविद्यादृष्टिकियारत्नकरण्डभावम् । नीतस्तमायाति पतीच्छयेव सर्वार्थसिद्धिस्त्रिषु विष्टपेषु ॥१४९॥

अन्ययार्थः—(येन) ज्योने (स्वयं) आपणांस (वीतकल्क्कृतिबार्दाष्ट-कियारलकरण्डमावं नीतः) सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन व सम्यग्चारित्ररूपी रत्नाचा करण्डा बनविलें आहे. (त) त्याला (त्रिषुविष्टपेषु) या तिन्ही जगतात. (पतिच्छ या इव) पतिची इच्छा करणाऱ्या स्त्रीप्रमाणें (सर्वार्धिक्दिः) धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या चार पुरुषार्थीची सिद्धि (आयाति) प्राप्त होते.

अर्थ:— सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यक्चारित्र या तीन रतनत्रयांची ज्याला प्राप्ति होते, जो या रतनत्रयांचा लाम करून घेतो झाणजे त्यांचे पालन करितो त्याला धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या चार अर्थाची प्राप्ति होते, अथवा हा ग्रंथ जो भक्तिपूर्वक समजून घेतो, या ग्रंथाचे ज्याला ज्ञान होते, त्यालाच वरील चारही पुरुषार्थाची प्राप्ति होते. याला उदाहरण झाणुन श्रीसमंतभद्राचार्य झणतात की ज्याच्याकंड पुष्कळ रानें-संपत्ती-आहेत त्यास कुमारिका वरते; त्याचपमाणें या तीन रतनत्रयाची प्राप्ति ज्यांनीं करून घेतली आहे, त्यांना धर्म-अर्थाद चार ऋदी-पुरुषार्थ-प्राप्त होतात. हे चार पुरुषार्थ कोणते ? यावदल या-पूर्वी विवेचन केलेंच आहे.आचार्य पद्मनंदी आपल्या श्रावकाचारांत लिहितात कीं,

रस्तत्रयात्मके मार्गे संचरन्ति न ये जना । तेषां मोक्षपदं दूरं भवेदीर्घतरो भवः ॥ ३ ॥

भावार्थः—रत्नत्रयमार्गाने जे चालत अगर वागत नाहींत त्यांना मोक्षपदप्राप्ति जवळ न येतां ती दूर जाते; म्हणजे मोक्षपद प्राप्त होत नाहीं. व त्याचा संसार दीर्घतर होतो म्हणजे संसारांत दीर्घकाल त्याला जन्म ध्याका लागतो. संसार म्हणजे ज्या कारणामुळे देव, मनुष्य, तिर्यचादि योगींत फिर- फिरून जन्म ध्यावा लागतो ती कारणें, देव मनुष्यादि गतीचा फेरा चुकावितां आला नाहीं म्हणजे त्याच्या संसाराची मर्यादा वाढते, संसार भ्रमणाची काल-मर्यादा वाढली की मोक्षपदप्रातीचा काळ दुरावतो म्हणजे मोक्षपदप्रातीची वेळ जवळ यंत नाहीं.

श्रावकाचार-श्रावकधर्म-याचा विकास या पूर्वी सांगितला आहे. या आचाराचा परिणाम काय, हे पुढील सुभाषितावरून दिसून येईल. ते:—

जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्वते घटः। स देतुः सर्वेदिद्यानां धर्मस्य च धनस्य च॥

सारांदाः —पाण्याचा एक एक थेंव टाकत गेल्याने मांडें भरतें. ' थेंबें थेंबें तळें साचें, ' ही म्हण परिचयाची आहे. पैशाला पैसा जोडून श्रीमंत होतां येते. थोडी विद्या मिळवीत गेल्यांने विद्वान होतां येते. तद्वतच एक एक आचार पालन गेल्यांने धार्मिक होता येते.

हें सुभाषित लक्षांत ठेवृन व ध्येय प्राप्तीसाठी एक एक आचार पाळून पुढील आचारावर दृष्टी ठेवीत जावें.

अंतिम मंगल-आशीर्वादः

सुखयतु सुखभूमिः कामिनं कामिनीव । सुतिमव जननी मां छद्धशीला भुनक्तु ॥ कुलमिव गुणभूषा कन्यका संपुनीतात् । जिनपतिपदपश्चप्रक्षिणी दृष्टिलक्ष्मीः ॥१५०॥

अन्वयार्शः—(जिनप्तिपद्पद्मप्रेक्षिणी) जिनेंद्र भगवंताच्या चरणकम-लांस पाइणारी (दृष्टिलक्ष्मी:) सम्यग्दर्शनरूपी लक्ष्मी (सुलसूपि: कामिनी कामिनं इव) सुलाची सूपि अशी स्त्री ज्याप्रमाणें पतीला सुख देते त्याप्रमाणें (मां सुल्वयतु) मला सुल देवो (शुद्धशीला जननी) शीलवान माता. (सुतिमव) आपस्या मुलाचें जसे रक्षण करिते त्याप्रमाणें (मां सुनक्तः) मासे रक्षण करो. (गुणसूषा) गुण हेंच आंह सूषण जीचें अशी (कन्यका) कन्या (कुलमिव) कुळाला जशी पवित्र करते त्याप्रमाणें (मां) मला (संपुनीयात्) प्वित्र करा. अर्थाः—ज्याप्रमाणे गुणवान व प्रतिव्रता स्त्री सेवा धर्माने वागृत आपल्या नवन्यास सुख देते, त्या प्रमाणे सम्यग्दर्शन मला सुख देवो; स्वाप्रमाणे सदाचरणी माता आपल्या मुलावाळांचे सरक्षण व कल्याण करिते, त्याप्रमाणे सम्यग्जान माझे कल्याण व सरक्षण करे। व ज्याप्रमाणे गुणवान कन्या दोन्ही कुळांचा-सासर व माहेर-उद्धार करून त्यांना पावित्र व पावन करिते. त्याप्रमाणे सम्यग्चारित्र माझा उद्धार करो.

ही अलंकारिक भाषा क्षणभर बाजूस ठेवृन भावार्थ समजून व्यावयाचा झारवास असे म्हणतां येईल कीं, मिध्यादर्शनामुळें जडणारी पातकें नष्ट करून सुख देणोरें सम्यग्दर्शन आहे व जन्ममरणादि दु:खापासून संरक्षण करण्यास रत्नत्रय हे समर्थ आहेत.

प्रंथाच्या सुरवातीच्या मंगलचरणांत आचार्यांनी तीर्धकर प्रभूंचें नाम-स्मरण केलें आहे. व प्रंथाच्या समाप्तीनंतर त्यांनी रतनत्रयांचें स्मरण करून त्यांनी आपलें कल्याण करावें, आपला उद्धार करावा व जन्ममरणादिकांच्या फेन्यांतून आपली सुटका कराबी, अशी अन्तःकरणपूर्वक प्रार्थना केली आहे. असे कां ? ज्या रत्नत्रयांची महति आपण गायिली आहे. त्यांनाच आचार्य अखर शरण गेले आहेत. अमूर्तिक रत्नत्रयांचे प्रतिक-दृश्यमूर्ति-म्हणंज तीर्थकर प्रमु, यांचें प्रारंभीच्या मंगलचरणांत व अंतिम मंगलाचरणांत रतनत्रयांचें नाम-स्मरण आचार्यांनी केले आहे. रत्नत्रयाच्या महत्वाची खरीखरी कल्पना येण्यास अंतिम मंगलाचरणच पुरसे आहे. आचार्याचा उद्धार करून जन्मजरामरणा-दिकाच्या फेऱ्यांतन-संसार चक्रांतन मुक्त करण्यास समर्थ असलेले रत्नत्रय इतर रत्नत्रथ भाऱ्यांचाहि उद्धार करो व त्यांना जन्मजरामरणादिकांच्या या चकांतून सोडवो, अशी आशा धरितो. भविष्यकालीन तीर्धकरांत आचा-र्योच्या नांबाचा समावेश झालेलाच आहे. अर्थात आचार्याची प्रार्थना वाया गेलेली नाहीं. या अंतिम श्लोकांत भार्यो स्त्री, माता व कन्या यांच्याच सदाचरणाचें उदाइरण कां बेतले असावें ? जन्मास आल्यापासून स्त्रीला तीन अवस्थेतून जावें लागतें. विवाहापर्यंतची एक अवस्था, विवाहानंतर संततिपातिपर्यंतची हुसरी व त्यानंतरची तिसरी अवस्था. या खोकांत महिला समाजाचा मोठाच सन्मान केला आंह; यांत संशय नाहीं. रत्नत्रय आपले उद्धारक होवोत असा आशीर्वाद मागण्यास दुसर्गे अनेक उदाहरणें आचार्यीना मिळाली नसतीं काय र

ज्या अणुवताचा संबंध स्त्रीजातीशी येतो; त्या अणुवताबहरू, त्याच्या अतिचाराबहरू व या अणुवतांशी निकट संबंध येणाऱ्या स्त्री-जातीबहरू परस्पर विरोधीच काय पण उत्तर व दक्षिण ध्रुवाहतका फरक दाखविणारी बचनें आढळ होतात. त्या वचनांशी वाचकांनी परिचय करून घेऊन स्त्रीजातीबहरू अनुदार उद्गार काढणाऱ्यांच्या वचनांकडे संपूर्णेत्या दुर्लक्षच करांवे; हेंच उचित होईल.

धर्म, संपत्ति, सुल व कीर्ति इत्यादिक संसारसुलाची ध्वजा झणजेच पतिवता व साध्वी स्त्री आहे, असे सागारधर्मामृतांत हाटलें झाहे:---

धर्मश्रीशर्म-कीत्येक केतनंहि प्रतिवृताः

दुसरें प्रसिद्ध वचन म्हणजे---

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादिष गरीयसी-स्वर्गापेक्षांहि आई थोर आहे.

आई व पतिव्रता स्त्री यांच्या धोरवीच्या वरील वर्णनावरोवरच आचार्य समंतभद्र यांनीं या क्ष्रोकांत बायको, आई व मुलगी यांचे महत्व वर्णिले आहे. परिन, माता व कन्या हीं त्री रत्नेच होत.

या उलट महिला समाजाची निर्भत्सना करणारी खालील वचने नमुन्या-दाखल दिलीं आहेत.

- (१) ईर्ष्या स्त्री-समुद्भवा-स्त्री ही ईर्ष्येचे उगमस्थान आहे.
- (२) मायामयी हि निसणां मनोवृत्तिर्निसर्गतः

मायावी:—कपटी स्वभाव, हा स्त्रियांचा नैसार्गक-जन्मतःच गुण आहे. स्त्रिया जन्मतःच मायावी व कपटी असतात.

(३) अंगारसद्दशी नारी, नवनीत-समानराः पुरुष हा लोण्याप्रमाणें आहे. स्त्री ही विस्तवाप्रमाणें आहे. विस्तवाजवळ लोणी ठेविलें की ते विर-